Chillakashetty. Venkata
Ramanuja.
Ramayana shloka-
ratnamalla -

శ్రీరస్తు.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళి.

అనునీయాంధ్రీతనిశ్లోకి

చిలకపాటి-వేంకటరామానుజశర్మచే

మఃసురుపాకం

కిడాంబి - రంగాచార్యులవారిసహాయముచేత

ద్రావిడమునుండి తెలుఁగునవ్రాయఁబడి

కోమాండూరు

అనంతాచార్యులవారిచే

సరిచూడఁబడి

పాదర్తి-అక్కయ్యగారి

శ్రీమదుమామహేశ్వర

ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రించిప్రకటింపఁబడియె.

౧౮౯౭ సం॥ ఏప్రెల్ నెల.

ప్రకటన.

ఇందు పునరావృత్తి చేయఁబడుపదములు () ఈ బ్రాకట్టులలోను నూతనములుగాఁ నుంచఁబడునవి [] ఈ బ్రాకట్టులలోను ఉంచఁబడియుండును.

దీనిక్రయం రూ. ౧-౦-౦. అంచెకూలి రూ. ౦-౧-౦.

వలయువారు నాపేరటికిఁవ్రాసి తెప్పించుకొనవచ్చును.

☞ చిలకపాటి - వేంకటరామానుజశర్మ.

తెలుఁగుపండితుఁడు, లండన్‌మిషన్‌హైస్కూలు.

అర్మినియన్‌వీధి, మద్రాస్.

శ్రీరస్తు.

శ్రీసీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

తనిశ్లోకియనుశ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళి

మంగళాచరణమ్.

శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌ। శరణంభవతాన్మమానిశంకృపయా
తామరసోదరసాదర। మేదురశోభాఽభిరంజితాకలమే॥

విశ్వామిత్రమహర్షి సుబాహుమారీచులు తనయజ్ఞమునకు విఘ్నముసేయఁగా వారలఁజంపి తనయజ్ఞమును నిర్విఘ్నముగ సమాప్తినొందింపఁగోరి దశరథచక్రవర్తియొద్దకేతెంచి శ్రీరాముని తనతోడ నంపుమనియడుగఁగా ఆదశరథునికిఁ గలిగెడు పుత్రవిషయకమగు ప్రేమౌద్ధత్యమును బోఁగొట్టఁగోరి యీ క్రింది శ్లోకముచేతనారామునిమాహాత్మ్యము నుపపాదించుచున్నాఁడు.

ఈశ్లోకము శ్రీరామాయణము బాలకాండములోఁ బందొమ్మిదవసర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ అహంవేద్మిమహాత్మానంరామంసత్యపరాక్రమం
వసిష్ఠోఽపిమహాతేజాయేచేమేతపసిస్థితాః.

టీ॥ అహం=నేను, రామం=శ్రీరాముని, మహాత్మానమ్ = మహిమగలవానిఁగాను, సత్యపరాక్రమం=యథార్థమగుపరాక్రమముగలవానిఁగాను, వేద్మి=తెలిసికొనుచున్నాను. మహాతేజాః-గొప్పతేజస్సుగలవాఁడగు, వసిష్ఠోఽపి=వసిష్ఠమహర్షియును, వేత్తి=ఎఱుంగుచున్నాఁడు. తపసి=తపస్సునందు, స్థితాః=నిష్ఠగలవారలు, యే=ఎవరుగలరో (తే) ఇమేపి=అట్టియీఋషులును, విదంతి=ఎఱుంగుచున్నారు.

తా॥ ఓదశరథుఁడా నేనురాముఁడు మహాత్ముఁడనియు, సత్యమగు పరాక్రమముగలవాఁడనియు నెఱుంగుదును. సర్వఋషుల బ్రహ్మతేజస్సుకంటె నెక్కుడగు బ్రహ్మతేజస్సుగల వసిష్ఠమహర్షియును రాముఁడు మహాత్ముఁడు, సత్యపరాక్రముఁడు అని యెఱుంగును. తపోనిష్ఠులైన యీ యితరమహర్షులును రాముఁడు మహాత్ముఁడు, సత్యపరాక్రముఁడు అనియెఱుంగుదురు. అని తాత్పర్యము.

పెరియవాచ్చాన్పిళ్లగారి ఉపన్యాసము.

[అవతారిక] శ్రీరామచంద్రునికిఁ బరువము పూర్ణముకాకుండుట వలన నీతని మగఁటిమి యెట్టిదోయని దశరథచక్రవర్తిమికిలి శంకించుననుతలంపుచేత నారాముని పరాక్రమమును విశ్వామిత్రమహర్షి సాక్షిసహితముగనుపపాదించుచున్నాఁడు. [అన్వయము] అహంవేద్మి. వసిష్ఠోపివేత్తి. యేచేమేతపసిస్థితాః, తేపివిదంతి. [విశేషార్థము] ॥ శ్లో ॥ ౧ "నయుద్ధయోగ్యతామస్యపశ్యామి" అన్నట్లు ఆతనియయోగ్యతను దెల్పెడివాఁడవు నీవొకఁడవే. ఆతనియోగ్యతను వెల్లడిసేయుటకు మేమిందఱమున్నారమని తెల్పుచున్నాఁడు. (అహంవేద్మి) ॥ శ్రు ॥ ౨ "నచక్షుషాగృహ్యతే

---

౧ అస్య=ఈశ్రీరామునికి, యుద్ధయోగ్యతాం=యుద్ధముసేయుసామర్థ్యమును, నపశ్యామి=కనుఁగొనను.

౨ చక్షుషా=మాంసపుఁగన్నులచేత, నగృహ్యతే=విషయీకరింపఁబడఁడు. (కింతు) మజ్జివిశుద్ధేన = పరిశుద్ధమగు, మనసాతు=హృదయముచేత, గృహ్యతే = గ్రహింపఁబడుచున్నాఁడు.

మనసాతువిశుద్ధేన" అనియు॥ ద్ర॥ ౩ "ఎన్టేనుంగడ్కణ్ణాల్ కాణాదవవ్వురువై, నెంజెన్టుముడ్కణ్ణేల్ కాణుముణర్న్దు" అనియుఁ జెప్పఁబడియుండు రీతిని యోగపరిశుద్ధమయిన యాంతరచక్షుస్సుచేత నేనెఱుంగుదును. బాహ్యచక్షుస్సుచేతఁ జూచెడు నీవెఱుంగవు. (అహంవేద్మి) ॥శ్లో॥ ౪ "జ్ఞానవృద్ధామయారాజన్ బహవఃపర్యుపాసితాః" అనునట్లు పలుగురాచార్యులకు సేవఁజేసిన నేనెఱుంగుదును గాని, జానపదులచేత సేవింపఁబడునట్టినీ వెఱుంగుదువా. (అహంవేద్మి) ॥శ్లో॥ ౫ "కుశదర్భధరాః" అనునట్లు దర్భలనుధరించిన నేనెఱుంగుదును గాని, ధనుస్సునుధరించిన నీవెఱుంగుదువా. (అహంవేద్మి) శిరమునందు జడలుధరించిన నేనెఱుంగుదును గాని శిరంబునఁ గిరీటంబు ధరియించిన నీవెఱుంగుదువా. (అహంవేద్మి) సాత్వికప్రకృతియగు నేనెఱుంగుదును గాని, రాజసప్రకృతివగు నీవెఱుంగుదువే. (అహంవేద్మి)॥ శ్లో ॥ ౬ "నీచశయ్యాసనంచాస్యనిత్యంస్యాద్గురుసన్నిధౌ" అని చెప్పఁబడినప్రకారము ఆసనము క్రిందనుండెడి నేనెఱుంగుదును గాని శ్లో ॥ ౭ "సింహాసనేప్రభుః" అనునట్లాసనము మీఁదనున్న నీవెఱుంగుదు

---

౩ ఎన్టేనుమ్—ఎంతకాలమైనను, కడ్కణ్ణాల్—కన్నని సెప్పఁబడు కంటిచేత, (అనఁగా ప్రత్యక్షప్రమాణముచేత) కాణాదవవ్వురువై—చూడఁగూడని యామూర్తిని (పరమాత్మను) నెంజెన్టుముడ్కణ్ణేల్—హృదయమనియెడు నాంతరచక్షుస్సు, ఉణర్న్దు—ఎల్లప్పుడును భావనఁజేసి, కాణుమ్—సాక్షాత్కరించును.

౪ విశ్వామిత్రవచనము. హేరాజన్—ఓదశరథరాజా, మయా—నాచేత, జ్ఞానవృద్ధాః—విశేషజ్ఞానముగలవారలు, బహవః = అనేకులు, పర్యుపాసితాః—ఉపాసింపఁబడిరి.

౫ కుశదర్భధరాః—కుశ—తెల్లును, ధర్భ—దర్భలను, ధరాః—ధరించినవారు. (ఋషులు)

౬ గురుసన్నిధౌ—ఆచార్యుని సమీపమందు. అస్య—ఈతనికి (అనఁగా శిష్యునికి) నిత్యం—ఎల్లప్పుడును, నీచశయ్యాసనం—అపకృష్టములగు శయ్యయును, పీఠమును స్యాత్—ఉండవలయును. అనఁగా గురుసన్నిధియందు స్థానశయ్యాదుల విషయమున నీచుఁడై వర్తించవలయును. అనఁగా తగ్గియుండవలయుననుట.

౭ సింహాసనే—సింహాసనమునందు [illegible] ప్రభుః [illegible] = అనఁగా

వా. (అహంవేద్మి) యోగక్రమముల నెఱింగిన నేనెఱుంగుదునుగాని, భోగక్రమముల నెఱింగెడి నీవెఱుంగుదువే. (అహంవేద్మి) మోక్షకామేష్టిం జేసిన నేనెఱుంగుదునుగాని, పుత్రకామేష్టి చేసిననీవెఱుంగుదువో. (అహంవేద్మి)ధర్మమోక్షపరుండనైన నేనెఱుంగుదునుగాని, అర్థకామపరుండవైన నీవెఱుంగుదువో. (అహంవేద్మి) ఏనొక్కరుఁడనే నా యెఱుంగనివాఁడయ్యంటివేని॥ శ్రు॥౮ "నేతి నేతి" అనియు॥ శ్రు॥౯ "క ఇత్థా వేద" అనియుఁ జెప్పఁబడినరీతిని ప్రమాణభూతములగు వేదములుకూడ నెఱింగినవికావు. అదియునుంగాక॥శ్లో॥౧౦ "బ్రహ్మరుద్రేంద్రభూతానాంమనసామప్యగోచరం" అనియు॥ద్ర॥౧౧"నాన్ముఖన్ శెంజెడైయానెన్ఱివర్ కళ్ ఎంబెరుమాన్ దన్నైయారఱికిఱ్పార్"అనియు చెప్పఁబడినప్రకారముపరిమితలగుబ్రహ్మరుద్రాదులును ఎఱిఁగినవారుగారు. అంతియకాదు॥ శ్రు॥౧౨ "సోఅంగవేద యదివానవేద"అనియు॥ ద్ర॥౧౩ "తనక్కుమ్ తన్ తన్మైయఱివఱియాన్" అనియు చెప్పఁబడిన ప్రకారము, ప్రమేయభూతుఁడగు తానైన నెఱిఁగినవాఁడుగాఁడు. కాఁబట్టి వీరందఱు నెఱుఁగనే యెఱుఁగరు. (అహంవేద్మి)

సింహాసనమునందు వసియించి ప్రభువైయుండెడివాఁడు అనితాత్పర్యము.

౮ ఇతిన=ఇతిన, ఈప్రకారముగలవాఁడని చెప్పటకువీలులేదు.

౯ కః = ఎవఁడు, ఇత్థా=ఈప్రకారము, వేద=ఎఱిఁగెను. ఇటువంటివాఁడని యెవఁడెఱింగెను.

౧౦ బ్రహ్మరుద్రేంద్రభూతానాం = బ్రహ్మయు రుద్రుఁడును ఇంద్రుఁడును, అనునధికారి పురుషులయొక్క, మనసామపి=హృదయములకును, అగోచరం=విషయముకానివానిని.

౧౧ నాన్ముఖన్=చతుర్ముఖుఁడును. శెంజెడైయాన్=శివుఁడును. ఎన్ఱివర్గళ్=అనిచెప్పఁబడువీరు, ఎంబెరుమాన్ దన్నై = మాయేలినవానిని, యార్ = ఎవ్వారలు, అఱికిప్పార్=తెలిసికొనఁగలరు.

౧౨ అంగ=ఓయి, సః=అతఁడు (అనఁగాపరమపురుషుఁడు) వేద=తెలిసికొనెనో. యదివా=అట్లుకాక. నవేద. తెలిసికొనలేదో.

౧౩ తనక్కుమ్=తనకును, తన్మై=తనమాహాత్మ్యమును, అఱివఱియాన్=

తెలిసికొనఁజాలనివానిని.

నే నెఱుంగుదును.॥ శ్రు॥ ౧౪ "యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్" అనియు॥ శ్రు॥ ౧౫ "స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ" అనియుఁ జెప్పఁబడియుండుప్రమాణముల నన్నితనయందు సర్వజ్ఞత్వబుద్ధిని చాటించియొకయాచార్యునికైనను వినమ్రుఁడైవినకుండుటవలనప్రమేయ భూతుఁడైన తాను నెఱుంగఁడు. మఱి॥ శ్లో॥ ౧౬ "దదామిబుద్ధియోగంతం" అనియు॥ ద్ర॥ ౧౭ "మయర్వర మదినల మరుళినన్" అనియు॥ శ్లో॥ ౧౮ "శ్రుతమాసీన్మరీచితః" అనియుఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారము సంప్రదాయసిద్ధ జ్ఞానముగలవారలేగదా యెఱుఁగుదురు. కాననాలోపమును బోఁగొట్టుకొనుటకొఱకై ॥శ్లో॥ ౧౯ "బ్రాహ్మణానాము పాసితా,, అని చెప్పినప్రకారమాతఁడు జ్ఞానులయొక్క పాదమూలములయందుఁ దొట్రుపడుచు సంచరింపనయ్యెను. (అహంవేద్మి) ॥ శ్రు॥ ౨౦ "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి, యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేన" అనియు॥ శ్రు॥ ౨౧ "శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" అనియుఁ

---

౧౪ యః = ఎవఁడు, సర్వజ్ఞః = సర్వవిషయకమగుసామాన్యజ్ఞానముగలవాఁడో. సర్వవిత్ = సర్వవిషయకవిశేషజ్ఞానముగలవాఁడో.

౧౫ జ్ఞానబలక్రియాచ = జ్ఞానము శక్తి క్రియయును, స్వాభావికీ = స్వభావసిద్ధములు.

౧౬ తం = అటువంటి, (అనఁగాభక్తిరూపాపన్నమగునట్టి) బుద్ధియోగం = జ్ఞానయోగమును, దదామి = ఇచ్చెదను.

౧౭ మయర్వఱ = మఱపుచెడునట్లు, మదినలమ్ = బుద్ధియోగమును, అరుళినన్ = కృపచేసెను.

౧౮ మరీచితః = మరీచిబ్రహ్మఋషివలననుండి, శ్రుతమాసీత్ = వినఁబడినదయ్యెను.

౧౯ బ్రాహ్మణానాం = బ్రహ్మజ్ఞానులను, ఉపాసితా = ఉపాసించెడువాఁడు.

౨౦ బ్రాహ్మణాః = బ్రహ్మజ్ఞానులు, తమేతమ్ = అటువంటికీనిని, వేదానువచనేన = వేదాభ్యాసముచేతను, అనాశకేన = విపరీతఫలమునివ్వనిదియగు, యజ్ఞేన = దేవపూజచేతను, దానేన = సత్పాత్రప్రదానముచేతను, తపసా = ధ్యానముచేతను, వివిదిషంతి = ఎఱుంగఁగోరుచున్నారు.

౨౧ శ్రోతవ్యః = వినఁదగినది. మంతవ్యః = మననముసేయఁదగినది నిదిధ్యాసితవ్యః = పలుమాఱుతలఁచఁదగినది (అట్టిది పరమాత్మస్వరూపము.)

జెప్పఁబడిన ప్రమాణముల ప్రకారము నేనువాని నెఱుఁగుట కనుభవించిన శ్రమను చెప్పశక్యమా. [మహాత్మానంఅనుపదమునకవతారిక] అట్లేని తానెఱింగిన ప్రకారమేదియనఁగా. (మహాత్మానం) తనకంటె హెచ్చైన వాఁడును తనకు సముఁడునులేనట్టి గొప్పతనము గలవాఁడని యెఱింగితి ననుట॥ శ్లో॥ ౨౨ "తేజసాంహినవయస్సమీక్ష్యతే" అనిచెప్పినప్రకారము శరీరము చిన్నదిగాఁ గనుపట్టినను పరత్వము ఊర్జితముగానుండునుసుమీ. (మహాత్మానం) శ్లో॥ ౨౩ "ఆత్మాజీవే ధృతౌదేహేస్వభావేపరమాత్మని। యత్నే ర్కేఽగ్నామతౌవాతే" అను నిఘంటువచన ప్రకారము ఆత్మన్‌శబ్దమునకు ఆత్మ, ధృతి, దేహ, స్వభావ, పరమాత్మ, యత్న, అర్క, అగ్ని, మతి, వాతములు పదియునర్థములుగాఁ గనఁబడుచున్నవి. అందులో మొదటిదైనజీవమర్థమగునప్పుడు (మహాత్మానం) అనఁగా॥ శ్రు॥ ౨౪ "యస్యాత్మా శరీరం,, అనియు ॥ శ్రు ॥ ౨౫ "య ఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోంతరః" అనియుఁ జెప్పఁబడియుండు ప్రకారము సర్వజీవాత్మలుదనకు శరీరములుగా నుండునట్లు సర్వాత్మ శరీరిగా నుండును అని యెఱుఁగుదు ననుట. లేక. రెండవదియగు ధృతియర్థమగునపుడు. (మహాత్మానం) అనఁగా॥ శ్లో॥ ౨౬ "ఆపద్యపి స్వకార్యేషు కర్తవ్యత్వస్థితిర్ధృతిః" అనెడి విధముగాఁ

---

౨౨ తేజసాం = అగ్ని మొదలగు తేజస్సులకు, వయః = కాలమువలనఁగలిగెడు పరిణామము, నసమీక్ష్యతేహి = నిరూపింపఁబడదుగదా.

౨౩ ఆత్మా = ఆత్మన్‌శబ్దము, జీవే = జీవునియందు, ధృతౌ = ధైర్యమునందు దేహే = శరీరమునందు, స్వభావే = స్వభావమునందు, పరమాత్మని = పరమాత్మయందు, యత్నే = ప్రయత్నమందు, అర్కే = సూర్యునియందు, అగ్నౌ = అగ్నియందు, మతౌ = బుద్ధియందు, వాతే = గాలియందు, (ప్రయోగింపఁబడును.)

౨౪ యస్య = ఏపరమాత్మకు = ఆత్మా = జీవాత్మలు, (జాత్యేకవచనము) శరీరం = దేహమో.

౨౫ ఆత్మని = జీవాత్మయందు, తిష్ఠన్ = ఉండినవాఁడగుచు, యః = ఏపరమాత్మ, ఆత్మనః = జీవాత్మలకు, అంతరః = అంతర్యామిగా. అనఁగాశరీరిగానున్నవాఁడో.

౨౬ ఆపద్యపి = ఆపత్తుకలిగినప్పుడును. స్వకార్యేషు = తనపనులవిషయమున కర్తవ్యత్వ = చేయవలయుననుటయందు, స్థితిః = చిత్తస్థైర్యము, ధృతిః = ధృతియని

డాటకా తాటకేయ ప్రముఖులగు ప్రబలవిరోధి పరంపర లుండినను॥ శ్లో॥ ౨౭ "యజ్ఞవిఘ్నకరంహన్యాం" అని తాము చేయఁ బూనకొనిన కార్యమును నెఱవేర్చునట్టి నిలుకడ గలవాఁడుగా నుండునని తెలుంగుదునసుట. మూఁడవదియగు దేహార్థమగునపుడు (మహాత్మానం) అనఁగా॥ శ్లో॥ ౨౮ "నిత్యంనిత్యాకృతిధరం" అనియు,॥ శ్లో॥ ౨౯ "నతస్యప్రాకృతా మూర్తిర్మాంసమేదోస్థిసంభవా" అనియు॥ ద్ర॥ ౩౦ "మాశూణాచ్చుడరుడంబాయి" అనియు చెప్పఁబడియుండు రీతినిశత్రువులచేతనశింపఁజేయఁగూడనియట్లు నిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్య విగ్రహుండై యుండువాఁడు, అని తెలుంగుదునసుట. లేక. నాల్గవదియగు స్వభావమర్థమగునప్పుడు॥ శ్లో॥౩౧ "అభయంసర్వభూతేభ్యోదదామ్యేతద్వ్రతంమమ" అనియు॥ శ్లో॥ ౩౨ "పాశుపాల్యంహినోవృత్తిః" అనియుఁజెప్పినప్రకారము ఆపన్నజనరక్షణమే తనకుస్వభావముగాఁగలవాఁడని తెలుంగుదునసుట. లేక. ఐదవదియగుపరమాత్మయర్థమగునప్పుడు॥ "పరో మా యస్మాదితిపరమః" అనెడివ్యుత్పత్తిచేత॥శ్రు॥౩౩ "యస్మాత్ పరంనాపరమస్తికించిత్" చెప్పఁబడును.

---

౨౭ యజ్ఞవిఘ్నకరం=జన్నమునకు విఘ్నములనుజేయువానిని, హన్యాం= చంపుదును.

౨౮ నిత్యం= నాశరహితుఁడును, నిత్యాకృతిధరం=నిత్యమగునాకారమును ధరించినవాఁడును.

౨౯ తస్య= ఆపరమాత్మకు, మాంసమేదోస్థిసంభవా=మాంసము మెదడు ఎముకలు అనెడివానిచేనుత్పన్నమయి, ప్రాకృతా=ప్రకృతిసంబంధముగల, మూర్తిః =శరీరము,న= లేదు. అప్రాకృతదివ్యమంగళ విగ్రహుఁడు.

౩౦ మాశు=మైల, ఊణాద = సంబంధపడని, శుడర్ = తేజోవంతమగు, ఉడంబాయి=దేహముగలవాఁడై.

౩౧ సర్వభూతేభ్యః = ఎల్లప్రాణులకు, అభయం=రక్షణమును, దదామి= ఇచ్చెదను. ఏతత్ =ఇది, మమ=నాయొక్క, వ్రతం=నియమము.

౩౨ పాశుపాల్యమ్ = చేతనసంరక్షణము, నః= మాయొక్క,వృత్తిర్హి= పనిగదా.

౩౩ యస్మాత్ = ఏపరమాత్మస్వరూపవస్తువుకంటె, పరం=ఉత్కృష్టమగు,

అనియు, శ్రు॥ ३४ "నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే" అనియు॥ద్ర॥ ३५ "ఒత్తారైమిక్కారైయిలయాయమామాయ" అనియుఁ జెప్పఁబడియుండు ప్రకారము స్వేతర సమస్తదేవతలకంటె మేలైనవాఁడై, అంతర్యామిగా నుండెడివాఁడని యెఱుంగుదు ననుట. లేక. ఆఱవదియగు యత్నమర్థమగునపుడు (మహాత్మానం) యత్నమనఁగా ప్రయత్నము॥ శ్లో॥ ३६ "ప్రయత్నస్స్వాత్మధర్మస్స్యాదుత్సాహేచ్ఛాభావనాచసః" అనువచనముచొప్పునఁ బ్రయత్నముత్సాహమని చెప్పబడునుకాఁబట్టి॥ శ్లో॥ ३७ "వినాశాయచదుష్కృతాం సంభవామి" అని చెప్పినప్రకారముదుష్కృత్వినాశము సేయుటయందుత్సహించువాఁడుఅని యెఱుఁగుదుననుట. లేక. ఏడవదియగు సూర్యుఁడర్థమగునప్పుడు (మహాత్మానమనఁగా)॥ శ్లో॥ ३८ "రామదివాకరః" శత్రురక్షోమయంతోయముపశోషంనయిష్యతి,, అనెడివిధముగఆయుధనిరపేక్షముగా తమప్రతాపముచేతనే శత్రువులగు రాక్షసులనియెడినీరమును ఊటలతోఁ గూడనింకింపఁజేయువాఁడుఅని యెఱుంగుదుననుట. లేక. ఎనిమిదవదగు నగ్నియర్థమైనపుడు [మహాత్మానమనఁగా] శ్లో॥ ३९ "అభితఃపావకోపమం"

అపరం = ఇతరమగువస్తువు, నాస్తి = లేదో.

३४ తత్సమశ్చ = ఆపరమాత్మకుఁదుల్యమగువస్తువును, అభ్యధికశ్చ = అతిశయించినవస్తువును, నదృశ్యతే = కనఁబడదు.

३५ ఒత్తారై = సమానులును, మిక్కారై = అతిశయించినవారును, ఇలయాయ = లేనట్టి, మామాయ = మహామాయగలవాఁడా.

३६ ప్రయత్నః = ప్రయత్నము, స్వాత్మధర్మః = తనయొక్క యాత్మయందుండెడి ధర్మము. సః = అది, ఉత్సాహః = ఉత్సాహమనియు, భావనాచ = భావనయనియుఁ జెప్పఁబడును.

३७ దుష్కృతాం = దుష్టకృత్యములు సేయువారియొక్క, వినాశాయచ = నాశము కొఱకును, (అనఁగాదుష్టులను సంహరించుటకు) సంభవామి = జనించుచున్నాను.

३८ రామదివాకరః = శ్రీరాముఁడనెడి సూర్యుఁడు, శత్రురక్షోమయం = శత్రువులగురాక్షసులనియెడి, తోయం = నీటిని, ఉపశోషంనయిష్యతి = ఎండింపఁజేయఁగలఁడు.

३९ అభితః = అంతటను, పావకోపమం = అగ్నికిసమానుఁడును.

అనియు॥ శ్లో॥ ౪౦ "నిర్దహేదపి కాకుత్థ్సః క్రుద్ధస్తీవ్రేణచక్షుషా" అనియు॥ ద్ర॥ ౪౧ 'అనలురువిల్ తికళ్లుం శోదితన్నురువాయ్' అనియుఁ జెప్పఁబడియుండెడి ప్రకారము శత్రుశరీరముల నెల్ల వానిఁ గాల్చి భస్మము సేయఁగలవాఁడు, అని యెఱుంగుదుననుట. లేక. తొమ్మిదవదియగు మతి యర్థమగునపుడు శ్లో॥ ౪౨ "సర్వశాస్త్రార్థతత్వజ్ఞః" అనియు॥ శ్లో॥ ౪౩ "బుధ్యాహ్యష్టాంగయాయుక్తః" అనియుఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారము ఉన్నచోట నేయుండి శత్రువులు నశించునట్టియుపాయములను వెదకఁగలవాఁడు అని యెఱుంగుదుననుట. లేక. పదవదియగు వాత మర్థమైనపుడు (మహాత్మానం) అనఁగా. శ్లో॥ ౪౪॥ "తస్మై వాతాత్మనే నమః" అనియు॥ ద్ర॥ ౪౫ "కాలాయి త్తీయాయి" అనియుఁ జెప్పెడి రీతిగా మహావాతహతఁబగు తూలరాశివలె శత్రువులు పోయ్చెడుచోటు నెఱుంగకుండునట్లు చేయఁ గలవాఁడు, అని యెఱుఁగుదుననుట. లేక- "మృతసంజీవనంహి రామవృత్తాంతం" అన్న ప్రకారము సర్వప్రాణి ప్రాణన హేతువగు గాలివలె ననుకూలుర నుజ్జీవింపఁజేయ శక్తుఁడగువాఁడు అని యెఱుంగుదు ననుట. లేక. (మహాత్మానం) అనఁగా వేత్తి వేదయతియను వ్యుత్పత్తిచేతఁ దానెఱింగి పరులకు నెఱింగించునట్టి వేదమును॥ శ్రు॥ ౪౬ "వేదాహ మేతంపురుషం" అని తానెఱిం

---

౪౦ కాకుత్థ్సః=శ్రీరాముఁడు, తీవ్రేణ=ఉగ్రమగు, చక్షుషా= కంటిచేత, నిర్దహేదపి=దహించును.

౪౧ అనలురువిల్ = అగ్నియొక్కరూపముకంటె, తికళ్లుం=అధికముగఁ బ్రకాశించెడి, శోదితన్నురువాయ్=జ్యోతిస్వరూపమయి.

౪౨ సర్వశాస్త్రార్థతత్వజ్ఞః=సమస్తములగు శాస్త్రములయందలి విషయములయథార్థముగ నెఱింగినవాఁడు.

౪౩ అష్టాంగయా=గ్రహణ ధారణస్మరణాదులయినయెనిమిదంగములతోఁ గూడికొన్నదియగు, బుధ్యా=బుద్ధితోడ, యుక్తః=కూడికొన్నవాఁడు.

౪౪ వాతాత్మనే= వాయుస్వరూపియగు, తస్మై=ఆభగవంతునికై, నమః= నమస్కారము.

౪౫ కాలాయి=వాతస్వరూపియయి, తీయాయి=అగ్నిస్వరూపియయి.

౪౬ అహం= నేను, ఏతం= ఈ, పురుషం=పురుషుని, మహాంతం= మహాత్ము

గీ.నట్టు తెలుపుచున్నది. తానెఱింగినవిధమేమనఁగా॥ ద్ర॥ ౪౭ "అరిందవే దవరుంబొరుళ్ నూల్కళ్ ఱిందనకొళ్క-వరుంబొరుళాదల్" అను ప్రకారము మహాంతమని యపరిచ్ఛిన్నమని చెప్పినదంతియేకదా.॥ శ్రు॥ ౪౮ "యస్యామతంతస్య మతంమతంయస్యన వేదసః" అన్న ప్రకారము ఆవస్తువు నెఱుఁగుటయనఁగా నదియపరిచ్ఛిన్నమనివాస్తవాకారముగ నెఱుంగుటమే. [వేదాహమేతంపురుషంమహాంతం అనుశ్రుతివాక్యమునకును, అహంవేద్మి మహాత్మానమనుకవివాక్యమునకునైకకంఠ్యమును దెల్పుచున్నారు] అహం వేద్మియనునితిహాసవాక్యము॥ శ్రు॥ "వేదాహమేతం" అను వేదవాక్యమును పబృంహించుచున్నది. [ఆయర్థమునేచక్కఁగా దెల్పుచున్నది] అచ్చటి వేదయనునదియెయిచ్చట వేద్మియనియు అచ్చటిఅహంఅనునదియెయిచ్చటఅహం అనియు చెప్పఁడియున్నది. ఏతంఅనెడి సౌలభ్యసూచకమగునేతచ్ఛబ్దార్థమెయిచ్చట రామంఅనినిర్దేశింపఁబడినది. అచ్చటిపురుషశబ్దముచేతనిర్దిష్టములగుశౌర్యవీర్యాదులుఇచ్చటిసత్యపరాక్రమ మనుపదముచేఁ దెల్పఁబడుచున్నవి. అచ్చోమహాంతం అనునదియె యిచ్చోట మహాత్మానమని తెల్పఁబడెను. ఇందువలన వేదపురుషునియొక్కయు వైదిక పురుషునియొక్కయు వాక్యములు ఆతని విషయమందు భేదములేక యేకరూపముగానే యుండుట దెల్పఁబడియున్నది. [రామపదమునకవతారిక] ఈప్రకారము మహాత్మానమని చెప్పఁబడువస్తువు దేశాంతరంబుననుండునదిగానై యందుకొనుటకు వీలుపడదో యనఁగా (రామం) శ్లో॥ ౪౯ "పితరంరోచయా

నిఁగా, వేద=ఎఱుంగుదును

౪౭ వేదవరుంబొరుళ్ నూల్కళ్=వేదములు మొదలగురహస్యార్థ ప్రతిపాదకములగు శాస్త్రములు, అఱిందన = ఎఱిఁగెను. (ఎల్లెఱింగెననఁగా) "అరుంబొరుళాదల్=అరుదగువస్తువని, కొళ్క-తెలిసికొనుఁడు" (అని) అఱిందన=ఎఱింగెను.

౪౮ యస్య = ఎవనిమతమందు, అమతం= పరబ్రహ్మ-జ్ఞానవిషయముకాదని సమ్మతమో. తస్య = వానియొక్కమతమందు, మతం=జ్ఞానవిషయము. యస్య-ఎవ్వనికి,మతం.జ్ఞానవిషయమనిమతమో,సః వాఁడు,నవేద-ఎఱింగినవాఁడుకాఁడు

౪౯ పితరం=తండ్రి యగునటుల,రోచయామాస=రుచింపఁజేసెను, (అనఁగా సమ్మతింపఁజేసెను) ఆతనిసమ్మతింపఁజేసికొని యాతనికిఁదానవతరించెనుట.

మాస" అన్నట్లు నిన్ను సమ్మతింపఁజేసి గామరూపముగావచ్చి యవతరించిన యీతఁడు ఆ పరవస్తు వేయనుకొనుమీయనుచున్నాఁడు. (రామం) పర వస్తువని యెంచి నీవును నేనునుమనసున జంకునట్లుమనలను ఉదాసీనులఁజేసి తాను దూరముగా నిలువకయు, నాకు చేతిబంటువలెఁ బిలువఁదగియు, నిన్ను సింహాసనంబుపైఁ గూరుచుండఁబెట్టి తాను క్రిందనిలిచియునుండుటవలన నీకుఁ దెలియలేదు. అనియనుకొనుము. [రామం మహాత్మానమని రామ శబ్దానంతరము మహాత్మశబ్ద మనుసరింపఁబడి యుండుటకు తాత్పర్యము దెలుపుచున్నారు] (రామంమహాత్మానం)॥ శ్రు॥ ౫౦ "సఉ శ్రేయాన్ భవతిజాయమానః" అన్నట్లు ఆతఁడు తన్నుఁగ్రిందుపడఁజేసికొని జనియించిన తోడనే వానికి మహత్వమొప్పినది. నీవెకద రామం అని చెప్పినది. [సత్యపరాక్రమం అనుపదమున కవతారిక దెలుపుచున్నారు] ఆకారమునందలి క్రొత్తమెఱుఁగు ఇంకను మాసినదికాదు. శ్రమపడకుండుటచేత నీతనిశరీరము దృఢపడినదిగాదు. అట్లుండనీతఁడు పరాక్రమించుటకు శక్తుండగునా, అనఁగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు. (సత్యపరాక్రమం) ఈతని గుణములు కావలసినప్పుడు శరీరమువలె స్వీకరింపను బరిత్యజింపను దగియుండునట్టివికావు. అవి నిత్యములుగానేయున్నవి. (సత్యపరాక్రమం)॥ శ్రు॥ ౫౧ "సదైకరూపపరాక్రమం. సదైకరూపరూపాయ" అనియు ॥ శ్రు ॥ ౫౨ "తఇమే సత్యాఃకామాః" అనియు ॥ శ్రు ॥ ౫౩ "ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్" అనియు ॥ శ్రు ॥ ౫౪ "స్వాభావికీ

---

౫౦ జాయమానస్సన్ = జనించెడివాఁడై, సఉ = వాఁడే, శ్రేయాన్ = మిగులనుత్కర్షముఁబొందినవాఁడుగా, భవతి = అగుచున్నాఁడు

౫౧ సదా = ఎల్లప్పుడు, ఏకరూపపరాక్రమం = వికారముఁజెందకయుండెడి పరాక్రమముగలవానిన్ ❋ సదా = ఎల్లప్పుడును, ఏకరూప = వికారముఁజెందకయుండెడి, రూపాయ = స్వరూపముగలవానికై.

౫౨ తఇమే = అట్టియీపరమాత్మగతములయిన, కామాః = సంకల్పాది గుణములు, సత్యాః = నిత్యములైయుండునవి.

౫౩ ఏతాన్ - ఈ, సత్యాన్ - నిత్యములగు, కామాంశ్చ - సంకల్పాది గుణములను.

౫౪ జ్ఞానబలక్రియాచ = జ్ఞానము బలము క్రియయు, స్వాభావికీ =

జ్ఞానబల క్రియాచ" అనియుఁ జెప్పఁబడియుండు ప్రకారము ఈతనికి విగ్రహం బైచ్ఛికంబై గుణములు నిత్యంబులై కదా యుండుట. శ్రీపరాశరబ్రహ్మర్షి యును॥ శ్లో॥ ౫౫ "ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహః" అనుటచేత విగ్రహమైచ్ఛికమనిచెప్పి॥ శ్లో॥ ౫౬ "తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః" అనుటచేతగుణములు స్వాభావికములనియుచెప్పిరి. (సత్యపరాక్రమం)॥ శ్లో॥ ౫౭ "అవ్యవస్థాహిదృశ్యేతేయుద్ధేజయపరాజయా" అన్నట్లు లోకులవలెనీతనియొక్క-మగతనము అవ్యవస్థితముకాదు. మఱిమెట్టిదనిన॥ శ్లో॥ ౫౮ "నావిజిత్యనివర్తేత" అనియు॥ శ్లో॥ ౫౯ "అభియాతాప్రహర్తాచ" అనియు॥ ద్ర॥ ౬౦ "శెన్ఱుకొన్ఱువెన్ఱికొండ" అనియు చెప్పఁబడి యుండురీతిని, ఈతఁడు చెలరేఁగనేని శత్రువుల నాక్రమించుకొని వారలం దలయెత్తనీయక అణఁచివేసికానిమానఁడు. (సత్యపరాక్రమం)॥ శ్రు॥ ౬౧ "తస్మిన్దృష్టేపరావరే" అనియు॥ద్ర॥ ౬౨ "శివనయ

స్వభావసిద్ధములు.

౫౫ ఇచ్ఛా=తనయిచ్ఛచేత, గృహీత = పరిగ్రహింపఁబడినవయి, అభిమత =సమ్మతింపఁబడిన,ఉరు=గొప్పవియగు, దేహః=శరీరములుగలవాఁడు-చేతనులకువలెకర్మపరతంత్రములగుశరీరములుగాక తనయిష్టానుగుణమగుశరీరముగలవాఁడు.

౫౬ తేజః=తేజస్సు, బల=బలము, ఐశ్వర్య= అష్టైశ్వర్యములు, మహావబోధ=సర్వజ్ఞత్వము, సువీర్య= మంచివీర్యము, శక్తి=సామర్థ్యము ఆది=మొదలగు, గుణ=గుణములకు, ఏకరాశిః=ముఖ్యసముదాయరూపుఁడగు.

౫౭ యుద్ధే=యుద్ధమునందు, జయపరాజయా= జయాపజయములు, అవ్యవస్థాహి= సందేహింపఁదగినవికదా.

౫౮ అవిజిత్య=జయింపక,ననివర్తేత=మరలఁడు-జయించియేమరలుననుట,

౫౯ అభియాతా=ఎదిరించువాఁడు, ప్రహర్తాచ= సంహరించెడువాఁడు.

౬౦ శెన్ఱు = శత్రువులనెదిరించిపోయి, కొన్ఱు = చంపి, వెన్ఱి=జయమును కొండ=కొన్నట్టి.

౬౧ పరావరే = పరులమని తలంచుకొనియున్న బ్రహ్మాదులకంటెఁబరమైన, తస్మిన్=ఆపరమాత్మ, దృష్టే=దర్శన సమానాకార జ్ఞానవిషయముకాఁగా.

౬౨ శివన్ = రుద్రుఁడు, అయన్ = బ్రహ్మ, ఇందిరన్ = ఇంద్రుఁడు, ఇవర్ మొదల్=వీరు మొదలగు, అనత్తోర్ దైవక్కూట్టాంగళ్ =ఎల్ల దేవతలయొక్క-సమూ

నిందిరనివర్ మొదలనత్తోర్ దైవకుఴాంగళ్ కైత్తొఴుకిఴండ" అనియు చెప్పఁబడినట్లు తామే పరములని తమ హృదయములయందు దలంచియుం డు బ్రహ్మరుద్రాదులనుగూడ నధఃకరించి పరమైయందు వస్తువృత్తుశ్రు లగు శత్రువులను విడుచునా. (సత్యపరాక్రమం) సత్యులగుపరుల నాక్ర మించువాఁడనియు వ్యుత్పత్తి వివక్షింపనగును. ప్రకృతిసంబంధ నిబంధన ముచేఁ బ్రాతికూల్యముచేయునట్టివారు నొకవేళమరలనను కూలింతురో యనియెంచి॥శ్లో॥౬౩ "యదివా రావణస్స్వయం" అనియు॥శ్లో॥౬౪ "గచ్ఛా నుజానామి" అనియు॥ ద్ర॥ ౬౫ "ఉళందొాట్టు" అనియుఁ జెప్పినట్లు రక్షు ణోన్ముఖుఁడైనప్పుడును రక్షణమునకుఁ జోటియ్యక ప్రాతికూల్యమునం డే కడవఱకు నిలుకడగా నుండెడివారిని నుగింపు సేయుననుట. [రామంఅను పదమును సత్యపరాక్రమ మనుపదముతోఁజేర్చి తాత్పర్యము నుపపాదిం చుచున్నారు] (రామంసత్యపరాక్రమం) ఆక్రమించునప్పుఁడు త్రివిక్రముని వలె చెప్పినదివేఱు చేసినదివేఱుగాక యేక రూపముగా నుండు ననుట. (రామం సత్యపరాక్రమం) ఇతరులనుజంపునప్పుడు ఈతఁడాయుధమెత్త వలయుననునదిలేదు. పరాక్రమించవలయుననునదిలేదు॥శ్లో॥ ౬౬ "హతా న్యేకేనరామేణ" అనియు॥ శ్లో॥ ౬౭ "రామచాణాభిహతోభృశార్తశ్చచా

హములు, కైత్తొఴుక్కిఁడండ = స్తుతియింపఁగా వెలుఁగుచున్న. (ఇట్టిదిపరమాత్మ.)

౬౩ యదివా=లేనియెడల=స్వయం=తాను,రావణః=రావణుఁడు-అనఁగా రావణునితమ్ముని మాత్రమేకాదు రావణుఁడేవచ్చి శరణుచొచ్చినను రక్షింతును. అనిరామునివాక్యము.

౬౪ అనుజానామి=అనుజ్ఞయిచ్చుచున్నాను. గచ్ఛ=పొమ్ము. శ్రీరాముఁడు యుద్ధమునందునిరాయుధుఁడైన రావణునిఁజూచి చెప్పినవచనము.

౬౫ ఉళకాతొాట్టు=అనుకూలించునేమోయనిహృదయపరీక్షచేసి.

౬౬ ఏకేన=ఒక్కరుఁడగు, రామేణ=శ్రీరామునిచేత, హతాని= (పదునా లుగువేలరాక్షసులసమూహములు)చంపఁబడెను. రాక్షసులుపదునాలుగువేలమందిగా ఉన్నప్పటికిని రాముఁడొక్కరుఁడేవారలసంహరించెననుట.

౬౭ వీరః=శూరుఁడగురావణుఁడు, రామచాణాభిహతః=శ్రీరామునిబాణ ములచేతప్రహరింపఁబడినవాఁడై, భృశార్తః=మిక్కిలి పీడితుఁడై, చచాల=సంచ

లచాపంచముమోచవీరః" అనియు ॥ శ్లో ॥ ౬౫ "శ్రీమాన్సుఖసుప్తఃప
రంతపః" అనియు చెప్పఁబడియుండు ప్రకారము సౌందర్యమును ప్రయ
త్నమును సాధనములుగాఁ గొనియే వారల నశింపఁ జేయును. [వసిష్ఠో
పి యనుపదమున కవతారిక దెల్పుచున్నారు] ఏవిధముగానైన సీతనిఁదీసి
కొని పోవుటకొఱకే ప్రయత్నించుటవలన మిగుల పొందికగాఁ జెప్పునట్టి
యీమాట విశ్వసనీయమాయనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. (వసిష్ఠోపి) సర్వ
జ్ఞుఁడైపరమర్షియగు శ్రీవసిష్ఠభగవానుఁడునుఎఱుంగును. (వసిష్ఠః) స్వకా
ర్యపరుఁడనైవచ్చిననన్నుఁగాక॥శ్లో॥౬౯ "సతేహంపితురాచార్యః" అన్న
ట్లునీకార్యమునకు పురుషకారిమైనిలిచినీకాప్తుఁడునైయుండువసిష్ఠునినడు
గరాదా (వసిష్ఠః) వసియనునదిసప్తమ్యంతమగునేని ॥ శ్లో॥ ౭౦ "కులగు
రుర్భగవాన్వసిష్ఠః" అని చెప్పియుండుటవలన నామెడలస్నిగ్ధుఁడైమీయొ
కట హితమునందు నిలుకడగానుండెడు వాఁడుకాఁడా॥ శ్లో ॥ ౭౧ "ఇదం
వోయాజ్యావాం" అని మురారి చెప్పియున్నాఁడుగదా. [వసిష్ఠపదము
నకు క్రియఁగూర్చి యుపన్యసించుటకై యవతారిక] నీవును ఇక్ష్వాకు
కుల జాతుఁడైనందున నీకునందులో నంతర్భావము సంభవించునేయనఁ
గాఁజెప్పుచున్నాఁడు (వసిష్ఠోపివేత్తి) ఆమర్యాదఁజెఱుపుకొని యాతనిపు
త్రాదులనుజంపి యాతనిసురభిని పట్టుకొనిపోయి యాతనితోయుద్ధము
చేసి పరిభవము నొంది విరోధము సంపాదించుకొనియుండు నాకుఁగా
నచ్చియబద్ధముచెప్పఁడు. అట్టివానినడిగి తెలిసికొనుము. అపిశబ్దమునేనే
కాదు ఈతఁడును ఎఱుంగును అనిసముచ్చయమును దెల్పును. లేక. అపిశ

లించెను (అంతియకాక) చాపంచము మోచ=ధనుస్సును కూడ వదలిపెట్టెను.

౬౫ శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుఁడగు రాముఁడు, సుఖసుప్తః=సుఖముగానిద్రించు చు, పరంతపః=శత్రువులనునశింపఁజేయువాఁడు.

౬౯ సః=అట్లుప్రసిద్ధుఁడగు. అహం=నేను, తే = నీయొక్క, పితుః=తం డ్రికి, ఆచార్యః=గురుఁడను.

౭౦ భగవాన్ = త్రికాలజ్ఞానసంపన్నుఁడగు, వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు, కులగు రుః=ఇక్ష్వాకు కులమునకు కులక్రమాగతుఁడైన గురువు.

౭౧ ఇదం వో యాజ్యానాం = [illegible] వముఁజెందుట ఈవసిష్ఠునివలనఁగదా. అనిభావను.

ద్దము విరోధమును దెల్పుచున్నది. అట్లయ్యేనేని నాకువిరోధియగునీతఁడు నెటులంగుననుట. [మహాతేజాః అనుపదమున కవతారిక] ఇతరులగు ఋషులకంటె వీనికాధిక్యమేమనఁగా (మహాతేజాః) సరస్వతికి వల్లభుఁడగు బ్రహ్మకుఁబుత్రుఁడై స్వయోగసిద్ధజ్ఞానముగలిగి యందువలన సంపాదితమగు గౌరవము గలవాఁడనుట. (మహాతేజాః) లోక నాథుండగుపురుషోత్తముండును దనపాదములయందు వ్రాలునట్టి మాహాత్మ్యముగలవాఁడు. (మహాతేజాః) ॥ శ్లో ॥ ౭౨ "కౌశికోయశసాంనిధిః" అన్నట్లు లోకముపొగడికలకువిషయమగు నేనును। శ్లో॥ ౭౩ "వసిష్ఠోమామేవంవదతు" అనియు ॥ శ్లో॥ ౭౪ "సత్యంచకారబ్రహ్మర్షిరేవమస్త్వితిచాబ్రవీత్" అనియుఁజెప్పినట్లు ఆతనివాక్కుచే బ్రహ్మర్షి పట్టమును బహుమానమునుబొందినవాఁడననెడి విశేష గౌరవముగలవాఁడు. ఈవిధముచేత నీకంటెఁబెద్దయయినను॥ శ్లో॥ ౭౫ "తేషాంతేజోవిశేషేణ ప్రత్యవాయోనవిద్యతే" అనిచెప్పి యుండుటంబట్టి నీకొంకకబద్ధము చెప్పినను చెప్పవచ్చునేయనఁగా (మహాతేజాః)॥శ్లో॥౭౬ "సత్యధర్మపరాయణః" అనియు॥ శ్రు॥౭౭ "సత్యం వదధర్మంచర" అనియుచెప్పినట్లుతాను సత్యమునుహితమును అనుష్ఠించి పరులచే ననుష్ఠింపఁజేయునట్టి మహాతేజస్వియై పెద్ద తపస్వియైయుండెడు వాఁడు తేజోహానికలుగునటులఅసత్యముపల్కునా. [మహాతేజాః]।శ్లో॥౭౮ "ధిగ్బలంక్షత్రియబలంబ్రహ్మతేజోబలంబలం" అనునట్లునిరవధికబ్రహ్మతేజ

౭౨ కౌశికః=విశ్వామిత్రమహర్షి, యశసాం=పొగడికలకు, నిధిః-ఉనికిపట్టు.

౭౩ వసిష్ఠః=వసిష్ఠమహర్షి, మాం=నన్ను, ఏవం-ఇట్లు-అనఁగాబ్రహ్మర్షి, గా, వదతు=వచియించుఁగాత.

౭౪ బ్రహ్మర్షిః=బ్రహ్మర్షి యగువసిష్ఠుఁడు, సత్యం=యథార్థముగ, చకార = చేసెను, ఏవమ్=ఇట్లు, అస్తు=అగుఁగాక, ఇతిచ=ఇట్లనియు, అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

౭౫ తేషాం=అట్టివారలకు, తేజోవిశేషేణ=మాహాత్మ్యాతిశయముచేత, ప్రత్యవాయః=బాధకము, నవిద్యతే=లేదు.

౭౬ సత్య=సత్యమందును, ధర్మ=ధర్మమందును, పరాయణః= తత్పరుడు.

౭౭ సత్యం=యథార్థమును, వద-చెప్పుము, ధర్మం=ధర్మమును, చర=నడుపు.

౭౮ క్షత్రియబలం=క్షత్రియులయొక్క బలము, ధిక్‌బలమ్=ఉపయోగములేని

స్సుగలవాఁడు. [యేచేమేతపసిస్థితాః అనువాక్యమునకతారిక] అట్లు పెద్ద వాఁడు గానుండినను నాకు నీకునువివాదము కలిగెనేని తనకుహానిసంభ వించునట్లుండినను ॥ శ్రు ॥ ౪౯ "యద్బ్రాహ్మణశ్చా బ్రాహ్మణశ్చప్ర శ్నమేయాతాం బ్రాహ్మణాయాధిబ్రూయాత్" అనియు॥ శ్లో॥ ౫౦ "బ్రా హ్మణార్థేగవార్థే వాసమ్యక్ ప్రాణాన్‌పరిత్యజేత్" అనియు చెప్పఁబడి యుండునట్లు బ్రహ్మఋషియగు నీపక్షముగ మాటలాడునుగాని క్షత్రియుఁ డగు నాపక్షముగమాటలాడునా, అని యంటివేని(యేచేమేతపసిస్థితాః) రాజుయొక్క గౌరవమునుగాంచి వారలయిష్టానుగుణముగా ముఖప్రీతి మాటలుచెప్పెడునట్టి వారమగుమమ్మునుగాక శుష్కపత్రభోజనులగువీర లనడుగుము. (ఇమేతపసిస్థితాః)॥ శ్లో॥ ౫౧ "ఊనషోడశవర్షః" అన్నట్లు ఆతనికివయఃపరిపూర్తి లేమిం జేసి ఆతని యోగ్యతనుగుఱించి సందేహిం పవలవదు॥ శ్రు॥ ౫౨ "తస్యధీరాః పరిజానంతియోనిం" అనినట్లు ఆతని యొక్క జన్మరహస్య జ్ఞానము గలవారగు వీరిని యడుగుమనిభావము. (ఇమే) పులస్త్యుఁడు, అగస్త్యుఁడు, పరాశరుఁడు, పారాశర్యుఁడు, అని చెప్పగాఁ బ్రసిద్ధులయి యాచార్యపదము నిర్వహించు కొనుచుఁ దిరుగు చున్నవారలుగాక వీరని నిర్దేశించిచెప్పుటకుఁగూడ నైతిలేనట్టులు ఏకాం తశీలురగుచుఁ బ్రసిద్ధిలేక యుండువారలు. నేనును శ్రీవసిష్ఠ భగవానులు

బలము, బ్రహ్మతేజోబలఁ=బ్రహ్మతేజస్సువలనఁ గలిగిన బలము, బలమ్= శ్రేష్ఠమగు బలము.

౪౯ బ్రాహ్మణశ్చ= బ్రాహ్మణుఁడును,అబ్రాహ్మణశ్చ=బ్రాహ్మణభిన్నుఁడును యత్ ప్రశ్నమేయాతాం- ప్రశ్ననుగుఱించియేతెంచిరేని,బ్రాహ్మణాయ=బ్రాహ్మణుని కొఱకు,అధిబ్రూయాత్.అధికముగచెప్పనగును.

౫౦ బ్రాహ్మణార్థే = బ్రాహ్మణునికొఱకును, గవార్థేవా = గోవుకొఱకును సమ్యక్=బాగుగా,ప్రాణాన్=ప్రాణములను, పరిత్యజేత్=విడువనగును.

౫౧ ఊన= తక్కువైన, షోడశవర్షః= పదునాఱుసంవత్సరములుగలవాఁడు.

౫౨ తస్య=ఆతనియొక్క, యోనిం=జగత్కారణత్వమును, ధీరాః=పండి తులు, పరిజానంతి=చక్కగానెఱుంగుదురు.

మాత్రమేగాక వీరలు నెఱింగియున్నారు. అనిభావము. (ఇమే) వీరియొ
క్క-వైలక్షణ్యమునేనుపపాదింపవలయునా? నరసినతలలును, వణఁకెడు
గడ్డములును, నీరసమైనతోలును, శుషిం-చిన దేహములును, ఎంచెడు
వ్రేళ్లును,జపించెడినోరును, కాఱుచున్నకన్నీరును, మాఱనిభగవదనుసంధా
నమును, పులకాంకితదేహములును గలిగియుండెడి యునికిఁ జూడఁగాఁ
దెలియదా?॥శ్లో॥౭౩ "ఆహ్లాదశీతనేత్రాంబుఃపుళకీకృతగాత్రవాన్।సదా
పరగుణావిష్టో ద్రష్టవ్యస్సర్వదేహిభిః" అన్నట్టిరీతిగలవారుగదా వీరు.
(ఇమే) వీరలీవిధముగ నిదంశబ్దముచేతనంగుళీనిర్దేశముచేసి చూపఁదగువా
రుగానివారుక-చేతఁజెప్పుటకువాఙ్మనస్సులకునుగోచరులుగారు. (ఇమే)॥
ద్ర ॥ ౭౪ "శిరియనెస్టు ఎన్నిళం శింగత్తైయుకఖ్రేల్‌కండాయిశిఱుమైయిన్
వాత్తైమావలియిడచ్చెన్టుకేళ్" అన్నట్లు దూరస్థుఁడగు నొకరునివద్దకుఁ
బోయియడుగ నావశ్యకత లేకుండునటులు ఇచ్చటనె సన్నిహితులయి
యుండఁగంటిమికదా. (ఇమే) మహాబలివలెనాసురప్రకృతులుగాకపరమ
సత్త్వనిష్ఠులైన ఋషులుగానుండఁగంటిమే. (ఇమే) నావలెను శ్రీవసిష్ఠ
భగవానునివలెను ఒకరిద్దఱుగాక ॥ శ్లో ॥ ౭౫ "భూయసాంస్యాద్బలీయ
స్త్వం" అనునట్లు వీరుపలుగురుగా నుండుటయు నీకు విశ్వాసహేతువు

---

౭౩. ఆహ్లాద = సంతోషముచేతఁగలిగిన, శీత= చల్లనైన, నేత్రాంబుః=
కన్నీళ్లు గలిగిన వాఁడును, పుళకీకృత = పులకలుగ్రమ్మిన, గాత్రవాన్= శరీరము
గలవాఁడును, సదా=ఎల్లప్పుడును, పర=పరమాత్మయొక్క, గుణ = గుణముల
యొక్క, ఆవిష్టః=ఆవేశముగలవాఁడును అగుపరమైకాంతి, సర్వదేహిభిః=ఎల్ల
శరీరధారులచేతను,ద్రష్టవ్యః=చూడఁదగినవాఁడు— గౌరవింపఁదగినవాఁడనుట.

౭౪. శిరియనెస్టు=చిన్నవాఁడని, ఎన్నిళంసింగత్తై-నాచిన్నిబాలసింహమును.
(అనఁగా సింగపుపిల్లవంటి నాచిన్నికృష్ణుని) ఇకఖ్రేల్‌కండాయి=అలక్ష్యముసేయ
వద్దు. శిఱుమైయిన్‌వాత్తై= చిన్నవానివృత్తాంతము, మాపలియిడచ్చెన్టు= మహాబలి
చక్రవర్తివద్దకుఁబోయి, కేళ్ =అడుగుము.

౭౫. భూయసాం = అనేకులకు, బలీయస్త్వం = ప్రాబల్యము, స్యాత్ =
అగును. అనఁగానేకులుచెప్పినదిదృఢమనుట.

గాదా. [తపసిస్థితాః అను వాక్యమునకు అవతారిక] వీరుపలుగురగుట వలనఁ బ్రయోజనమేమి అసత్యమాడనట్టిధార్మికులుగానుండ వలయునే యనఁగా. (తపసిస్థితాః) అనుచున్నాఁడు॥ శ్లో॥ ౨౬ "తపోదానంతపస్సత్యంతపోధర్మఃప్రతిష్ఠితః" అన్నప్రకారము ఎల్లప్పుడు తపఃపరులయినందునఁబరమధార్మికులగుదురనుట. (తపసిస్థితాః) భగవదీయమైనిత్యమగు నాత్మవస్తువునకుహితమును వెదకుచుఅల్పమునస్థిరమునగుశరీరమునందాశ లేనివారు. (తపసిస్థితాః)॥ శ్లో॥ ౨౭ "హుతమిష్టంచతప్తంచధర్మశ్చాయం కులస్యతే। గృహాత్ప్రతినివర్తంతేపూర్ణకామాయదర్థినః" అన్నట్లు అతిథులను అభ్యాగతులను సంతోషపఱుచుటయె ధర్మమనియుండెడి వారలనుట. (తపసిస్థితాః) తపశ్శబ్దవాచ్యంబగు నర్థత్రయమందును నిష్ఠగలిగియుండు వారలనుట. ఎట్లనిన తపసంతాపే అనుటచేత సంతాపమర్థమగునప్పుడు॥ శ్రు॥ "యజ్ఞేనదానేనతపసా" అనియు॥ శ్లో॥ ౨౮ "కర్మయోగస్తపస్తీర్థదాన యజ్ఞాదిసేవనం" అనియుఁ జెప్పఁబడినప్రకారము జ్ఞానభక్తుల కంగమగు కర్మయోగమందు నిష్ఠితులగువారని భావము. లేక. తపఆలోచనేయనుటచేత ఆలోచనయర్థమగునప్పుడు॥ శ్లో॥ ౨౯ "ఆత్మానం

---

౨౬. దానం=ఈవి, తపః= తపస్సు. సత్యం = సత్యము, తపః=తపస్సు. ప్రతిష్ఠితః=నిలుకడగానుండెడి, ధర్మః=ధర్మము, తపః=తపస్సు. అనిచెప్పబడును.

౨౭. అర్థినః = యాచకులు, పూర్ణకామాః = పరిపూర్ణమనోరథులయి, గృహాత్ = ఇంటినుండి, ప్రతినివర్తంతే ఇతియత్ = మరలుచున్నారనునదియేది కలదో. (తత్=అది,) హుతం=హోమమును. ఇష్టంచ=యాగమును, తప్తంచ =తపస్సును, అయం=ఈ, తే=నీయొక్క, కులస్య=వంశమునకు, ధర్మశ్చ=ధర్మమును, అగును.

౨౮. తపః=తపస్సు, తీర్థ= పుణ్యక్షేత్రవాసము, దాన = సత్పాత్రములకు నిచ్చుటయును, యజ్ఞాదిసేవనం = యజ్ఞములు మొదలగునవిచేయుటయును, కర్మయోగః=కర్మయోగముఅగును.

౨౯. ఆత్మానం=జీవాత్మను, తత్త్వతః=యథార్థముగ [illegible]నఁగా ప్రకృతివిలక్షణుఁడనియు జ్ఞానానందమయుఁడనియు, జ్ఞాత్వా=ఎఱిఁగి,

తత్త్వతోజ్ఞాత్వా" అనియు ॥ శ్లో ॥ ౯౦ "ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానపూర్వకం" అనియుఁజెప్పెడిరీతిని ఆత్మజ్ఞాన రూపమగు జ్ఞానయోగమునందు నిష్ఠితులనియు భావము. లేక. తప ఐశ్వర్యేఅనుటవలన ఐశ్వర్య మర్థమగునప్పుడు॥ శ్లో॥ ౯౧ "ప్రశాసితారంసర్వేషామ్" అనియు॥శ్రు॥౯౨ "యేచేమేరణ్యేశ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే" అనియు ॥ శ్రు ॥ ౯౩ "పరమంయోమహత్తపః"అనియుఁజెప్పెడిప్రకారము సర్వమును నియమించువాఁడయి తపశ్శబ్దవాచ్యుండగు పరమాత్మ విషయమందు జ్ఞానభక్తియోగనిష్ఠగలవారనియు భావము. లేక.(తపస్సిద్ధితాః)వాచికతపోరూపమగుస్వాధ్యాయమందు నిష్ఠితులనియు భావము. లేక.(తపసిస్థితాః)* పరభక్తిపరజ్ఞానపరమభక్తులుగలవారనియు భావము. లేక (తపసిస్థితాః)అనఁగా॥శ్లో॥ ౯౪ "తస్మాన్న్యాసమేషాంతపసామతిరిక్తమాహుః" అనియు॥శ్లో॥౯౫ "తేషాంతు తపసాంన్యాసమతిరిక్తం తపశ్శ్రుతం" అనియుఁజెప్పఁబడినరీతిగా అన్నిటిని మించిన తపస్సగు ప్రపత్తి నిష్ఠగలవారు అని భావము. ఈశ్లోకము చేత ఊనషోడశవర్షః అనెడిశ్లోకమునకుఉత్తరమియ్యఁబడెను. పశ్యామి

---

౯౦. ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞాన=జీవాత్మ అనన్యార్హశరణత్వమును, అనన్యభోగ్యత్వమును గలది యనియెడియెఱుకయె, పూర్వకం= పురస్సరముగనుండునట్లు.

౯౧. సర్వేషాం=ఎల్లవారికి, ప్రశాసితారం = నియామకుఁడైనవాని.

౯౨. అరణ్యే = అడవియందలి, యేచేమే = ఏయిట్టిఋషులు, శ్రద్ధా = శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యమగు పరమాత్మను, తపఇత్యుపాసతే= తపస్సనియుపాసించెదరో.

౯౩. యః=ఏపరమాత్మ, పరమం=సర్వోత్కృష్టమగు, తపః=తపస్సో.

శ్లో. * పరభక్తిరదృష్టార్థప్రత్యక్షాభినివేశనం
పరజ్ఞానంతుతస్యైవసాక్షాత్కారపరిస్ఫుటః
పునర్విశ్లేషభీరుత్వంపరమాభక్తిరుచ్యతే

౯౪. తస్మాత్ =అట్లగుటచేత,ఏషాంతపసాం= ఈతపస్సులలోపల,న్యాసం =ప్రపత్తిని, అతిరిక్తం=అతిశయించినదిగా, ఆహుః=చెప్పుదురు.

౯౫. తేషాంతపసాంతు=ఆతపస్సులలోపల, న్యాసం=ప్రపత్తి, అతిరిక్తం= అతిశయించినదియగు , తపః=తపస్సుగా, శ్రుతం= వినికిచేయఁబడినది—అనఁగా చెప్పఁబడెనుట.

యని బాహ్యచక్షువుచేతనీవుచూచునది ప్రత్యక్షము కాదు. యోగపరిశుద్ధ మగు నాంతరచక్షువుచేత నేను చూచునది ప్రత్యక్షము. అని అహంవేద్మి యనుటచేఁజెప్పఁబడెను. ఊనషోడశవర్షః అనిపరువమునుగుఱించిచుల కనగానెంచవద్దు. విరోధినిరసనక్షముఁడగుటవలనఁ బెద్దవాఁడే యగునని మహాత్మానమనుటచేఁజెప్పఁబడెను. మేరామః అని నీయొక్క మమకార ములో నాతనినడఁగించుకొనుటకు శక్యముగాదు ॥ శ్లో ॥ ౯౬ "లోకాభి రామః" అనిసర్వలోకశరణ్యుఁడయ్యెగదాయాతఁడుండుననుట కేవలరామ మనుటచేఁజెప్పఁబడెను. రాజీవలోచనః అనిప్రొద్దుపోవుటకుముందే నిద్రిం చువాఁడునిశాచరులతోఁబోరుటకుధీరుఁడు గాఁడని తలఁచియుండవద్దు॥శ్లో॥ ౯౭ "సుఖసుప్తః పరంతపః" అన్నట్లుఆనిద్రయేశత్రులనునాశము సేయు నట్లు నిత్యపరాక్రముఁడు గానుండుననిసత్యపరాక్రమమనుటచేతఁ జెప్పఁబ డెను. అస్యరాక్షసైః అన్నట్లు ఈతఁడో ఒక్కరుఁడు, వారలనేకులు, ఈతఁడుమనుష్యుఁడు, వారలు రాక్షసులు అనితలఁపవలదు ॥ ద్ర ॥ ౯౮ "ఉడుక్కైయశురరుయి రెల్లాముండవొరువన్" అనియు॥ద్ర॥ ౯౯. "తిణ్ణొళ శురరై త్తేయవళర్కిన్రాన్" అనియు చెప్పఁబడియుండుప్రకారము కోటి మంది రాక్షసులకును ఈతఁడొకఁడే తగియుండుననుట వీనిలో నేకవచ ముచేతను ధర్మినిర్దేశముచేతను దెల్పఁబడుచున్నది. పశ్యామియను నేకవ చనముచేత నీవొక్కరుఁడవే యీతనియయోగ్యతను దెల్పుటకుఁదగియుం డెదవు అనియు వసిష్ఠోపి యేచేమే తపసిస్థితాః అని చెప్పుటచేత నాతని యోగ్యతను దెల్పుటకు అనేకులు గుంపులుగానున్నారనియుఁ దెల్పఁబడు

---

౯౬. లోక=జనులకు, అభిరామః=మనోహరుఁడు.

౯౭. సుఖసుప్తః = సుఖముగనిద్రించుచున్నవాఁడై, పరంతపః = శత్రులను తపింపఁజేయువాఁడు.

౯౮. ఉడుక్కై=అంతస్సారముగల, అశురర్ = రాక్షసులయొక్క, ఉయిరెల్లాం=ప్రాణములనన్నింటిని, ఉండ=పరిగ్రహించిన, ఒరువన్=ఒక్కరుఁడు.

౯౯. తిణ్ణొళ్ = దృఢమగుగల, అశురరుయిర్ = రాక్షసులప్రాణములు, తేయ = నశించునటులు, వళరుకిన్రాన్ = వృద్ధిఁబొందుచున్నవాఁడు.

చున్నది. ఏతావతా ఈప్రకారముగ నీశ్లోకము ఆ శ్లోకమునకును త్తరము గానున్నది. శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకీయను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందుఅహంవేద్మియను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసముసంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

విశ్వామిత్రమహర్షి రాక్షసులను సంహరించుటకు శ్రీరామునిఁదనతోడనంపు మనియడుగఁగా దశరథుఁడుమిగులసంకటపడి రామునంపఁదగదని యీక్రింది శ్లోకముచేత నాతనికిఁ దెల్పుచున్నాఁడు ఇది శ్రీరామాయణములో నిరువదవ సర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ ఊనషోడశవర్షో మేరామో రాజీవలోచనః।
నయుద్ధయోగ్యతామస్యపశ్యామిసహ రాక్షసైః॥ ౨॥

టీ॥ మే=నాయొక్క, (కుమారుఁడగు) రామః=శ్రీరాముఁడు,ఊన...ర్షః= ఊన=కొంచెమవడిన, షోడశవర్షః=పదునారు సంవత్సరములుగలవాఁడు. కొంచెము తక్కువగా పదియారేండ్లప్రాయమువాఁడు అనఁగావ్యవహార జ్ఞానముపదియారేం డ్లకుఁ బిమ్మటనేకాని కలుగదుగనుక వ్యవహారజ్ఞానములేని పసివాఁడనుట. రాజీవ లోచనః=తామర రేకులవంటికన్నులుగలవాఁడు. అస్య = ఈతనికి, రాక్షసైః= రక్కసులతోడ, యుద్ధయోగ్యతాం=యుద్ధముచేయుసామర్థ్యమును, నపశ్యామి= కనుఁగొనను —అనఁగా లేదని యెంచెదననుట.

[ఈశ్లోకమునకవతారిక] విశ్వామిత్రమహర్షి ॥ శ్లో ॥ ౧ "యజ్ఞ విఘ్నకరంహన్యాం" అనియొడి శ్రీరాముని సంకల్పము నెఱింగిన వాఁడు గానతనయొక్క యజ్ఞవిఘ్నములనుఆతనిఁగొని తొలఁగించుకొనవచ్చునని యెంచి శ్రీరామచంద్రునియుద్ధమున కంపవలయుననిదశరథుని బ్రార్థింప నాతఁడును శ్రీరామునియందలి వాత్సల్యముచేత నంతరంగముగలంగి ॥ ద్ర॥ ౨ "మయంగుమాల్" అన్నట్లు ప్రేమాంధుఁడై వ్యాకులతఁ జెంది

---

౧. యజ్ఞ=యాగమునకు, విఘ్నకరం= విఘ్నముసేయువానిని, హన్యాం= చంపెదను.

౨. మయంగుగం=మోహించును. ఆల్=ఆశ్చర్యము.

"అహంవేద్మిమహాత్మానం" అని ఋషియుగ్గడించి చెప్పిన శ్లోకముమన స్సునకుఁ దగులకయ కుమారునియొక్క పరువమునందలి మార్ధ్యమును గాంచి యాతనివిడువలేక సంభ్రమించు చున్నాఁడు.

(ఊనషోడశవర్షః)ఇంతకాలమువరకు పదునాఱేండ్లునిండినవికావు. శ్లో॥ 3॥ "క్షీరకంఠశ్చ రామభద్రః" అన్నట్లుపాలుగాఱు పరువమునందే యొకఁడు యుద్ధము సేయశక్తుండగునేయని చెప్పుచున్నాఁడు. (ఊన షోడశవర్షః) శ్లో॥ ౪ "బాలఆషోడశాద్వర్షాత్ పౌగండ్యశ్చేతికీర్త్యతే" అనియెడి మన్వాదివచన ప్రకారము పదునాఱు సంవత్సరములకు లోపడి యుండువాఁడు బాలుఁడును అప్రాప్తవ్యవహారుండునై యుండుటంజేసి మఱియొకరిని సహాయ మపేక్షించునుగాన ॥ శ్లో ॥ ౫ "చతురంగసమా యుక్తం మయాసహచతంనయ" అన్నట్లు నన్నును చతురంగ బలములను గూర్చుకొని పోదువుగాని ఈతనినొంటరిగాఁ గొనిపోకుము. అట్లు కొని పోతివేని ప్రయోజనములేదు. (ఊనషోడశవర్షః)॥ శ్లో ॥ ౬ "బాలోహ్య కృతవిద్యశ్చనచ వేత్తిబలాబలం । నచాస్త్రబలసంపన్నోనచయుద్ధవిశా రదః"అన్నట్లు ఈతనిపరువమోబాల్యము.మఱిధనుర్వేదమధికరించినవాఁడు నుగాఁడు. సేసలోనియొక్కవతక్కలనుఎఱుంగఁడు.ఈతఁడూరకుండినను ఈతనిశక్తి యపేక్షించక తనకుఁదానె పనులు నెఱవేర్చుకొని పోఁగల గొప్పయస్త్రముల యుపదేశముఁ బొందినవాఁడునుగాఁడు. మఱియు

3. రామభద్రః= శ్రీరాముఁడు, క్షీరకంఠశ్చ = కంఠమునందు తల్లిపాలు మాఱక యుండెడివాఁడు—అనఁగాఁ దల్లిపద్ద చనుఁగుడుచుపరువముగలవాఁడు అనిభావము.

౪. అషోడశాత్ వర్షాత్ = పదునాఱుసంవత్సరములవరకు, బాలః= బాలుఁడు పౌగండ్యశ్చేతి = పౌగఁడవయస్సగలవాఁడనియు, కీర్త్యతే = చెప్పఁబడుచు న్నాఁడు.

౫ చతురంగసమాయుక్తం=చతురంగబలములతోఁగూడినవానిఁగా,మయా చసహ=నాతోఁగూడ, తం=ఆరాముని, నయ=కొనిపొమ్ము.

౬ బాలోహి = శ్రీరాముఁడు బాలుఁడు, అకృతవిద్యశ్చ = ధనుర్వి ద్యను నేర్చుకొననివాఁడు, బలా౽బలం = బలముగలదానిని బలములేనిదానిని

యుద్ధముఁజేసియు వ్యూహములను దీర్చియు వాడుకపడినవాఁడుగాఁడు. ఈతనినాయుద్ధమునకుఁ గొనిపోవ నుద్యోగించెదవు. ఇదియేమియఘటితఘటన సేయయత్నించితివి. (ఊనషోడశవర్షః) పదునాఱుసంవత్సరములు పూర్ణములగుటకింకను గొన్నిసంవత్సరములు జరగవలసియున్నది. అన్ని సంవత్సరములయిన యనంతర మీబుషివచ్చియడిగినేని యేవిధమైనసెప ముచెప్పియు తప్పించు కొనఁగూడదు. అట్లు సంప్రాప్తషోడశ వయస్కుని నశక్తుఁడనియుఁ జెప్పఁగూడదు. కానఁ దీసికొనియే పోవుము. అట్లు కాకుండుటచేత నింతటితో మనము తప్పించుకొని బ్రతుకఁగంటిమి. (ఊనషోడశవర్షః) ఊనశబ్దము అపరువమునందుఁ గొంచెము తక్కువను గనుపఱచు చున్నది. కనుక పదునైదున్నరయని యైనను పదునైదు ముప్పాతికయనియైనను గ్రహింపనగును. అనఁగాఁగొంచెమెచ్చు తక్కువగాఁ బదునాఱు సంవత్సరములనిభావము. ఈపదునాఱు సంవత్సరములును ॥ శ్లో ॥ ౭ "సమాద్వాదశ తత్రాహంరాఘవస్య నివేశనే । భుంజానా మానుషాన్ భోగాన్సర్వ కామసమృద్ధినీ" అన్నట్లు వివాహమయినయనంతరము పండ్రెండు సంవత్సరములును గూడఁగా ఇరువదెనిమిది సంవత్సరములని తోచుచున్నది. అరణ్యమునకుఁబోయినప్పుడు॥శ్లో॥ ౮ "భర్తామమమహాతేజా వయసా పంచవింశకః । అష్టాదశహివర్షాణి

నచవేత్తి=ఎఱుఁగనుఎఱుఁగఁడు, అస్త్ర=బ్రహ్మాస్త్రాదులయొక్క, బల = బలముయొక్క,సంపన్నః =కలిమిగలవాఁడు— బ్రహ్మాస్త్రాదులగురుముఖముగనభ్యసించియందువలనఁగలిగినపరిపూర్ణబలముగలవాఁడు, నచ =కాఁడు, యుద్ధ=యుద్ధమునందు, విశారదః=సమర్థుఁడును, నచ=కాఁడు.

౭- తత్ర=ఆ యయోధ్యానగరమునందు, అహం=నేను, ద్వాదశసమాః = పండ్రెండేఁడ్లు,రాఘవస్య=శ్రీరామునియొక్క,నివేశనే=ఇంటియందు,మానుషాన్ భోగాన్=మనుష్యులవియైనభోగములను, భుంజానా=అనుభవించుచున్నదానను, సర్వకామసమృద్ధినీ=ఎల్లకోరికలనింపుగలదానను (అయియుంటిని.)

౮. మహాతేజాః = గొప్పతేజస్సుగలవాఁడగు. మమ=నాయొక్క,భర్తా=పెనిమిటి, వయసా = ప్రాయముచేత, పంచవింశకః = ఇరువదేనింటినిగలవాఁడు (అనఁగానిరువదియైదేండ్లప్రాయముగలవాఁడనుట) మమ-నాయొక్క,జన్మని=ఉత్ప

మమజన్మనిగణ్యతే” అని శ్రీసీతాదేవియొక్క వచనమును గనఁబడుచున్నది॥ శ్లో॥ ౯ “దశసప్తచవర్షాణితవజాతస్యపుత్రక । ఆసితానిప్రకాంక్షంత్యా మయాదుఃఖపరిక్షయం” [ఓశ్రీరామ] నీవు జన్మించినది మొదలుకొని నీవు కిరీటముధరించు పర్యంతము పదునేడు సంవత్సరములు క్లేశము తీరునను కొనుచుంటినియని శ్రీకౌసల్యాదేవియొక్క వాక్యమును గనఁబడుచున్నది. ఇరువదెనిమిదనుటకును ఇఱువదియైదనుటకును పదునేడనుటకును సామరస్యోపపత్తియెట్లనఁగాః ఇచ్చటకొందఱు దశసప్తచ యనువచనమును గొనిసమాధానము చెప్పిరి. అదియెట్లనఁగా ॥ శ్లో ॥ ౧౦ “ఏకాదశేషురాజన్యం” అను విధివాక్యముండుటవలనఁ బదునొకండవ సంవత్సరమునందు రాజకుమారునికుపనయనమగుటంజేసిద్విజన్మత్వముకలుగునుగాననదియు నొకజన్మమగుటచే నంతకుముందటి పదియునుద్రోపుడుచేసినఁ బదునేడు సంవత్సరములగును. అని నిర్వహించిరి, అట్లుచెప్పఁదగదు. ఏలయనఁగా ఈవాక్యము పుత్రప్రవాసజనితమైన దుఃఖముచేత నిర్విణ్ణురాలగుస్త్రీయొక్క వచనముగాన జన్మముమొదలుకొనిప్రథమజన్మమేదీనివలనఁ బోధింపఁబడును. శోకదశలోనొకస్త్రీ మిక్కిలి యవహితమై ధర్మశాస్త్రమును సంధించి పదింటినిత్రోపుడుచేసి ద్వితీయజన్మమును వివక్షించుననుటయనుచితముగాఁగను పట్టుటవలనను, ఇవియొకయాఱును పంద్రెండును పదు

త్రియంబు, అనఁగాపుట్టినది మొదలు, అష్టాదశహివర్షాణి= పదునెనిమిదిసంవత్సరములు, గణ్యతే=లెక్కింపఁబడుచున్నవి అనఁగానేను పుట్టిపదునెనిమిది సంవత్సరములయ్యెననుట.

౯. పుత్రక = అనుకంపనీయుఁడగు నాకొడుకా, జాతస్యతవ = పుట్టినట్టి నీవిషయమై (అనఁగానీవు పుట్టినది మొదలు నీవిషయమయి) దుఃఖపరిక్షయం= దుఃఖములునశించుటను, ప్రకాంక్షంత్యా= ప్రతీక్షించుచున్న, మయా=నాచేత, దశ= పదియును, సప్తచ=ఏడును, వర్షాణి=వర్షములు, ఆసితాని, అధిష్ఠింపఁబడినవియెను, జరపఁబడినవనుట అనగానీవుపుట్టినది మొదలునాదుఃఖములెప్పుడుతొలఁగునోయని యీజరిగిన పదియేఁడ్లుకనుపెట్టి యుంటినని భావము.

౧౧. రాజన్యం = రాజవంశమునందు బుట్టినవానికి [illegible] ని, ఏకాదశేషు = పదకొండవ సంవత్సరమందు (ఉపనీతునిఁ జేయవలయును.)

నెనిమిదియై పదునేడింటి కధికమగుటవలనను సరి పోసఁగదు. ఊనషోడశ యనుపదునాఱును సమాద్వాదశయను పండ్రెండునుగూడఁగా నిరువదెని మిదియగును. ఉపనయనమయినపదునొండవసంవత్సరము మొదలుఆఱును సమాద్వాదశయను పండ్రెండును ఉపనయనమునకు మునుపటిపదియును చేరఁ గా నిరువదెనిమిదగును. ఈ రెండును సామరస్యముగలవియైకనఁబడు టవలన నిరువదియెదను దానినిత్రోపుడుచేయవచ్చునే యనఁగా సామా న్యముగాఁగనఁబడుచున్నయూనషోడశశబ్దము "బాలోద్వాదశవర్షోయం" అనునపవాద వచనముగలదియై యన్యథా సిద్ధమగుటచేతను "వయసా పంచవింశకః" అనువచనము సన్యాసిప్రతిపత్తిచే గౌరవ్యునిఁగా నెంచి యవహితమై చెప్పిన సీతాదేవి వచనమగుటచేతను దశసప్తచయను వాక్యము తనతో విరోధించుటచేతను ఇరువదెనిమిదిని దృఢీకరించి యిరు వదియైదింటిని తృణీకరింపఁగూడదు. మఱియెట్లనఁగా ఇరువదేనింటి దెల్పు పంచవింశకః అను దానిని సిద్ధాంతీకరించి ఊనషోడశయను దానిని దశసప్త చయను దానిని ఈవాక్యమునకుఁ దగినటుల యోజించుచున్నారము. ఎట్ల నఁగా. ఊనశబ్దము షోడశసంఖ్యా వైకల్యమును మాత్రమే చూపుచు వికలసంఖ్యయిదియని విశేషించి తెలుపలేనిసామాన్యశబ్దమైయున్నది. దానికి విశేషాకాంక్ష సేయుఁగా పండ్రెండవసంవత్సరమని తెలిసికొనవలయును. ఎట్లనఁగా రావణునికి హితముబోధించెడి మారీచుఁడు శ్రీరామునిబలము వెల్లడిసేయుప్రకరణములో "తానువిశ్వామిత్రుని యాగమునకు భంగము సేయు నా ఋషితనయాగమును రక్షించి కొనుటకు దశరథునివద్ద కేగి రామలక్ష్మణులఁ బంపుమని వేఁడఁగా ఆదశరథుండు తనచిన్ని కుమారులకు వయఃపరిపూర్తిలేమిని దెల్పఁగోరి బాలో ద్వాదశవర్షోయ మకృతాస్త్రశ్చ రాఘవః అనిచెప్పెను. అట్టి బాలప్రాయమునందే శ్రీరాముఁడు నాత మ్మునిఁజంపి నన్నునుసముద్రములోనఁ ద్రోకెను" అని మారీచుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. ఈవాక్యమువలనతకుటవయగు సంవత్సరములునాలు గని యర్థము వివక్షింప వలసియున్నది. ఇట్లు నాలుగుసంవత్సరములచే

గాఁటితయగు పదునాలుసంవత్సరములును (అనఁగాపండ్రెండు సంవత్స రములును) వివాహమైన యనంతరము సమాద్వాదశయను వాక్యముం బట్టి పండ్రెండువర్షములును చేరి యిరువది నాల్గు వత్సరములుగడవఁగా నిరువదియైదవది జరగుచున్నది యనియు దశసప్తచయను వాక్యములో దశయనునది పదింటిని సప్తయనునది యేడింటిని చ యనునుక్తసముచ్చాయకము మఱియొక యేడింటిని దెల్పుచున్నవి. పదియేఁబదునాలుగునిరువది నాలుగుగడచి యిరువదైదవది జరగుచున్నది యనియు వ్యాహతము లుగాఁదోఁచినమూడుచోటులును ప్రమాణ యుక్తులచేత నవ్యాహతము లయిసమరసను లగుచున్నవియనిసిద్ధాంతము. అయితేమికిఁలి యెగుడు దిగుడుగా ఊనషోడశవర్షః అని షోడశవర్ష ప్రసంగమేల? ఈతఁడేబాలో ద్వాదశ వర్షోయం అనియు బాలోహ్యకృత విద్యశ్చ యనియు కాకపక్షధరంబాలం అనియు అనేకస్థలములయందుఁజెప్పలేదా అనఁగాఅట్లువచియించుట నయుద్ధయోగ్యతామస్యపశ్యామి యని యుద్ధమునకుశక్తుఁడు గాఁడనుట దెల్పుట కని యెంచ నగును. వాల్మీకి మహర్షి ॥ శ్లో ॥ "బాల ఆషోడశాత్ వర్షాత్ పౌగండశ్చేతికీర్త్యతే" అని యెడి మను వచనమును స్మరించి పదునాలువత్సరములునిండి ప్రాప్తవ్యవహారుఁడైన వానికిగదా ప్రమాణముచేసి యుండు మేరకు వీనికి వీఁడు తగినవాఁడని యెఱుంగుటయువీనికిఁగ్రిందటివాఁడువీఁడని తెలిసికొనుటయు ఇతరసహాయమపేక్షింపక మఱియొకయూరికిఁ బోవుటయు స్వతంత్రముగా యుద్ధమునకు వెడలుటయును సంభవించును. అవి నిండనివానికిసంభవించవుగదా. అట్టి వయఃపరిపూర్తిలేనివాని గుఱించియోయన్నవీనికి పెద్దలుఇతరులనియువీఁడువీనికుమారుఁడనియు పెద్దలనుపురస్కరించియేచెప్పవలసియున్నది.అట్లగుటవలన చతురంగ సమాయుక్తంమయాచ అన్నట్లునన్నునిర్వాహకుని గాఁగూడఁగొనిపొమ్ము వీనికిస్వతంత్రవ్యాపారక్షమత్వసిద్ధికానికాలము అని విశ్వామిత్రునకెఱింగించుకొనుటకై దశరథుఁడు చెప్పినట్లుఊనషోడశ యని చెప్పెను. కానడచితిమే.(ఊనషోడశవర్షః)ఒకబుగ్గనదుమగామఱియొక

బుగ్గను పాలుగారెడు పరువముగదా యిప్పుడీ రామునకు. ఇట్లు॥ శ్లో॥ ౧౧ "కృతంతత్ క్షీరకంఠేన" అని బాల రామాయణమునందును జెప్పఁబడి యున్నది. మురారియును॥వ॥ "క్షీరకంఠశ్చ రామభద్రః" అని చెప్పియుండ లేదా. (ఊనషోడశవర్షః) మగవానికి యావనారంభ సూచకమగు శ్మశ్రు రేఖయు నింతవరకీతని మొగంబునఁ గానరాదు. కూఁకటియు ముడికందక యున్నది॥ శ్లో॥ ౧౨ "కాకపక్షధరం వీరం" అనునట్లు లనీ వే చెప్పినరీతిని చలించుచున్న పిల్లజుట్టును దానం దాల్చియున్న పుష్పమాలికలును గలయీతని నా యుద్ధమునకుఁ గొనిపోవుటయెంటి వేసి॥ శ్లో॥ "తేజసాం హి న వయస్సమీక్ష్యతే" అనియు ॥ ద్ర ॥ "శిరియ నెత్తు ఎస్నిళంశింగ త్తైయిక ఫ్రైల్ కండాయి" అనునట్లు పరువము బాల్యముగా నున్నదని యితని నశక్తునిఁగా నెంచ వద్దు. నిప్పు కొంచెముగా నున్నను కాల్చుటకు సమర్థమే గదా॥ శ్లో॥ ౧౩ "శక్తో హ్యేష మయా గుప్తో దివ్యేన స్వేన తేజసా" అవతారము నందుఁ డెడి ప్రీతిచేత స్వాభావికమగు తేజస్సును జాఱవిడిచి యున్నవాఁడైనను ఆదశ యందు నేను సస్నేహముగ మంగళాశాసనము సేయఁ దేజః ప్రభావము చేతఁ దామసుల నిరసించుటయందు శక్తుఁడై యుండును అనఁగా (మే రామః) అనుచున్నాఁడు. పరశుహస్తుఁడై మయ్యేషు మాఱులుక్షత్రియశిరశ్ఛేదము సేయుచుఁ దిరిగిన మోటు పరశురామునిఁగాఁ దలంచినాఁడుగదే. (మే రామః) నాయొక్క మమకారవిషయమందు నీతి యిట్టిది (మే రామః) ప్రబలమగు నాఁకలిచే నన్నముతినఁబూనిసవానిని చేయిపట్టుకొనువానివలె

---

౧౧. క్షీరకంఠేన = క్షీరకంఠుఁడగు రామునిచేత, (క్షీరకంఠుఁడు = తల్లి పాలుగొంతుక్రిందికిఁగూడ దిగని బాలప్రాయముగలవాఁడు) కృతం = చేయఁబడెను. అట్టి యద్భుతకృత్యము పసివాఁడుగా నుండియే చేసెననుట.

౧౨. కాకపక్ష = పిల్లజుట్టును, ధరం = ధరించినవాఁడును, బాలం = బాలుఁడునగు శ్రీరాముని.

౧౩. ఏషః = ఈరాముఁడు, మయా = నాచేత, గుప్తః = రక్షింపఁబడినవాఁడై, దివ్యేన = దేవసంబంధమయి, స్వేన = స్వకీయమగు, తేజసా = తేజస్సుచేత = శక్తో హి = రా[illegible]

శ్లో॥ ౧౪ "దుఃఖేనోత్పాదితశ్చాయం" అనియు ॥ ద్ర॥ ౧౫ "నెడుంగాలముంగణ్ణన్ సీర్ మలర్ పాదంపరవి పెత్ర" అనియు చెప్పఁబడియుండురీతి యఱువదివేలయేండ్లు తాళియుండియొకకుమారుఁగనిసుతముఖ కమలావలోకనము అనుభవించుచున్ననన్నుఁ గాంచియునీవీతని వేఱుచేసి తీసికొనిపోవుటధర్మమా(మేరామః) ౧౬ "అనుపహతాంవృత్తించరేత్" అనిగదా ఋషులకుఁ జెప్పి యున్నది. అయినందున నామమకారముచేత దూషితమగువస్తువునీకగునా (రామః) మూర్ధమునందుండుటయెస్వభావముగాఁ గలయిందీవరమాలికను బిసికిమెండలోఁబెట్టెడువారివలె॥శ్లో॥౧౭ "ఏతదేవామృతందృష్ట్వాతృప్యంతి" అనియు ॥ శ్లో ॥ ౧౮ "నందామిపశ్యన్నపిదర్శనేన" అనియుఁ జెప్పినట్లు ఈవస్తువును కంటికింపుగాఁజూతురుగాక యుద్ధమునకుఁ గొనిపోవు వారునుగలరా. ఋషి - కొఱంత యేమి యున్నది ॥ శ్లో॥ ౧౯ "రంజనీయస్యవిక్రమైః" అనియు॥ శ్లో॥ ౨౦ "రామమక్లిష్టకర్మాణమ్" అనియును ఈతఁడు యుద్ధము సేయునప్పుడు కొప్పనఁదుఱిమిన పూలువాడకయు మొగమున చిఱుచెమటబిందువులు పొటమరింపకయు పగతులు వెనుకదీయునటులుశరీరసౌందర్యమొకవన్నెయగు

౧౪. అయం=ఈరాముఁడు, దుఃఖేన=కష్టముచేత, ఉత్పాదితశ్చ=పుట్టింపఁబడెను. అనఁగావ్రతోపవాసాదికష్టములనుభవించికన్నట్టికుమారుఁడనుట.

౧౫. నెడుంగాలం=బహుకాలము, కణ్ణన్=కృష్ణమూర్తియొక్క, సీర్ మలర్పాదం=నిడుపులైనట్టిపాదకమలములను, పరవి=స్తుతించి, పెత్ర=కన్నట్టి.

౧౬.. అనుపహతాం=దోషరహితమయిన, వృత్తిం = వ్యాపారమునందు, చరేత్=నడవవలయును.

౧౭. ఏతదేవ-ఈ,అమృతం=అమృతస్వరూపమును,దృష్ట్వా=చూచి,తృప్యంతి=తృప్తిఁబొందుచున్నారు.

౧౮. పశ్యన్నపి=చూచుచుండినను, దర్శనేన = ఇప్పుడుచూచుటచేత, నందామి=సంతోషించుచున్నాను.

౧౯. విక్రమైః=పరాక్రమములచేత=రంజనీయస్య = సంతోషింపఁదగినట్టివాఁడు (రాముఁడు)

౨౦. అక్లిష్టకర్మాణం=క్లేశములేకపనులుజరపెడు, రామం= శ్రీరాముని.

కమునై కనఁపట్టుచుండుట మేముకనియున్నారముగదా?యనఁగా- రాజు-
రాజీవలోచనః అనుచున్నాఁడు. ఎండఁ జూడఁగానే విరిసి మొగ్గపగిలి
యల్లలాడుచున్నకన్నులతోడ నెండలోనిల్చి పోరుటకుశక్తుఁడాయాతఁడు.
ఋషి - రాజీవలోచనః అని నీవే చెప్పితివిగదా. ఎండను గాంచఁగానే
తామర వికసించునటుల సేనను జూడఁగానే శ్రీరాముఁడు నుల్లసించిన
వాఁడైయుండునుగదా- రాజు- రాజీవం రక్తపద్మంస్యాత్ అనియున్నది
గాన నెఱ్ఱదామర రాజీవపదమునకర్థము. అదికంది యెఱ్ఱనై యుండును.
ఋషి-ఆమెఱుపా "రామో రక్తాంతలోచనః" అని॥ శ్లో॥౨౧ "కించిత్
భ్రూభంగలీలానియమితజలధిం"అనియుసముద్రమునీ రెండి మెరక నేలయగు
నట్లుకడకన్నులెఱ్ఱగాఁగాపగతులఁజంపునట్టి మెఱుపుగదాయది. రాజు-
(ఊనషోడశవర్షోమే రామోరాజీవలోచనః)అవియన్నియు పరువమునిండి
ననగుఁగానియిప్పుడు కాఁజాలవు.ఋషి-చాలనిమొడల మెండచల్లారఁగానే
రాత్రియుద్ధముసేయుచున్నారము-రాజు-(రాజీవలోచనః)ప్రొద్దుపోవుట
యును సహింపకతత్క్షణమున మూసికొనునుగదా. ఈతఁడు బాల్యము
వలననిద్రింప వారలు నిశాచరులగుటంజేసి స్వతఃమాయ యధికమగును
గదా? ఇట్లుసంఘటింపఁ జేయుటయుక్తమా ॥ ద్ర ॥ ౨౨ "కింకిణివాయి
చ్చెయిద తామరై ప్పూప్పోలే శెంగణ్ శిరుచ్చిరు దేయెమ్మేల్ శ్రీయావో"
అన్నట్లు నిద్రార్థకషాయరూషితములయిన యీనయనములకుఁ దామే
లక్ష్యమగునటులుప్రయత్నింపవలయునంతియకాక యిట్టిసౌందర్యముగల
యీతని యుద్ధమునకుంగొనిపోవువారునుగలరా?(రాజీవలోచనః) నీటఁ
బాసిన కమలము ఎండునటులు నాయొక్క-అండవదలిపోయెనేని యాతని

---

౨౧. కించిత్ భ్రూభంగలీలానియమితజలధిం= కొంచెపుఁగనుబొమసైగచేతనె స్తంభించఁబడిన సముద్రముగలవాఁడు (రాముఁడు.)

౨౨. కింకిణివాయ్ = చిఱుగంటయొక్క నోటివలె, చెయిద= వికసించిన తామరైప్పూప్పోలే= తామరపువ్వువలె, శెంగణ్ = ఎఱ్ఱనైనకన్నులను, శిరుచ్చిరుదె = కొంచెముకొంచెము, ఎమ్మేల్ = నామీఁద, శ్రీయావో = ప్రసన్నీకరించవా.

ముఖసౌందర్యము తగ్గిపోవును-ఋషి-॥ శ్లో ॥ ౨౩ "జితం తేపుండరీకాక్ష" అనియు ॥ ద్ర ॥ ౨౪ "తామరైక్కణ్ గళ్ కొండీరిదియాలో" అనియుఁ జెప్పెడి ప్రకారము శత్రువులనోడింపఁ జేయుటకుఁ బరికర మచ్చటయున్నదే యనఁగా- రాజు- (నయుద్ధ యోగ్యతామస్యపశ్యామి) అనుచున్నాఁడు ఆకన్నుల యందమునం దనుకూలవర్గము ప్రేమించునుగాని యసుర వర్గ మనురాగపడునా. ఋషి- ఆసుర ప్రకృతియగు శూర్పణఖ పుండరీక విశాలాక్షుఁడని ప్రేమింపలేదా. అదియట్లుండమఱియొక పరికరముంగాక యిప్పుడు నాపని కుపయోగింప అడ్డియేమియనఁగా (అస్యయుద్ధయోగ్యతాంనపశ్యామి) అనుచున్నాఁడు. ఆశ్రయముండిన నేగదా పరికరములపేక్షింపవలయు. (అస్య) పరువమునందలి మౌగ్ధ్యమాయిది శరీరమునందలి సౌకుమార్యమా యిట్టిది. ఇట్లుండెడి యీతనికిని యుద్ధమునకును ఏమియనుకూలతఁ గని పెట్టితివి.(అస్య) ఇదంశబ్దము సన్నిహితమగు దేశముననుండి వర్తమానకాల సంబంధముగలదియగువస్తువును దెల్పును. ఆతఁడు దేశాంతరముననుండి యేనిక్కడ నసత్యములగు సాకులుచెప్పుచున్నానని యెంచవద్దు. ఇంటియందే సన్నిహితుఁడై యున్నవాఁడు ఆలోకింపించిచూడుము అనుచున్నాఁడు. (అస్యయుద్ధయోగ్యతాం నపశ్యామి) శ్లో॥ ౨౫ "స్వపుత్రంమూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయ"అన్నట్లుఅంకతలంబునఁగూరుచుండఁబెట్టుకొని యాదలముద్దిడుటకుఁదగినవాఁడు గానీయుద్ధమునకుం దగినవాఁడా (నయుద్ధయోగ్యతాంపశ్యామి)శ్లో॥౨౬ "బాలఃక్రీడనకైరివ"

---

౨౩. పుండరీకాక్ష=తెల్లదామరలవంటికన్నులుగలవాఁడా, తే=నీకు, జితం=జయముగలుగుఁగాక.

౨౪. తామరైక్కణ్ గళ్ కొండు=తామరరేకులవంటికన్నులఁగొని, ఈరిదియాలో=హింసించెదవో.

౨౫. స్వపుత్రం=తనకుమారుని, మూర్ధ్ని=పొదలయందు, ఉపాఘ్రాయ=ఆఘ్రాణించి.

౨౬. బాలః=బాలుఁడు, క్రీడనకైరివ=ఆటలాడుటకుసాధనములగు బొమ్మలుమొదలగువానిచేతవలెనే.

అని చెప్పఁబడినట్లు క్రీడా పరికరములను గొనివిహరించు పరువము అంతియకాని ఇప్పుడీ రామచంద్రునికి యుద్ధము సేయఁదగిన పరువమా? (నపశ్యామి) ॥ శ్లో ॥ ౨౭ "అభినివేశవశీకృతచేతసాం బహువిదామపి సంభవతిశ్రమః" అన్నట్లు స్వకార్యపరుఁడైనందున నీకుఁ దోఁచదుగాన నాకన్నులు పెట్టుకొనిచూడుము తెలియును. (యుద్ధయోగ్యతాంనపశ్యామి) యుద్ధయోగ్యతనుగనఁబఱచిలేదనిమరలనసత్యమునుచెప్పుచున్నాఁడవు. శ్లో॥౨౮ "రామోవ్రజతిసంగ్రామంగ్రామార్థేనగరస్యవా। గత్వాసౌమిత్రిసహితోనావిజిత్యనివర్తతే" అనియు। శ్లో॥౨౯ "సంగ్రామాత్పునరాగమ్య" అనియుఁ జెప్పఁబడి యున్నదిగాన ఆతఁడుపోని యుద్ధమునుగలచా యనఁగా (సహరాక్షసైః) విశేషనిషేధము చేసితినిగాక సామాన్యనిషేధము చేసితినాయనుచున్నాఁడు (రాక్షసైః) ॥ శ్లో॥ ౩౦ "కూటయుద్ధాహి రాక్షసాః" అన్నట్లురాక్షసులుకపటయుద్ధముగాని చేయరు. ఈతఁడుధర్మ యుద్ధముగాని చేసియెఱుఁగఁడు. కాన వీలుపడదని యనుచున్నాఁడనని యెఱుంగుము. [అస్య అనుచోట ఆపదమునకును ఏక వచనమునకును రాక్షసైఃఅనుచోటబహు వచనమునకును స్వారస్యముఁ దెల్పుచున్నారు] (అస్యరాక్షసైః) ఈతఁడొమనుష్యుఁడు. వారలోరాక్షసులు. ఈతఁడొ ఒకరుఁడు. వారలో అనేకులు. అట్లగుటవలనను యోగ్యతలేదు.

శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌశరణంప్రపద్యే.

---

౨౭. అభినివేశ = ఒకకార్యచేయవలయుననుముఖ్యమయినతలంపుచేత, వశీకృత = స్వాధీనముచేయఁబడిన, చేతసాం = హృదయముగలవారికిని, బహువిదామపి = విశేషజ్ఞులగు వారలకును, శ్రమః = కష్టము, సంభవతి = కలుగుచున్నది.

౨౮. రామః = శ్రీరాముఁడు, గ్రామార్థే = గ్రామముకొఱకైనను, నగరస్యవా = పట్టణముకొఱకైనను, సంగ్రామంవ్రజతి = యుద్ధమునకుఁ బోవుచున్నాఁడు, సౌమిత్రిసహితః = లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడయి, గత్వా = పోయి, అవిజిత్య = జయింపక, ననివర్తతే = మరలఁడు.

౨౯. సంగ్రామాత్ = యుద్ధమునుండి, పునః = మరల, ఆగమ్య = వచ్చి.

౩౦. రాక్షసాః - రాక్షసులు, కూటయుద్ధాహి - కపటయుద్ధము సేయువారలుగదా.

ఇది తనిశ్లోకీయను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందు ఊనషోడశయను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసముసంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

వసిష్ఠమహర్షి చెప్పినంతట దశరథుఁడు సమాహితమనస్కుండైరామ
లక్ష్మణుల విశ్వామిత్రునికర్పింపనాతఁడు వారలందీసికొని
పోయి సరయూతీరంబున నారాత్రిఁగడపిమఱునాటి
యుదయమున శ్రీరాముని ఈక్రిందిశ్లోకముచేత
నిద్రలేపుచున్నాఁడు. ఇదిబాలకాండ
ములో నిరువదిమూఁడవ
సర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ కౌసల్యాసుప్రజారామపూర్వాసంధ్యాప్రవర్తతే।
ఉత్తిష్ఠనరశార్దూలకర్తవ్యం దైవమాహ్నికం॥ 3॥

టీ॥ కౌసల్యా = కౌసల్యాదేవియొక్క, సుప్రజాః = మంచికుమారుఁడగు, రామ = ఓ శ్రీరాముఁడా, పూర్వాసంధ్యా = మొదటిసంజ, ప్రవర్తతె = ప్రవర్తించుచున్నది. నరశార్దూల = పురుషశ్రేష్ఠుఁడా, దైవం = దేవతాసంబంధమగు, ఆహ్నికం = దినకృత్యము, కర్తవ్యం = చేయఁదగినది. కాన. ఉత్తిష్ఠ = లెమ్ము = నిద్రనుండిలెమ్మనుట

తా॥ కౌసల్యాదేవియొక్క మంచికుమారుఁడగు శ్రీరాముఁడా తెల్లవారిప్రాతస్సంధ్య జరగుచున్నయది. ఓపురుషశ్రేష్ఠుఁడైన రామా ప్రతిదినము చేయఁదగిన సంధ్యావందనాదికృత్యములుచేయవలసి యుండుటచేతనిద్రలెమ్ము, అనితాత్పర్యము.

శ్రీరాముఁడు తండ్రియగు దశరథ చక్రవర్తి తల్లియగు శ్రీకౌసల్యాదేవి వీరిరువురును చేసిన తపస్సునకు ఫలమైయుండవిశ్వామిత్ర మహర్షి కౌసల్యా సుప్రజా రామయని చెప్పినందుకు హేతువేమి యనఁగా॥ శ్లో॥ ౧ "మాతాపుత్రస్యభూయాంసి కర్మాణ్యాలభతే" అన్నట్లు ధర్మశాస్త్రమునందు పుత్రుని విషయమునఁ దల్లికే ప్రయత్న మధికము అని

౧. పుత్రస్య = పుత్రునివిషయమునందు, మాతా = తల్లి, భూయాంసి = అనేకములగు, కర్మాణి = కృత్యములను, ఆలభతే = పొందుచున్నది. పుత్రునివిషయమునందు తల్లికిప్రయత్నమధికమనిభావము.

చెప్పఁబడి యుండుటచేతను॥ శ్రు॥ ౨ "మాతృదేవోభవ" అని యెడిశ్రుతి వాక్యము తల్లి యే ప్రధాన భూతయనిచెప్పుటవలనను ॥ శ్లో॥ ౩ "కైకే య్యాః ప్రియకారణాత్" అని మాతృసపత్నియగుమాతకు నిష్టమగుచున దుష్కరకృత్యము సేయుటచేతను ఈశ్రీరామునికి మాతృవృత్తి యధిక మను తలంపుచేతను అఱువదివేలయేండ్లుగొఁడ్రాలైనిలిచియుండియరుదు గాఁగన్న కుమారుని ధశరథచక్రవర్తి విశ్వామిత్రాధ్వరమును రక్షించుట కెట్లుపంపుదునని సంశయించునపుడు మాతృత్వప్రయుక్త సంబంధమును గాని నిషేధించకయెతన వెనువెంటనంపెననియెడియుపకార స్మృతిచేతను కౌసల్యయొక్క మంచి కుమారుఁడా యనుచున్నాఁడు. (సుప్రజాః) మాతృపితృవాక్య పరిపాలన మొనర్చుటయు వారలకుఁ బ్రియహితంబుల నొనఁగూర్చుటయుసత్పుత్రలక్షణమనిలోకులెఱుంగునటులు॥శ్లో॥౪ "మద్వి ధావాపితుఃపుత్రాః" అని తనపుత్ర భావమునుతానే కొనియాడునటుల పుత్రధర్మములననుష్ఠించిచూపుటవలనను॥ శ్లో॥ ౫ "కౌసల్యాశుశుభే తేన" అనియు॥ద్ర॥౬ "తాయ్మైక్కుడల్ విళక్కంశెయిదదామోదరనై" అనియు ఇట్టివానిని గన్న కడుపు గలదియని యందఱునంతట స్తుతియింపనొప్పి యుండు పుత్రభావమువలనఁ గన్నతల్లిని ప్రకాశింపఁ జేయుటచేతను మంచికుమారుఁడా యనుచున్నాఁడు. (రామ) రూపౌదార్యాది గుణ చేష్టితములచేత మనంబునకుఁ బ్రీతుఁడై యెల్లప్రాణులను వశీకరించెడి దేహసౌందర్యముగల వాఁడాయనుచున్నాఁడు.(రామ)" శ్లో॥ ౭ "దేవో

౨- మాతృదేవః=తల్లియేదేవతగాగలవాఁడవు, భవ=కమ్ము.

౩- కైకేయ్యాః=కైకేయియొక్క, ప్రియకారణాత్=ఇష్టముచేయవలయు ననియెడిహేతువుచేత.

౪- పితుః=తండ్రికి, మద్విధావా=నావంటి, పుత్రాః=పుత్రులుకలరు.

౫. తేన=ఆరామునిచేత, కౌసల్యా=కౌసల్య, శుశుభే=ప్రకాశించెను.

౬. తాయ్మైక్కుడల్=తల్లియుదరమును, విళక్కంశెయిద=పరిశుద్ధిఁజెందఁ జేసిన, దామోదరనై=[illegible]

౭. దేవః=పరమాత్మ, నామసహస్రవాన్=వేయినామములుగలవాఁడు.

నామసహస్రవాక్” అనుటచేతనట్టి సహస్రనామములకును సదృశమై చతుర్విధపురుషులకును జప్యమై సర్వాభీష్టప్రదమగు నామమును చెప్పుచున్నాఁడు. (కౌసల్యాసుప్రజారామ) అనియనుపాస్యులగు పరశురామాదులనువ్యావర్తించుచున్నాఁడు. (నరశార్దూల) తనయొక్క యజ్ఞమును గావఁగల పురుషవ్యాఘ్రమాయనుచున్నాఁడు. (పూర్వాసంధ్యా) ఆతని ప్రథమ కటాక్షమునకుయోగ్యమై ఆతనిచేఁ దనవిరోధులను బోఁగొట్టుకొనుటకును అనువై జ్ఞానోద్బోధకమగు కాలమును జెప్పుచున్నాఁడు. ఈతఁడాచార ప్రధానుఁడు. సామాన్యముగ సకల ధర్మములననుష్ఠించును. ప్రాతస్సంధ్యననుష్ఠింపకయ నిద్రింపవచ్చునాయనిభావము. (ప్రవర్తతే) ఖిక్కిలి వర్తిల్లుచున్నది. ఇచ్చట వర్తమానముగఁ జెప్పుటవలన ఈమంచి స్వరూపమే ప్రతిదినమునుండవలయుననుచున్నాఁడు. (కర్తవ్యం దైవమాహ్నికం) ఈశ్వరునిచేవిధింపఁబడిన నిత్యనైమిత్తిక రూపములైన ఆహ్నికములగు ధర్మముల నెల్లను అనుష్ఠింప వలయును గాన (ఉత్తిష్ఠ) అని విశ్వామిత్ర మహర్షి నిద్రలేపుచున్నాఁడు. కౌసల్యాసుప్రజారామ పూర్వాసంధ్యాప్రవర్తతే । ఉత్తిష్ఠనరశార్దూల కర్తవ్యందైవమాహ్నికం. శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు
కౌసల్యాసుప్రజాః అను శ్లోకముయొక్క యుప
న్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

శ్రీ జనకచక్రవర్తి వివాహవేదికయందు సీతాదేవిని అగ్ని సమక్షమున నిల్పి శ్రీరామాభిముఖుండై యీ క్రిందిశ్లోకముచేత సీతను పాణిగ్రహణము చేసికొనుమని చెప్పు చున్నాఁడు.

ఇది [illegible]

ముప్పదియేడవ సర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ ఇయంసీతామమసుతా । సహధర్మచరీతవ
ప్రతీచ్ఛచైనాంభద్రంతే । పాణింగృహ్ణీష్వపాణినా॥౮॥

టీ॥ ఇయం=ఈమె, సీతా=సీతయనుపేరుగలది—నాఁగేటిచాలునుండియు ధ్వనించినదిగనుక ఆపేరేగలది—అయోనిజయనుట. మమ=నాకు, సుతా=కూఁతురు. తవ=నీకు, సహధర్మచరీ=కూడనుండిధర్మమునడపునది. ఏనాం=ఈమెను, ప్రతీచ్ఛచ = ఆదరపూర్వముగాఁ బరిగ్రహించి కోరినభోగాదులనిమ్ము. తే=నీకు, భద్రం=మంగళమగుఁగాత. పాణిం=సీతాదేవియొక్క శ్రీహస్తమును, పాణినా=నీశ్రీహస్తనుచేత, గృహ్ణీష్వ=పట్టుకొనుము.

తా॥ ఓరాముఁడాయీమెసీత. నాకుఁగూఁతురు. నీవుచేయఁబూనుధర్మము సహాయురాలయి నడపఁదగినది. ఈమెను మిక్కిలి యాదరముతోఁ బరిగ్రహించి యామెకు వాంఛితములగు భోగాదులనిమ్ము. మీకిరువురకునుమంగళమగుఁగాత. ఈమె శ్రీహస్తమును నీశ్రీహస్తముచేఁ బట్టికొనుమనితాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రుఁడుశివ ధనుర్భంగమొనరించి పారతంత్ర్యశ్రీముతో వినీతుఁడై నిభృతుఁడైనిల్వఁగాఁశ్రీజనకచక్రవర్తితానచింతార్ణవమునుండి గట్టెక్కినహర్షాతిశయమునవధూవరులిరువురొక్క పీఁటమీఁద నుండగాఁ జూచిగాని తాళఁజాలనందుచేతను, వారలంగూర్చుట తనకు పరమోద్దేశ్యమైనందుచేతను,ఘటకకృత్యముముందుగాఁజేయవలసినదగుటచేతను, శేషియొక్క యిష్టము ముందుగానెఱనేర్చుటస్వరూపమగుటచేతను శ్రీరామునిచేతికి సీతాదేవినిచ్చి కృతకృత్యుఁడగుచున్నాఁడు. ఈతఁడు పురుషకారమునకును పురుషకారమగుచున్నాఁడుగదా. (ఇయంసీతా) ॥ శ్లో ॥ ౧ "చంద్రకాంతాననంరామ మతీవప్రియదర్శనం । రూపౌదార్యగుణైః పుంసాందృష్టిచిత్తాపహారిణం" అని చెప్పఁదగిన దేహసౌందర్యముగలనామొడలనందఱును వ్యామోహితులగుచున్నారనినిన్నుమాత్రముఁచూచుకొని

---

౧. చంద్ర=చందరునివలె, కాంత=అందమైన, ఆననం=మొగముగలవాఁడును,అతీవ=మిక్కిలి,ప్రియ=ఇష్టమైన,దర్శనం=చూపుగలవాఁడును, రూపౌదార్యగుణైః—చక్కఁదనము ఉదారత్వముఅనెడి గుణములచేత, పుంసాం=పురుషులయొక్క, దృష్టి=కన్నులను, చిత్త=హృదయమును, అపహారిణం=అపహరించెడువాఁడునగు, రామం=శ్రీరాముని

గర్వింపవలదు. ఈమెనుకూడ చూడుము. అనియనుచున్నాఁడు॥ శ్లో॥ ౨ "తుల్యశీలవయోవృత్తాం" అన్నట్లు వేఱువిషయములేకుండుటచేతనీకిచ్చుచున్నాఁడననియనుకొనుము. అట్లైన నీమెకతిశయమేమియని రామునభిప్రాయముగాఁదలఁచి జన్మమంబాధిక్యముఁ దెల్పుచున్నాఁడు (సీతా) అభిజాత్యమును గర్భవాసముచేయని యాధిక్యమును గనఁబఱచుచున్నాఁడు. (సీతా) బంగారుతీగెవలె బంగార ముత్పన్నమగుట భూమియందేకదా, ఈమెయును హిరణ్యవర్ణ గదా. అందముమాకు వెల్లడియగుచున్నయది. అయిన నాభిజాత్యమకట్ర లేదాయనుతలఁపు రామునికిఁగలిగినదనియెంచి జన్మమువలనఁ గలిగిన యాధిక్యము దెల్పుచున్నాఁడు. (మమసుతా)॥ శ్లో॥ ౩ "మిధిలాయాంప్రదీప్తాయాంసమేకించిత్ప్రదహ్యతే" అనిచెప్పినమేనభిమానించునటులుజనియించినది॥ద్ర॥౪ "వెళ్ళిమరుంగుల్ ఎందనైమడైమాన్" అనుచోటతల్లితనకొమార్తయొక్క వైలక్షణ్యముపపాదించినటులుపుట్టుకయందునపుట్టుకలేమియందునాధిక్యముగలదు॥ ద్ర॥ ౫ "ఒరుమకళ్ దన్నైయుడయేన్, ఉలకంనిఱైందపుకళ్రాల్ తిరుమకళ్ పోల్ వళర్తేన్" అనుచున్నాఁడు॥శ్లో॥ ౬ "జనకానాంకులేకీర్తిమాహరిష్యతిమేసుతా." [సహధర్మ

---

౨. తుల్య=సమానములగు, శీల=స్వభావమును, వయః = ప్రాయమును, వృత్తాం=నడతయునుగలిగిన వైదేహినిగ్రహింప రాఘవుఁడే తగినవాఁడు. ఈమెయు నాతనికే తగియుండును.

౩. మిథిలాయాం=మిథిలానగరము, ప్రదీప్తాయాం = మండుచున్నదగుచుండఁగా, మే=నాయొక్క వస్తువు, అనఁగా జ్ఞానభక్తివైరాగ్యాదిరూపవస్తువు కించిత్=కొంచెమైనను, నప్రదహ్యతే=కాల్పఁబడినదికాదు.

౪. వెళ్ళి=స్పృహణీయమగు, మరుంగుల్=నడుముగల, ఎందన్=నాయొక్క, మడైమాన్ = భీరుత్వాది గుణములుగలజింక. ద్రావిడభాషలో మాన్ అను పదము శృంగారిణిని బోధించునదిగా నుపయోగించుటగలదు.

౫. ఒరుమకళ్ తన్నై=ఒకకుమార్తనే, ఉడైయేన్-కలిగియున్నాను, (అట్టి నేను) ఉలకం=లోకము, నిఱైంద=నిండిన. పుకళ్రాల్, పొగడికచేత=తిరుమకళ్ పోల్=లక్ష్మివలె, వళర్తేన్ = పెంచితిని.

౬. మే=నాయొక్క, సుతా=కూఁతురు, జనకానాంకులే=జనకులకులము

చరితవయనుటకవతారిక] వైలక్షణ్యమున కేమియు కొఱఁతలేదు. అయిన మాతలంపుననుండునడియది కాదు. మేమధికరించెదు కార్యమునకుసహకారిణిగావలయు నేయనఁగా (సహధర్మచరితవ) అందునునీకగ్రేసరమే యనుచున్నాఁడు॥ శ్లో॥ ౭ "సత్యజేయం * ఏతద్వ్రతంమమ" అని మేకద దేవరవారివ్రతము॥ శ్లో॥ ౮ "భవేయం శరణంహివః *అలమేషాపరిత్రాతుం *నకశ్చిన్నాపరాధ్యతి * క్షాంతిస్తవాకస్మికీ" అనిచెప్పినట్లు అందునునీకంటె ముందు నిలుచుసదేయనుచున్నాఁడు. ఈతఁడు శ్రీనంద గోపకుమారునివలె స్వతంత్రుఁడు కాఁడుగదా. నేనిందులకుస్వతంత్రుఁడను గాను. అయ్యగారును, అమ్మగారును, వసిష్ఠాదులునుగదాయనఁగా. (ప్రతీచ్ఛ) నీపాదములాశ్రయించినయీమెను ఏమిసేయ నీమనంబునఁ దలంచితివి. అను గ్రహింపుమనుచున్నాఁడు. పురుషార్థమైయుండవలయు నేః తుల్యశీలవయోవృత్తమైనను ప్రయోజనములేదే యనఁగా (ప్రతీచ్ఛ) వచ్చినవలదనను పోయిన వెదుకను అనియుండవలదు!! ద్ర॥ ౯ "ఇహైయమకలుకిల్లేక్" అని యీమె యుండునటులునీవును॥శ్లో॥ ౧౦ "నజీవేయంక్షణమపి" అనియుండవలయు

నందు, కీర్తిం=యశస్సును, అహరిష్యతి=కలుగఁజేయుచున్నది.

౭. సత్యజేయం=శరణుసొచ్చినవానివిడువను. * ఏతత్=ఈయాశ్రితరక్షణము, మమ=నాకు, వ్రతం=వ్రతము.

౮. వః=ఓరాక్షసస్త్రీలారామీకు, శరణం=రక్షకురాలనుగా, భవేయం=కాఁగలను. అనఁగారాముఁడు రాక్షసులనుసంహరించునప్పుడు మిమ్మునుగూడవానరులు సంహరించుటకు చోటివ్వక కాపాడెదననుట,

* ఏషా=ఈసీతాదేవి, పరిత్రాతుం=రామునిబారివలననుండిరాక్షసీగణములనుతప్పించుటకు, అలం=సమర్థురాలు.

* కశ్చిత్=ఒక్కరుఁడును, నాపరాధ్యతీతిన=అపరాధముసేయకున్నవాఁడుకాఁడు. లోకమునందెల్లవారు నపరాధులేయగుదురు. వారలనెల్లర సంహరింపవీలగునా? కావుగాన యీరాక్షసస్త్రీలు అపరాధముచేసియున్నను క్షమించవలయును. ఇది సీతావచనము. *తవ=నీకు, క్షాంతిః=ఓర్పు, ఆకస్మికీ=స్వాభావికము

౯. ఇహైయం=ఒక్కక్షణకాలమైనను, అకలుకిల్లేక్=ఎడఁబాయఁజాలను.

౧౦. (ఆయసికేక్షణయగుసీతలేక) క్షణమపి=క్షణకాలమైనను, నజీవేయం=బ్రతుకను.

ననుచున్నాఁడు. (ఏనాం) సిరిరాఁగా మాకాలడ్డమిడక స్వీకరింపుము. శ్రీరాముఁడు తండ్రితోఁగూడ సమ్మతించి నిలువఁగానంతటితో నీతనికిఁదృప్తిలేక ఊరునాడు నెఱుంగునట్లు మంచివేఁడుకతో పెండ్లిచేసికొని తగునట్లు పాణిగ్రహణము చేసికొనవలయుననియాశించి (పాణింగృహ్ణీష్వ) కంకణాదిభూషితమగు శ్రీహస్తమునుబట్టికొనుమనుచున్నాఁడు. సురక్షితముగా నుంచుకొనవలయుననియు కొఱంతలేని సౌఖ్యములనియ్యవలయుననియు నపేక్షించుచున్నాఁడు. (గృహ్ణీష్వ) ఎవరి ప్రయోజనమునకై వేచి యుండెదవు. (ఏనాంపాణింగృహ్ణీష్వ) ఈవేఁపాకునీటనిగదానిన్నుత్రాగుమని చెప్పుచున్నాను. పాలుద్రాగుటకుఁగూడ పాదములుపట్టుకొనవలసివచ్చెనే. పాలిజాలుబోలు లీలావచనములు గలదిగదా యీమె. ఈమె మధురగదా. (భద్రం తే) మిథునమునుజూడఁగా నేమంగళాశాసనము సేయుచున్నాఁడు. ఈవిషయమునకుఁగూతుఁగనియిచ్చినవారి కెల్ల మంగళాశాసనము సేయఁబోలుగదా ॥ ద్ర ॥ ౧౧ "నన్టునన్టునరయూరర్కే". అయిన నిప్పుడు చేయవలసిన దేమియనఁగా (పాణింగృహ్ణీష్వపాణినా) చేతఁజేయిపట్టుము. ప్రణయాపరాధమందు శిరముచేతఁ బాదములను బీడింతువుగాక. ఇప్పుడుహస్తముచేహస్తముపట్టుము. అశ్మారోపణసమయమందు హస్తముచేఁ బాదములుపట్టిదువు. ఇప్పుడు హస్తముచేతహస్తమునుబట్టుము. పాణిగ్రహణమయిన యనంతరము హస్తముబట్టికొని ప్రదక్షిణముచేయునప్పుడుగదా శ్రీహస్తములచేత పాదములంటి యశ్మారోపణము చేయునది. [పాణిం అను పదమును ముందుచెప్పి పాణినాయను పదమును వెనుక జెప్పుటకు సారస్యమును దెల్పుచున్నారు] ద॥ ౧౨ "శెన్మెన్మయుడయాతిరు

---

౧౧. నరయూరర్కే = నరయూరనుదివ్యదేశముననుండెడి ఈశ్వరునికే, నన్టునన్టు = మేలుమేలు.

౧౨. శెమ్మెన్మయుడయ = మేలిమిగల, తిరుక్కైక్కి మేల్ = శ్రీహస్తమునకుమీఁద, ఎన్ కై = నాయొక్కహస్తమును, వైతు = ఉంచి, భగవంతుఁడుతనహస్తముమీఁద నాచేయియుంచి పాణిగ్రహణము చేసికొనెనని నాయికావచనము.

కైత్తల్ మేల్ ఎన్ కైవైత్తు" అనుప్రకారముసీతాదేవియొక్క శ్రీహస్తము దుభోగ్యతయతిశయించి యుండుటచేత(పాణినాపాణింగృహీత్వా) అని చెప్పక పాణింగృహీత్వపాణినాయనిచెప్పెను. ఉభయవిభూతియు నొక మూలననణగునట్టి పెద్దబాహుచ్ఛాయగల॥ ద్ర॥ ౧౩ "దయరథన్ పెత్తమర కతమణిత్తడమం మెల్లియళ్ తోళ్ తోయిందాన్" అన్నప్రకారము దశరథ కుమారరూపమగు మరకతమణిమయ తటాకమును తనకు శ్రమహరమగు నని యవగాహించునట్టి సౌందర్యమునుభోగ్యతయును అతిశయించియేక దాయియైబాహులతలున్నవి. మఱియు॥ శ్లో॥ ౧౪ "శత్రుహంతారంసరి ష్వజే" అన్నట్లుఖరశరాగ్నిచేగలిగిన తాపమును భగవత్సాన్నిధ్య(?) రూపమగు తాపము నుపశమింపఁజేసి యిట్లు చేతనేశ్వరులిరువురకు నిలుచు నీడయయివంశలతలంబోలి లలితంబులయియీమెమృదుల బాహు వులున్నవి (పాణింగృహీత్వపాణినా) ॥ ద్ర॥ ౧౫ "కైత్తలంపత్తకనా కుండేన్" అన్నట్లు ఈమెయుకలగనియున్నది.

శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌశరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందు ఇయంసీతాఅను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసముసంపూర్ణము.

---

౧౩. దయరథన్=దశరథుఁడు, పెత్త=కన్నట్టి, మరకతమణిత్తడమం= మరకతమణిమయమగుతటాకమును (ఇచ్చటతటాకముగానిరూపణను సేయుట "గ్రీష్మేశీతమివప్రాదం, అనువచనమునుబట్టి. అనఁగాగ్రీష్మోష్మతప్తులకుతటాకము శ్రమ పరిహారకమగునటులు సంసారతాపతప్తులకు శ్రమహరుఁడనిభావము.)అట్టివాఁడు ను, మెల్లియల్ తోళ్=మేలిమిగలసీతాదేవి బాహులతయందు, తోయిందాన్= లీనుఁడైయున్నవాఁడు. అనఁగానాబాహువుయొక్క భోగ్యతార్ణవమునమునిఁగి గట్టెక్కలేకయున్నాఁడనిభావము.

౧౪. శత్రుహంతారంపరిష్వజే=రాముఁడుఖరాదిశత్రువులనుచంపి పర్ణ శాలకురాఁగానే యాతనియొక్క దేహమునందు శత్రువుల బాణములచేఁగలిగిన తాపము ఉపశమించునటులును వ్రణములుమానిపోవునటులును సీతాదేవి తనభర్త ను గాఢాలింగనము చేసికొనెను.

౧౫. కైత్తలం=నాచేతిని, పత్త=పట్టినట్లు, కనాక్కండేన్=కలఁగంటిని, ఇది శ్రీయాండాళ్ వాక్యము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

శ్రీదశరథచక్రవర్తి తనజ్యేష్ఠకుమారుఁడగు శ్రీరామునికి పట్టాభిషేకముచేసి
తాను విశ్రాంతినొందవలయునని యెంచి పౌరజనులనురప్పించి
వారలసమ్మతినడుగఁగా వారలు ఈక్రిందిశ్లోకముచేత
తమహృదయంబులందలియర్థమును వెల్లడిసేయుచున్నారు.
ఇది రామాయణముఅయోధ్యాకాండములో రెండవసర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ ఇచ్ఛామోహిమహాబాహుంరఘువీరంమహాబలం।
గజేనమహతాయాంతంరామంఛత్రావృతాననం ॥౧॥

టీ॥ (వయం=మేము) మహాబాహుం = పృథులములగుబాహువులుగలవాఁడును, రఘువీరం=రఘువులయొక్క కులమందుజనియించినవారలకంటె మిక్కిలివీరుఁడును, మహాబలం=గొప్పజ్ఞానశక్తిగలవాఁడును, మహతా=గొప్పదియగు, గజేన=ఏనుఁగుచేత,యాంతం=రాజవీధివెంటనే తెంచువాఁడును, ఛత్ర=తెల్లనిగొడుగుచేత, ఆవృత=కప్పుకొనఁబడిన, ఆననం =మొగముగలవాఁడునగు, రామం=శ్రీరాముని, (చూచుటకు) ఇచ్ఛామః=కోరుచున్నాము.

తా॥ ఓదశరథుఁడా దీర్ఘములై పృథులములగు బాహువులు గలవాఁడును రఘుకులమందుఁ బుట్టినరాజులకంటె వీరుఁడును విశేషమగు జ్ఞానశక్తి గలవాఁడును అగు శ్రీరామునికి నీవు పట్టాభిషేకముసేయ తోడనయారాముఁడు గజారూఢుఁడై రాజచిహ్నమగు శ్వేతఛత్రము ముఖమండలమావరింప రాజవీధియందు వేంచేయఁగా ఆతనిఁజూచియెల్లవారము ఆనందమునొందఁగోరుచున్నామనిభావము.

చక్రవర్తి తానుబరిణతవయస్కుఁడైనందువలనను, పగతురమీఁద దండెత్తివారల జయించుటకశక్తుఁడై నందువలనను, తానుండు నప్పుడే శ్రీరామునిపట్టాభిషిక్తునిచేసి ప్రజలతోఁగలసిమెలసి ప్రవర్తింపఁ జేయుట కుఁదలంపుగలవాఁడగుటవలనను ॥ శ్లో ॥ ౧ "గళితవయసామిక్ష్వాకూణా మిదంహికులవ్రతం" అన్నట్లు ఈవంశమునందు జన్మించినవారు తమయొక్కకుమారులు సంప్రాప్తవయస్కులయి రేని వారికిఁబట్టముగట్టి యుప

౧. గళితవయసాం = గడచినతారుణ్యముగలవారలగు, ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకుకులమునజనియించిన రాజులకు, ఇదం=సంప్రాప్తవయస్కుఁడై కుమారునికిఁబట్టముగట్టి తాము తపమునుసేయుటయను నిది, కులవ్రతం = కులమునందుఁ బుట్టినవారలెల్ల చేయవలసినవ్రతముగదా.

శాంతులగుటయె కులక్రమాగత మగుట చేతను, శ్రీరామునికిఁ బట్టముగట్టి రాజ్యధురంధరునిఁగాఁ జేయఁగోరియట్లు చేయునప్పుడు॥ శ్లో॥ ౨ "పాండురస్యాతపత్రస్య చ్ఛాయాయాం జరితంమయా" అన్నట్లు నేనింతవఱకు దండయాత్రమీఁద దండయాత్రగాఁ దిరిగి యీజనులకొక యుపద్రవము రాకుండ రక్షించు చున్నవాఁడ నయితిని. ఈజానపదులును రక్షింపఁబడు చున్నవారైరి. అట్లుండతటాలున రామునిరాజ్యాభిషిక్తునిఁ జేసితి నేని యీ జానపదులు "దశరథుఁడిదివఱకు బాగుగా రాజ్య పరిపాలనము సేయుచు వచ్చి దానియందేదో స్వల్పపుకొఱఁతగలుగునట్లుండఁగాఁ దటాలున నొక బాలునికొప్పగించి మాయెడల నుపేక్ష చేసెను. ఇది యెట్టి రాజ్యము సేయు క్రమము" అనితనవిషయమునలోపంబుగణియింతురు కాన వారలనుగూడ సమ్మతింపఁజేసియే యీకార్యము నెఱవేర్చుట మేలనితలఁచి యీపౌరులను ఆజానపదులను గుంపుగాఁ జేర్చి॥ శ్లో॥ ౩ "గతక్లేశో భవిష్యామిపుత్రేస్మిన్ సన్నివేశ్య" అనియు ॥ శ్లో ॥ ౪ "సోహంవిశ్రమమిచ్ఛామి పుత్రంకృత్వాప్రజాహితే" అనియు చెప్పఁబడినట్లు ఓమహాత్ములారా మేముమిమ్ము బహుకాలముగ రక్షించుచుంటిమి. ఇప్పుడు మమ్మును ముసలితనము ఆక్రమించినయది. ఇఁకమిమ్ముఁ రక్షించుట మాకుమిగుల నశక్యముగానున్నఁ.

---

౨. కృత్స్నస్య=సమస్తమగు, లోకస్య=లోకమునకు, హితం=మేలు, చరతా=చేయుచున్నట్టి, మయా = నాచేత, ఇదంశరీరం = ఈనాయొక్క శరీరము, పాండురస్యఆతపత్రస్యచ్ఛాయాయాం=తెల్లగొడుగునీడయందు, జరితం=ముసలితనముగలదిగాఁ జేయఁబడెననుట. లోకమునురక్షించుటకై రాజచిహ్నమగు తెల్లగొడుగుక్రిందనుండియే నేనునాకాలముగడపితిని. అట్లుగడపియె నాశరీరమును జరాగ్రస్తమయ్యెను. అనిభావము.

౩. అస్మిన్ పుత్రే = ఈనాపుత్రుఁడగురామునియందు, సన్నివేశ్య=రాజ్యభారమునుంచి, గతక్లేశః=శ్రమమెడలినవాఁడను, భవిష్యామి=కాఁగలను.

౪. సోహం=అట్టినేను, ప్రజాహితే = జనులయొక్క హితమగు రాజ్యభరణమందు, పుత్రం=కుమారుఁడగురాముని, కృత్వా=స్థాపించి, విశ్రమం=విశ్రాంతిని, ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

అట్లగుటచే॥ శ్రు॥ ౫ "ఆత్మా వై పుత్రనామాసి" అన్నట్లు మాతో నిర్విశేషుఁడగు మాకుమారునికిఁ బట్టాభిషేకముచేసి వానిని మీరక్షణమునందు నియోగించి మేము విశ్రమింపఁ బ్రతీక్షించుచున్నారము॥ శ్లో॥ ౬ "భవంతో మేను మన్యంతాం" ఇందుకు మీరును ఒప్పుకొనవలయునని చెప్పఁగా వారును ఆదశరథుని మాట విన్నతోడనే మిక్కిలి ప్రీతిచేసి॥ శ్లో॥ ౭ "విమానం కంపయన్నివ" అన్నట్లు దశరథుఁడుండెడి మిద్దెయదురునటులు గొప్ప కోలాహలధ్వని చేయుచు హర్ష పరవశులయి॥ శ్లో॥ ౮ "అనేకవర్ష సాహస్రో వృద్ధస్త్వమసి పార్థివ। స రామం యువరాజానమభిషించస్వ పార్థివం" ఓ రాజా నీవు వృద్ధుఁడవైతివి. బహుకాలమునుండి మమ్ము రక్షించుచువచ్చితివి. ఇంక రాముని రాజ్యాభిషిక్తునిఁ జేయుము. అని అతఁడడిగినందుకు త్తరమిచ్చి యంతటఁ బోక తమతలంపులను వెల్లడిసేయుచు రామచంద్రునియొక్క రాజ్యభరణయోగ్యతను బ్రకాశింపఁ జేయుచున్నారు. (ఇచ్ఛామః) పుష్పమాలికలు ధరించి కిరీటము శిరంబునం గ్రాల మాకన్నులకు నెదుటగానఁబడవలయునని మిగులఁ గోరుచున్నారము. (ఇచ్ఛామః) మాకు ఇచ్ఛమాత్రమే కలిగియున్నదిగాని అట్లు చేయుటకు మేము శక్తులము కాముగదా.

---

౫. ఆత్మా వై = స్వయముగా నీవే, పుత్రనామా = పుత్రుఁడవుగా, అసి = అగుచున్నావు.

౬. భవంతః = మీరలు, మే = నావిషయమున, అనుమన్యంతాం = అంగీకారము సేయుదురుగాక. నేను చక్కగా నాలోచించి రాముని పట్టాభిషిక్తునిఁ జేయవల్లయునని చెప్పిన విషయము మీరొప్పుకొనవలయునని భావము.

౭. విమానం = చక్రవర్తియుండెడి సౌధమును, కంపయన్నివ = సంచలింపఁ జేయుదానివలె, జనఘోషము కలిగెను. శ్రీరామునికి పట్టాభిషేకము చేసెదనన్న మాటవినఁబడినంతనె జనులు హర్ష పరవశులయి గొప్పకోలాహలము సేయఁగా నందువలన దశరథచక్రవర్తియుండెడి సౌధము కంపమునొందునటులుండెనని భావము.

౮. పార్థివ = ఓ దశరథమహారాజా, త్వం = నీవు, అనేక = పెక్కులగు, వర్ష = సంవత్సరములయొక్క, సాహస్రః = వేయింటిని గలవాఁడగు, వృద్ధః = ముసలివాఁడవు, అసి - అగుచున్నావు. సః = అట్టి నీవు, యువరాజానం = యువరాజును, పార్థివం = రాజుగా, రామం = రామున్, అభిషించస్వ = పట్టాభిషేకము సేయుము.

కిరీటముధరియింపఁజేయుటకు శక్తుఁడవు నీవుకదా. ఇట్లు ఇచ్ఛించుటమా తలంపులనున్నది॥ శ్లో॥ ౯ "శ్రేయాంసిబహువిఘ్నాని" అన్నట్లు ఈమహా ఫలముమాకు లభింపనున్నదో లేదో. (ఇచ్ఛామః) అదిలభింపనిమ్ములభింపక పోనిమ్ము. మంచివిషయముఁ జూడనాశించుట వాడుకగాదే? (ఇచ్ఛామః) నిరపాయముగా మమ్మురక్షించుచువచ్చిన నీ మనంబునందు వికల్పముదోఁ చునేమోయని నోటఁజెప్పక హృదయంబునమాత్రమే కోరుచుంటిమి. అట్లైననిప్పుడు పలుకనగునాయనియనిన॥ శ్లో॥ ౧౦ "భావంవిజ్ఞాయసర్వ శః" అన్నట్లు ఆతని భావమెఱింగి చెప్పుచున్న వారలుగాన నిప్పుడును (ఇచ్ఛామః) అనిచెప్పుటకు అడ్డులేదు ఈకోరిక కొందఱకుఁ గలిగి మఱి కొందఱకులేదో యనఁగా (ఇచ్ఛామః) మేమున్నచోటనయుంటె యిది నెఱవేర్పఁగంటిమేయని మిమ్మును స్తుతియించుచున్నారము. మీహృద యములోనుండునది మేమెఱుంగుటయెట్లనఁగా (హి) ఈకార్యమెల్ల వార లకు నిష్టమనుట పరులు చెప్పవలసియున్నదా॥ శ్లో॥ ౧౧ "జనఘోషోమ హానభూత్" శ్లో॥ "విమానంకంపయన్నివ" అనియుచెప్పఁబడినట్లుజాన పదులుచేసిన కోలాహలముచే నదరుచున్నమీయింటి విమానములను గాంచి తెలిసికొనఁగూడదా(హి)॥శ్లో॥ "అకామయతమేదినీ" అన్నట్లు నీవు నిర్వాహకుఁడవై యుండఁగా నేభూమి తాను నిన్ను స్వయంవరము చేసి పుష్పహారము వేసి నప్పుడే నీవెఱుంగలేదా॥(అకామయత)॥నీవుకర గ్రహణమొనర్చి యేలుచుండినను వావివరుసలువదలి వరగ్రహణముచేయ లేదా యీభూమి. కాముకీజనమునకు క్రమము వివక్షితముకాదుగదా?

---

౯. శ్రేయాంసి = మేలులు, బహువిఘ్నాని = అనేకవిఘ్నములుగలవి. అనఁగామంచికార్యములకు విఘ్నములుమెండుగాఁగలుగుననిభావము.

౧౦. సర్వశః = అన్నివిధములచేతను, భావం = రాజుయొక్కతలంపును, విజ్ఞా య = ఎఱింగి,

౧౧. మహాన్ = గొప్పదియగు, జనఘోషః = ప్రజలయొక్కస్తోత్ర, అభూత్ = కలిగెను.

¶(శ్లో॥ ౧౨"లోకపాలోపమంనాథమకామయత మేదినీ")¶శ్లో॥౧౩"లోక పాలోపమః * విష్ణునాసదృశః" అన్నట్లు సర్వేశ్వరునింబోలి యుండుట చేత భూమి తానే పైఁబడి కౌఁగిలించుకొనెను. ఇందుకు కారణము తాను మేదినియగుటవలననే యనియెఱుంగునది. అదెట్లనఁగా భూమిమధుకైట భులయొక్క వసావిస్రగంధముచేత నుపహతమైయున్నతన్ను! శ్రు॥౧౪ "సర్వగంధః" అన్నట్లు వెలుంగుచుండెడి యాతనిసౌగంధ్యముచేత వాసి తఁగాఁజేసికొనుటకై యట్లురాముని వరియించెను. ఇది గ్రంథాంతరము నను జెప్పియున్నారు॥ శ్లో॥ ౧౫ "మధుకైటభదానవేంద్రమేదః ప్లవవిస్రా మిషమేవమేదినీయం।అధివాస్యతి" అని మురారిచెప్పియున్నాఁడు. కర్పూ రచందనాదులవలెనా ఉపకరణమై శేషకోటిలో నవతరించినదియనఁగా (నాథం) ఏతాదృశగంధమే ప్రయోజనము కాకుండ నందఱను రక్షించు వాఁడై యసౌగంధ్యసౌగంధ్యములు తానేయనుభవించునటులు నిరుపాధి కశేషియయియున్నవానిననుట. సత్యముగ మీకందఱకునిష్టముండెనేని యే నిప్పుడే శ్రీరామభద్రుని నభిషిక్తుఁజేసెదను అతఁడు దేశమును వశీకృత ముఁజేసికొని యేలఁగల సామర్థ్యముగలిగినవాఁడేనా? యనఁగా (మహా బాహుం) అతనిబాహువు వైశాల్యమునకు సమస్తమగునీచిన్న మెత్తుమన్న

---

౧౨. మేదినీ=మధుకైటభులనియెడి రాక్షసులయొక్క మెదడుచేతఁగ్రమ్మ కొనఁబడినదైనభూమి, లోకపాలోపమం=దిక్పాలకులతోసమానుఁడును,నాథం= సర్వలోకేశ్వరుఁడునగు, రామం=శ్రీరాముని, అకామయత=కామించెను.

౧౩. లోకపాలోపమః = దిక్పాలకులతోసమానుఁడును. * విష్ణునా= వెన్నునితో, సదృశః=సమానుఁడును.

౧౪. సర్వగంధః=ఎల్లసువాసనలుగలవాఁడు—పరమాత్మ.

౧౫ ఇయం=ఈ, మేదినీ=భూమి, మధుకైటభదానవేంద్ర=మధుకైటభు లనియెడిరాక్షసశ్రేష్ఠులయొక్క, మేదః=మెదడుతో, ప్లవ=తేలుచుండెడి, విస్రా= అపక్వగంధముగల, ఆమిషమేవ=మాంసమునే, అధివాస్యతి=పరిమళింపఁజేయుచు న్నది. సర్వగంధుఁడగునతనిజూచుటచే నట్లుచేయుచున్నదనిభావము.

ఒకవస్తువా? శ్రీశ్రీ(మహాబాహుం)॥ శ్లో॥ ౧౬ "శక్తస్త్రైలోక్యమప్యేషభోక్తుంకిన్నుమహీమిమాం" అన్నట్లు కోసలరాజ్యమొకటియేకాకలంకా రాజ్యమునుగూడఁ బరిగ్రహింపఁదగినబాహువులుగలవాఁడు. (మహాబాహుం) ॥ శ్లో॥ ౧౭ "ఆయతాశ్చసువృత్తాశ్చ బాహవఃపరిఘోపమాః" అనియు॥ శ్లో॥ "ఆజానుబాహుం" అనియుఁ జెప్పఁబడినట్లమరియుం డెడి యాతని సాముద్రిక లక్షణములనుజూచి కూడ యితరుల నడుగవల యునా?॥ ద్ర॥ ౧౮ "పొంగోతం శూழ்ందపువనియుం విణ్ణులగుం ఆంగా తుంశోరామేయాళ్కిన్ఱ" అన్నట్లు ఉభయ విభూతులను భరించు నట్టి బాహువులుగదాయివి. (మహాబాహుం) మమ్మురక్షించుటకు ఆబాహు వులుగావలయునా?॥ శ్లో॥ ౧౯ "బాహుచ్ఛాయామవష్టభ్యయస్య లోకో మహాత్మనః" అన్నట్లు ఆతనిబాహుచ్ఛాయచాలదా? ॥ శ్లో॥ ౨౦ "రరక్ష

---

౧౬. ఏషః=ఈరాముఁడు, త్రైలోక్యమపి=ముల్లోకములను, భోక్తుం=భుజియించుటకు అనఁగా పరిపాలించుటకు, శక్తః=సమర్థుఁడు. అట్లుండ ఇమాం మహీంకిన్ను = ఈభూమినిపాలించుట కడగవయునా ? అట్టివాని కీభూమిపాలించుట యొకపనిగాఁ దోఁచదనుట,

శ్రీశ్రీ ✻ ఇచ్చటభోజరాజును॥ శ్లో॥ అథదశరథఃపుత్రంరామంస్వత స్త్రిజగత్పతిం స్వవిషయమహీమాత్రే కర్తుంపతింవిదధేమతిం । భువనభరణైకల్యంకల్యాణభూధర మాదరాత్ । స్వగృహపటలీధుర్య స్తంభఁవిధాతుమనాఇవ॥ అనిచెప్పియున్నాఁడు.

౧౭. బాహవః=రామునిబాహువులు, ఆయతాశ్చ-దీర్ఘములుగాను, సువృత్తాశ్చ=గుండ్రములుగాను, పరిఘోపమాః=గుదియలతో సమానములుగానుఉన్నవి. ✻ ఆజానుబాహుం=మోఁకాళ్లవఱకువ్రేలాడెడిబాహువులుగలవాఁడు.

౧౮. పొంగు = పొంగుచున్న, ఓదం=జలము, శూழ்ంద = చుట్టికొనిన, పువనియుం=భూమియును, విణ్ణులగుం=దేవలోకమును, ఆంగు=అచ్చట, ఆదుం=కొంచెమైనను, శోరామే=శ్రమపడక, ఆళ్కిన్ఱ - పరిపాలించునట్టి.

౧౯. బాహుచ్ఛాయాం-(లోకముశ్రీరామునియొక్క)బాహువులనీడను,అవష్టభ్య - ఆశ్రయించి, ఉన్నది.

౨౦. ధర్మేణ - న్యాయముచేతను, బలేనచైవ - బాహుబలముచేతను, రరక్ష-రక్షించెను. ✻ ధర్మతః - ధర్మమువలన, పరిరక్షితా - పరిపాలనము సేయువాఁడు.

ధర్మేణబలేనచైవ" అనియు* "ధర్మతఃపరిరక్షితా" అనియు, చెప్పఁబడు నట్లుకొందఱను కొందఱురక్షించునప్పుడు ధర్మబలములు రెండును గావలసి యున్నవిగదా? ఈతఁడు తనకుబలముగలదని బాహుబలముచేత రక్షించు నంతియేగాక ధార్మికుఁడై రక్షించెడి యాకారము ఈతనికి లేదో యనఁగా(రఘువీరం)॥ శ్లో॥౨౧ "దీనార్దానేనరాఘవః" అన్నట్లుఆయాకారము ఆతనికిపుట్టఁగానేపుట్టినదిగాన [జన్మతఃప్రాప్తమేకాన] ఇప్పుడు కావలయునని కోరవలసినదిలేదు. (రఘువీరం) ॥శ్లో॥ ౨౨ "ఆనృశంస్యం పరోధర్మఃత్వత్తఏవమయాశ్రుతః" అన్నట్లుపరులకుఁగూడ నుపదేశించున ట్లుగదా యీతఁడవతరించినది. (రఘువీరం) రఘుకులమునజనియించిన వారికంటె సీతనికి ధార్మికత్వమునందు ఆధిక్యముగలదు. అదెట్లనఁగా రఘువు రాక్షసుఁడుకుధార్మికుఁడైమృతుండయ్యోనేనిదీనివలనఁగలిగినపాప మునీకుఁగలుగదాయనఁగా మీఁదనొకప్రతిక్రియయుఁదోఁచక యూరకుండెనుగదా. ఈతఁడు॥ శ్లో॥౨౩ "అప్యహంజీవితంజహ్యాం త్వాంవాసీతేసలక్ష్మణాం" అనిచెప్పినట్లు ప్రాణములనైనను॥ శ్లో॥ ౨౪ "ప్రాణేభ్యోపిగరీయసీ" అనిచెప్పఁదగిన సీతాదేవినైనను వదలవలసి వచ్చెనేని యట్లు చేసిరక్షింపఁగలవాఁడు. ఇట్లు ఆతఁడుతానురక్షింపఁబూనుకొనినప్పుడు

---

౨౧. రాఘవః - రఘుకులమునఁబుట్టినరాముఁడు, దీనార్ - దరిద్రులను, దానేన - ఈవిచేత, పరిపాలించుచున్నాఁడు.

౨౨, పరోధర్మః - సర్వోత్కృష్టమగు ధర్మస్వరూపమయిన, ఆనృశంస్యం - క్రూరభావములేకుండుట, త్వత్తఏవ - నీవలననే—అనఁగారామునివలననుండియే, మయా - నాచేత—అనఁగాసీతచేత, శ్రుతః - వినఁబడెను.

౨౩. అహం - నేను, జీవితం - ప్రాణమును, అపిజహ్యాం - విడిచినను విడుతును. సలక్ష్మణాం - లక్ష్మణునితోడ, త్వాంవా - నిన్నైనను, విడుతును. ప్రాణములనైనను సీతనైనను లక్ష్మణునినైనను వదలిపెట్టుదునుగాని ఆశ్రితులనురక్షింపకమాననుఇది శ్రీరామునివాక్యము.

౨౪. ప్రాణేభ్యోపి = ప్రాణములకంటెను, గరీయసీ = మిక్కిలిగొప్పది. సీత. రామవచనము.

శ్లో॥ ౨౫ "వధ్యతాంవధ్యతాం" అని ప్రతిబంధకము చేయువారలుగలరేని వారలమార్గమననుసరించి మనస్సున మెదుకఁబడి వారినిరక్షించకనివర్తించునోయనఁగా (మహాబలం)॥ శ్లో॥ ౨౬ "నతుప్రతిజ్ఞాంసంశ్రుత్యబ్రాహ్మణేభ్యోవిశేషతః" అనియు॥ శ్లో॥ ౨౭ "ఏతద్వ్రతంమమ" అనియు॥ శ్లో॥ ౨౮ "నత్యజేయం కథంచన" అనియు చెప్పినట్లు ప్రతిబంధకము చేయువారినైనను వదలి యాశ్రితులను రక్షించెడు వ్యవసాయము గలవాఁడు. ఇచ్చట బలశబ్దముచేత మనోబలము వివక్షింపనగును॥ శ్రు॥ ౨౯ "నాయమాత్మా ప్రవచనేనలభ్యః" అన్నట్లు ఉపక్రమించినకార్యమునందు అచంచలుఁడై యుండుననుటకు॥ శ్లో॥ ౩౦ "ధైర్యేణహిమవానివ" అని చెప్పఁబడియున్నదిగదా॥ మీకందఱకును రాజ్యభరణక్షముఁడని తోఁచినయెడల మీరు చెప్పినట్లుచేసెదను. ఇప్పుడు నేనున్నచోటనేయుండఁగా దేశమునకుఁగావలసినవి విచారించిజరపినట్టయినసరిపడదోయనఁగానీయొక్క ప్రయోజనము ముగిసెనని యంతటనేవిడువనగునా॥ మాయొక్క ప్రయోజనమునుగూడ మేముచెందవలదాయనియనుచున్నారు. అట్లయినమీరుచెప్పునదేమియనఁగా (గణేనమహతాయాంతం) నీవిష్టపడి పట్టాభిషిక్తునిఁగాఁ జేయుట యెల్లవారలకు వెల్లడియగునటులు శత్రుంజయారూఢుఁడై సర్వాలంకారములతో కిరీటముధరియించికొని యీ రామచంద్రుఁడు మాకన్నులకెదు

౨౫. వధ్యతాంవధ్యతాం = వధియింపఁబడును గాక, వధియింపఁబడును గాక.

౨౬. బ్రాహ్మణేభ్యః = బ్రాహ్మణులకొఱకు, విశేషతః = మిక్కిలి, ప్రతిజ్ఞాం = తప్పకచేసెదననియొనర్చినయంగీకారమును, సంశ్రుత్య = చెప్పి, నతు = తప్పనుఅని భావము.

౨౭. ఏతత్ = ఈయాశ్రితరక్షణను, మమ = నాకు, వ్రతం = వ్రతము,

౨౮ కథంచన = ఏవిధముగానైనను, నత్యజేయం = వదలను, ఆశ్రితులనువదలననుట

౨౯. అయమాత్మా = ఈపరమాత్మ, ప్రవచనేన = ఉక్తిమాత్రముచేత, నలభ్యః = పొందఁదగినవాఁడుకాఁడు.

౩౦. ధైర్యేణ = ధీరత్వముచేత, హిమవానివ = హిమవత్పర్వతమువలె.

టఁగానఁబడవలయును. అది చేయునప్పుడు రథమునలంకరించి దానిమీఁద నెక్కిరాఁగూడదో యనఁగా (గజేన) అట్లుకూడదు॥ శ్లో॥ ౩౧ "మత్త మాతంగగామినా" అన్నట్లు ఆతనిగమనకును దగినవాహనముగానుండ వలయును. అట్లుచేయునప్పుడేదైన నొకయేనుఁగుగానుండకూడదోయ నఁగా (గజేనమహతా) సర్వలక్షణోపేతమగు పట్టమునకుఁదగినయేనుఁ గుగానుండవలయును. (మహతా) సర్వశక్తుఁడుగానుండెడివానినివహిం పఁదగినదిగానుండవలయునేఁ మీకు ఇట్లు అభీష్టముండె నేనికిరీటమును శిరం బుననిడిగజాధిరూఢునిఁజేసెదననఁగా (యాంతం) అంతమాత్రముచాలదు. ఏనుఁగుమీఁదనెక్కి రాజవీధిని రావలయును. అదిమీరు కావలసినప్పుడను భవింపనిచ్చోట గుంపులుగాఁగూడితిరేని అభిషేకము సేయఁగానే ఏనుఁ గుమీఁదనెక్కినంతటఁ జూడవచ్చునేయనఁగా ॥ శ్లో॥ ౩౨ "ఏకస్స్వాదుస భుంజీయాత్" అనుచున్నారు (యాంతం)॥ శ్లో॥ ౩౩ "ననందుస్సప్రజాః ప్రజాః" అన్నట్లు ఈమహోత్సమును మాపుత్రమిత్రాదులతోఁ గూడి చూచునట్లు వేంచేయవలయును. (యాంతం, ఆయాంతం) మందహాస సుందరముఖారవిందముతోను కస్తూరిగీరునామముతోను కరుణాకటాక్ష ముతోను వేంచేయఁగా సేవింపవలయును. ఇట్లు సేవించుటయెవ్వరిన నఁగా (రామం) రమయతీతిరామః అనియెడివ్యుత్పత్తిఁజేసి యెల్లవారిని కల్యాణగుణములచేత రంజింపఁజేయువానిని (రామం) రముక్రీడాయాం అనియెడి ధాత్వర్థప్రకారము అందఱితోఁగూడి విహరించెడివాఁడు అని యైనను చెప్పనగును. గజాధిరూఢుఁడై యేతెంచుటమాత్రమే చాలదో యనఁగా (ఛత్రావృతాననం) పాండురాతపత్రచ్ఛాయయందు వేంచే

---

౩౧. మత్త=మదించిన, మాతంగ=ఏనుఁగుయొక్క, గామినా=నడకవంటి నడకగలవాఁడును, రాముఁడు.

౩౨. స్వాదు=ఆస్వాద్యమగువస్తువును, ఏకః=ఒంటరిగ్నా, నభుంజీయాత్= భుజియింపఁగూడదు-

౩౩. ప్రజాః=జనులు, సప్రజాః=సంతానములతోఁ గూడికొన్నవారై, ననందుః=సంతోషించిరి-

యఁగా సేవింపవలయును (ఛత్రావృతాననం) ॥శ్లో॥ "పాండురస్యాతపత్రస్యచ్ఛాయాయాంజరితంమయా" అన్నట్లుదశరథచక్రవర్తిమొదలగు రాజులచేతనిచ్ఛింపఁబడినదై యుండెడి పాండురాతపత్రముచే నావృతమైరాజ్యలక్ష్మీమంగళమందిరమగు శ్రీముఖమండలమునుకన్నులారఁగాంచి యానందింపవలయును.

శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌశరణంప్రపద్యే.
ఇది తనిశ్లోకీయను శ్రీరామాయణశ్లోక రత్నావళియందు
కింత్వావత్యుతిఅను శ్లోకముయొక్క యుప
న్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

ఇదిరామాయణముఅయోధ్యాకాండములో రెండవసర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ ప్రియవాదీచభూతానాం సత్యవాదీచ రాఘవః।
బహుశ్రుతానాంవృద్ధానాంబ్రాహ్మణానాముపాసితా॥ ౬॥

టీ॥ రాఘవః=రఘురాముఁడు, భూతానాం = ప్రాణులవిషయమునందు, ప్రియవాదీచ = ఇష్టమైనమాటలుఆడువాఁడును, సత్యవాదీచ = నిజముచెప్పెడివాఁడును, బహుశ్రుతానాం= అనేకులవలనరహస్యార్థములనువిన్నట్టివారును, వృద్ధానాం=జ్ఞాన, వయ, శీల వృద్ధులగునట్టి, బ్రాహ్మణానాం = విప్రులను, ఉపాసితా= తత్వార్థములువినుటకొఱకుఅనువర్తించెడివాఁడును.

తా॥ రఘుకులమునఁబుట్టినశ్రీరాముఁడు ప్రాణికోట్లకుప్రియముచెప్పెడివాఁడును నిజముచెప్పెడివాఁడును అనేకులవలనరహస్యార్థములువిన్న త్రివిధవృద్ధులనను వర్తించెడువాఁడునుగానున్నాఁడనిభావము.

[†] (ప్రియవాదీచ)ఈరామచంద్రుఁడుమాటలాడెడివిధముఘర్మకాలమున గ్రీష్మోష్మతప్తమయిన స్థలమునం దొకజల్లు వానకురిసినటులుండును. ఈప్రకారమీతఁడు మాటలాడుటదివ్యాంతఃపుర స్త్రీలతోనా? లేక-తనమాతృజనముతోనాః-లేక-వసిష్ఠాదులతోనాః అనఁగా (భూతానాం) సత్త్వాయోగిసకలపదార్థములకును ఈప్రకారముగానెయీతఁడుం

డును. ఉండినచోటనయుండి యందఱకును సమ్మతమగునట్లు ఏదోయొక మాటచెప్పునోయనఁగా (సత్యవాదీచ) ఆ మాట భూతహితమును అదృష్టార్థసాధకమునై యుండును. పైఁజెప్పిన యీ రెంటిచేతనుబ్రియహితములఁ దెల్పిన ప్రకారమయ్యెను. ఇవి రెండును అన్యమగునొకవ్యక్తియందుఁ జేరియుండవు. అట్టివాని రెంటినిఁ దనయందుఁ జేర్చుకొని యుండెడి వాఁడు అఘటితఘటనాసమర్థుఁడగు ఈశ్వరుఁడాయనఁగా (రాఘవః) రఘురాముఁడు. ఈగుణములీతనికభిజనమువలనఁ గలిగినవే. [అనఁగా నీతని కీగుణములు రఘుకులమునందుఁ బుట్టుటచేతనే కల్గినవని భావము] ఇట్ల య్యెనేని ఈలాటి గుణములు అభిజనమును తలఁచితలఁచి ఇవిమనకుఁగల వుగదాయని మదించియుండునోయనఁగా, తానవతరించినది ప్రజలరక్షణార్థముకనుక అందులకుఁదగిన గుణములుఇంకనుతనకుఁజాలవని నిరూపించిచూచి తృప్తిఁజెందక మఱియునిందులకనుకూలములగు మంచిగుణములు కలుగవలయునని తీర్థపాదుల యిండ్లకుంబోయి యా వాకిండ్లనిలిచి వేచియుండును. (బహుశ్రుతానాం) ఒకటి రెండు నేర్చుకొనినంతనకృతార్థులమైతిమని తలంచుకొనక యొకొ్కకవిషయమును పలుమాఱుబహుకాలమువినియున్నవారు. *బహుభ్యః శ్రుతాః బహుశ్రుతాః, బహుధా శ్రుతం॥ శ్లో॥ ౧ "జ్ఞానవృద్ధాసదా రాజన్ బహవఃపర్యుపాసితాః" అన్నట్లు॥శ్లో॥ ౨ "సర్వతస్సారమాదద్యాత్" అన్నట్లునేకులయొద్దసారగ్రహణముచేసి యున్నవారు. వృద్ధానాం త్రివిధవృద్ధానాం. శీలవృద్ధైర్వయోవృద్ధైఃజ్ఞానవృద్ధైః అన్నట్లు శీలముచేతను వయస్సుచేతను జ్ఞానముచేతను అధికులుగా నుండెడివారు. అదియును అర్థశాస్త్రము నేర్చుకొనునట్లు

---

* బహుభ్యః=అనేకులవలన, శ్రుతాః=విన్నవారలు, బహుధా=అనేకప్రకారముగా, శ్రుతం=వినఁబడినది.

౧. రాజన్=ఓరాజా, జ్ఞానవృద్ధాః=జ్ఞానాధికులు. సదా=ఎల్లప్పుడు,బహవః=అనేకులు, పర్యుపాసితాః= అనువర్తింపఁబడిరి.

౨. సర్వతః=అంతట, సారం=శ్రేష్ఠమగుదానిని, ఆదద్యాత్= పరిగ్రహింపనగును.

నేర్చుకొనునో యనఁగా (బ్రాహ్మణానాం) అనుచున్నారు. క్షత్రియులు బ్రాహ్మణులనాశ్రయించివారలవలన తత్వముల నెఱుంగనపేక్షించినవారై తల్లాభమును బొందవలసినవారుగదా! (ఉపాసితా బ్రాహ్మణానాం) అనుటచే వారలు పలుగురుగానుండుటవలన వారిని తానుండెడిచోటికిరప్పించి ధర్మసంశయములను దీర్చుకొనునా యేమియనఁగా (ఉపాసితా) తానే వారుండెడిచోటికిఁజని వారలుదయచేసి చెప్పునట్లు వారిపాదపద్మములు తనశిరమునసోఁక ప్రణామములుచేసి యనువర్తించువాఁడు.

శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకీయను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు
ప్రియవాదీచయను శ్లోకముయొక్క-
యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

శ్రీరాముఁడుతానువనమునకుఁబోవనుద్యుక్తుఁడైకౌసల్యాదేవియనుమతివడసి తనప్రాణనాయకియగు సీతాదేవికిఁ దెల్ప నామెయుఁదనతోవచ్చెదనని వేఁడుకొనఁగా నామెయతిసుకుమారకానవనమునందు మిగుల కష్టపడుననుతలంపుచేతవలదనిచెప్పఁగానామె శోకసంతప్తయైకన్నులనుండి బాష్పములు కుచతటంబుపయింజాఅచింతాక్రాంతయైనిలిచెను-అప్పుడు రాముఁడామెనుసాంత్వనముచేసెను. అతఁడు తన్నువదలి పోవలయుననిచెప్పినమాటలకుమిగులకోపోద్దీపితమతియైరాముని ఈక్రింది శ్లోకముచేత నధిక్షేపించుచున్నది.

ఇది శ్రీరామాయణము అయోధ్యాకాండములోముప్పదవసర్గములోనిది,

శ్లోకము॥ కింత్వావత్యతివైదేహః పితామేమిథిలాధిపః।
రామజామాతరంప్రాప్య స్త్రియంపురుషవిగ్రహం॥ ౭॥

టీ॥ రామ=ఓశ్రీరాముఁడా, స్త్రియం=స్త్రీవలెనధైర్యశాలియు, పురుషవిగ్రహం=పైకిచూచుటకు మగవానియాకారముగలవాఁడునగు, త్వా=నిన్ను, జామాతరం=అల్లునిగా, ప్రాప్య=పొంది, మిథిలాధిపః=మిథిలాపట్టణమునకధికారియు, వైదేహః=వి దేహ దేశ... జనకరా

జ్యా, కింవత్ష్యతి=ఏమిచెప్పఁగలఁడు. అమన్యత అనియు పాఠముగలదు. అప్పుడుఏమి తలంచును అనియర్థము.

తా॥ ఓరాముఁడా స్త్రీరూపమెలలోన నధైర్యముగలవాఁడవును పైకిఁజూచుటకు పురుషాకారముగలవాఁడును అగునిన్నుతనకల్లునిఁగాఁబడసి మిథిలాపట్టణాధికారియు విదేహదేశాధీశుఁడునగు నాతండ్రియేమనఁగలఁడు-

పితృవచనమును పరిపాలించుటకు॥ శ్లో॥ ౧ "వనవాసోమహోదయః" అన్నట్లు పౌరజానపదులు సౌముఖ్యముతో వనవాస సుముఖుఁడని యపరనామధేయ మొనర్చునటులు వనవాస సుముఖుఁడై అప్పుడు తనకుఁబట్టపుదేవియగు శ్రీజనకరాజసుతయొక్క యతి సుకుమారమైన దేహలతయందలి స్పృహణీయతనుఅంతరంగమునందుఁదలఁచిసీతాదేవికి "మేముమరలనేతెంచునందాఁకయీయయోధ్యానగరమునందుండిశ్వశ్రూశ్వశురాది పరిపాలనముసేయుచుండుము" అని శ్రీరామచంద్రుఁడు ఆనతియ్యఁగా ఆమాట సీతాదేవికి వ్రణక్షారముంబోలెనసహ్యామయ్యె ప్రణయాభిమానములు వ్యత్క్రమము లయినందుననీశ్లోకముచేనామెత్తెపోక్తి సేయుచున్నది. కిం. అనునది కుత్సాపరమైనయవ్యయము. అప్పుడు కింవత్ష్యతియనఁగా కుత్సాపరముగాఁ జెప్పుననుట. లేక. కిం అనునది ప్రశ్నమగునప్పుడు ఏమిచెప్పునని యర్థము. అమన్యత అని పాఠమగు నప్పుడు కుత్సావిషయముగా దలంచుననియు ఏమి తలంచుననియు రెండు విధములగు నర్థములు వివక్షింపనగును. (త్వా) ప్రచ్ఛిపోయియున్నప్రాంతవిల్లివిటిచిలోకమును ఉమ్మెత్త కాయదిన్నట్లు భ్రాంతముగాఁ జేసిననిన్ను. (త్వా) వసిష్ఠానువర్తనము సేయుచుండుటవలన నావలె సూక్ష్మధర్మములనెఱింగినవాఁడులేఁడని ఊరకయ గర్వించియుండెడి నిన్ను. (త్వా) అవశ్యకర్తవ్యములయందసమర్థుఁడగునిన్ను. (కింత్వామన్యత-కింవత్ష్యతి) రాజుకావని చెప్పఁగూడదే. రాజధర్మముల నెఱుఁగనివాఁడవు అనఁగూడదే. గురుకులవాసముచేసి యెఱుఁగవు అని చెప్పఁగూడదే. కులక్రమాగతమగునాచారమునెఱుఁగవుఅనిచెప్పగూడదే. (కింవత్ష్యతి) జనకుఁడేమి

౧. వనవాసః=అరణ్యవాసము, మహోదయః=గొప్పవృద్ధియుభ్యుదయముఁగలది.

చెప్పఁగలఁడు. కులస్త్రీలకు భర్తృసహవాసమావశ్యకమని యెఱుంగవని చెప్పఁగూడదే. (కింవక్ష్యతి) కులస్త్రీని పేక్షింపమికి ప్రథమపరికరముగానుండెడి యేకదారావ్రతత్వము నీకు లేదని చెప్పఁగూడదే. కింబహునా- దేవరవారియనుష్ఠానమును జూచునెడ నిది గొప్పతప్పిదమనియుండు నింతియే గదా. (కింత్వామన్యతవైదేహః) నిన్ను మాయయ్య యేమని తలంచును. మామగారగు దశరథచక్రవర్తిచేతికైనను అత్తగారగు కౌసల్యాదేవిచేతి కైననుగాదుకదా నన్నొప్పగించినది. ఇయంసీతా అని మీచేతికిఁగదా నన్ను ఇచ్చినది. స్త్రీత్వమునందుఁగొఱంత లేనియబలలకు భర్తృవిరహము నందు సత్తానాశము కలుగుననియుఁ జెప్పియిచ్చెనుగదా? (¶ఇయం) ఇది యత్యంతాభిమానినియని చెప్పియిచ్చెనే॥ శ్లో॥ ౧ "ఆర్తార్తేముదితే హృష్టా ప్రోషితే మలినాకృశా । మృతే మ్రియేత యా పత్యౌ సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతా" అనునిత్యాది వాక్యములచే మన్వాదిస్మృతి కర్తలు నిరూపించిన పత్నికాదుసుమీ. ఈలక్షణనిరూపణము భర్తకును తమకును ఎడఁబాటు గలిగనేని దేహమును ప్రాణములను ధరియించి యుండెడివారలకుఁగాదా? ఈమెకు దేహమును ప్రాణములును దేవరవారే యని దృఢముగాఁ జెప్పియిచ్చెనే. (¶ఇయం) నీడతోనెడఁగోరువారలు లేరుసుమా యని చెప్పెనే (¶ఇయం) ఈమెవలన నేదైనకొఱంత గలిగినను అది దేవరవారిదిసుమీ యని చెప్పెనే (¶సీతా) స్త్రీలకు తల్లియొక్క స్వభావము విశేషించియుండునుగాన నీమె తల్లియగుభూమిదేవియొక్క గంధగుణమువలె ననుభవైకోచితసుమీ? కాన పరిగ్రహించి వినియోగపఱచుకొనుమని చెప్పెనే

---

౧. యా=ఏస్త్రీ, పత్యౌ=భర్త, ఆర్తే సతి= దుఃఖితుఁడు కాఁగా, ఆర్తా =తానును దుఃఖితురాలయి, ముదితే=భర్త సంతోషమునొందినప్పుడు, హృష్టా= సంతోషవంతురాలయి, ప్రోషితే సతి= నాయకుఁడు దేశాంతర గతుఁడు కాఁగా, మలినా=మురికిఁజెందినదియును, కృశా = చిక్కినదేహముగలదియునై, మృతే= చావఁగా, మ్రియేత-చచ్చునో, సా స్త్రీ=ఆకాంత, పతివ్రతా=పతివ్రతగా, జ్ఞేయా =ఎఱుంగఁదగినది.

(¶సీతా) పుట్టునప్పుడుగీలదాఁటక పుట్టినదియని చెప్పెనే. మమసుతా ఈమె నుచూచిగాము. నన్నుఁజూచి ప్రవర్తింపవలయుననియనెనే. (¶సహధర్మచరీ) ఈమె దేవరవారి యుద్యోగమునకు కూడ వెంచేయునట్టిది యనెనే. (¶తవ) సహధర్మచరియగునప్పుడును శేషత్వమును చెయిజాఱవిడువదు అనియనెనే. (¶ప్రతీచ్ఛ) మీకు అర్హయగునట్లు అంగీకరించవలయుననెనే. (¶చ) అర్హతాజ్ఞానముమాత్రమే గాక విషయవైలక్షణ్యాను రూపముగా భోగమునొసంగి కృతార్థురాలిఁగాఁ జేయవలయుననెనే. (¶ఏనాం) ఇట్లు నోములునోచి కన్నయీమెను. (¶భద్రం తే) ఇట్లు నోములునోచి కంటిరంటి యు కాని ఫలము దేవరవారిదిసుమీ యనియనెనే. భోగ్యవస్తువుయొక్క మేలిమి యంతయు భోక్తకే కదఫలమగును (¶పాణిం గృహ్ణీష్వ) ఈమె చేయిచాల మెత్తఁగదుసుమీ! నీవే యీమెహస్తమును పట్టుకొనుమనియనెనే. హస్తము పట్టుకొనుట హస్తముచేత నేగదా. లోకమంతయు తనయందుఁ జేరిననుపోష్యవర్గము కొంచెముగఁగనఁబడునట్టి వీరస్తుతిగల దేవరవారిబాహువులయందుఁగన్నుంచియుచి తగినకార్యములుజరప శక్తిగలదగుటచేత పట్టుకొనుమని విశేషించిచెప్పెనే. ఇట్టిదశలయందు కూడఁగానిపొమ్మని తెల్పుట కేకదా పాణిశబ్దమునివిశేషించి వర్ణించినది. ఈయభిప్రాయములనెల్ల వానిని దేవరవారు అంతరంగమున గ్రహింపలేదు- మీయొక్క ప్రతిపత్తి యన్యథాగానుండెనుగదా? ఇయం అనుటచే నాయొక్క సౌందర్యము దెల్పుచున్నాఁడని యనుకొంటివి. సీతా అనుటచే నాయొక్క మాతృకుల శుద్ధిఁజెప్పుచున్నాఁడని తలంచితివి- మమసుతా అనుటచేత నాయొక్క పితృకుల శుద్ధి వక్కాణించుచున్నాఁడని యెంచియుంటివి. సహధర్మచరీ అనుటచేత నాయొక్క సౌశీల్యము నుడువుచున్నాఁడని గ్రహించితివి. తవ అనుటచేత నిన్ను స్తుతించుచున్నాఁడనియభిప్రాయపడితివి. ప్రతీచ్ఛ అనుటచే వచ్చిన వలదనను పోయిన వెదుకను అని యనాదరణతోఁగాక యాదరపూర్వకముగా పరిగ్రహింపుమనియెనని తలంచితివి. చకారముచేతనీకంటెఁ గంటగించెనోయని యడిగెనని యుంటివి. ఏనాం అనుటచే నాకు

తండ్రిగనుక నా సౌందర్యాదులనుచూచి వాత్సల్యముచేత నుపన్యసించు చున్నాఁడనఁ గొంటివి. భద్రం తే అనునప్పుడు నాయందలి ప్రేమకంటెశత గుణమైన ప్రేమనీయందుఁ గలిగి దృష్టిదోషము సంభవించునోయని యెంచి భయపడినీకు రక్షచేసెననియనుకొంటివి. పాణింగృహ్ణీష్వ పాణినా అనట చేత క్రియాకలాపాంగభూతములగు కార్యములను చేయుమని చెప్పెనని యనుకొంటివి. అట్లు సర్వజ్ఞుఁడైన మామయ్య వచియించినమాటకు చక్కని తాత్పర్యమెఱుంగక ఇచ్చోట నన్నునిచిపోతివేని (కింత్వామన్యత) నిన్నుఆయనయేమనితలంచును. (వైదేహః) శ్లో॥ 3 "కర్మణైవహి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః" అన్నట్లు క్రియాకలాపాదుల చెయిజాఱవిడువక మోక్షసిద్ధికి యత్నించెడువాఁడు గాన ఒకముహూర్తకాలమైనను పత్నీవియు క్తుఁడైయుండి వాడుక లేనివాఁడు. (వైదేహః) జన్మప్రభృతిగా శోకమను భవించి యెఱుంగనివాఁడు. అట్టివాఁడు నన్నుఁగన్నందున నన్నిటిని యనుభ వింపవలసివచ్చెనే. (పితామే) కుమారులు సమర్థులయిరేని వారలగుఱిం చి తామేమియు శ్రద్ధపుచ్చుకొనక తపోవనమునకుఁ జనువారలు కలరు. కుమారీజనవిషయమట్లు కాదు. ఏనిఘమంత యసమర్థనగుదునను ఆతనికి సంకటమొక్కటియేకదా మిగులును. సన్నిధివిడిచి వేఱుగానుండుటకును విరహముసహించుటకును శక్తుఁడగు కుమారునిఁగనక భర్తయొక్కయుం డగలదేని జీవించుచు అదియెడఁబాయ సత్తానాశముకల్గునట్లుండెడి నన్ను గని చెడిపోయెనే. (మిథిలాధిపః) అయ్యయొక్క అంతరంగము నొచ్చె నేని యీదేశమెల్ల నొచ్చునే. (మిథిలాధిపః) ఒకదేశమును తనబాహు చ్ఛాయయందణఁగించికొనియుండెడివానికి "ఒకఁడొక్కతెను దనబా హుచ్ఛాయయం దణఁగించుకొనఁ జాలకపోయెనని విన్నమాత్రముననేమి దోఁచును. అదియాతనికరుంతుదమగానుండునే. (రామ) అయ్యోశరీ రమందలి స్పృహణీయత నీయంతరంగమున నుఁడకపోయెనే. (రామ)

---

3. జనకాదయః = జనకుఁడు మొదలగువారు, కర్మణైవహి = కర్మమువలననే గదా, సంసిద్ధిం = మోక్షసిద్ధిని, ఆస్థితాః = పొందిరి.

అంతరంగముఁగని నీకు శత్రుఘ్నుఁడని పేరిడలేదే. అది కడగొట్టుగా నుండెడి మీతమ్మునికయ్యెనే. శ్లో॥ ౪ "రామఇత్యభిరామేణ వపుషాశ్య స్యచోదితం । నామధేయంగురుశ్చక్రే జగత్ప్రథమమంగళం" అన్నట్లు మీసౌందర్యమాత్రముననేకదా వసిష్ఠమహర్షి పేరుపెట్టినది. ఆజగత్తుతో నాకును అంతర్భావముగలదుగదా? (రామ) శ్లో॥ ౫ "శ్రీసహస్ర నామతస్తుల్యం" అన్నట్లు ఈనామముసహస్రనామములుగలశక్తికి సదృశమయి ప్రత్యేకముగనొక్కొకదానితోను తులఁదూఁగుచున్నది. అయిన నీవుచెప్పెడిప్రకారము నీతండ్రికి మనస్సమాధానముచేయించవలయునా యేమి? నాతండ్రిమనస్సునకుఁదృప్తిగా నడచుట చాలదోయనఁగా (జామాతరం) మీతండ్రికి జ్యేష్ఠకుమారుఁడయినట్లుమాతండ్రికిఁగూడఅల్లుఁడవైతివే? (జామాతరం) శ్లో॥ ౬ "జామాతాదశమోగ్రహః" అన్నట్లు ఆఁడుకూఁతుంగనియిచ్చినవారికి లోకులకువలె తొమ్మిదిగ్రహములుగాక అధికముగామఱియొక్కటిచేరి పదిగ్రహములుగాగదాయుండును. (ప్రాప్య) తానేయిష్టపడిచేసినదిగాన మఱియొకరిమొగముంగాంచి కటకటపడుటకు హేతువులేదే. (స్త్రియంపురుషవిగ్రహం) నీవు వేషాలంకారములు మాఱినయొకమగువయయితివే? (పురుషవిగ్రహం) ఆ స్త్రీత్వమైననుస్థిరమయ్యేనేనియడవియందునుతోడగును. (పురుషవిగ్రహం) ఆపాతప్రతీతిగాఁదోచెడు మగతోలుగదా యిట్లువంచింపఁజేసెను. (పురుషవిగ్రహం) నాఁపచేనికిఁబెట్టిన వెలిబొమ్మ ఆకారమాత్రముచే

---

౪. గురుః=సూర్యకులమునకు గురువగువసిష్ఠుఁడు, తస్య=ఆదశరథచక్రవర్తి ప్రథమకుమారునికి, అభిరామేణ=మనోహరమగు, వపుషా = శరీరముచేత, జగత్=లోకమునకు, ప్రథమమంగళం = ముఖ్యమంగళమగు, ఉదితం=కలిగినట్టి రామఇతినామధేయం=రాముఁడనెడిపేరును, చక్రే=చేసెను.

౫. సహస్రనామతః=సహస్రనామములతో, తుల్యం=సమానమైనది,రామనామము.

౬. జామాతా=అల్లుఁడు, దశమః=పదవదియగు, గ్రహః=గ్రహము. గ్రహమువలెపీడించెడివాఁడనుట.

బురుషునిబోలియుండి పైఁబడియితరులనుగొట్టలేనట్లు పురుషుఁడనునామమునుమాత్రము మోయుచున్నవాఁడవుకావా? అంతరంగములోస్త్రీయును బహిరంగములోపురుషుఁడుగానుండిన స్త్రీపురుష భావములకలయికను ప్రజలు తృతీయప్రకృతియని చెప్పుదురు. అట్టి తృతీయప్రకృతికి జనులుచెప్పెడు నామధేయమును నేఁజెప్పవెఱచితిని. నేనుజెప్పకపోయిననులోకులుచెప్పకపోదురా? వారలకుఁగూడభయమా? ఇట్టికృత్యముమగధీరుఁడనియెడి ప్రసిద్ధికితగుకొ-వగాదా యనుచున్నదాననింతే.

శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకీయను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు
కింత్వామన్యతఅను శ్లోకముయొక్క
యుపన్యాసను సంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

శ్రీరాముఁడు తనవిరహంబుసైఁపక మిట్టిమీఁపైపడుచున్న సీతాదేవినిగాంచి ప్రేమవిహ్వలుఁడై తనతోడనరణ్యమునకురమ్మని యామెకాజ్ఞసేయఁగా నంతకుమున్నెయచ్చోటికేతెంచియున్న లక్ష్మణుఁడు వారలసంవాదమువిని శోకవిహ్వలుఁడై యిట్లుచేసెనని యాక్రిందిశ్లోకముచేత ఋషిచెప్పుచున్నాఁడు. ఇదిశ్రీరామాయణము అయోధ్యాకాండములో ముప్పదియొకండవసర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ సభ్రాతుశ్చరణౌగాఢంనిపీడ్యరఘునందనః।
సీతామువాచాతియశాఃరాఘవంచమహావ్రతం॥ ౮॥

టీ॥ రఘునందనః= రఘుకులమునఁబుట్టినవారికిసంతోషకరుఁడును, అతియశాః=విశేషమగుయశస్సుగలవాఁడును అగు, సః=ఆలక్ష్మణుఁడు, భ్రాతుః=అన్నయగురామునియొక్క, చరణౌ=పాదములను, గాఢం=దృఢముగా, నిపీడ్య=పట్టుకొని, సీతాం=సీతాదేవినిజూచి, మహావ్రతం = గొప్పవ్రతముగలవాఁడగు, రాఘవంచ=రఘురామునిగూర్చి, ఉవాచ=చెప్పెను.

తా॥ రఘుకులమునఁబుట్టినవారికిసంతోషకరుఁడును గొప్పయశస్సుగలవాఁడునగులక్ష్మణుఁడు అన్నపాదములుగట్టిగాఁబట్టుకొని సీతాదేవినిజూచి ఆశ్రితులనురక్షించెదననియెడి గొప్పవ్రతముగలవాఁడైన రామునితో నిట్లనియెను.

శ్రీరామ చంద్రుఁడు తాను వనవాసమునకుఁబోవ నాయిత్తనై శ్రీయయోధ్యానగరమున నుండెడివారలకు రక్షకముగాను శ్రీభరతునకి సహాయముగాను నీవిచ్చట నేనిలువవలయునని లక్ష్మణునికాజ్ఞ సేయ అట వికిఁగూడఁబోయి యారామునికిఁ గైంకర్యముచేయ వలయుననుటయందు విశేషాభిరుచి గలవాఁడగుటచే లక్ష్మణునికి రామునివచనము అసహ్యమై తానునుగూడ రావలయునని సీతాదేవియెదుట రాముని పాదము యందు శరణాగతి సేయుచున్నాఁడు. (సః) అవతరించినచోటఁ గూడ కైంకర్యము సేయవలయునని పరమపదమునుండియనుసరించుచు అచ్చో టువదలి యాతనితోఁగూడ అవతరించి అప్పుడు॥ శ్లో॥ ౧ "బాల్యాత్ప్రభృతిసుస్నిగ్ధః" అన్నట్లు సమస్తములగు నవస్థలయందును రామునెడఁ బాయక॥ శ్లో॥ ౨ "జలాన్మత్స్యావివోద్ధృతౌ" అన్నట్లురామునియందఁ జేరియుండునప్పుడు ప్రాణధారణము చేయఁగలిగియు అది లేనియెడల శరీరవియోగ మనుభవించెడునట్టి లక్ష్మణుఁడు. (భ్రాతుః) అతనియను వృత్తినంగీకరించి యాత్రోవగా నాతనిభరించుచువచ్చెడువాఁడు-భ్రాతుః అనఁగా॥ శ్లో॥ ౩ "మాతాపితాభ్రాతానివాసశ్శరణంసుహృత్।గతిర్నారాయణః" అన్నట్లు నారాయణునియొక్క యనియర్థము చెప్పనగును. శ్రీమన్నారాయణ చరణౌ శరణంప్రపద్యే యనుద్వయార్థమానందు ప్రథమపదమగు శ్రీమచ్ఛబ్దము షష్ఠ్యంతమని తోఁచుటకై యిచ్చటభ్రాతుః అని షష్ఠ్యంతముగాఁజెప్పిరి. భ్రాతుశ్చరణౌ అనఁగా నారాయణస్య చరణౌ

---

౧. బాల్యాత్ ప్రభృతి = బాల్యము మొదలుకొని, సుస్నిగ్ధః = మిక్కిలి స్నేహితుఁడు. అనఁగా రామునికిలక్ష్మణుఁడుబాల్యము మొదలుకొనిమంచిస్నేహితుఁడనుట.

౨. జలాత్ = నీటివలననుండి, ఉద్ధృతౌ = ఎత్తబడిన, మత్స్యావివ = చేపలవలె. రామలక్ష్మణులొక్కరొకరి నెడఁబాసిరేని యప్పుడు జలమునుండియెత్తఁబడినమత్స్యములవలెనుందురనుట.

౩. నారాయణః = నారాయణుఁడు, మాతా = తల్లియు, పితా = తండ్రియు, భ్రాతా = తోడఁబుట్టినవాఁడును, నివాసః = వాసయోగ్యమగుచోటును, శరణం = రక్షకుఁడును, సుహృత్ = హితుఁడును, గతిః = ప్రాప్యభూతుఁడును, అగుచున్నాఁడు.

అన్నట్టాయెను. (చరణౌ) రెండుపాదములను, ఇచ్చట ద్వివచనమునకు ప్రయోజనమేమియనఁగా 'చరగతిభక్షణయోః' అనుటచేఁ బ్రాప్యముగాను ప్రాపకముగానుండునవియని యెఱుంగఁ దగును. (చరణౌ) చేయిపట్టుకొని యుపేక్షించినయెడల నిరసింపవచ్చును. నిరసింపఁగూడనట్లు పాదములు పట్టికొని యుపేక్షించుట యాశ్రయించుటకు సులభోపాయము గదా? (గాఢంనిపీడ్య) ఎడఁబాసినప్పుడు ప్రాణములు ధరింపలేని తనయభినివేశమంతయు రామునికిఁ దెలియునటులు పట్టుకొని. (గాఢం) గాఢమనునది యథార్థముగాననునర్థముగలది. స్వీకారముయథార్థమనిభావము. (రఘునందన) జ్యేష్ఠానువృత్తిని మిగులయిష్టమని యద్దానియందు నిష్ఠితులగు రఘుకులీనుల నందఱను తనయభినివేశమువలనఁ బరమానందమగ్నులనుగాఁ జేసినవాఁడు. (సీతామువాచ) శ్రీసీతాదేవినిఁ జూచి వార్తలాడెను. ఇది చరణములుపట్టుకొని చెవిలోఁ జెప్పెడువారివలెనని యెఱుంగనగును. ఆశ్రయణోన్ముఖులయిన చేతనులయొక్క మాటలువినుట శ్రీముఖముననే గదా? (అతియశాః) మిక్కుటమగుయశస్సుగలవాఁడు. తానును రాజకుమారుఁడుగానుండియు దాస్యమునీచకృత్యమని యెంచక॥ శ్లో॥ ౪ "అహం సర్వంకరిష్యామి" అనియాపిన్నవాఁడు జ్యేష్ఠానువర్తన మేమిచేసెనారా రయని లోకమంతయు నాశ్చర్యపడునట్టి కీర్తిగలవాఁడు. (రాఘవంచ మహావ్రతం) మహావ్రతుఁడగు రామునిఁ జూచియుమాటలాడెను. (రాఘవంచ) శరణాగతరక్షణమునందు పురుషకారమక్కఱలేనియతిత్వరగలవానిని. (మహావ్రతం) అభిజనమేయన్నిటికంటె మేలుగాఁ గనఁబడునట్లు॥ శ్లో॥ ౫ "అభయంసర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతంమమ" అని సర్వలోక

---

౪. అహం = నేను, సర్వం = అంతయును, (అనఁగా సర్వకైంకర్యములను) కరిష్యామి = చేయఁగలను.

౫. అభయం = భయములేమిని, సర్వభూతేభ్యః = ఎల్లభూతములవలన నుండియు, దదామి = ఇచ్చుచున్నాను. ఏతత్ = ఇది, మమ = నాకు, వ్రతం = వ్రతము. అనఁగా నెవ్వఁడు నన్ను శరణుచొచ్చునో వానికి సమస్తభూతములవలనను భయముకలుగకుండ నభయప్రదానముచేసెదను. ఇది నాయొక్క వ్రతము. (ఇది శ్రీరామునివాక్యము.)

పూజ్యమైన సంకల్పముగలవారుగదా దేవరవారు. సర్వభూతములనుచోట మీకునందంతర్భావము గలదుగాన మీవలనఁ గలిగెడి భయమును గూడ దేవరవారుపోఁగొట్టవలసినవారుగదా? అనిభావము. అతియశాః-రఘునందనః-సః- భ్రాతుః- చరణౌ-గాఢం-నిపీడ్య-సీతాం-ఉవాచ.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియనుశ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందుసభ్రాతుః అనుశ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

ఈక్రిందిశ్లోకము ముప్పదియొకండవసర్గములోనిది. లక్ష్మణవాక్యము.

శ్లోకము॥ భవాంస్తుసహవైదేహ్యా గిరిసానుషురంస్యతే ।
అహంసర్వంకరిష్యామిజాగ్రతస్స్వపతశ్చతే॥ ౯॥

టీ॥ (ఓరామా) భవాంస్తు=నీవో, వైదేహ్యాసహ = సీతాదేవితోఁగూడ, గిరిసానుషు = కొండచఱియలయందు, రంస్యతే = క్రీడింతువు. అహం= నేను, జాగ్రతః= మేలుకొనియున్నవాఁడవును, స్వపతః = నిద్రబోవుచున్నవాఁడవునగు, తే=నీకు, సర్వం=సమస్తకైంకర్యమును, కరిష్యామి=చేయఁగలను.

తా॥ ఓరామా నీవు అరణ్యమునకుఁబోయినప్పుడు జానకీదేవితోఁగూడకొండలయొక్క చఱియలయందు క్రీడింతువు. నీవు నిద్రించునప్పుడును మేలుకొనియుండునప్పుడును నీకుఁగావలసినపనులన్నియు నేఁ జేసెదననిభావము.

లక్ష్మణుఁడుసభ్రాతుః అనియెడి శ్లోకోక్తప్రకారము శరణాగతి చేయఁగా అట్టి శరణాగతికిఫలముకైంకర్యమని సప్రకారముగా నీశ్లోకము వలనఫలము చెప్పఁబడుచున్నదియనియైనను శ్రీమదయోధ్యానగరమననుండెడి కాలములో బత్తెముతీసికొని బంటుతనముచేసెడు వారివలె ఆనగర జనులందఱును పనులుసేయ నేను యాదృచ్ఛికముగా కైంకర్యముసేయుచునుంటిని. అట్టినన్నుఁదనతోఁగూడఅరణ్యమునకుఁగొనిపోవసమ్మతించెను. అనియెడి యుపకారస్మృతిరామునిమొదలఁగలిగి లక్ష్మణుఁడు వనమునం

దుసర్వావస్థలలోను సర్వశేషవృత్తులను చేయఁగలను నన్నును గూడఁగొని
పొమ్ము అని చెప్పుచున్నాఁడు అనియైనను ఈశ్లోకభావము. (భవాంస్తుసహ)
కైంకర్యము చేయనిచ్చి పెట్టని నావలెగాక పూర్ణుఁడగుటచేత నేఁజేయు కైం
కర్యము ఆవశ్యకము లేదనినను జెల్లును. అయినను ఆశ్రితపరిగ్రహణము చే
సీకు విశేషము కలదు. అదికాదిప్పుడు నేను చెప్పునది. నాయొక్క స్వరూ
పసిద్ధ్యర్థము నన్నుఁగింకరునిఁగాఁ బరిగ్రహింపవలయును. కైంకర్యము
చేయుచో మృగవధార్థము పోవునప్పుడు సహకరించుటగాక సీతాదేవియు
మీరుకూడ వేంచేసియుండఁగా మీకిరువురకును కైంకర్యము సేయఁ
గలను. (గిరిసానుషురంస్యతే) ఆమెకునుమీకును కైంకర్యము చేయుచో
మీరిరువురు పర్ణశాల యందుండఁ గైంకర్యము సేయుట మాత్రమే గాక
జలక్రీడ చేసి పర్వత ప్రాంతములయందు మీరలొండొరులు సరససల్లాపా
దులచే రసించునప్పుడును కైంకర్యము సేయఁగలను. (అహం) దాస్యరస
ములయందు నేనొక్కరుఁడనే కైంకర్యము చేయవలయును. అట్టియవస్థా
విశేషములయందును అదే స్వరూపముగాఁగలిగిన నేనే నేను. (సర్వం
కరిష్యామి) వేఁటాడుటకుఁబోయినచో ధనుర్ధరుఁడై దాస్యము చేసియు
కందమూలములు త్రవ్వుచో ఖనిత్రపిటకధారియై దాస్యముఁ చేసియు ౧ "ఇదం
మేధ్యం— ఇదంస్వాదు" అనునట్లు మాంసపచనము చేసియుఁ పర్ణశాలా
నిర్మాణమునందు ౨ "క్రియతామితిమాంవద" అనియా కైంకర్యము చేసియు
పర్వతముల యొక్క నిర్ఝరముల యందు జలక్రీడ సేయునప్పుడు వల్క
లములను పిడిచి యెండఁగట్టియు మీరు రాక్షసులను వేఁటాడునప్పుడు కావ
లియుండియు సర్వశేషవృత్తులను చేయఁగలను. (జాగ్రతస్స్వపతశ్చతే)
దేవరవారును సీతాదేవియు నిద్రించునప్పుడు వనమునందలి దుష్టమృగము

---

౧ ఇదం-ఈవస్తువు, మేధ్యం పరిశుద్ధమగునది. ఇదం-ఇది, స్వాదు-రుచ్యమైనది.

౨ క్రియతాం - చేయఁబడుఁగాత, అని-మాం-నన్నుఁగూర్చి, వద-చెప్పుము.
పర్ణశాలా నిర్మాణాదులకనువైనస్థలము తానే చూచి చేయుటయుక్తమైనను క్రియ
తామితిమాంవద అని చెప్పుటయేలననఁగా తానేయనువైనచోటిదియని తలంచె నేని
స్వానుభవముతోచును అనిభావము.

లును దుష్ప్రకృతియగు రాక్షస జాతియును దగ్గఱకు రాకుండునట్లు ధనుర్ధరుఁడనై జాగ్రత్తతో నుండియు మీకు మేలారంచియుండఁగా దాస్యము చేసియు మీతోఁగూడనుండుదును.

శ్రీకృష్ణ సూరిచరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకీయను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు భవాంస్తు సహావై దేహ్యాఅను శ్లోకము యొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

సీతారామలక్ష్మణులు వనమునకుఁబోవ సమకట్టి దశరథునికిని కౌసల్యాసుమిత్రలకును తక్కుంగలదశరథపత్నులకును ప్రదక్షిణనమస్కారములొనర్చినంతట లక్ష్మణుఁడుతనతల్లికి మరలనమస్కారము చేయఁగా నాతని యాదలముద్దిడుకొని యీక్రింది శ్లోకముచేత ఆతనికి హితముపదేశించుచున్నది. ఇది శ్రీరామాయణము అయోధ్యాకాండములో నలువదవసర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ రామందశరథంవిద్ధి మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం।
అయోధ్యామటవీంవిద్ధిగచ్ఛతాతయథాసుఖం॥ ౧॥

టీ॥ తాత=అన్నా, (ఇది ప్రేమసంబోధనము) రామం = శ్రీరాముని, దశరథం=దశరథునిఁగా, విద్ధి=ఎఱుంగుము, తలంపుముఅనిభావము. జనకాత్మజాం=సీతాదేవిని, మాం=నన్నుఁగా, విద్ధి=తలంపుము, అటవీం-అడవిని, అయోధ్యాం=అయోధ్యాపట్టణమునుగా, విద్ధి=ఎఱుంగుము. యథాసుఖం = సుఖమెట్లోఅట్లు, గచ్ఛ=పొమ్ము.

తా॥ ఓయన్నా లక్ష్మణా రామునిదశరథుఁగాను సీతాదేవినినన్నుఁగాను అడవినియయోధ్యఁగానుదలంచి సుఖముగాఁబొమ్ము అనితాత్పర్యము.

శ్రీసుమిత్రాదేవి శ్రీరామునియందుండెడి వాత్సల్యముచేతను, లక్ష్మణునియందుండెడి హితపర్వతముచేతను శ్లో॥ ౧ "అహంత్వానుగమి

---

౧. అహం=నేను,ధనుర్ధరః-ధనుస్సునుధరించినవాఁడనై,అగ్రే=నీముందటు, వనం=అరణ్యమునుగూర్చి, అనుగమిష్యామి=అనుసరించివచ్చెదను. ✽ అహం=నేను, భవతా = నీచేత, (అనఁగారామునిచేత) అనుజ్ఞాతః = అనుమతింపఁబడినవాఁడనై, పూర్వమేవ=ముంచే, యతోస్మిచ=సన్నద్ధుఁడనయితిని. మే=నాకు, ఇదానీం=ఇప్పుడు, నివారణం=అడ్డు, కిం=ఏమి, క్రియతే = చేయఁబడుచున్నది. (ఇదిలక్ష్మణవాక్యము)

ష్యామివనమగ్రేధనుర్ధరః" అనియు * శ్లో॥ అనుజ్ఞాతశ్చభవతా పూర్వ మేవయతోస్మ్యహం । కిమిదానీంపునరిదంక్రియతేమేనివారణం" అనియు ఘోరాడి శ్రామునితోఁ గూడఁ బోవ సన్నద్ధుఁడైన లక్ష్మణుని యందు శంకించి ఇచ్చట రాజగృహమున నుండెడిబంధుభోగములనులగ్గనివెంచి వెనుదీయక యెల్ల బంధువులును రాముఁడును సీతయునే యనితలంచి వారలతోఁగూడపొమ్మనిచెప్పుచున్నది. (రామందశరథంవిద్ధి) ॥ ద్ర ॥ ౨ "పెత్తార్ పెత్తొళిందార్" అన్నట్లు ఔపాధికబంధువులగు మమ్ము ఉత్కృష్టులనితలంచియుండకుము. శ్లో॥ ౩ "దేవదేవోహరిఃపితా" అనియు॥ ద్ర॥ ౪ "ఒళియుళార్ తామేయన్తేతందైయుంతాయుమావార్" అనియుఁజెప్పఁబడినప్రకారము నిరుపాధికపితయగు శ్రీరామునిరక్షకునిఁగా నెంచిపొమ్ము. (మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) అట్లు ఔపాధికమాతయగు నన్నునుత్కృష్టయనితలంచియుండకుము. శ్లో ॥ ౫ "త్వంమాతాసర్వలోకానాం" * అఖిలజగన్మాతరం,, అనియుచెప్పినట్లు సీతాదేవినేరక్షకురాలనితలంచుకొనిపొమ్ము. (అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) శ్లో॥ ౬ "యత్రనాస్తిహరిస్తత్రనవస్తవ్యంకృతాత్మనా । వస్తవ్యంతత్రతత్రైవయత్రాస్తే మధుసూదనః" అన్నట్లు రామచంద్రునిసన్నిధిలేని రాజగృహముఁగోర

---

౨. పెత్తార్ = కన్నవారు. తల్లిదండ్రులు, పెత్తు = కని, ఒళిందార్ = చచ్చిరి.

౩. దేవదేవః=దేవతలకుదేవుఁడగు, హరిః=విష్ణువు, పితా=తండ్రి.

౪. ఒళియుళార్ = తేజోవంతులు, అనఁగా ప్రకృత్యతీతులు తామేయన్తై= తమరేగదా, తందైయుంతాయుమావార్, తల్లితండ్రులుగానగుదురు. ఇప్పటివ్యావహారికమాతాపిత్రలు తల్లితండ్రులు గారనుట.

౫. త్వం=ఓలక్ష్మీ-నీవు, సర్వలోకానాం=ఎల్లలోకములకు, మాతా=తల్లి యగుదువు. * అఖిలజగత్=ఎల్లలోకములకు, మాతరం=తల్లియగులక్ష్మిని.

౬. యత్ర=ఏచోట, హరిః=విష్ణువు, నాస్తి=లేఁడో, తత్ర = అచ్చోట, కృతాత్మనా=ఆత్మజ్ఞుఁడైనవానిచేత, కదాచన=ఒకప్పుడును, నవస్తవ్యం=వాసము చేయఁదగదు. యత్ర=ఎచ్చోట, మధుసూదనః=విష్ణువు, ఆస్తే=ఉన్నాఁడో, తత్ర తత్రైవ=ఆయాచోట్లయందే, వస్తవ్యం=వసింపనగును.

కుము. అతఁడుగోరియున్నయడవియె రక్షకమని యెంచిపొమ్ము. †౧ లేక. (రామందశరథంవిద్ధి) లోకమర్యాదచే తండ్రి నెడఁబాసితినని తలంపవలదు॥ ౭ "జ్యేష్ఠోభ్రాతాపితృసమః" అని యెడి మర్యాదచే మీయన్నగారినే మీయయ్యగాఁదలంచికొనిపొమ్ము. (మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) ఆమర్యాదచేత వదినెగారిని నావలెతల్లిగాఁదలంచికొనిపొమ్ము. (అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) అడవియనితలంచియుండకుము. రాముడు ఇష్టపడినదిగాన అదియయోధ్య వంటిదియని స్మరించుకొనుచుపొమ్ము. † ౨ లేక - (రామందశరథంవిద్ధి) కషాయపానమునకుంబోలె శాస్త్రవశ్యుఁడవుగాఁ బ్రవర్తింపవలసినది లేదు పాలేమందయినవిధమున రమయతాంవరుఁడుగానొప్పు రామచంద్రుఁడుగనుక దానికిమూలమగు గుణవత్తచే విచారింప॥ శ్లో॥ ౮ "గుణైర్దశరథోపమః" అన్నట్లు మీయయ్యతో సమానుఁడుగానుండునని తలంచియుండుము. (మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) నేనుమీయయ్యకు అనుగుణనై యుండునట్లు॥ ద్ర॥ ౯ "ఉనక్కేఱ్ఱకోలమలర్పావై" అనియు, తుల్యశీలవయోవృత్తాం,, అనియుఁజెప్పబడినట్లు ఈసీతయును రామచంద్రునికనుగుణమైనయాకారముచేత నీయందువాత్సల్యముతోనుండునుఅనితలంచియుండుము. (అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) శ్లో॥ ౧౦ "రామాభీష్టవసంయుక్తాః, అన్నట్లు రాజనగర మనుకూలమైయుండెడివిధముగనే॥ శ్లో ॥ ౧౧ "మంగళానిప్రయుంజానాః" అన్నట్లు ఆయడవియు ననుకూలముగానుం

౭. జ్యేష్ఠః = మొదటివాఁడగు, భ్రాతా = తోఁబుట్టువు, పితృసమః = తండ్రితో సమానుఁడు.

౮. గుణైః = గుణములచేత, దశరథోపమః = దశరథునితో సమానుఁడు. రాముఁడు.

౯. ఉనక్కు = భగవంతుఁడవైననీకు, ఏఱ్ఱ = తగినట్టి, కోల = అందమగు, మలర్ = పుష్పమువలెసుకుమారయగు, పావై = స్త్రీ.

౧౦. రామ = శ్రీరాముని, అభీష్టవ = స్తుతియించుటలతో, సంయుక్తాః = కూడికొన్నవారలు, పౌరులు.

౧౧. మంగళాని = మంగళములను, ప్రయుంజానాః = ప్రయోగించెడివారు, ఋషులు. అనఁగా రామునికిమంగళమగుగాకయని యెల్లఋషులు అనుసంధించుచుండిరనుట.

డుననితలంచియుండుము.¶౩. లేక (రామందశరథంవిద్ధి) మిమ్ము నెడఁబాసిన మీయయ్య యిఁక జీవించియుండెడివాఁడు కాఁడు. ఇఁకమీఁద మెల్లవావి వరుసలు రామునియందే యారోపించుకొనియుండుము. (మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) వ ॥ ౧౨ "అసత్సమావిధవా" అనువ్యాఖ్యానచేత నేనొకర్తెను ఉన్నాననితలంపవలదు. నావరుసయు సీతాదేవియందేయున్నదనితలంచియుండుము. (అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) ఇఁకరాజధాని యొకటిగలదని తలఁచియుండవలదు॥ ద్ర॥ ౧౩ "పుల్లైక్ రెళ్ళుందనకొల్" అన్నట్లు ఈరాజధానిముందే గడ్డిమొలచిపోయెననియెంచియుండుము.¶౪ లేక (రామందశరథంవిద్ధి) మీయయ్యవలె మీయన్నగారినిగూడ స్త్రీపరతంత్రుఁడని తలంచియుండుము. అనఁగా కైకేయిమాటలువిని యాతఁడుమిమ్మును అరణ్యమునకుఁ బంపునట్లు ఈతఁడుసీతా వచనమువినిమాయామృగము వెంటనంటిపోవునని తెలిసికొనుము. (మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) నేనుఇప్పుడునిన్ను పంపినట్లు ఈసీతయును ఎట్లుపోవచ్చునని సంభ్రాంతుఁడైన నిన్నుఁగూడ నిర్బంధించిపొమ్మని చెప్పిపంపునుసుమీ? (అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) ఈరాజధానియందు నిలువనిచ్చిపెట్టక యడవికిఁబోయినట్లు ఆ యడవియందును నిల్పుటకు లేక సముద్రపుగట్టునకు పోవలయును? అనియవధానముతో నెఱుంగుము.†లేక. ౫ (రామందశరథంవిద్ధి) ఆకారసౌందర్యము మాత్రమేగలవాఁడని తలంపవలదు రాక్షసులతో విరోధము సంభవించినప్పుడు మీయయ్యవలె నొంటరిగా వీరకృత్యములు సేయఁదగు మగధీరుఁడు అని యనుకొనుము. (మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) ఆయుద్ధమునకై భయపడక దేవాసురసంగ్రామమున మీయయ్య వీర్యధైర్యాదులనుగాంచి మేముసంతోషించునట్లు ఆతనిమగతనముఁగాంచెనేని ॥ శ్లో ॥ ౧౪ "శత్రుహంతారం

౧౨. విధవా = నాయకుఁడులేనిది, అసత్సమా = లేనిదానితోసమానురాలు.

౧౩. పుల్లైక్రెళ్ళుందనకొల్ = జనసంచారములేకపోవుటచేత సంతతగడ్డిమొలచిపోయినదాయెను.

౧౪. శత్రుహంతారం = శత్రువులసంహరించినరాముని, పరిషస్వజే = సీతఆలింగనముచేసికొనెను.

పరిషస్వజే" అన్నట్లుమనఃపూర్వకముగాఁ జారితోషికవిఁ జ్చెడి యొకశీర పత్నియని తలంపునను (అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) అప్పుడీమెను రక్షించుటకు ప్రాకారమును అంతఃపురమును గలిగినయొక రాజధానిలేదేయని తలంపకుము వనమునకును పట్టణమునకు భేదమేమియులేదు పులినిలిచినయూరు అనునట్లు అచ్చటనుండెడి వానివలని గౌరవముచేత నా యరణ్యముగూడ మఱియొకరుఁ డతిక్రమింపఁ గూడనిదగునని తలంచియుండుము.¶ ౬ లేక (రామందశరథంవిద్ధి) మీయయ్యమీవిశ్లేషమందు సహింప లేనట్లేసుమా మీయన్నగారును॥ శ్లో॥ ౧౫ "నజీవేయంక్షణమపివినాతామసితేక్షణాం" అనియు॥ శ్లో॥ ౧౬ "అద్యైవాహంగమిష్యామి లక్ష్మణేనగతాంగతిం"అని యుమీయొకరు విశ్లేషమందుసహింపలేకుండును(మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) ఏనిప్పుడు మిమ్మునడవికిఁబంపి॥ ద్ర॥ ౧౭ "ఎత్తుకొక్కఁ పిళ్లైయైప్పోకిరునేనె ళ్లేపావమే" అని యనుతపించునట్లే యీమె మిమ్మునెడఁబాసెనేని మిగుల క్లేశమనుభవించును. (అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) మిమ్మునెడఁబాసి॥ శ్లో॥౧౮ "అపభ్రష్టమనుష్యాచదీననాగతురంగమా। ఆర్తస్వనపరిగ్లానా"అన్నట్లు ఇప్పటీయయోధ్యానగరము పడఁబోవుపాటే మీయొకరువిశ్లేషము కలిగనేని॥ శ్లో॥ ౧౯ "పరిశుష్కపలాశాని"అనియు॥శ్లో॥ ¶"అపివృక్షాఃపరిమ్లానాః" అనియుఁజెప్పఁబడినట్లు ఆవనమును పలువగలననుభవింపఁబోవు

---

౧౫. అసితేక్షణాం = కాటుకనీటుకన్నులుగల, తాం=ఆసీతను, వినా = వదలి, క్షణమపి=క్షణమైనను, నజీవేయం= బ్రదుకను.

౧౬. అహం=నేను, అద్యైవ=ఇప్పుడే, లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునిచేత, గతాం =పొందఁబడిన, గతిం=గతిని, (అనఁగామరణమును) గమిష్యామి=చెందఁగలను.

౧౭. ఎత్తుక్కు=ఏల, ఎన్ పిళ్లై=నాయొక్కబిడ్డను, పోక్కినేన్ = పంపితిని, ఎల్లేపావమే=అయ్యోపాపమా.

౧౮. అయోధ్యానగరము,అపభ్రష్ట = చెదరిపోయిన, మనుష్యాచ=జనులుగలదియు, దీన=విన్నఁబాటుతోనున్న, నాగతురంగమా=ఏనుఁగులుగుఱ్ఱములు గలదియును, ఆర్తస్వన=రోదనధ్వనులచేత, పరిగ్లానా=మిక్కిలిశ్రమముచేఁగలిగినదౌర్బల్యముగలదియునయ్యెను.

౧౯. పరిశుష్క=మిక్కిలిశుష్కించిన, పలాశాని=మోదుగులుగలవి.

చున్నది యనితలంపుము.¶ ౭ లేక (రామందశరథంవిద్ధి) రామచంద్రుఁడె ల్లప్పుడునిట్లు అపహృతరాజ్యుఁడై తిరుగుచునే యుండునని తలంపకుము నీయయ్యవలెనే కిరీటముధరియించి పదిదిక్కులయందునాజ్ఞ చెల్లించుచు రాజ్యము చేయును అనితలంపుము (మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) సీతాదేవి యునట్లు శరీరముసొంపుచెడఁదిరుగుచుండక నేనుమహిషీపదమునందభిక్తు రాలనై యుండునట్లు కృతాభిషేకయయిమహిషీపదమునసుండి నిర్వహిం చును అని యనుకొనుము (అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) ఇట్లు రాజ్యాభిషేక మొనర్చినయనంతరమే॥ శ్లో॥ ౨౦ "అమీజనస్థానమపోఢవిఘ్నం లబ్ధ్వాస మారబ్ధనవోటజాని। అధ్యాసతేచీరభృతో యథాస్వం చిరోఝితాన్యా శ్రమమండలాని" అన్నట్లు ఈయరణ్యముగూడ రాజధానివలెఁగాఁపుర ములు బలిసియుండును అనితలంచును.† లేక- ౮ (రామందశరథంవిద్ధి)॥ శ్లో॥ ౨౧ "పదాతివర్జితచ్ఛత్రం" అనియు† ॥ ద్ర ॥ "తేరొఝిందుమావొ ఝిందువనమేమేవి" అనియు॥ ❋ ద్ర॥ "కలైయుంకరియుంపరిమావుంతిరి యుంకానంగిడందు" అన్నట్లుఅనుసంధించినవారలుసంకటపడునట్లు ఎల్ల

¶వృక్షా అపి=చెట్లును, పరిమ్లానాః=మిక్కిలివాడినవి.

౨౦. అమీ=ఈ, చీరభృతః = వల్కలధారులగుఋషులు, అపోఢ=నివర్తిం చిన, విఘ్నం=విఘ్నములుగలదియగు,జనస్థానం=జనస్థానమును, యథాస్వం=తమ దివలెనే లబ్ధ్వా=పొంది, చిరోఝితాని=రాక్షసులయుపద్రవముచేత బహుకాలము విడువఁబడినట్టివియు, సమారబ్ధ = ఇప్పుడు కట్టుటకుపక్రమించిన, నవోటజాని= క్రొత్తపర్ణశాలలుగలవియునగు, ఆశ్రమమండలాని=తపోవనప్రదేశములను, అధ్యా సతే=అధిష్ఠించియున్నారు.

౨౧. పదాతివర్జితచ్ఛత్రం=కాల్బలములును గొడుగును లేనట్టిరాముని †తేర్ =రథమును, ఒఝిందు=విడిచి, మావు=గుఱ్ఱములను, ఒఝిందు=విడిచి, వనమే=అర ణ్యమునే, మేవి=ప్రవేశించి,❋కలైయుం=జింకలు, కరియుం=ఏనుఁగులును, పరిమా వుం=బలిష్ఠములగు గుఱ్ఱములులును, తిరియుం=సంచరించునట్టి, కానం=అడవిని,కడం దు=ప్రవేశించి—దాఁటి. వీరికి మిగుల సనిష్టముచేసినది జింకగనుక దానినిప్రథమ మందుఁచెప్పిరి.

ప్పుడు నీకాల్ నడయెనా? అని యనుకొనకుము. పది దిక్కులయందును పుష్పకము మొదలగు రథములమీద నెక్కి-సంచరించును అనియనుకొనుము. (మాంవిద్ధి జనకాత్మజాం) ॥కం॥ ౭౨ "తున్నువెయిల్ వరుత్తవెంబరమేల్ పంజడియాళ్ మన్నని రామర్ పిన్ వైదేవి యెన్నుతైరెకుఱ-మన్ననడైయవణం గునడందినళే" అన్నట్లు సీతాదేవియు దుస్సంచారమగు నరణ్యమునందు ఎల్లప్పుడునిట్లు తిరుగుచుండునంతే యనితలంపవలదు నేనుమీయయ్యాతోడ రథముమీదఁగూరుచుండునట్లు పుష్పకాదులయందు సీతయు రామునితోడఁ గూర్చుండివిమేతెంచును అని తలంచియుండుము (అయోధ్యామటవీం విద్ధి) ఎప్పుడు నీయడవిలోనే తిరుగుచుండవలయుననియనుకొనకుము ఇప్పుడునిత్యసంచారము చేయననువై యుండునట్లువనవాసము గడచి యీరాజధానియందును నిత్యసంచారముచేయును అనితలంపుము. † నా లేకపితా వతాతానుపోవునట్టిచోటఁ గలిగెడు నస్వాస్థ్యమునను సంధించిపోవుటకు వెనుకదీసిన లక్ష్మణునికిసుమిత్రహితోపదేశముఖము గాఁగూడపొమ్మనిచెప్పినట్లుగదా దీనిచేనాపాతముగఁదోచుచున్నది. ఇట్లుచెప్పుట ॥ శ్లో॥ ౭౩ ప్రాగేవతుమహాభాగస్సౌమిత్రిర్మిత్రనందనః। పూర్వజస్యానుయాత్రార్థే ద్రుమచీరైరలంకృతః। బాష్పపర్యాకులముఖః శోకంవోఢుమశక్నువన్"

---

౭౨. తున్ను=తరుణమైన, వెయిల్=ఎండ, వరుత్త=తపియింపఁగా, వెంతప్తమైన-పరై మేల్-శిలాతలములమీఁద, పంజడియాళ్-దూదివలెమెత్తనైన పాదములుగల, వైదేవియెన్నురైక్కు-మన్ననడైవళంగు-వైదేహియను పేరుగలకలహంసగామిని, మన్నర్- రాజగు, ఇరామర్ పిన్-రామచంద్రునివెంట, నడందినళే-నడచెనే.

౭౩. మహాభాగః=మహానుభావుఁడును, మిత్రనందనః = స్నేహితులనుసంతోషపెట్టెడువాఁడునగు, సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుఁడు, పూర్వజస్య = అన్నయగుశ్రీరామునియొక్క, అనుయాత్రార్థే=వెంబటించిపోవుటకై, ప్రాగేవతు = ఆతనికి ముందే, ద్రుమచీరైః=వల్కలములచేత, అలంకృతః = అలంకరింపఁబడినవాఁడై, బాష్ప=కన్నీటిచేత, పర్యాకుల=వ్యాకులమగు, ముఖః = మోముగలవాఁడై, శోకం=దుఃఖమును, వోఢుం=ధరించుటకు (అనఁగాతాళుటకు) అశక్నువన్=అసమర్థుఁడునై. †మాం=నన్ను, అనుచరం = సహాయునిఁగా, కురుష్వ= చేయుము. ఇహ-ఈవిషయమునను, వైక్లబ్యం=వైక్లబ్యము, నవిద్యతే=లేదు.

అనియు॥శ్లో॥† "కురుష్వమామనుచరంవైధర్మ్యంనేహవిద్యతే" అన్నట్లు
రామునెడఁబాసి ప్రాణధారణముచేయలేని వారలకగ్రేసరుఁడైనిలిచెడిల
క్ష్మణునియొక్కయునికికిసరిపడదు. ఇది సరిచేయునప్పుడుఅర్థమెట్లనఁగా.
(రామందశరథంవిద్ధి)శ్లో॥౨౮ "అహంతావన్మహారాజే పితృత్వంనోపల
క్షయే" అనిమీయయ్యయెడల నీవుఉపేక్షించియుండుటగలదు. అదివదలి
శ్రీరామునిఁగనెనేయనునాకారముచేతనైనను అతనివలె నీతఁడొకఁడు
న్నాఁడనితలంచియుండుము. (మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) నన్నునాతఁడు
పాణిగ్రహణముచేసెననియెడి యాకారముచేత నుపేక్షసేయక శ్రీరా
మునితోడిసంబంధముచేతసీతాదేవియందుఁబ్రతిపత్తిచేసియుండినంతమా
త్రముఆతనితోడిగర్భసంబంధముచేత నేనొక్కఁతెనుగలనని యెంచియుం
డుము. (అయోధ్యామిత్యాది) శ్లో॥ ౨౯ "వనంనగరమేవాస్తుయేనగచ్ఛతి
రాఘవః" అన్నట్లు రామచంద్రుఁడుప్రియపడినయడవియె రాజధాని
గాఁదలంచి యీయూరి నుపేక్షించుటయొక్కటినీకుఁగలదు. రామభద్రుఁ
డు అట్టిపట్టణమునువదలి తమయయ్యయొక్కవచనమునకు తప్పకవనము
నుగోరినట్లు తమ్మునిమాటకునుతప్పిపోక యీరాజధానినిఁగూడనుచ్చిం
చును. దీనిని ఆతనివలెనుద్దేశ్యమనితలంచియుండుము. అనిసుమిత్రచెప్పిన
ట్లర్థము. [అట్లయినపైనజెప్పినయర్థములెట్లుపపన్నములగుననఁగా సమా
ధానముదెల్పుచున్నారు] లక్ష్మణునితలంపిదియైనను రామునియందలివా
త్సల్యముచేత మనస్సుకుస్వాస్థ్యములేనికాలమునఁ జెప్పెడివాక్యమైనందు
వలన మొదటఁజెప్పినవియు అర్థములగుటకుబాధకములేదు. కాననచ్చట
నుండెడికొంతలనుదలఁచి యాయాసపడక యాయాస్థలములకుఁదగిన
ట్లు సరుదుకొనుచుఁబోవయత్నింపుము. (గచ్ఛతాతయథాసుఖం) శ్రు॥

---

౨౮. అహంతావత్=నేనో, మహారాజే=దశరథునియందు, పితృత్వం=తండ్రియనుసంబంధమును, నోపలక్షయే=కనుఁగొనను.

౨౯. యేన - ఏకారణముచేత - (వనమునకు) రాఘవః - రాముఁడు, గచ్ఛతి-పోవుచున్నాఁడు, తేనకారణేన-ఆకారణముచేత, వనమేవ-వనమ్మేనగరమస్తు-రాజధానియగుఁగాక.

౨౬ "యేనయేన ధాతాగచ్ఛతి తేన తేనసహగచ్ఛతి" అనియుశ్లో॥ * "కామరూప్యనుసంచరన్" అనియు॥§ శ్రు॥ "ఛాయావాసత్వమనుగచ్ఛేత్" అనియు" ద్ర॥¶ "నిఴలుమడి తాఱుమానోం" అనియుఁ జెప్పఁబడునట్లు అనువర్తించి కైంకర్యము సేయుఁ బ్రయత్నింపుము. (గచ్ఛ) శ్రు॥ ౨౭ "ఏతత్సామగాయన్నాస్తే" అనియు" ద్ర॥() "అంద మిల్ పేరిన్బత్తడియరోడిరుందమై" అనియు ఉన్నచోటనయుండి కైంకర్యము చేయవలయునని మెడినిర్బంధము లేదు. చెన్నవిల్లి యనినామధేయము సంపాదింపఁ బ్రయత్నింపుము. (తాత) పోరాడియైనను భగవద్విషయమున నొకయడుగు పెట్టనిర్ణయించుకొనియున్నవారలగౌరవించి వార్తలాడుట మర్యాదగాన అయ్యాయని చెప్పుచున్నది. లేక (తాత) నిన్నుఁగన్నవాకును కైకేయికింగలిగిన పేరుకలుగకయుండునట్లు యత్నించుము అనియుపచరించి చెప్పుచున్నదియని యైనను జెప్పవచ్చును. (యథాసుఖం) †* యథాసంభవంసుఖం అనియర్థమగునప్పుడు లగ్గులును వచ్చినవిరానిమ్ము అనిభావము. [అనఁగానీతనిసుఖమునకు వైకల్యమును గొన్నికాలములయందుఁగలుగుననితోఁచుచున్నది] ఈతనిసుఖమునకు వైకల్యమెట్లనఁగా శ్లో॥ భవాంస్తుసహవైదేహ్యాగిరిసానుషురంస్యతే। అహంసర్వం కరిష్యామి" అనియామినథుమనకుఁ గైంకర్యము సేయఁ బ్రార్థించుచుండఁగా ఆతనికదిలభింపక ఆదంపతులొండొరులనెడఁ జూసిన వీకదేశకైంకర్య

౨౬. ధాతా - రక్షకుఁడైన పరమాత్మ, యేనయేన - ఏయేమార్గముచేత, గచ్ఛతి-పోవుచున్నాఁడో, తేనతేన - ఆయామార్గముచేతనే సహ-కూడ, గచ్ఛతి-పోవుచున్నాడు * కామరూపీ - భగవత్కైంకర్యమునకు అనువైయున్నదని తన కిష్టమైనరూపముగలవాఁడై, అనుసంచరన్-వెనువెంటఁదిరుగుచును. §సత్వం=ప్రాణిని, ఛాయావా=నీడవలె, అనుగచ్ఛేత్=అనుసరించెడిని. ¶ నిఴలుం=నీడయును, అడితాఱుం=పాదుకలుగాను, ఆనోం=అయితిమి.

౨౭. ఏతత్ సామ=ఈసామవేదమును, గాయన్=గానముసేయుచు, ఆస్తే=ఉన్నారు. () అందమిల్=తుదిలేని, పేరిన్బత్తడియరోడు, మోక్షసుఖానుభవముగలిగిననిత్యసూరులతో, ఇరుందమై=ఉనికి.

† * యథాసంభవంసుఖం=గలిగినంతసుఖము.

ములభించుటయే. లేక(యథాసుఖం)అనఁగా* రామస్యయథాసుఖంభవతితథాగచ్ఛ. అనియర్థమగునప్పుడు శ్లో॥ ౨౦ "భావజ్ఞేనకృతజ్ఞేనధర్మజ్ఞేన చలక్ష్మణ। త్వయాపుత్రేణధర్మాత్మా నసంవృత్తఃపితామమ" అనివెట్లా రామునికీనీవుండుటంబట్టి యేవిధమయినకొఱంతయులేక మనస్సునందు తృప్తియుండునో? అట్లేజాగరూకతతోఁ బ్రవర్తింపవలయుననుకొనిపోమ్ము అనిభావము. లేక(యథాసుఖం)()అనఁగా యథాఅయోధ్యాయాంతేసుఖంతథాతత్రాపి, అనియర్థమగునప్పుడు-నీకురాజధానియందును సుఖహేతువగునది॥శ్లో॥ ౨౧ "ఐశ్వర్యంవాపిలోకానాం కామయేనత్వయావినా" అన్నట్లు అవిశ్లేషమేకదా. అదియంతటను ఉండుటంబట్టి నీయొక్క-సౌఖ్యమునకువైకల్యములేదుసుమీ అనిభావము. ఇట్లు శ్రీసుమిత్రాదేవిరాముని యందలివాత్సల్యముచేత లక్ష్మణునిబహుముఖముగాఁ దానుశిక్షించి మాటలుచెప్పెను.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు

రామందశరథంవిద్ధిఅను శ్లోకముయొక్క-

యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

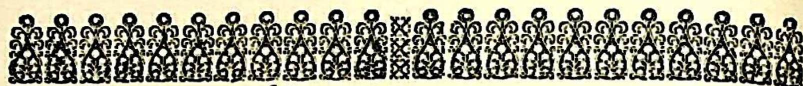
---

* రామస్యయథాసుఖంభవతి=రామునికిసుఖముకల్గునట్లు.

౨౦. లక్ష్మణ=ఓలక్ష్మణుఁడా, ధర్మాత్మా - ధర్మాత్ముఁడగు, మమ=నాయొక్క-, పితా=తండ్రి, భావజ్ఞేన=భావమునెఱింగినవాఁడును, కృతజ్ఞేన-చేసినమేలు మఱవనివాఁడును. ధర్మజ్ఞేనచ=ధర్మస్వరూపమునెఱింగినవాఁడును, పుత్రేణ - కుమారుఁడునగు, త్వయా=నీచేత, నసంవృత్తః-జీవించియున్నవాఁడు. అనఁగా నీవు నావద్దనుండుటంజేసి నాతండ్రియున్నట్లు తలంచెదననిభావము, రామునివాక్యము.

()యథాఅయోధ్యాయాంతేసుఖం=అయోధ్యయందు నీకెట్లుసుఖముగనుండునో? అట్లు.

౨౧. త్వయావినా=నీవులేక, లోకానాం=లోకములయొక్క-, ఐశ్వర్యం=ప్రభుత్వమును, నకామయే=కోరను.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

శ్రీరాముఁడు సీతాలక్ష్మణులతో నరణ్యమునకుఁబోఁగా దశరథుఁడుపుత్ర శోకసంతప్తుఁడై మరలతనయింటికేతెంచి కొడుకులు కోడలులేనియింటవసియించు టకు ఇష్టములేక కౌసల్యయింటికిఁగొనిపొమ్మని యాచేరువనుండెడి వారలకాజ్ఞ సేయ వారునట్లుచేసిన కౌసల్యయసమీపంబునకురాఁగా నామెతోడ ఈక్రిందిశ్లోక ముచెప్పుచున్నాఁడు.

ఇది శ్రీరామాయణము అయోధ్యాకాండములో
నలువదిరెండవ సర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ రామంమేనుగతాదృష్టిరద్యాపిననివర్తతే
నత్వాపశ్యామికౌసల్యేసాధుమాపాణినాస్పృశ॥ ౧౧॥

టీ॥ మే=నాయొక్క, దృష్టిః=చూపు, రామం = శ్రీరాముని, అనుగతా= అనుసరించిపోయెను. అద్యాపి=ఇప్పుడును, ననివర్తతే=మరలదు. కౌసల్యే=ఓకౌ సల్యా, త్వా=నిన్ను, నపశ్యామి=చూచుచున్నవాఁడనుగాను. మా=నన్ను, సా ధు=చక్కఁగా, పాణినా=హస్తముచేత, స్పృశ=స్పర్శింపుము.

తా॥ నాయొక్కదృష్టి శ్రీరామునివెంటనఁటిపోయెను. ఇదివరకుమరలిరాలే దు. ఓకౌసల్యా నీవునాకంటికిఁదెలియలేదు. నన్నుచక్కఁగాచేతఁదాఁకుము.

శ్రీపరాంకుశులకరణములు భగవదనన్యార్హ శేషములయినవనిము డియానైయనుతిరువాయి మొఴిలోఁజెప్పఁబడినట్లు చక్రవర్తికరణములు శ్రీరామునియందనన్యార్హ శేషములయిన ప్రకారముదెల్పఁబడుచున్నది. (రామంమేనుగతాదృష్టిరద్యాపిననివర్తతే) సముద్రములోఁగలసిపోయిన వస్తువు మరలచేతికందునాయనుచున్నాఁడు. శ్లో॥ ౧ "సముద్రఇవగాంభీ ర్యే" అనియు శ్లో॥ §"సమస్తకల్యాణగుణామృతోదధిః" అనియు శ్లో॥ ()✻"గుణానామాకరోమహాన్" అనియుఆరామునిసముద్రముగానిరూప ణముచేసియున్నారుగదా? (రామంమేనుగతాదృష్టిః) శ్లో॥ ౨ "రామో

౧. గాంభీర్యే-గంభీరభావమునందు, సముద్ర ఇవ-సముద్రమువంటివాఁడు.
§సమస్తకల్యాణగుణ=ఎల్లమంచిగుణములనియెడి,అమృత=అమృతమునకు, ఉదధిః=సముద్రుఁడు.
()✻ గుణానాం=మంచిగుణములకు,మహాన్=గొప్పదియగు,ఆకరః=ఉనికిపట్టు
౨. రామః=శ్రీరాముఁడు, రమయతాం = సంతోషింపఁజేయువారలలో, వరః=శ్రేష్ఠుఁడు.

రమయితాంవరః" అన్నట్లు చేతనాచేతనవిభాగము లేకుండునటులుపరవ
శత్వముగల్గఁజేయువాఁడు మినమినలాడు దీఃనికొనిపోవుటతప్పిదమా?
(రామంమేనుగతాదృష్టిః)చక్షురింద్రియము రూపవంతులను గ్రహించుట
గలదుగాని రూపవంతులుచక్షుస్సునుగ్రహించుకొనిపోవుట యిదివఱకుఁ
గానము.ఇదియేమి. చక్షురింద్రియమురూపరూపిరూపైకార్థసమవేతగ్రా
హిగాఁగదానుండును. (అనుగతా) ఏమీ? పదార్థదర్శనమున కేఁదగినట్టి
యీకరణముపాదకృత్యమైన గమనముననుష్ఠించుచున్నదే (రామంమేను
గతాదృష్టిః) శ్రు॥ యేనయేనధాతాగచ్ఛతి తేనతేనసహాగచ్ఛతి" అనియు॥
శ్రు॥ కామరూప్యనుసంచరన్" అనియుచెప్పఁబడినట్లు ఆవస్తువునుఅనుస
రించిపోవుట యొకచేతనకృత్యమైయుండఁగా అట్టికృత్యమును అచేతనమ
గునింద్రియమనుష్ఠించువిధమేమిచెప్పవచ్చును. (రామంమేనుగతా) అదిచే
యునప్పుడొకదేశవిశేషమునకుంబోయి శ్రీవైకుంఠ నాథునియెడలఁజే
యునట్టి యనుధావనమును శ్రు॥ 3 "ఇంగేకాణవిప్పిరప్పేమకిళ్వర్"
అన్నట్లు ఈసంసారమునందు ఈరాముని విషయమునఁజేయలభించెనే.
(దృష్టిః రామమనుగతా) శ్రు॥౪"చక్షుర్దేవానాముతమర్త్యానాం" అనియు
ద్ర॥† "కణ్ణావానెన్ఱుంమణ్ణోర్కుం-విణ్ణోర్కుం" అనియుఁజెప్పఁబడినట్లుజగ
త్ప్రధాన కరణమైనవి ముందుఁబోవనుద్యోగింపఁగానే శేషించియున్న
కన్నును దానివెనువెంటఁబోవనుద్యమించినయది (దృష్టిః) దృశిర్ ప్రేక్షణే
అనిమెడిధాత్వర్థప్రకారము సారాసారవివేచనముచేసి విశేషగ్రహణము
నందు శక్తమయియుండుటయే ఇట్లుచేయుటకు మూలమనుచున్నాఁడు.
(దృష్టిః) మనకుఁగూడమంచిచెడుగుల నెఱింగించెడునట్టిదితనయొక్కమె
గ్గులగ్గుల నెఱుంగక యుండునా? (మేదృష్టిః) నాకు శేషమై యుండునది

3. ఇంగే—ఇహలోకమునందే, కాణ—అనుభవింపఁగా, అప్పిరప్పే—ఈజ
న్మమునందే, మకిళ్వర్—పరమానందముబొందుదురు.

౪. దేవానాం—దేవతలకు,ఉత—వలె, మర్త్యానాం-మనుష్యులకును, చక్షుః
—కన్ను, (చక్షుస్సగుననుట.)†ఎన్ఱుం—ఎప్పుడును, మణ్ణోర్కుం—మనుష్యులకును,
విణ్ణోర్కుం—దేవతలకు, కణ్ణావాన్—చక్షుస్సగువాఁడు నారాయణుఁడు.

గదా తనకార్యమనుష్ఠించుచున్నయది. శేషభూతులగువారికి పరగతా తిశయాధానముసేయుట స్వరూపముగాన నదిచేయ నక్కఱలేదా? (మేదృష్టిః) దర్శనీయమని బహుకాలము పరిచయముచేసితిమి. (మేదృష్టిః రామమనుగతా) చిరపరిచితుండనైన నేనుండ ఇదియాచోటనకన్ను వేసిన ప్రకారమేమియో? (మేదృష్టిః)ఇది తాసుస్వతంత్రమైనను ఇట్లు చేయనగును గదే! (మేదృష్టిః) కైకేయీ మంధరలయొక్కదృష్టియయినట్టయిననిట్లుచే యదుగదా॥ శ్లో॥ "నందామిపశ్యన్నపిదర్శనేన" అనిదీనికిత్రోవచూపినది నేనేసుమీ, (మేదృష్టిః) చూచిన వస్తువులందెల్ల విశేషముగునిచ్ఛ గలిగి యతిచపలుఁడైననాయొక్కదృష్టిగనుక నేయిట్లు చేయుచున్నది. (మేదృష్టిః) ఆవిషయమున మిక్కిలి ప్రవణమగుటంజేసియదితన్నువదలిపోవుచుండినను ఆతఁడు దానితోఁదనకుంగలసంబంధము నెత్తిచెప్పుచున్నాఁడు॥ ద్ర॥ ౧ "పెత్తతాయరై విట్టకన్ను"అనిఆఁడుఁగూఁతురుతన్నువిడిచిపోవుచుండఁగా తల్లి॥ ద్ర॥ "ఎందనైమడవాళ్" అనిసంబంధముచెప్పుకొనుటగలదుగదా (మేదృష్టిః రామమనుగతా) నాయొక్క యింద్రియమయియుండునది నా హృదయము ననుసరించునదిగాక రాముని ననుసరించు టేమియో. ॥ఇందు లకు చింతింపవలసినదేమి? తనకువిషయమగు నంతవఱకుననుసరించియనం తరము మరలదాయనఁగా॥ (అద్యాపిననివర్తతే)॥ శ్లో॥ ౨ "అతిక్రాంతేపి రాఘవే" అన్నట్లు ఆతఁడు తనవిషయముల నతిక్రమించినను ఇప్పటికిని మరలఁగానము (దృష్టిరద్యాపిననివర్తతే) ఇచ్చోటికేతెంచెనేనిమరలకైకే యిముఖము చూడవలసివచ్చునే చేయునదేమి యనుభయముచేత నింకను రాకయున్నది (మేదృష్టిరద్యాపిననివర్తతే) ఒకనికొకక్లేశము సంభవించె నేని పరికరభూతులగువారు ప్రక్కనుజేరి యుపకరింప వలసియుండుట యావశ్యకమయిగదా యున్నది. అట్లుండ నేను రామవిరహముచేతఁగ్లేశి తుఁడనైయుండఁగా నింతవఱకు ఆదృష్టివచ్చి యుపకరింప దాయెను.

---

౧. పెత్తతాయరై=కన్నతల్లిని, విట్టు=వదలి, అకన్ను=దవ్వాయి.

౨. రాఘవే ... పట్టణము దాటిపోయినను.

(మేదృష్టిరద్యాపిననివర్తతే) బహుకాలముగఁజేసిన వాసన లెల్లనుండఁగా॥ శ్రు॥ ౭ "నోపజనంస్మరన్నిదంశరీరం" అన్నట్లు నన్ను చక్కఁగామరచిపో యిగాక మేయున్నది (దృష్టిరద్యాపిననివర్తతే) అరణ్యమునకుం బోయిన శ్రీరామ చంద్రుని మరలించుకొని వచ్చుటకు తనచేత గాకున్నను తానైన మరలి రాఁగూడదా?(రామమనుగతాదృష్టిర్ననివర్తతే)ఏవిధముగానైనను ఆవస్తువు ననుసరించినవారలకు॥ శ్రు ॥ ౮ "నచపునరావర్తతే" అన్నట్లు మరలివచ్చుటలేక మేపోవును. మరలి రాలేదనివేఁలయని మొదవు. అదినిన్ను వదలిపోయినంగదా మరలివచ్చును.(నత్వాపశ్యామి) ఓరిపాపీ దృష్టిః అని యీకనఁబడునట్టి కనుగ్రుడ్డు గాదురా నేనుచెప్పినది. చక్షురింద్రియమః తీం ద్రియముకాన తత్కార్యమగు దర్శనముచేత ననుమేఁలమైగదా యది యున్నది. పురోవర్తినియగునిన్నుఁగనుఁగొనకుండుటచేతఆయింద్రియము నన్నువదలిపోమెనని యనుచున్నాఁడు. (నత్వాపశ్యామి) నిన్నుఁగాంచన ప్పుడు కన్నులులేనట్లును నిన్నుఁగన్నప్పుడు కన్నులున్నట్లును ప్రవర్తించెడి నేను నీవు ముందునిలుచుండినను నిన్నుఁగనలేక యున్నవాఁడను. (త్వా) నిన్ను, సన్నిహితవై యుండునప్పుడును నత్వాపశ్యామి యనిచెప్పన దేలయనఁగా * నత్వాపశ్యామి, అపితుశ్రుణోమి, వచసాజ్ఞాతః, స్వరే ణోక్తః, అనిమాటలాడుటచే ననుమించితినంతియే. చక్షురింద్రియమువిడి చిపోవుటంజేసి ప్రత్యక్షీకరింప లేనైతిననుచున్నాఁడు. (నత్వాపశ్యామి) ఆతనిమొగమును గాంచలేకపోయినను అతనింగన్ననీముఖమునైనను గాంచ వచ్చుననియుంటిని. అదియు లభింపకపోమెనే? (రామంమేనుగతాదృష్టిః నత్వాపశ్యామి) ప్రధానపరికరమగుకన్ను అతనివెంటనంటి పోవుటంజేసి

౭. ఇదంశరీరం = ఈదేహమును, ఉపజనం = జనులదగ్గ అనుండునదిగా, నో స్మరన్ = తలఁపనివాఁడై, అనఁగాతానుమరణమునొందునప్పుడు ఈశరీరముతన బంధువులవద్దనున్నదియనిస్మరింపఁగూడదనుట.

౮. నచపునరావర్తతే = అర్చిరాదిమార్గమున వైకుంఠముంజేఁదినవాఁడు తిరిగియీలీలావిభూతికిరాఁడనుట.

అసన్నిహిత మయ్యెను. సన్నిహిత మగునిన్నో చూచుట కశక్తుఁడనై యున్నవాఁడను. నేనేమిచేయుదును అనుచున్నాఁడు. (రామం మేనుగతా దృష్టిఃనత్వాంపశ్యామి)॥ ద్ర॥ ౯ "అండర్‌కోన్ అణియరంగన్ ఎన్నముద నైకరుండకణ్‌కళ్ మత్తొన్నినైకాణావే" అన్నట్లు ఆదృష్టియావిషయ మునమనసంటి యుండుటంజేసి ఇఁక మఱియొండువస్తువును చూడదనుచు న్నాఁడు, ఇట్లు చక్షురింద్రియము తన కుపకరింపమిచే వాగింద్రియముం గొనియైనను ఆశ్వసింత మనియెంచి యామె నామధేయము చెప్పియూర డిల్లుచున్నాఁడు (కౌసల్యే) ॥ శ్లో ॥ ౧౦ "ఏషమేజీవితస్యాంతో రామోయ ద్యభిషిచ్యతే" అని శ్రీరాముని సంబంధము కలదేనిమరణమున కుద్యుక్తురా లగు కైకేయియనొకతె॥ శ్లో॥ ౧౧ "కింపునఃప్రోషితే తాతే ధ్రువం మర ణమేవమే" అనియాతని సంబంధములేనియెడల మరణమునకు ప్రయత్నిం చెడి నీవునొకతె. [అనఁగా నొకదానికి మఱియొకటి విరోధమనుట] (కౌసల్యే) ॥ శ్లో ॥ ౧౨ "కౌసల్యాలోకభర్తారం సుషువేయంమనస్వినీ"

---

* నత్వాంపశ్యామి=నిన్నుఁజూడను, అపితుశ్రుణోమి = అయినవినుచున్నా ను. వచసాజ్ఞాతః=మాటచేనెఱింగినవాఁడనైతిని, స్వరేణోక్తః=కంఠధ్వనిచేఁజె ప్పఁబడినవాఁడనైతిని.

౯. అండర్‌కోన్=నిత్యసూరులకధిపతియై, అణియరంగన్=శ్రీరంగము నకుభూషణమైన, ఎన్నముదనై=నాయొక్కయమృతమయుఁడగురంగనాథుని, కం డకణ్గళ్=చూచినకన్నులు, మత్తొన్నినై=మఱియొక్కదానిని, కాణావే=చూడనే చూడవు. తిరుప్పాణాళ్వార్ల శ్రీసూక్తి.

౧౦. రామః=శ్రీరాముఁడు, యద్యభిషిచ్యతే=పట్టాభిషేకముసేయఁబడెనే ని, ఏషః మేజీవితస్యాంతః=ఈనాబ్రదుకుతుదముట్టును.

౧౧. కింపునః=ఏమియున్నది. (ఇదిమిక్కిలివ్యసనద్యోతకవచనము) తాతే= నాచిన్నియన్నయగురాముఁడు, ప్రోషితే=దేశాంతరగతుఁడయ్యెనేని, మే=నాకు, మరణమేవ=చావే, ధ్రువం=నిశ్చయము.

౧౨. మనస్వినీ= లోకమునకుక్షేమముకలుగవలయుననితలంచుచున్న, కౌస ల్యా=కౌసల్యాదేవి, లోకభర్తారం=లోకమునురక్షించెడి, యం = ఏరాముని, సు షువే=ప్రసవించెనో,

అన్నట్లు నీవులోకమునకు క్షేమముకలుగునట్లుకొడుకుఁగంటివి అదట్లుండ దేశమును నేనునుగూడఁ జెడిపోతిమిగదే! (కౌసల్యే త్వానపశ్యామి) అనర్థకారిణియగుకైకేయిని ఇంతవఱకు చూచినకన్నులు ఆశ్వాసకారిణి వైననిన్నుఁజూడక విరమించినవయ్యొనే. ఈతఁడీప్రకారము హృదయశైథిల్యమగపడునట్లు కౌసల్యే అని దీనముగాపిలిచినంతనే మిక్కిలి దుఃఖితుఁడైన యీతనిని పోఁగొట్టుకొనఁగూడదు వద్దకేగుదము అని తొందరతో సమీపమునకేతెంచియిప్పుడు నేనుచేయవలసినదేమియని కౌసల్యయడుగఁగా(సాధుమాంపాణినాస్పృశ)నాయొక్కక్లేశములెల్లనివర్తించునట్లునీయొక్కచల్లని చేతితో నంతటఁదాఁకి యూఱడిల్లఁ జేయుమనుచున్నాఁడు. (పాణినాస్పృశ) పురోవర్తినియగునిన్నుఁజూడనందునచక్షురింద్రియము వెడలిపోయెనని యెంచుచున్నాను.నీయొక్క వాక్యశ్రవణముచేయుటచేత శ్రవణేంద్రియమున్నదని యనుకొనుచున్నాను. కౌసల్యే అనినామగ్రహణము సేయుటచేవాగింద్రియమున్నదనియనుకొనుచున్నాను. గంధగ్రహణము చేయమిచే అతని యాదలమూర్కొన్న ఘ్రాణేంద్రియమును పోయెనని యనుకొనుచున్నాను. స్పర్శేంద్రియమేమియయ్యెనో యదియెఱుంగునట్లు నన్నుఁ గౌఁగిలించుకొని పరీక్షింపుము. దొంగలు దూఱినచోట ఉన్నది పోయినదీ వెదకెడువారివలె ద్ర ॥ ౧౩ "వందుపోనవర్ తాంపంజక్కళ్ వనితే, ఎన్నైంపులను మెళిలుంకొండింగెనెట్టువెళ్లుంచరుళిప్పోనపునితర్క" అనుచున్నాఁడు గదా? (సాధుస్పృశ) ఇంతవఱకుకైకేయితోనేకీభూతుఁడై ఆతని యరణ్యమునకంపి యిప్పుడు ఇచ్చకము లాడుచున్నాఁడనితలంచియుండవలదు. అవిద్యాస్పర్శమువలన ఈకలఁత యీతనికాగంతుకము. అయ్యోపాపమీతఁడేమిచేయును. అనియెడిహృదయమునందలి కనికరముతోస్పృశింపవలయును. (పాణినాస్పృశ) నాడగ్నిసాక్షికముగ

---

౧౩. వందుపోనవర్ తాం=వచ్చిపోయినవాఁడు,వంజక్కళ్ వనితే=వంచకుఁడగుదొంగ? ఎన్నైంపులనుం= నాయొక్కఐదింద్రియములను, ఎళిల్ ఉం=సౌందర్యమును, కొండు=అపహరించుకొని, ఇంగెనెట్టు=ఇక్కడనుండి, ఎళ్లిందరుళిపోనప్పునితర్=వంచేసినపుణ్యాత్ముఁడు.

మంగళముహూర్త కాలమున కౌతుకముతోఁ బట్టిన యాహస్తముచేత ఆతలంపుతోస్పృశింపవలయును. (పాణినాస్పృశ)సర్వాంగములచేతను నన్నాలింగనముచేసికొనియానందమధికమైగట్టుపతిక్రమించివచ్చిన ప్రవాహముపాడైపోవునట్లు చేయకసాత్మించునటులు ఏకావయవముచేస్పృశింపవలయును. (సాధుమాపాణినాస్పృశ) శ్రీరాముని నెత్తికొనియుపెట్టుకొనియు ఆతనియంగస్పర్శముచేత పరిమిళితమైయున్న చేతితోస్పృశింపవలయును. (మాస్పృశ)=నన్నుస్పృశింపుము. రామస్పర్శము కలిగనేనియుజ్జీవించి, అదిలభింపదేని మరించునట్లుండెడి నన్ను ఆతనిఁగన్న నీయొక్కహస్తముచేతఆలింగనముచేసికొనుము. భగవత్స్పర్శముసాక్షాత్తుగాలభింపకపోయినను అతనిసంబంధి సంబంధులస్పర్శమున నేని యుజ్జీవింపవలసినట్లుగదా సిద్ధమైయున్నది ॥ శ్లో॥ ౧౭ "తాంస్పృష్ట్వామామపిస్పృశ" అనిరాముఁడు సీతాదేవిని చెందకయుండుసపుడు ఇట్లనుభవించెనుగదా? (పాణినాస్పృశ) ద్ర॥ ౧౫ "అణిమికుత్తామరైక్కైయ్యాయం దోవడిచ్చియోన్దలమిశై నీయణియాయి" అనిభగవంతునివిషయమునందు చెప్పవలసినవాక్యమును అదిలభింపకపోవుటచే తదీయవిషయమునఁజెప్పుచున్నాఁడు.

—※ ప్రసంగవశమున అణ్డర్కోన్ అనుదాని విశేషార్థము దెల్పుచున్నారు ※—

(అండర్కోన్) శ్రు॥ ౧ "యత్రపూర్వేసాధ్యాస్సంతిదేవాః" అనియు ద్ర॥ †విణ్ణోర్పరవుంతలైమకన్" అనియు॥ ద్ర॥ § అయర్వఱుమమ

---

౧౭. తాం=ఆసీతాదేవిని, స్పృష్ట్వా=తాఁకి, మామపి=నన్నును, స్పృశ=తాఁకుము. సీతావిరహదుఃఖిన్నుఁడై వాయువును గూర్చిచెప్పెడు రామునివచనము. ఆసీతాదేవినితాఁకినందున తత్సంబంధమునాకాప్యాయితమైయుండుననిభావము.

౧౫. అణి=అలంకారను, మిగు=అతిశయించిన, తామరైక్కైయ్యా=కమలనుపంటిచేతిని, అడిచ్చియోండలమిశై = దాసభూతులగుమాశిరములమీఁద, నీ=నీవు, అణియాయి=అలంకరింతువుగాక.

౧. యత్ర=ఏస్థలమునందు, పూర్వే=మునుపటి పెద్దలును, సాధ్యాఃదేవాః=సాధ్యులనెడి దేవతలును, సంతి = ఉన్నారో † విణ్ణోర్ = దేవతలు పరవుం = స్తుతి

రకాకళ్ ఆధిపతి" అనియుచెప్పఁబడినట్లు అస్పృష్ట సంసారగంధులగు నిత్యసూరులకు నిరుపాధిక నిర్వాహకుఁడైనవాఁడని మెడి గౌరవముగలవాఁడు. (అండర్ కోన్) వేలువేలుగా కిరీటాధిపతులయి నిరపేక్షులగువారలయొక్క పెద్దగుంపునకు నియామకుఁడైయుండెడివాఁడు. (అండర్ కోన్) ద్ర॥ ౨ "మనిశరుక్కు తేవర్ పోల దేవరుక్కుం దేవావో" అనియు శ్రు॥ *"పరః పరాణాం" అనియుఁజెప్పఁబడునట్లుమనుష్యాదులలోనత్యంతవిలక్షణులగునిత్యసూరులకును మించియుండెడివాఁడు. ఇట్లునిడుపాటినిచ్చైన వేసికొనియెక్కవలసినట్లు అతిదూరమై అగమ్యమగు స్థలమున నున్నాఁడా? అనఁగా (అణియరంగన్) ఆకొలంతదీఱునట్లు తన్నుఅతిసులభునిఁగాఁజేసినవాఁడు. (అణియరంగన్)ద్ర॥౩ "అరంగత్తరవణైప్పళ్లియాన్" అన్నట్లు కదలుటమెదలుటలేక స్థావరప్రతిష్ఠగావచ్చి పరుండియున్నవాఁడు. శ్లో॥ ౪ "శేష్యేపురస్తాచ్ఛాలాయాః యావన్మే నప్రసీదతి" అన్నట్లు ఆతనివిషయమున మనముచేయవలసినట్టిదానిని "తాఁజేయఁబూని పంటకాపులు పండినచేల వెంబడిగుడిసెలు వేసికొని పరుఁడునట్లు" జీవసంరక్షణార్థమువచ్చి లేవకయె పరుండియున్నవాఁడు. (అణియరంగన్) అండరోక్కన్ అనఁబడుచో ఆ నిత్యసూరులును తన్ను సమీపించలేనిమహామహిమతో "దహ పచ" అని వారలకునియామకుఁడగుచు తనకదినిరూ

యించెదు, తలమకన్ = ప్రభువు. § ఆయర్వారుం = అజ్ఞానములేని, అమరర్ కళ్ = దేవతలకు, ఆధిపతి = అధికారి.

౨. మనిశర్కు = మనుష్యులకు, తేవర్ పోల్ = దేవతలవలె, దేవర్క్కుం = దేవతలకును, దేవావో = దైవతమైనవాఁడవు, * పరాణాం = ఎల్లవారలలో శ్రేష్ఠులయిన బ్రహ్మరుద్రాదులకంటె, పరః = శ్రేష్ఠుఁడైనవాఁడు.

౩. అరంగత్తు = శ్రీరంగములోనుండు, అరవణై = సర్పశయ్యను, పళ్లియాన్ = పాన్పుగాఁగలవాఁడు.

౪. యావత్ = ఎంతవఱకు, మే = నాయెడల, నప్రసీదతి = ప్రసన్నుఁడవు కావో. తావత్ = అంతవఱకు, శాలాయాః = ఇంటికి, పురస్తాత్ = ఎదుట, శేష్యే = పరుండెదను.

పకమైయుండునటులు వర్తించెడువాఁడు ఇచ్చట దేశికులలో తానాక్క రుఁడైకలసిమెలసి ద్ర॥ ౫ "పునలరంగమూర్" అనిచెప్పునటులు సుల భుఁడుగానున్నాఁడు. (అణియరంగన్) అప్రాకృతమగు దేశమునువదలి చేతనులుతన్నాశ్రయించునటులు ఈప్రపంచమునకాభరణమైన శ్రీరంగ క్షేత్రముకోరియున్నవాఁడు. ద్ర॥ ౬ అండరోకోన్ అమరుంశోలైయని చెప్పఁబడియుండలేదా? ఇది దేవాధిపుఁడువసియించెడునికుంజముగదా? (అణియరంగన్) ప్రతిదినమును శేషవస్తువులనుసంపాదించుటవలన నిత్యో త్సవముగలదై॥ శ్లో॥ ౭ "సిక్తరాజపథాంకృత్స్నాం ప్రకీర్ణ కమలోత్ప లాం" అనియు॥శ్లో॥ పతాకాధ్వజమాలినీం" అనియు ద్ర ॥ తిడ్కొడిమ డిళ్ శూ౯్ర తిరువరంగత్తాయ్" అనియుచెప్పఁబడునటులు నిత్యాలంకృత మగు శ్రీరంగమందువర్ధిల్లుచున్నవాఁడు. (అణియరంగన్)॥శ్లో॥ ౮ "దేశో యఁసర్వకామధుక్" అన్నటులు పరమప్రాప్యుఁడగువానినిగూడ ఇచ్చటి కిఁబిలచిపెట్టుకొని తనయందేకరాత్రవాసమువలన ఈసంసారులయొక్క ప్రతిబంధకములను పోగొట్టి ఈశ్వరునితోడఁజేర్చిరక్షించెదనని అందుమిగు లబద్ధాదరమైనశ్రీరంగమునసుండెడివాఁడు (అణియరంగన్)॥శ్లో॥౯రంగం

---

౫. పునలరంగం = జలముచుట్టుకొనియున్న శ్రీరంగము, ఊర్ = మాయూరు. అని నాయకితో భగవవంతుఁడు చెప్పినవాక్యము (ఈయూరివాఁడనని నిదర్శించిచూ పునట్లు అనిభావము.)

౬. అండర్కోన్ = దేవనాయకుఁడు, అమరుం = అమరియున్న, శోలై = తోపు. అనఁగానికుంజము.

౭. సిక్త = తడుపఁబడిన, రాజపథాం = రాజమార్గములుగలదియు, ప్రకీర్ణక మలోత్పలాం = చల్లఁబడినకమలములుకలువలు గలిగినదియు, కృత్స్నాం = సమస్త మైనదియు ✻ పతాకాధ్వజమాలినీం = మంచిటెక్కెములు గట్టియున్నది.

తిట్కొడిమదిళ్ శూళ్ = దృఢములగుకోటలచేఁజుట్టఁబడిన, తిరువరంగత్తా య్ = శ్రీరంగక్షేత్రముగలవాఁడు.

౮. అయం = ఈ, దేశః = చోటు, సర్వకామధుక్ = సమస్తయిష్టముల నిచ్చునది.

౯. నర్తనస్థానం = నర్తననుచేయుచోటు, రంగం = రంగమని పేరుగలది, స్యాత్ = అగును.

స్యాన్న ర్తనస్థానం,, అన్నట్లు అతఁడు తనయొక్క మనోరథములులభిం చుటచేతసంతోషపడి వర్తించెడుచోటు. నిత్యవిభూతిలోనుండు నప్పుడు తనపాలకత్వమునపేక్షించువారులేనందున నట్టివారులేరనెడి కొఱంతగల వాఁడయిలీలావిభూతికివచ్చిన యనంతరమురక్ష్యవర్గ మును సంపాదించు కొనిపరిపూర్ణుఁడై తిరువరంగచ్చెల్వనార్ అనిపేరుగలవాఁడయ్యెను. మనకుఁబరమపదముద్దేశ్యమగునట్లు ఆతనికి శ్రీరంగముద్దేశ్యమయ్యెనుగదా! ఇట్లుసులభుఁడైనందువలన నీకేమిఫలము సంప్రాప్తమయ్యెననఁగా (ఎన్నముత్నై) నాకుధారకుఁడైనయమృతస్వరూపుని. దీనిచేదేవతలయమృతమునకు నీయమృతమునకుంగల వ్యావృత్తి చెప్పఁబడెను. ఆదేవతలయమృతము ఉప్పునీరుగాను అచేతనముగాను శరీరమునొచ్చునట్లుచిలుకఁదగి శరీరమునే దృఢపఱచునదిగాను ఇంతమైనను తుదకు నశించునదిగాను ఉండును. ఇదియట్లుగాక సర్వరసమై పరమచేతనమై అయత్నసిద్ధమై ఆత్మను దృఢపఱచునదియై నిత్యమైయుండునది. (అముదనై) శ్రు॥౧౦ "అసావాదిత్యోదేవమధు" అనియు॥శ్రు"ఆత్మావై పురుషస్యమధు" అనియు॥ శ్రు "రసోవై సఃసర్వరసః" అనియు॥శ్రు"విష్ణోఃపదేపరమేమధ్వఉత్సః" అనియు॥ద్ర "తూయవముతై" అనియు॥ ఆరావముతే"అనియు చెప్పఁబడునట్లు ఒకప్పుడైనను వెగటుపుట్టని యమృతమైయుండును. (అండర్ కోనణియరంగనెన్నముదనై)ఉభయవిభూతులొకతట్టును నేనొకతట్టును తులఁదూగునట్లుగదాయిప్పుడువిషయీకరింపఁబడెను. అండర్కోననుట చేతనిత్యవిభూతియోగమును, అణియరంగ౯ అనుటచే లీలావిభూతియోగమునుచెప్పఁబడెను. వానివలెతన్నునొకవిభూతిగాఁదలంచిఎన్నముదనై యనుచున్నాఁడు. ఇది॥ద్ర॥౧౧ "తిరుమాల్వైకుంఠమేతిరుప్పాల్కడలేఎ

౧౦. అసా—ఈ, ఆదిత్యః=సూర్యాంతర్వర్తియగు పరమాత్మ, దేవమధు=దేవతలమధువు. పురుషస్య=పురుషునికి, ఆత్మావై=పరమాత్మ, మధు=మధువు. సః=ఆపరమాత్మ, రసోవై=రసస్వరూపుఁడు, సర్వరసః=సమస్త రసస్వరూపుఁడు, పరమే=శ్రేష్ఠమగు, విష్ణోఃపదే=విష్ణువుయొక్కస్థానమునందు, మధ్వఉత్సః=మధుస్యంది, [తేనెయూటగలది] తూయవముదై=పరిశుద్ధమగు నమృతస్వరూపుని, ఆరావముతే=అపర్యాప్తామృతమా—తనివితీరనియమృతమా. ౧౧. తిరుమాల్=

తలైమే" అన్నట్లున్నది. అండర్కోననుటచే స్వామిత్వమును అణియరంగ౯ అనుటచే సౌలభ్యమును ఎన్నముదనై అనుటచే సౌశీల్య వాత్సల్యములును చెప్పఁబడెను. అండర్కోనణియరంగ౯ అనుటచే అఖిల జగత్స్వామి౯ అనియు ఎన్నముదనై అనుటచేత అస్మత్స్వామి౯ అనియు చెప్పుచున్నాఁడు. (ఎన్నముదనై) శ్రు॥ ౧౨ "తమేవం విదిత్వా అమృతత్వమేతి" అన్నట్లు ఆతనిఁబడసి యాతఁడమృతుఁడైన విధమున ఈతనింబడసి యాతఁడమృతుఁడయ్యెననిభావము. ఇట్లునిరతిశయభోగ్యుఁడగు నీతనింబడసి చేసినది యేమియనఁగా. (కండకణ్కళ్) ఒక్కటియు వ్యర్థత్వమును జెందక యనుభవింపఁబడెను. (కండ కణ్కళ్) ౧౩ "కాణవారాయి" అన్నట్లు శ్లో॥ "కదానుసాక్షాత్కరవాణి చక్షుషా" అన్నట్లును చూడవలయునని యాశపడుట మాత్రమేగాక యథామనోరథముగఁ గనుఁగొనఁబడసినవయ్యెను. (అముతనైకణ్డకణ్గళ్) రసనేంద్రియవిషయమగు నమృతమును చక్షుస్సగదా విషయీకరించుచున్నయవి.(అముదనైకణ్డకణ్గళ్)శ్లో॥౧౪"బర్హాయతేతేనయనేనరాణాం విష్ణోర్నలింగాని నిరీక్షతోయే,, అన్నట్లు నెమలిపురికన్నుల వంటివిగాక ప్రయోజన మనుభవించినకన్నులు. శ్రు॥౧౫"నమాంసచక్షురభివీక్ష్యతేతం,,అనియు॥ శ్రు॥ నచక్షుషాపశ్యతికశ్చనైనం,,అనియు॥ద్ర॥ కడ్కాలి,, అనియు చెప్పఁబడియుండుప్రమాణములు నిషేధించుచుండినను

శ్రీమన్నారాయణుఁడు, వైకుంద మే=వైకుంఠమునందును, తిరుప్పార్కడలే=క్షీరసముద్రమునందును, ఎ౯తలైయె=నాశిరంబునందును. ౧౨. తం=ఆపరమాత్మను, ఏవం=ఈవిధముగ, విదిత్వా=ఎఱింగి, అమృతత్వం = అమృతభావమును, ఏతి=పొందుచున్నాఁడు. ౧౩. కాణ=(నేను) చూచునట్లు, వారాయి=రమ్ము. కదాను=ఎప్పుడు, చక్షుషా=కంటిచేత, సాక్షాత్కరవాణి=సాక్షాత్కరింతును.౧౪.యే. ఏకన్నులు, విష్ణోః=నారాయణునియొక్క, లింగాని=చిహ్నములను, ననిరీక్షతః=చూడవో, తే=ఆ, నరాణాం=మనుష్యులయొక్క, నయనే=కన్నులు, బర్హాయతే=నెమలిపింఛమునందలి, కన్నులగుచున్నవి—నిష్ప్రయోజనములనుట.౧౫. తం=ఆపరమాత్మను, మాంసచక్షుః=మాంసపుగన్ను, నాభివీక్ష్యతే=చూడదు. కశ్చన=ఒకఁడేనియు, చక్షుషా=కంటిచేత, నపశ్యతి=చూడఁడు, కడ్కాలి=అదృశ్యుఁడు.

ఎదుటనే కానంబడసినకన్నులు. (అముదనైకర్-ండకణ్ కళ్) లోకులవలెవి చ్ఛేదమగునట్లు కేవలపానముచే ననుభవించుటలేక॥ శ్రు॥౧౬ "నాశ్నంతి నపిబంతి ఏత జేవామృతందృష్ట్వాతృప్యంతి" అన్నరీతిని మొదటివస్తువుతఱు గకుండునటులు చక్షురింద్రియములచే పానముసేసి ఈకన్నులుఆనందకంద ళితములై యున్నవి. ఇవిఅన్యోన్యసదృశములన్నట్లుతమలోనొకదానికిమ ఱియొకటియుపమానమగునేగాని మఱియొకటివీని కుపమానము కాచు గాన నుపమానాంతరములేనివి. (మత్తొన్నినైకార్-ణావే) ఇవిపాతివ్రత్య ధర్మమునందుదీక్షవహించిగదాయున్నవి. (మత్తొన్ఱు) సూచింపఁజేసిసీషే ధించుటకుయోగ్యతచాలకున్నవిధము దెల్పఁబడెను. (కాణావే)॥ శ్రు౧౭ "ప శ్యంతిసూరయః" అనియు॥ శ్రు "సదాపశ్యంతి" అనియుఁజెప్పఁబడినట్లుత్రి పాద్విభూతిలోఁగూడతప్పపాటులేకయనుభవింపఁదగు దేహసౌందర్య మును ఇదియొకటియేయనుభవింపఁబూనుకొనెనేనివేఱొకర్-దానియం దుఁప్రవేశింపవీలుగలదా? (అణియరంగనైక్కండకణ్ణిళ్ మత్తొన్నినైక్కాణా వే) శ్లో౧౮ "శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనం" అనియు॥ శ్లో॥ శాస్త్రదృష్టేనవ ర్త్మనా" అనియుచెప్పఁబడినప్రకారముతాటాకులలోనఁజూచియేపోక యీకన్నులచేత నిచ్చోటనెకాంచంబడయుట మఱియొకటింజూడనా?(ఎ న్నముదనైక్కండకణ్ణిళ్ మత్తొన్నినైక్కాణావే) కాంచగానే మొగమువంచు కొనవలసినట్లు అఖండతేజోరూపమై ధగధగలాడుచుండక కాంచఁగానె కన్నులుచల్లనగునట్లుఉన్నదనుచున్నాఁడు. నిరతిశయభోగ్యమగునేనిదాని వదలివెనుకడుగుపెట్టవలసిన ట్లుండునోయనఁగా (కండకణ్ణళ్ మత్తొన్నినై కార్-ణావే) చూడకుండమొదటనేనిషేధించితిమేని నివర్తింపఁజేయవచ్చు నుగాని చూచినవెనుకనివర్తింపనగునా? (అండర్ కోనణి యరంగనెన్న ముదనైకర్-ండకణ్ణిళ్ మత్తొన్నినైక్కాణావే) ఉభయవిభూతివిశిష్టుఁడైనసర్వా

---

౧౬. నాశ్నంతి=భుజింపరు, నపిబంతి=త్రాగరు, ఏతదేవ=ఈ, అమృతం=అమృ తమును, దృష్ట్వా=చూచి, తృప్యంతి = తృప్తినొందుచున్నారు. ౧౭. సూరయః= జ్ఞానులు, పశ్యంతి=చూచుచున్నారు, సదా=ఎల్లప్పుడును, పశ్యంతి=చూచుచు న్నారు. ౧౮. జనార్దనం=విష్ణుని, శాస్త్రాత్=శాస్త్రమువలన, వేద్మి=ఎఱుంగు

త్మకుఁడగునీతనిం గాంచిన శ్రు॥ ౧౯ "ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే ఇదం సర్వం దృష్టం భవతి" అన్నట్లును శ్రు॥ నాన్యత్ పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి" అన్నట్లును సర్వముత దాత్మకమైనట్లో చునంతియు కాక తద్వ్యతిరిక్తముగ మఱేదియును కనపడదనుట. (మత్తోన్యన్నైకాంక్షే) ఆతని నేనిరంతరము గాంచుచుందు ననుభావము సూచింపఁబడెను. అనఁగా తానుప్రేమించిన దివ్యదేహసాక్షాత్కారము॥ శ్రు॥ ౨౦ "తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" అనియు॥ శ్రు॥ ఆత్మా వా రే ద్రష్టవ్యః" అని మెడియుపాయదశలోని సాక్షాత్కారముతోఁ జేర్ప అది॥ శ్రు "సదా పశ్యంతి" అని మెడి ఫలదశలోని సాక్షాత్కారముతోఁ జేర్పఅది యావదాత్మభావియగుటచే నిరంతరమిట్లు జరుగుచుండుననిభావము. ఆయర్థమె రామం మేనుగతా దృష్టిః న త్వా పశ్యామి అని ఋషి చెప్పెను.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందు
రామం మేనుగతా దృష్టిః అను శ్లోకము యొక్క
యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

ఆరణ్యమునందు శ్రీరాముని వదలి యయోధ్యకేతెంచిన సుమంత్రుఁడు దశరథునితోఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

ఈశ్లోకము అయోధ్యాకాండము ఏనుబదితొమ్మిదవసర్గలోనిది.

శ్లోకము॥ విషయే తే మహారాజ రామవ్యసనకర్శితాః।
అపివృక్షాః పరిమ్లానాః సపుష్పాంకురకోరకాః॥ ౧౪॥

చున్నాను. శాస్త్రదృష్టేన = శాస్త్రమునందగ పఱుపఁబడిన, వర్త్మనా = మార్గముచేత. ౧౯. అరే = ఓరి, ఆత్మని ఖలుదృష్టే = ఆత్మ చూడఁబడినదాయెనేని, ఇదంసర్వం = ఇదంతయు, దృష్టం = కనఁబడినదిగా, భవతి = అగుచున్నది. అన్యత్ = మఱియొకవస్తువును, న పశ్యతి = కనఁడు, అన్యత్ = మరియొకవచనమును, న శృణోతి = వినఁడు. ౨౦. పరావరే = అన్నిటికంటెపరమగు, తస్మిన్ = ఆపరమాత్మ, దృష్టే సతి = చూడఁబడినదగుచుండఁగా, అరే = ఓరి, ఆత్మా = పరమాత్మ, ద్రష్టవ్యః = చూడఁదగినది.

టీ॥ మహారాజ=ఓగొప్పరాజగుదశరథుఁడా, తే=నీయొక్క, విషయే=దేశమునందుఁగల, వృక్షాఅపి=చెట్లును, సపుష్పాంకురకోరకాః=పువ్వులు, అప్పుడు పుట్టినపసురుమొగ్గలు, మొగ్గలు (లేక) అరవిరిమొగ్గలు వీనితోఁగూడినవియగుచు, రామ=శ్రీరామునియొక్క, వ్యసన=దుఃఖముచేత, కర్శితాః = కృశించినవియయి, పరిమ్లానాః=అంతటను వాడినవియయనయ్యెను.

తా॥ ఓమహారాజా నీయొక్క దేశమునసుండు పుష్పాంకుర కోరకములతో నొప్పియున్న వృక్షములు శ్రీరామునివ్యసనముచేతఁ బీడింపఁబడినవై వాడిపోయెను.

గంగానదీపరిసరమునందు శ్రీరామచంద్రుని వదలిపెట్టి రథము తోలుకొనివచ్చిన సుమంత్రుఁడు చక్రవర్తివద్దకుపోయి యాశ్రీరాముని విశ్లేషమువలనఁగలిగిన విశేషములు పెక్కులుపన్యసించి నీపొలిమేరలోనిస్థావరములుసహిత మనుభవించినదశయిట్టిదియని తెలుపుచున్నాఁడు.(విషయే తే) ఇతరులరాజ్యమునకును నీరాజ్యమునకునుగల భేదమువినుము (విషయే తే) దక్షిణకోసలమని ఉత్తరకోసలమనివిభాగముగలిగి నీయొక్కపరిపాలనకులోఁబడిన పొలిమేరవరకు నుండెడి దేశమంతయు. (విషయే తే) శ్లో॥ ౧ ఇక్ష్వాకూణామియంభూమి స్సశైలవనకాననా" అన్నట్లుపంటనేలయు కొండనేలయు అడవినేలయు మదీయములేయని యభిమానించెడినీయొక్క యభిమానమునకు విషయమగు నీవిపులప్రదేశమందు. (విషయే)నాడునగరములన్నట్లువిశేషజ్ఞులుగాక కర్షకులగుచు నున్నచోటనుండి ఫలభోక్తలగుచునుజీవించెడి జానపదులునునాగరికులును గలదేశమునందు. ఎవ్వనిదేశమందనఁగా (తే) శ్లో॥ ౨ ప్రజానాంవినయాధానాద్రక్షణాద్భరణాదపి| సపితా" అఃయశ్లో॥ సపితాయస్తుపోషకః" అనియుఁ జెప్పఁబడినట్లు తాఁగన్నప్రజలను రక్షించునటులు గర్భమునసుంచుకొని

---

౧. సశైలవనకాననా=పర్వతములలోను తోపులతోనుగూడిన యడవులు గలదియగు,ఇయం=ఈ, భూమిః=పుడమి,ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకువంశపురాజులది.
౨. ప్రజానాం=జనులకు, వినయాధానాత్ = విశేషనీతిఁగలిగించుటచేతను, రక్షణాత్=కాపాడుటచేతను, భరణాదపి=భరించుటచేతను, సః=ఆరాజు, పితా=తండ్రి. యస్తు=ఎవ్వఁడు, పోషకః=పోషకుఁడో, సః=వాఁడు, పితా = తండ్రి.

పోషించెడినీయొక్క. (తే) స్థావరములును కృతజ్ఞతగలవై పక్షపాతము సేయునట్టిపుణ్యవంతుఁడైన నీయొక్క (తే) శ్లో॥ ౩ "హరిబాహ్యాస్తుబాహ్లీకాః" అన్నట్లు భగవద్విముఖమగుటచే పాపముగలదై యుండెడి దేశముగాక భగవదభిముఖత్వము కలిగియుండెడినీయొక్క దేశము. నాయొక్క విషయమయ్యేనేని యిట్లగుటకుమూలమేమనఁగా (మహారాజ) శ్లో॥ ౪ "రాజావా రాజమాత్రోవా" అన్నట్లు క్షుద్రునివలెనీవైనను సామంతులైనను ఉత్తమక్షత్రియవంశమునఁబుట్టిన యొకఆఁడుదియైనను గాక॥ శ్లో॥ ౫ "తస్యేయంపృథివీసర్వా" అన్నట్లును శ్లో॥ ఏకాతపత్రంజగతఃప్రభుత్వం "అన్నట్లును శ్లో॥ వార్యాఫలకపర్యంతామభుక్తమహతీంమహీం" అన్నట్లు ఒకసూదిమొనమోపునంతటి చోటువలెనవలీలగా నీచతుస్సముద్రముద్రితమగు భూమియంతయు వీరగుణముతోఁడి బాహువుచేవశపఱచుకొని పరిపాలించుచుండెడి నీయొక్కయతిశయించిన గౌరవముచే నిట్లయ్యెననుచున్నాఁడు. (మహారాజ) శ్లో॥ ౬ "రంజనాద్రాజా" అనియు శ్లో॥ "అనురక్తఃప్రజాభిశ్చప్రజాశ్చాప్యనురంజతే" అనియు చెప్పఁబడినట్లు ఉన్నచోటనుండి దేశము నీకుహితమగునట్లును నీవు లోకులకుహితప్రవర్తకుఁడవగునట్లును ఉభయానురాగ మతిశయింపఁబరిపాలించువాఁడవుకావా? అట్లగుటవలననే యనిమొఱుంగుము. ఇట్లగుటకు నాయందలికృతజ్ఞతయాకారణము. శ్రీరామునియందలి యాకారము మొక్కటియుకాదా? అనఁగా (రామవ్యసనకర్శితాః) శ్లో॥ ౭ "గు

---

౩. బాహ్లీకాః=బాహ్లీకదేశములు, హరిబాహ్యాః=విష్ణువిముఖములు. ౪. రాజావా =రాజైనను, రాజమాత్రోవా= రాజుతోసమానుఁడైనను. ౫. ఇయం=ఈ, సర్వా-సమస్తమగు, పృథివీ=భూమి, తస్య=వానిది. ఏకాతపత్రం-ఒకగొడుగుగల, జగతః= లోకముయొక్క, ప్రభుత్వం-రాజ్యము, అనఁగా దేశమునకొకఁడేరాజగుట. వార్యాఫలకపర్యంతాం - ఫలమునిచ్చునదియగుటవలకు ఉదకమునుగల, మహతీం-గొప్ప, మహీం-భూమిని, అభుక్త-భుజించెను. ౬. రంజనాత్-సంతోషింపించుటచేత, రాజా-రాజనిచెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ప్రజాభిశ్చ-ప్రజలచేత, అనురక్తః-కోరఁబడినవాఁడై, ప్రజాశ్చ = జనులును, అనురంజతే = అనురక్తులఁజేయుచున్నాఁడు. ౭. గుణాభి

ణాభిరామంరామంచ" అనియు॥ ద్ర॥ "వల్వినై యేనై యీర్ కిన్ర గుణంగ ళై యుడయవరాయి" అనియు చెప్పెడివిధముగ శ్రీరామచంద్రుని గుణములయం దభిరుచి చేత నేయనుట. (రామవ్యసనకర్శితాః) ఎల్లలోకులను సుఖోత్తరముగనుజ్జీవింపఁజేసెడు రామునికిట్టి మహాక్లేశ మొకటి గలిగెనేయనెడి క్లేశముచేతఁగృశములయ్యెను. [అనఁగా సెండిపోయి వైవర్ణ్యమునొందెను] (రామవ్యసనకర్శితాః) ఇట్లు క్లేశించినవియేవి యనఁగా (అపివృక్షాః) జ్ఞానముగలచేతనములేకావు. జ్ఞానములేని చెట్లునుఇట్లయ్యెను. (అపివృక్షాః) వృక్షాఅపి. అపిశబ్దము "దేవతిర్యఙ్మనుష్యులుమాత్రమేకాదు స్థావరములునుగూడక్లేశముచేఁబీడితములయ్యెను" అనుభావముసూచింపఁజేయుచున్నది.అవి క్లేశపడుటయునుగలదా? యనఁగా. శ్లో॥ ౮ "చుక్రుశుర్వనదేవతాః" అన్నట్లు వనదేవతలాక్రోశించుటయు. శ్లో॥ ౯ "అత్యజన్కబళాన్నాగాః" అన్నట్లు ఏనుఁగులుగ్రాసములువిడుచుటయు.శ్లో॥౧౦"మృగ్యశ్చదర్భాంకురనిర్వ్యపేక్షాః" అన్నట్లు ఆఁడుజింకలు తమనోటఁగవ్వికొన్న ధర్భపోఁచలను నెలవులనుండిజారవిడుచుటయుగ్రంథోక్తమేకదా? శ్లో॥ ౧౧ "ఇహైవనిధనంయామో మహాప్రస్థానమేవవా । రామేణరహితానాంతు కిమర్థంజీవితంహినః" అన్నట్లు మనుష్యులుక్లేశపడిరి. అంతేకాదు. మ్రాఁకులునుక్లేశమునొందెనని భావము. (వృక్షాః) గ్రీష్మోష్మతాపముచేతను వ్రేళ్లుచట్టువంటుటచేతను ఎండినవికాక చిగురాకుజొంపములుగల పచ్చనిమ్రాకులుగూడ ఎండి

రామం-గుణములచేతమనోహరుఁడగు, రామంచ=రాముని. వల్వినయేనై =తత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకమగుపాపముగలనన్ను, ఈర్ కిన్ర =హింసించుచున్న, గుణంగళైయుడయవరాయి=గుణములుగలవాఁడై. ౮. వనదేవతాః-వనదేవతలు, చుక్రుశుః-ఆక్రోశించెను. ౯. నాగాః=ఏనుఁగులు, కబళాన్-గ్రాసములను,అత్యజన్-వదలెను. ౧౦. మృగ్యశ్చ-ఆఁడుజింకలును, దర్భాంకుర-దర్భకొనలయందు, నిర్వ్యపేక్షాః-ఆశలేనివయ్యెను. ౧౧.ఇహైవ-ఇచ్చోటనె,నిధనం-నాశనమును,యామః-పొందుదుము, మహాప్రస్థానమేవవా-శ్రీరామునితోఁగొప్పప్రయాణమైనను,యామః - పొందుదుము, రామేణ=శ్రీరామునిచేత, రహితానాంతు=విడువఁబడిన, నః=మాకు, జీవనం=

పోయినవాయనఁగా (వృక్షా అపిపరిమ్లానాః) వృషసేచనే అనిధా తువు. అట్లగుటచేత సిక్తములయి పాదులలో నీళ్లునిండితడిగలిగినవిహూఁడ ఎండిపోయెననుట. (పరిమ్లానాః) శస్త్రాదులచే తెగనరకఁబడి ఆయువు పట్లుతెగి వాడిపోయినవానివలెవాడెను. (పరిమ్లానాః) ఇప్పుడీవిశేష క్లేశమువలన మొదలుముట్టశోషించెను. శ్లో॥ ౧౨ "ఏతిజీవంతమానం దోనరంవర్ష శతాదపి" అన్నట్లు "బ్రతికియుండినసుఖములుబడయవచ్చు" అనియెడి నానుడిచేత శ్రీరాముఁడు పదునాలుగువర్షములు వసమునఁ గడపి మరలనేతెంచుననియెడి ప్రత్యాశపైకొనఁగా పైసొంపుమాత్రము చెడి కొనగొమ్మలలోని లేతచిగుళ్లుమాత్రమేవాడిపోవుటకాదు - పరితో మ్లానాః - చెట్లుబోదెలతోను కొనగొమ్మలతోను రెమ్మలతోను ముదు గాకులతోను చిగురుటాకులతోను ఇది అదియనుభేదములేక నిలువెల్ల యెండిపోయెను. ఆకులుమాత్రమేవాడెనోయనఁగా (సపుష్పాంకురకోర కాః) పువ్వులతోను గుత్తులతోను మొగ్గలతోను మ్లానములయ్యెను. (సపు ష్పాంకురకోరకాః) పుష్పములనఁగా వికసించినపువ్వులు. అంకురములనఁ గా అప్పుడుపుట్టుచున్నమోసులు. కోరకములనఁగా మొగ్గలు. లేక అరవిరి మొగ్గలు. వీనితోఁగూడఎండెననుట. (సపుష్పాంకురకోరకాః వృక్షా అపి రామవ్యసనకర్శితాఃపరిమ్లానాః) పుత్రపౌత్రాదులతోఁగూడ మనుష్యుని యొడలుకృశించి మొగమువాడునట్లు వృక్షములును పుష్పములతోను పల్లవ ములతోను కొమ్మలతోను రెమ్మలతోను ఇంచుకైనను భేదములేక కొమ్మలు రెమ్మలు అధికముగాఁగలిగినవియుమిక్కిలిలావైనవియు చేవగలవియుమంచి నీడలుగలవియునైన గొప్పమ్రాఁకులుగూడ దుఃఖముచేతఎండెను. (విష యేవృక్షాఃపరిమ్లానాః) ప్రమదోద్యానములందును ఆరామములందును నగరమునందును నీరుపోసి పెంచుచున్నమ్రాఁకులు అరణ్యమునందు తమం

బ్రతుకు, కిమర్థంపి = ఎందుకగును. ౧౨. వర్షశతాదపి = నూరుసంవత్సరములకైనను, ఆనందః = సంతోషము, జీవంతం = బ్రతికియుండెడివానిని, ఏతి = పొందుచున్నది.

తటతాకే పెరిగిన మ్రాఁకులు మొదలుగా నీరాజ్యపు పొలిమేరపులోఁబడి యున్న వృక్షములెల్లనుబాత్తిగా ఎండిపోయినవని చెప్పినట్లు తాత్పర్యము.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు
విషమే తే అను శ్లోకముయొక్కయుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

భరతుఁడు తనయన్నగారినిచూచుటకుగాఁ జిత్రకూటపర్వతమునకువచ్చి శత్రుఘ్నునితోఁజెప్పుచున్నాఁడు.

ఈశ్లోకము అయోధ్యాకాండము తొంబదియెనిమిదవసర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ సుభగశ్చిత్రకూటోఽసౌగిరిరాజోపమోగిరిః।
యస్మిన్ వసతికాకుత్థ్సః కుబేరఇవనందనే॥౧౩॥

టీ॥ యస్మిన్=ఏచిత్రకూటపర్వతమునందు, కాకుత్థ్సః=శ్రీరాముఁడు, కుబేరః=కుబేరుఁడు, నందనఇవ=నందనవనమునందువలె, వసతి = వాసముచేయుచున్నాఁడో? గిరిరాజ=శ్రేష్ఠమగుపర్వతములోడ, ఉపమః = సాటియగు, అయం= ఈ, చిత్రకూటః=చిత్రకూటమనియెడి, గిరిః=పర్వతము, సుభగః=మనోహరము.

తా॥ ఏచిత్రకూటపర్వతమునందు శ్రీరాముఁడు నందనవనమున కుబేరుఁడు వసించినట్లు వసించుచున్నాఁడో ఆశ్రేష్ఠమైనకొండతోసమానమగు నీచిత్రకూటపర్వతము మనోహరమైయున్నది.

ఇక్ష్వాకూణామియంభూమిస్సశైలవనకాననా" అన్నట్లు దేశములు నగరములు అడవులు కొండలునిండియుండు ఇక్ష్వాకుకులీనులరాజ్యమునందు రామచంద్రుఁడునివసించియుండుటచే పేరొందఁబడినది శ్రీచిత్రకూటపర్వతముకొక్కటిమే.(సుభగః)ఇతరములగుస్థలములకంటె సౌభాగ్యమువిశేషించియుండునది. సౌభాగ్యమనఁగా నెల్లవారునుగోరఁదగియుండుటమే. అయోధ్యయందువసియించినట్లు దీనియందు రామచంద్రుఁడువసియించుట [illegible] యున్నట్టు [illegible] తెంచి

యిట్లయ్యెనోయనఁదగియున్నదిగదా? ఆతఁడువసియించుటచేఁ గలిగిన వైలక్షణ్యమొక్కటే నా దీనికిఁగలదనఁగా (చిత్రకూటః) దేశస్వభావము చేతను ఇది విలక్షణమేయనుచున్నాఁడు. (చిత్రకూటః) శ్లో॥ ౧ "రమణీయోహ్యయందేశః" అన్నట్లు శ్రీమదయోధ్యానగరమునుండి లంకానగరమునకు వేంచేయు శ్రీరంగనాథుఁడు శ్రీరంగక్షేత్రముయొక్క భోగ్యతచే నచ్చోటస్థిరముగానిలిచినట్లు అయోధ్యనుండి లంకకు వేంచేయయత్నించి, శ్లో॥ ౨ "జగామచాశ్రమాన్ రమ్యాన్ పర్యాయేణతపస్వినాం" అన్నవిధముగ ప్రత్యాశ్రమమునందును జుట్టిచుట్టి తొట్రుపడుచు మెలఁగుచున్న శ్రీరామునికి ఇచ్చోట సీతాదేవితోఁగూడ ఇంపుమీఱవసియింపఁదగియుండుటయే యీ దేశముయొక్క భోగ్యత. (చిత్రకూటః) నానావిధములగు ధాతువులచేతను రత్నములచేతను శిఖరములచేతను హృదయము లయింపఁజేసి యాశ్చర్యకరమైయున్నది. ఇట్లు విచిత్రములయిన పర్ణకూటశాలలు గలదయ్యేకదా? యయోధ్యయునుండును. దానినా యిప్పుడువచియింపవలసినదియనఁగా (అసౌగిరిః) ఈపర్వతము ద్ర॥ ౩ "కల్లుంగనైకడలుం వైకుందవానాడుం పుల్లెంతెఱ్ఱుందనకొల్"అన్నట్లు చేయిజారవిడిచినవానిఁ బోలియా యిదియున్నది ద్ర॥ ౪ "అమర్న్దు ఇనిదురైకోయిల్" అన్నట్లు ఆతఁడభిరుచిచేవర్తించునట్టి యీపర్వతము దేనింబోలియున్నదియనఁగా (గిరిరాజోపమోగిరిః) శ్రీమన్నారాయణుఁడును లక్ష్మియును ఇరువురు నెడబాయకవర్తించుటచేత "తిరుమాలిరుంశోలైమలై" అని పేరువడసి సుందరబాహువును ఆతనిసుందరియునువర్తించెడి కొండతో సమానమయియున్నదియని చెప్పనొప్పగును. అల్లపైన నీకొండకాధిక్యమే

౧. అయం=ఈ, దేశః=దేశము, రమణీయోహి=మనోహరముగదా. ౨. పర్యాయేణ=క్రమముగా, రమ్యాన్=మనోహరములగు, తపస్వినాం=ఋషులయొక్క, ఆశ్రమాన్=తపోవనములనుగుఱించి, జగామ=పోయెను. ౩. కల్లుం=కొల్లను-పర్వతములును, కనైకడలుం=గొప్పసముద్రమును, వైకుందవానాడుం=వైకుంఠమనియెడుదేవనగరమును, పుల్లెంతెఱ్ఱుందనకొల్=గడ్డిమొలచిపోయెనుఅమ్మో. ౪. అమర్న్దు=[illegible], ఇనిదురై=సుఖపడునట్టి, కోయిల్=శ్రీరంగము;

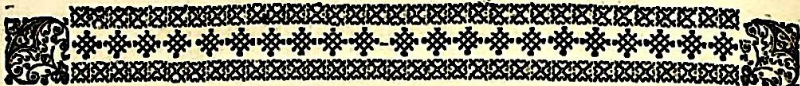
మనఁగా(యస్మిన్ వసతి కాకుత్స్థః)పుట్టి పెరిగినయనంతరము వెగటయిన యయోధ్య పుట్టినప్పుడే వెగటైనమధురాపురి యీ రెండింటియందు వలెఁగాక యీకొండయందు॥ ద్ర॥ ౫ "నంగశ్ కున్ఱం కైవిడాన్" అన్నట్లు ఎడబాయకనిరంతరమువర్తించుచున్నాఁడు. ఇట్లువర్తించెడువాఁడెవఁడనిన (కాకుత్స్థః) కకుత్స్థసంబంధమైన ఈకులమునుద్ధరించెడి ప్రభావగౌరవములు గల శ్రీరామచంద్రుఁడు. (కాకుత్స్థోస్యయస్మిన్ వసతి) కకుత్స్థకులమునఁబుట్టి శ్రీమదయోధ్యానగరమునందువర్తించెడి రామచంద్రుఁడు ఈకొండయందువర్తించుచున్నాఁడు.(కాకుత్స్థోస్యయస్మిన్ వసతి) ఈతఁడీకొండమీఁదవసియించియుండుట ఈకులమునకుఁగూటస్థుఁడగు నొకరాజు ఇంద్రుఁడు వృషభమై రాఁగా దాని మూఁపురముమీఁదవసియించునట్లున్నది. (కాకుస్థోయస్మిన్ వసతి) ద్ర॥౬ "పరంశెన్టుశేర్ తిరువేంగడమ్" అన్నట్లు సర్వాతిశాయియగువస్తువు ఇంపుతో సుఖవాసముసేయుచోటుగదా? ఇట్లీపర్వతమునందువాసముచేయుట వనవాసమర్యాదచేత క్లేశాత్మకమైయుండునోయనఁగా (కుబేరఇవనందనే) ధనపతియగువైశ్రవణుఁడువిలాసముగా ఇంద్రోద్యానమగు నందనవనమునందు ఉండునట్లున్నాఁడు. కుబేరుని తోటఁ చైత్రరథమైయుండ నందనవనమునేల చెప్పవలయుననఁగా రాముఁడు అయోధ్యాపరిసరముననుండు వనములనువదలి చిత్రకూటపరిసరముననుండెడి మధురమధుభరిత కుసుమనికురుంబ కరంభిత వనవాటికను వసియింప వైశ్రవణుఁడుతనదయినచైత్రరథమునువదలి ఇంద్రోద్యానమైన నందనవనమునందువసియించి నట్లుండెనని చెప్పనయ్యెను. దీనివలనపంచాశత్కోటివిస్తీర్ణమయిన యీభూమండలములో ఆతఁడభిమానించి ప్రేమించినదివ్యదేశమేయుద్దేశ్యమనెడి. భావముసూచింపఁబడెను.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందు సుభగశ్చిత్రకూటః అను శ్లోకముయొక్క- యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

---

౫. నంగళ్ = మాయొక్క, కున్ఱం = పర్వతమును, కైవిడాన్ = వదలఁడు. ౬. పరన్ - సర్వాధికుఁడు, శెన్టు-పోయి, శేర్ -సుఖముగనుండు, తిరువేంగడమ్ = వేంకటాచలము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

రామలక్ష్మణులుశూర్పణఖను విరూపినింజేసిపంపఁగా నది ఖరునిపాదములపైఁ బడియేడ్వ,వాఁడు నిన్నువిరూపినింజేసిన వాఁడెవఁడనియడుగఁగా శూర్పణఖ యీ క్రిందిశ్లోకముచే వారలందెల్పుచున్నది. ఇది రామాయణమునందలి యారణ్యకాండములో పందొమ్మిదవసర్గలోనిది.

తరుణౌరూపసంపన్నౌ సుకుమారౌమహాబలౌ।
పుండరీకవిశాలాక్షౌచీరకృష్ణాజినాంబరౌ॥౧౪॥

టీ॥ తరుణౌ=యౌవనముగలవారు, రూపసంపన్నౌ=రూపముచేపరిపూర్ణులు, రూపమనఁగా నాభరణములచే నలంకరింపఁబడకుండినను అలంకరింపబడినట్లు సుందరముగనుండెడి యాకృతి. సుకుమారౌ=కోమలత్వముగలవారు, మహాబలౌ=అధికబలముగలవారు, పుండరీకవిశాలాక్షౌ = తామరతేకులవలె విపులములగుకన్నులుగలవారును, చీరకృష్ణాజినాంబరౌ=వల్కలమును కృష్ణాజినమును వస్త్రముగాధరించియుండెడివారును,వీరు రామలక్ష్మణులు. తాత్పర్యముస్పష్టము.

శ్లో॥ ౧ "సహిదేవైరుదీర్ణస్యరావణస్యవధార్థిభిః। అర్థితోమానుషేలోకేజజ్ఞేవిష్ణుస్సనాతనః" అన్నట్లు దశకంఠకుంఠితశక్తులగుదేవతలు రాక్షసులరజస్సుసుపోఁగొట్టునట్లు రజోధూసరములగు దేహములును రాక్షసస్త్రీలయొక్క మంగళసూత్రములు తెగునట్లు కంఠములఁగట్టినపేలికలును రావణునిచేబందీకృతలగుతమకాంతలయొక్క విరియఁబోసికొన్న తలవెంట్రుకలవిధము శ్లో॥ ౨ "విముక్తకేశ్యోదుఃఖార్తాః" అనుపగిదిని రాక్షసస్త్రీలతలవెంట్రుకలకగునట్లు వీడినతలవెంట్రుకలును శ్లో॥ ౩ "హాపుత్రేతిచవాదిన్యోహానాథేతిచసర్వశః" అన్నట్లు వారలమొగ

---

౧. సనాతనః=అనాదియగు, సఃవిష్ణుః=ఆవిష్ణువు, ఉదీర్ణస్య=గొప్పవాఁడగు, రావణస్య=రావణునియొక్క, వధార్థిభిః=చావునుగోరునట్టి, దేవైః=దేవతలచేత, అర్థితః=ప్రార్థింపఁబడినవాఁడై,జజ్ఞే=అవతరించెను. ౨. విముక్తకేశ్యః=తలవెంట్రుకలు విరియఁబోసికొనినవారును, దుఃఖార్తాః=దుఃఖముచేతఁ బీడింపఁబడినవారును. ౩. హాపుత్ర=అయ్యోకుమారుఁడా, ఇతి=అని, వాదిన్యశ్చ=చెప్పుచున్నవారును, హానాథేతి=అయ్యోప్రాణనాయకుఁడా అనియు, సర్వశః=నలు

ములయందు విలాపాక్షరములుకలుగునట్లు తమయొక్క మొగములయందు స్ఫురించుచున్నశరణాక్షరములును శ్లో॥ ౪ "ఉద్ధృత్యచభుజౌకాచిత్" అన్నట్లు వారు చేతులెత్తికొని విలపించురీతిని తాము రచియించుకొన్న యంజలిపద్మములును శ్లో॥ ౫ "స్నాపయంతి ముఖంబాష్పై స్తుషారైరివపంకజం" అన్నట్లు వారలకన్నులందు కన్నీరువరదలై పారు విధమున బాష్పదూషితముఖకమలములునుకలిగినవారై శ్లో॥ ౬ "ఛాయావృక్షమివాధ్వగాః" అనియు శ్లో॥ "చకోరాఇవశీతాంశుంచాతకాఇవ తోయదం। అధనాఇవదాతారందేవాజగ్ముర్జనార్దనం" అనియుఁజెప్పఁబడినచందముగ అధ్వశ్రాంతులగువారు ఛ్చాయావృక్షముఁజేరునట్లును చకోరములు శరచ్చంద్రునిఁజెందుతెఱంగునను చాతకములు వార్షకవలాహకములసమీపించు సంచునను దరిద్రులు దాతనువెంబడించిపోవురీతిగను శ్రియఃపతియండఁజేరి శ్లో॥ ౭ "తమబ్రువన్సురాస్సర్వే సమభిష్టూయ సన్నతాః" అన్నరీతిని స్తవప్రియుండగునాతనిస్తుతింపనుపక్రమించి "ఓదేవ దేవా నీవు" శ్రు॥ ౮ "సదైకరూపరూపాయ" అన్నట్లు నిర్వికారుఁడవై యుండి ద్ర॥ ౯ "నాట్టిర్ పిరందుపడాదనపట్టుమనిశరాఁయి" అన్నట్లు అపాయముపైకొనియు త్రిపాద్విభూతిలోనుండి చతుష్పాత్తై హిరణ్యాక్షునిచంపుటయు కేవలతిర్యక్త్వమేచాలదని నరభావముగలసినసింహమై

ప్రక్కల. ౪. కాచిత్=ఒకతె, భుజౌ-చేతులను, ఉద్ధృత్యచ-ఎత్తి. ౫. బాష్పైః=కన్నీళ్లచేత, ముఖం=మొగమును, తుషారైః=మంచుచినుకులచేత, పంకజమివ=తామరపువ్వునువలె, స్నాపయంతి=తడుపుచున్నారు. ౬. అధ్వగాః=మార్గమునడచువారు, ఛాయావృక్షమివ=చల్లనిచెట్టునువలె, చకోరాః=వెన్నెలపులుఁగులు, శీతాంశుమివ=చంద్రునివలెను, చాతకాః=వానకోయిలలు, తోయదమివ=మేఘమునువలె, అధనాః=ధనములేనివారు, దాతారమివ=వదాన్యునివలెను, దేవాః=దేవతలు, జనార్దనం=విష్ణువును, జగ్ముః=పొందిరి. ౭. సర్వేసురాః=ఎల్లదేవతలు, సన్నతాః=మిక్కిలియణఁకువగలవారై, సమభిష్టూయ=స్తుతించి, తం=ఆవిష్ణునిఁగూర్చి, అబ్రువన్=పలికిరి. ౮. సదా=ఎల్లప్పుడును, ఏకరూప=ఒకరూపముగు, రూపాయ=[illegible] మనుష్యులకై, నాట్టి

హిరణ్యునినిరసించుటయు శ్రు॥ ౧౦ "మహతోమహీయాన్" అనఁదగిన రూపమునుపొట్టిగాఁజేసికొని తామసవాసినియొకటి సంభోగలీలావిలాసపుసొకులు మఱచిబ్రహ్మచారివై శ్లో॥ ౧౧ "దద్యాన్నప్రతిగృహ్ణీయాత్" అని శ్లో॥ "గోసహస్రప్రదాతారం" అనియు ద్ర॥ "అలంబురిందనెడుందడక్కైకి" అనియుచెప్పఁబడినట్లు బ్రహ్మాద్యనేకపదప్రదుఁడవై యుండి మహాబలివద్దకేగి పదత్రయమునుయాచించుటయు॥శ్రు॥౧౨ "బ్రాహ్మణోస్య ముఖమాసీత్ బాహూ రాజన్యఃకృతః" అన్నట్లు బ్రహ్మక్షత్రములకుత్పాదకుఁడవైయుండియు శ్లో॥ ౧౩ "పిత్ర్యమంశముపవీతలక్షణం మాతృకంచధనురూర్జితందధత్" అన్నట్లు జమదగ్నిరేణుకలకు బ్రహ్మక్షత్రియుఁడవైయవతరించి ఇరువదియొకటిమాఱు దుష్టక్షత్రియులను నిజపరశువునకు ప్రాతరశనముకావించుటయు, ఇవియెల్లను శ్లో॥౧౪ "భక్తానాం" అనియు శ్లో॥ "వరదసకలమేతత్సంశ్రితార్థంచకర్థ" అనియుఁజెప్పఁబడినట్లు దాసభూతులగుమాకొఱకేగదా? అనియుస్తుతించి శ్లో॥౧౫ "చా

ల్ = దేశమునందు, పిరంబు = పుట్టి, పడాదనై = పడగూడనిపాటులను, పట్టు = పడి, కష్టపడెననిభావము. ౧౦. మహతః = గొప్పవస్తువుకంటె, మహీయాన్ = గొప్పవాఁడు. ౧౧- దద్యాత్ = ఇయ్యవగును, నప్రతిగృహ్ణీయాత్ = తీసికోరాదు. గోసహస్రప్రదాతారం = అనేకగోవుల నిచ్చెడువానిని. అలంబురింద = యాచకులుచాలుచాలుననునట్లు విశేషదానపూర్ణతగల, నెడుం = దీర్ఘమయిన, తడై = విశాలమగు, కై = బాహువు. ౧౨-అస్య = ఈవిరాట్పురుషునికి, ముఖం = మొగమువలననుండి, బ్రాహ్మణః = బ్రాహ్మణుఁడు, ఆసీత్ = అయ్యెను. బాహూ = బాహువులవలన, రాజన్యః = శ్రేష్ఠులగురాజులు, కృతః = సృష్టిచేయఁబడిరి. ౧౩- ఉపవీతలక్షణం = యజ్ఞోపవీతరూపమగు, పిత్ర్యమంశం = తండ్రియంశమును, మాతృకంచ = మాతృకులసంబంధియయి, ఊర్జితం = బలిష్ఠమగు, ధనుః = ధనుస్సును, దధత్ = ధరించుచున్నవాఁడు. ౧౪ శ్లో॥ న తేరూపంనచాకారోనాయుధానినచాస్పదం। తథాపిపురుషాకారోభక్తానాంత్వంప్రకాశసే॥ నీకురూపమును ఆకారమును ఆయుధములును స్థానమును లేవు, అయినను పురుషుని యాకారముగలవాఁడవై భక్తులకుఁగనఁబడియెదవు. వరద = ఓవరములనిచ్చెడివాఁడా, ఏతత్సకలం = ఇదంతయు, సంశ్రితార్థం = ఆశ్రితులకొఱకు, చకర్థ = చేసితివి. ౧౫- చాపం = ధనుస్సును, ఆనయ = కొనిరమ్ము.

పమానయ" అని యాతఁడు తనహస్తముచే నాయుధ మిత్తుఁగొనునట్లు తమయొక్క-వజ్రపరశు దండపాశాద్యాయుధములవదలిపెట్టియు, ఆతఁడు శ్లో॥౧౬ "సాగరంశోషయిష్యామి" అనునట్లు తమకన్నీరుగాన్పించియు శ్లో॥ ౧౭ "సుగ్రీవంశరణంగతః" అన్నట్లును శ్లో॥ "సముద్రంరాఘవో రాజాశరణంగంతుమర్హతి" అన్నట్లును ఆతఁడు ఇతరులనుశరణువేఁడుకొనవలయునటులు తాముశరణాగతియొనరించియు శ్లో॥౧౮ "అంజలింప్రాఙ్ముఖఃకృత్వా" అనియాతఁడంజలిసేయునట్లు తామంజలియొనరించుకొనియు శ్లో॥ ౧౯ "ప్రసీదంతుభవంతోమె" అనియాతఁడుస్తుతియించునట్లు తాము స్తుతియొనరించియు శ్లో॥ ౨౦ "సర్వేసన్నిహితాః" అని బ్రహ్మాయునింద్రుఁడును అగ్రేసరులయియుండ నాతనిపాదములకుఁబ్రణతులయి శ్లో॥ ౨౧ "ననమేయం" అనియుండెడివారలను శిరశ్ఛేదముచేసి యివ్వవలెనని విన్నవించుకొనఁగాఁ బరమకారుణికుండగు సర్వేశ్వరుఁడును నిత్యానపాయినియగుశ్రీదేవియును శ్లో॥ ౨౨ "పితరంరోచయామాసతదాదశరథంనృపం" అన్నట్లును శ్లో॥ "జనకస్యకులేజాతాం" అన్నట్లు తానుదాశరథిగా ఆమెజనకకులసుందరిగాను అవతరించి యిరువురును రెండుస్థలములలోను పెరుగుచునుండఁగా ఈమిథునమెడఁబాసి యుండఁగూడదు. ఇట్లుఎడఁబాసియుండెవేని అప్పుడు వీరురక్షకులుగాక శ్లో॥ ౨౩ "జగత్స

౧౬- సాగరం=సముద్రమును, శోషయిష్యామి=శుష్కింపఁజేసెదను. ౧౭- సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని, శరణంగతః=శరణుజొచ్చెను. రాఘవః=రాముఁడనెడి, రాజా=రాజు, సముద్రం=ఉదధిని, శరణంగంతుమర్హతి=శరణుబొందఁగలఁడు. ౧౮- ప్రాఙ్ముఖః-తూరుపుమొగముగలవాఁడై, అంజలిం-అంజలిని, కృత్వా=చేసి. ౧౯- భవంతః=మీరు, మే=నావిషయమున, ప్రసీదంతు=ప్రసన్నులగుదురుగాక. ౨౦- సర్వే=ఎల్లవారు, సన్నిహితాః=చేరినవారైరి. ౨౧- ననమేయం=నమ్రుఁడనుకాను. ౨౨ తదా=అప్పుడు, దశరథంనృపం=దశరథరాజును, పితరం=తండ్రిఁగా, రోచయామాస=కోరుకొనెను. జనకస్య=జనకరాజుయొక్క, కులే=వంశమునందు, జాతాం=పుట్టినట్టి. ౨౩- సశైలం=పర్వతములతోఁగూడిన, జగత్=లోకమును, పరివర్త యామి=త్రిప్పెదను. [illegible] —సము

శైలంపరివర్తయామి" అన్నట్లును శ్లో॥ "కింనుసాగరమేఘలాంమహీం దహతి" అన్నట్లును వీరలోండొరులువినాశకరులగుదురు. వీరుపరస్పరముచేరికగలిగియుండిరేని శ్రు॥ ౨౮ "ఆవాభ్యాంకర్మాణికర్తవ్యానిప్రజాశ్చోత్పాదితవ్యాః" అనియు శ్లో॥ "ఉపేతంసీతయాభూయశ్చిత్రయాశశినంయథా" అనియుఁ జెప్పఁబడినట్లు జగత్తునకుమంగళావహమ్మైయుండుటంజేసి యీమిథునమునొకటిగఁగూర్చవలయునని మెండి యభినివేశముగలవాఁడగుటచేతను "వినాశాయచదుష్కృతాంసంభవామి" అని యజ్ఞవిఘ్నకరంహన్యాం అనియు నాతనియవతార రహస్యసంకల్పమునెఱింగినవాఁడగుటవలనను విశ్వామిత్రభగవానుఁడు దశరథరత్నాకరము డగ్గఱి రామరత్నమునపేక్షింపఁగా నాదశరథుఁడును శ్రీరామునియథార్థముగనెఱుంగక "ఊనషోడశవర్షోమే" అన్నట్లు ఇంకను పదునాఱుసంవత్సరములప్రాయముపూర్ణమైనదికాదు "బాలఆషోడశాత్ వర్షాత్ పౌగండశ్చేతికీర్త్యతే" అనియుండుటంజేసి అప్రాప్తవ్యవహారుఁడగుంగాన ఒంటరిగానొకకార్యమును సమర్థించుటకుశక్తుఁడుగాఁడు "చతురంగబలైర్యుక్తంమయాచసహతంనయ" అన్నట్లు,ఆతనిరక్షణమునకై నన్నుఁగూడఁగొనిపొమ్ము అని చెప్పఁగా విశ్వామిత్రుఁడును రాజుతో ఈతనిబాల్యదశనుజూచియా నీవిట్లు పలుకుచున్నాఁడవు. "శిశుర్మైయిక్ష్వాకుర్మామా పలియిడచ్చెత్తుకేళ్" అని సాక్షినినిరూపించి సాక్షివద్దకుఁబోవసమ్మతింపవయితివేని "వసిష్ఠోపిమహాతేజాఃయేచేమేతపసిస్థితాః" అని సన్నిహితులును అనేకులునగు వీరినడిగి తెలిసికొనలేవాయని యుపన్యసించి ఆతని సమ్మతింపఁజేసిన ఆదశరథుఁడునుసమ్మతించి ౨౯ "దదౌకుశికపుత్రాయ",

---

ద్రముచేతచుట్టఁబడిన. మహీం=భూమిని, దహతికిన్ను=దహించుచున్నవాఁడాయేమి. ౨౮- ఆవాభ్యాం=మాచేత, కర్మాణి=వైదికకర్మములు, కర్తవ్యాని=చేయఁదగినవి. ప్రజాశ్చ=జనులును, ఉత్పాదితవ్యాః=పుట్టింపఁదగినవారలు. చిత్రయా=చిత్తానక్షత్రములో, ఉపేతం=కూడికొనియున్న, శశినంయథా=చంద్రునివలె, భూయః=పలుమారు, సీతయాసార్థం=సీతతోడ, ఉపేతం=కూడికొనియున్న, ఇట్టివాఁడు రాముఁడు. [illegible] పుత్రాయ=విశ్వామిత్రునకు [illegible], దదౌ=ఇచ్చెను,

అన్నట్లు తన కుమారులనిరువురను ఆతనికిష్టవినియోగార్హముగనొసంగిన నాఋషియును రామలక్ష్మణుల వెనువెంటఁగొనిపోయి కర్మజ్ఞానముచేత నవిద్యను నిరసింపఁజేసినరీతి వారలంగొని తాటకను నిరసింపఁజేసిన, అనంతరము రాముఁడు అవిద్యాసంచితములును పుణ్యపాపరూపములు నగు నుభయవిధకర్మముల తెఱంగునఁ దాటకాజనితులగుసుబాహుమారీచులనణగించి అందు ౨౬ "ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ" అను వచనముచొప్పున నొకనినింజంపి మఱియొకనిని దూరముగఁదొలఁగించి విశ్వామిత్రాధ్వరత్రాణమొనరించి॥ శ్లో॥ ౨౭ "శ్రియమిచ్ఛే ద్ధుతాశనాత్" అన్నట్లు శ్రు॥ "జాతవేదోమమావహలక్ష్మీం" అన్నట్లునులక్ష్మిని జెందునప్పుడు అగ్నిపురస్సరముగఁజెందవలసినదిగనుక శ్లో॥ ౨౮ "విశ్వామిత్రేణసహితోయజ్ఞంద్రష్టుంసమాగతః" అన్నచందముగ, జనకునియజ్ఞసమయమునందుఁబోయి అగ్నిత్రయము నుపాసించి ద్ర॥ ౨౯ "విల్లి ఉరిత్తు మెల్లియళ్ తోళ్ తోయిందాన్" అనిచెప్పఁబడినట్లు రౌద్రమగువిల్లురప్పించి దేవతాంతరస్పర్శమువలన దానికిఁగలిగియున్నదోషమునశించునట్లు తమ శ్రీహస్తముననందుకొని గుణారోపణమొనర్చి తద్భంగశుల్కయగుసీతాదేవినిచేఁబట్టి మరలివచ్చుచుండ రామత్వమునకు ద్వైరాజ్యముకలిగి నదేయని యేమొ యతికుపితుఁడైయేతెంచినపరశురామునింగాంచి పుత్రవత్సలుఁడగు దశరథచక్రవర్తి చలితుఁడై "అభయంసర్వభూతేభ్యోదదామి" అనఁదగు శ్రీరామునియెడలమిగులశంకఁజేసి శ్లో॥ ౩౦ "బాలానాం

---

౨౬. ఉత్తరపూర్వాఘయోః=ఉత్తరాఘమనఁగా ప్రారబ్ధము, పూర్వాఘమనఁగా సంచితము. వీనికి అశ్లేషవినాశౌ=ఎడబాయుటయు నశించుటయునగును. ౨౭- హుతాశనాత్=అగ్నివలన, శ్రియం=లక్ష్మిని, ఇచ్ఛేత్=కోరదగును. జాతవేదః = ఓ యగ్నీ, లక్ష్మీం=లక్ష్మిని, మమ=నాకు, ఆవహ=కలుగఁజేయుము. ౨౮- విశ్వామిత్రేణసహితః=విశ్వామిత్రునితోడ, యజ్ఞం=జన్నమును, ద్రష్టుం=చూచుటకు, సమాగతః=వచ్చెను. ౨౯- విల్లు=ధనుస్సును, ఉరిత్తు = విఱిచి, మెల్లియళ్ తోళ్=మృదుత్వముగల సీతయొక్క బాహువులమీఁద, తోయిందాన్=సంసక్తుఁడయ్యెను. ౩౦- బాలానాం=పసిబిడ్డలైన, మమ=నాయొక్క, పుత్రాణాం=కుమారులకు, అ

మమపుత్రాణామభయందాతుమర్హసి" అని శ్రీరాముని నామము ప్రసిద్ధముగ నెల్లవారు నుద్ఘోషించుటవిని కోపాక్రాంతుఁడై రామే లెంచియున్నవాఁడుగాన ఆపరశురామునిముందట శ్రీరాముని పేరు చెప్పుటకును వెఱచి సాధారణముగ నా కుమారులకభయప్రదానముచేయవలయుననిప్రార్థింప, ప్రవర్గ్యముంబోలె మండిపడినయాతనిఁగని చల్లార్చుపదమనుకొని వసిష్ఠాది ఋషులు శ్లో॥ ౩౧ "తందృష్ట్వాభీమసంకాశంజ్వలంతమివపావకం।ఋషయోరామరామేతివచోమధురమబ్రువన్" అన్నట్లు నినువినాగా రామాంతరముగలదాయని దాశరథియొక్క రామత్వముతోనినుమడించి రామత్వమాతనితలమీఁదఁబెట్టి నిప్పులోనీళ్లుపోసినట్లు చల్లనిమాటలు చెప్పినను ఆతఁడు జామదగ్న్యుగుటచే చల్లాఱకయుండఁగా రాముఁడును ఈతని హస్తమునందీకాష్ఠముండుటంజేసికదా యితఁడిట్లుమండిపడుచున్నాఁడని తలంచి పైకొఁగనుపట్టినట్టి క్షత్రతేజస్సుతోఁగూడ దానిందీసికొని సహజమగుబ్రాహ్మణ్యమే శేషించియుండునట్లొనరించిన శ్లో॥ ౩౨ "అక్షయం మధుహంతారంజానామిత్వాంసురోత్తమం। ధనుషోస్యపరామర్శాత్స్వస్తితేస్తుపరంతప" అనియాతఁడుతనస్వాభావికబ్రాహ్మణ్యమునకుఁదగినట్లుస్వస్తిచెప్పి, వైష్ణవమగు తనధనుస్సునుతీసికొనుటచే రాముని యొక్క వైభము సర్వలోకసిద్ధమగునట్లు అగ్నినంటిసత్యము సేయఁగా శ్రీరాముఁడును శ్లో॥ ౩౩ "బ్రాహ్మణోసీతిపూజ్యోమే" అనియాతఁడుస్వస్తి

భయం=భయములేమిని, దాతుమర్హసి=ఇయ్యఁదగినవాఁడవగుచున్నావు. ౩౧-ఋషయః=ఋషులు, భీమసంకాశం=రుద్రునితోసమానుఁడును, జ్వలంతంపావకమివ=మండుచున్ననిప్పవలెనుండెడి, తం=ఆపరశురాముని, దృష్ట్వా=చూచి, రామరామేతి=రామరామయని, మధురం=మనోహరమగు, వచః=మాటను, అబ్రువన్=చెప్పిరి ౩౨- అస్య=ఈ, ధనుషః=వింటియొక్క, పరామర్శాత్=వాడుకోలుచేత, త్వాం=నిన్ను, అక్షయం=నాశములేని, మధుహంతారం=మధురాక్షసునిసంహరించిన, సురోత్తమం=దేవతలలోశ్రేష్ఠుఁడగు విష్ణునిఁగా, జానామి=ఎఱుంగుచున్నాఁడను, పరంతప=శత్రునాశకుఁడా, తే=నీకు, స్వస్తి=మంగళము, అస్తు=అగుఁగాక ౩౩ బ్రాహ్మణోసి=బ్రాహ్మణుఁడవయితివని, మే=నాకు, పూజ్యః=పూ

చెప్పుటచే బ్రాహ్మణుఁడనిసిద్ధాంతముచేసి గతికిపోఁచలుగోసి యితని కాళ్లపైవైచి దండముపెట్టి భుజమునందలి జుఁదెముమాత్రమే శేషించున ట్లాతనివదలి రక్షించి యయోధ్యాపురప్రవేశముచేసి యిట్టివస్తువులభించు టకై యనుభవించినకష్టములెఱిఁగినవాఁడగుటచేత ఆమెయొక్కయార్జవ మునెఱింగి. శ్లో॥ ౩౪ "రామస్తుసీతయాసార్థంవిజహారబహూనృతూన్" అన్నట్లు శ్రీసీతాదేవియును రామచంద్రుఁడును ఇంపుతోవిహరించుచుం డఁగా శ్రీభూమిదేవియును "లోకపాలోపమంనాథమకామయతమేదినీ" అన్నట్లు తానును సీతాదేవివలె నంశభాగిని యగుటవలనను శ్లో॥ ౩౫ "యదాతుభార్గవోరామస్తదాభూద్ధరణీత్వియం" అన్నట్లు తనయొక్క ప్రేమాస్పదమగు పరశురామావతారపు తేజస్సుగూడ ఇక్కడసంక్ర మించుటవలన తనయుత్కంఠకుఅనుకూలుఁడగు రామునిస్వయంవరము గావరియింప, దశరథుఁడు ఇది గాంధర్వవివాహముగానుండఁగూడదు సమంత్రకముగఁ బాణిగ్రహణముచేయింపవలయుననియెంచి పౌరజాన పదమంత్రిపురోహితాదులను రప్పించి మంత్రాలోచనమొనరించి శ్లో॥ ౩౬ "మంత్రయిత్వాతతశ్చక్రేనిశ్చయజ్ఞస్సనిశ్చయం । శ్వఏవపుష్యోభవి తాశ్వోభిషేచామిమేసుతం । రామంరాజీవపత్రాక్షం యువరాజ్యఇతి ప్రభుః" అన్నట్లు సంపత్తారయగుపుష్యనక్షత్రమునందు రామునికభిషే కము చేయింపవలయుననినిశ్చయించి, అందుకై కావలసినసంవిధానములు సేయఁగా "సోహంవిశ్రమమిచ్ఛామి" అనియు "యావరాజ్యేనసంయో క్తుమైచ్ఛత్" అనియుఁజెప్పఁబడినట్లు పౌరజనులును రాజును మనస్సులందు

జింపఁదగినవాఁడవు. ౩౪- రామస్తు=రాముఁడో, సీతయాసార్థం = సీతతో, బ హూన్ఋతూన్=పెక్కుఋతువులు, విజహార=విహరించెను. ౩౫- యదాతుభా ర్గవోరామః=ఎప్పుడు పరశురాముఁడో, తదా=అప్పుడే, ఇయం=ఈలక్ష్మి, ధర ణీతు=భూమిఁగా, అభూత్=అయ్యెను. ౩౬- నిశ్చయజ్ఞః=నిశ్చయము నెఱిఁగిన వాఁడును, ప్రభుః=రాజునగుదశరథుఁడు, మంత్రయిత్వా=ఆలోచనచేసి, తతః= పిమ్మట, శ్వఏవ=రేపే, పుష్యః=పుష్యనక్షత్రము, భవితా=కలుగఁబోవుచున్నది, రాజీవపత్రాక్షం = తామరరేకులవంటి కన్నులుగలవాఁడును, మే = నాకు

నిశ్చయించిన యాశావిశేషములువారొనర్చినవగుటచే॥ ద్ర॥ ౩౭ "ఎణ్ణినవారాకవిక్కరుమంగళ్" అన్నట్లు అవిసంకల్పరూపములేయగుచువిర మింప శ్లో॥ ౩౮ "ఆవాసంత్వహమిచ్ఛామిప్రదిష్టమివకాననే" అనియు శ్లో॥ "తపస్వినాంరణేశత్రూన్‌హంతుమిచ్ఛామిరాక్షసాన్" అనియు సత్యసంకల్పుఁడగు తనసంకల్పమేసంకల్పమగునట్లు కైకేయిమంథరాంతర్యామియైనిలిచి కలఁచియాడి అరణ్యమునకు వేంచేసి దండకారణ్యవాసులగు ఋషులనుగాంచునప్పుడు శ్లో॥ ౩౯ "రిక్తహస్తేననోపేయాత్"అన్నట్లు ఉత్తచేతులతోఁబోయికనఁగూడదనియెంచి విరాధవధపురస్సరముగఁబోయికనుంగొన వారును సుగ్రీవమహారాజువలె శ్రీరామునివీర్యమునందతిశంకచేసి పరీక్షయొనరించియే తేయుగడఁజెందవలయు ననునదిలేక విరాధవధమునందు దృష్టోదాహరణులగుటచే వినీతులయివచ్చి, శ్లో॥ ౪౦ "పరిపాలయనోరామవధ్యమానాన్నిశాచరైః" అనిమమ్మురక్షింపవలయుననిశరణుచొరఁగా శ్లో॥ ౪౧ "భవతామర్థసిద్ధ్యర్థమాగతోహం యదృచ్ఛయా" అని వారలకుఓంఇచ్చి శ్లో॥ ౪౨ జగామచాశ్రమాన్‌స్తేషాంపర్యాయేణతపస్వినాం" అన్నట్లు, శరభంగ, సుతీక్ష్ణ, అగస్త్య, తద్భ్రాతృ, ప్రముఖులగు ఋషులయొక్క యాశ్రమములకు క్రమముగ

సుతం = కుమారుఁడునగు, రామం = శ్రీరాముని, యౌవరాజ్యే = యౌవరాజ్యమునందు, అభిషించామి = అభిషేకముసేయుచున్నాను, ఇతి=అని, సునిశ్చయం = మంచినిశ్చయమును, చక్రే=చేసెను. ౩౭- ఇక్కరుమంగళ్ = ఈమనోరథరూపకార్యములు, ఎణ్ణినవారాక = ఎంచుటతోనె పర్యవసన్నములయ్యెను, ఫలములేదనుట. ౩౮- అహంతు=నేనో, కాననే=అడవియందు, ఆవాసం=ఉనికిని, ప్రదిష్టమివ=చూపఁబడినదానివలె, ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను. ౩౯- రణే=యుద్ధమునందు, తపస్వినాం=ఋషులకు, శత్రూన్=విరోధులగు, రాక్షసాన్=రక్కసులను, హంతుం=చంపుటకు,ఇచ్ఛామి=కోరెదను. ౪౦- రిక్తహస్తేన=ఉత్తచేతితో, నోపేయాత్=గొప్పవారలవద్దకు పోఁగూడదు. ౪౧- రామ=ఓరాముఁడా, నిశాచరైః=రాక్షసులచేత, వధ్యమానాన్ = బాధింపఁబడుచుండెడి, నః = మమ్ము, పరిపాలయ=కాపాడుము. ౪౨- భవతాం=మీయొక్క, అర్థసిద్ధ్యర్థం=ప్రయో

వేంచేయునట్టి రాముఁడు అగస్త్యోపదేశముచేత గోదావరీతీరమగుపంచ వటీపరిసరమునఁ బర్ణశాలనిర్మింపఁజేసి శ్లో॥ ౪౩ "సరామఃపర్ణశాలాయా మాసీనస్సహసీతయా । విరరాజమహాబాహుశ్చిత్రయాచంద్రమాఇవ" "లక్ష్మణేనసహభ్రాత్రా" అన్నట్లు జానకీదేవితోడను లక్ష్మణునితోడను సుఖవాసముసేయుచుండఁగా ఆకాలమునందు శ్లో॥ ౪౪ "తందేశంరాక్షసీకాచిదాజగామయదృచ్ఛయా । సాతుశూర్పణఖానామ" అన్నట్లు శూర్పణఖయను నొకరాక్షసి యాదృచ్ఛికసుకృతమువలన దగ్గఱకువచ్చి ప్రాప్తవిషయమైయుండినను ఘటకుఁడగు నొకయాచార్యునివలన విశేష జ్ఞానముపుట్టియుండకపోవుటచేతను పురుషకారమూలకముగఁ జేరుటలేక ఆవిషయమునందసహ్యాపచారమొనరించి శ్లో॥ ౪౫ "నతుమామికి" లక్షీభూతయయి శ్లో॥ ౪౬ "ఇత్యుక్తోలక్ష్మణస్తస్యాః క్రుద్ధోరామస్యపశ్యతః । ఉద్ధృత్యఖడ్గంచిచ్ఛేదకర్ణనాసౌమహాబలః" అని ద్ర॥ "కూరారందవాళాల్కొడిమూకుఱంకాదిరండుమీరావిడుత్తు" అని ద్ర॥ "కాళోదుకొండిమూకఱుస్టుడనఱుత్తకైత్తలత్తా" అనియుఁ జెప్పఁబడినట్లు దక్షిణబాహువగులక్ష్మణునిచేత తానంటకయవైరూప్యముకలుగఁజేయ శ్లో॥ ౪౭ "విరూపేణంచాత్మనిశోణితేక్షితాశశంససర్వంభగినీఖరస్యసా" అన్నట్లు తెగినముకుఱుతోను తీండ్రముగ ప్రవహించురక్తముతోను తనభ్రాతయగు

నముసిద్ధించుటకై, యదృచ్ఛయా=యథేచ్ఛచేత—ఒకరిప్రయత్నము లేకయే, అహం=నేను, ఆగతః=వచ్చితిని. ౪౩. తేషాంతపస్వినాం = ఆఋషులయొక్క, ఆశ్రమాన్=ఆశ్రమములను, పర్యాయేణ=వరుసచొప్పున, జగామచ=పోవును. ౪౪. సరామః=దొడ్డభుజములుగలఆరాముఁడు, సీతయాసహ=సీతాదేవితోడను, భ్రాత్రా=సహోదరుఁడగు, లక్ష్మణేనసహ = లక్ష్మణునితోడను, పర్ణశాలాయాం=పర్ణశాలయందు, ఆసీనః=కూరుచుండినవాఁడై, చిత్రయా = చిత్తానక్షత్రముతోఁగూడిన, చంద్రమాఇవ=చంద్రునివలె, విరరాజ=ప్రకాశించెను. ౪౫-కాచిద్రాక్షసీ=ఒక్కరాక్షసస్త్రీ, యదృచ్ఛయా=యాదృచ్ఛికసుకృతముచేత, తందేశం=ఆప్రదేశమునుగూర్చి, ఆజగామ=వచ్చెను, సాతు=ఆది, శూర్పణఖానామ = శూర్పణఖయనిపేరుగలది. ౪౬. [illegible] ౪౭. [illegible] పురుషకారమూ

ఖరాసురుని యెదుట మొఱపెట్టుకొనఁగా వాఁడునతికుపితుఁడై శ్లో॥ ౪౮ "వ్యక్తమాఖ్యాహి కేనత్వమేవంరూపావిరూపితా" అని నిన్నిట్లువిరూపింజేసినవారలెవ్వరు వారలనువిశదముగఁ దెల్పుము అనియడిగినవారలిట్టివారనియడియాలము దెల్పుచున్నది తరుణౌ ఇత్యాదిగా॥శ్లో॥౪౯ "పుత్రౌదశరథస్యాస్తాం భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ" అన్నట్లు ఇట్టివానికుమారుఁడనియు ఈపేరుగలవాఁడనియుఁ జెప్పుటప్రాప్తమైయుండ తరుణౌ రూపసంపన్నౌ అనిపరువమునురూపమును నిరూపకములుగాఁజెప్ప నేలయనఁగా ఈచెప్పినదానికి వైరూప్యముకలిగినదిగాని వైరాగ్యముగలుగలేదుకనుక "కామమోహితా" అనియెడుతనయభినివేశముదృఢపడి భ్రాతలముందనియెఱుఁగకతనసహృద్గతమును దెల్పుచున్నది. అనుకూలురైనను ప్రతికూలురైనను ఈవిషయమునఁదగులుకొన్నవారికికృత్యమేయిదికదా? శ్లో॥ ౫౦ "యానిరామస్యచిహ్నాని" అనియడియాలమువిశదపఱచునట్లు సీతాదేవియాంజనేయులనఁగా శ్లో॥ ౫౧ "త్రిస్థిరస్త్రిప్రలంబశ్చ" అనివచియించుటకుపూర్వము శ్లో॥ ౫౨ "రామఃకమలపత్రాక్షస్సర్వసత్వమనోహరః" అనివచియిం

జ్ఞ చేయఁబడిన, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు, క్రుద్ధః=కోపముగలవాఁడై, రామస్యపశ్యతః=రాముఁడుచూచుచుండఁగా, ఖడ్గం=కత్తిని, ఉద్ధృత్య=ఎత్తి, మహాబలః=గొప్పబలముగలవాఁడై, కర్ణనాసా-చెవులనుముక్కును, ఛిచ్ఛేద-ఛేదించెను. కూరార్ంద వాళాల్-వాఁడికలిగినకత్తిచేత, కొడిమూక్కుం-నిడుపాటిముక్కును, కాది రెండుం-చెవులు రెండును, ఈరావిడిత్తు-ఛేదించి. కాదోడు-చెవులతో, కొడిమూక్కుం-నిడుపాటిముక్కును, అన్ఱు-అప్పుడు, ఉడన్-వెంటనే, అరుత్త-కోసిన, కైత్తలత్తాయి-హస్తముగలవాఁడా. ౪౭-సా-ఆ, ఖరస్యభగినీ ఖరునిచెల్లెలు, శోణితోక్షితాసతీ-నెత్తురుగ్రక్కుచు, ఆత్మని-తనయందు, విరూపణం-కురూపిణినిఁగాఁ జేయుటను, సర్వం-అంతయును, శశంస=చెప్పెను. ౪౮- కేన=ఎవనిచేత, త్వం=నీవు, ఏవంరూపా=ఈవిధమయినరూపముగలదానివిగా, విరూపితా=వికారరూపిణీత్వము చెందింపఁబడితివో అదంతయు, వ్యక్తం=ప్రకాశముగ, ఆఖ్యాహి=చెప్పుము. ౪౯- దశరథస్య=దశరథునికి, రామలక్ష్మణౌ=రాముఁడనియు లక్ష్మణుఁడనియు, పుత్రౌ=కుమారులు, ఆస్తాం=కలరు. ౫౦- యానిరామస్యచిహ్నాని = రామునియొక్కగురుతులేవిగలవో? ౫౧- త్రిస్థిరః = బొమ్మ పిడికిలి మనికట్టు ఈమూటియందును స్థైర్యముగలవాఁడు, త్రిప్రలంబః-నాసికలుభుజములుముష్కలు ఈమూటియొక్క ప్రేలుటకలవాఁడు. ౫౨-రా

చెనుగదా? ఇవిప్రయోజకరూపనామములనియుఁజెప్పనగును అందు॥శ్రు॥ ౫౩ "రూపాణివిచిత్యధీరఃనామానికృత్వా"అనియెడిక్రమములో ప్రథమభావియగురూపమునుముందుఁజెప్పుచున్నదియనియైనఁజెప్పవచ్చును. లేక శ్లో॥ ౫౪ "సుప్తప్రమత్తకుపితానాంభావజ్ఞానందృష్టం" అనువచనప్రకారముకుపితయగుటంజేసి హృద్గతార్థము నవశముగఁబ్రకాశము సేయుచున్నది. అనియైనఁజెప్పవచ్చును ఇందు॥శ్లో॥౫౫"రామమిందీవరశ్యామంకందర్పసదృశప్రభం । బభూవేంద్రోపమందృష్ట్వా రాక్షసీకామమోహితా" అన్నట్లు తానాతనిఁగాంచికాముకియగుటకుమూలమయి యాకర్షకమగునొకయాకారమును తన్నుపరిభవించుటవలనంగలిగిన కోపాతిశయముచే శ్లో॥౫౬ "తయోస్తస్యాశ్చరుధిరంపిబేయమహం"అనివచియించునదిగాన శ్లో॥ ౫౭ "కోయమేవంమహావీర్యః" అనిరామలక్ష్మణులకొలఁదిమెఱుంగకసంశయించుచుండుతనభ్రాతయయినఖరునితో శ్లో॥ ౫౮ "ఫలమూలాశినౌదాంతౌ తాపసౌధర్మచారిణౌ" అనివారలయొక్కలాఘవమును జెల్పు

మః=శ్రీరాముఁడు, కమలపత్రాక్షః=తామరరేకులవంటి కన్నులుగలవాఁడు, సర్వసత్వ=ఎల్లప్రాణులకు, మనోహరః=మనసునకుఁబ్రియమైనవాఁడు. ౫౩. ధీరః=సర్వజ్ఞుఁడైనపరమాత్మ,రూపాణి-రూపములను, విచిత్య-సృజించి, నామాని-పేళ్లను కృత్వా - చేసిపెట్టి. ౫౪- సుప్త-నిద్రించువారును, ప్రమత్త-మైమఱచినవారును, కుపితానాం - కోపించినవారు-వీరియొక్క, భావజ్ఞానం - మనస్సులోనితాత్పర్యము నెఱుఁగుట, దృష్టం-కనఁబడును. ౫౫- ఇందీవరశ్యామం-నల్లకలువల నల్లదనమువంటినల్లదనముగలవాఁడును, కందర్పసదృశప్రభం - మన్మథుని సౌందర్యకాంతివంటి సౌందర్యకాంతిగలవాఁడును, ఇంద్రోపమం - (వైభవమునందు) ఇంద్రునికిసాటియయినవాఁడునగు,రామం-శ్రీరాముని,దృష్ట్వా-చూచి,రాక్షసీ-శూర్పణఖ,కామమోహితా-మన్మథవికారముచేత మోహించినదిగా, బభూవ-ఆయ్యెను. ౫౬- అహం-నేను, తయోః-ఆకుమారులయొక్కయు, తస్యాశ్చ - ఆసీతాదేవియొక్క, రుధిరం-రక్తమును, పిబేయం-పానముచేయుదును. ౫౭- ఏవంమహావీర్యః - ఇట్టిగొప్పవీర్యముగలవాఁడు, కోయం - ఎవఁడు. ౫౮- ఫలమూలాశినౌ - పండ్లనువేళ్లను భుజియించువారును, దాంతౌ-బ్రహ్మచర్యాది [illegible] తాపసౌ-తపస్వులును,

నట్టియొకయాకారమును శ్లో॥ ౪౯ "రామస్యచమహాత్కర్మ మహాంస్త్రా శోభవేన్మమ" అనివీరలకుభయపడియున్నదికాఁబట్టి వానిమనస్సునందు క్రోధముజ్వలింపఁజేయుటకును శ్లో॥ ౬౦ "బుధ్యాహమనుపశ్యామినత్వం రామస్యసంప్రతి । స్థాతుంప్రతిముఖేశక్తస్సచాపస్యమహారణే" అనిచాప హస్తుఁడై యామగధీరుఁడుబయలువెడలెనేని నీవు ఆతనిమెదుటనిలవఁగల వా? అనివారలమగఁటిమినివెల్లడిసేయునట్టి యాకారమొక్కటియును చేరి యాకారత్రయమువివక్షితము. అందుమొదటియాకారమునందుయోజనా ప్రకారముదెల్పఁబడును [౧] "తరుణౌరూపసంపన్నౌసుకుమారౌమహాబ లౌ।పుండరీకవిశాలాక్షౌచీరకృష్ణాజినాంబరౌ" వారికిఁగలపరువముశరీర సౌందర్యము చేష్టలుగాంభీర్యము కన్నులయందముసాదృశ్యమునువారియం దేకాని యితరులయందు లేవుసుమీయనుచున్నది॥ ద్ర॥ ౬౧ "ఎన్నై యిదు విళైత్తవీరిరెండుమాల్వరైత్తోళ్ మన్నవర్" అన్నట్లు నన్నుఁగూడచిక్కు పడఁజేసియిట్లొనర్చినది యాగుణసముదాయముగదా (తరుణౌ) శ్రు॥౬౨ "యువాకుమారః" అనియు శ్రు॥ "యఃపూర్వ్యాయవేధసేనవీయసే సుమజ్జానయేవిష్ణవేదదాశతియువీయసే" అనియు॥ ద్ర॥ "అరుంబినైయ లరై" అనియువేదాంతసిద్ధమగునర్థమును ఈయొకరాక్షసిమిక్కిలియస దృశముగఁదెల్పుచున్నదిసుమా? ఇట్లుదెల్పుట రాక్షసస్త్రీలకుఁగృత్యమై

ధర్మచారిణౌ-ధర్మమునడుపువారును, (రామలక్ష్మణులు.) ౪౯- రామస్య-రాముని యొక్క, కర్మ-కృత్యము, మహత్-గొప్పది, మమ-నాకు, మహాన్ - గొప్ప, త్రాసః-భయము, భవేత్-కలుగును. ౬౦- అహం-నేను, బుద్ధ్యా - బుద్ధిచేత, సంప్రతి- ఇప్పుడు, మహారణే-గొప్పయుద్ధమునందు, సచాపస్య - ధనుస్సుతోఁగూడికొన్న, రామస్య-శ్రీరామునికి, ప్రతిముఖే-ఎదురుమొగమై, స్థాతుం-నిలుచుటకు, త్వం-నీవు, నశక్యః - శక్తుఁడవుకావని, అనుపశ్యామి-ఊహించెను. ౬౧. ఎన్నై-నన్ను, ఇదు విళైత్త ఇట్టిదశపొందించిన, ఈరిరెండుమాల్వరైత్తోళ్ - పర్వతశిఖరములనుబోలిన మూఁపులుగలవాఁడగు, మన్నవర్-ప్రభువు. ౬౨- అకుమారః-కౌమారప్రాయము లేని, యువా-తరుణుఁడు. యః-ఎవఁడు, పూర్వ్యాయ-ప్రాచీనులకుఁ బ్రాచీనుఁ డైన, వేధసే-సృష్టికర్తయైన, నవీయసే-సూక్ష్మములలో సూక్ష్మమయిన, సుమజ్జా

యున్నడిగదా॥ శ్లో॥ ౬౩ "వ్యక్తమేష మహాయోగీ పరమాత్మా సనాతనః
తమసః పరమో ధాతా శంఖచక్రగదాధరః" అని మండోదరి చెప్పియుండ లే
దా? (తరుణౌ) ముక్తులు బద్ధులు దశరథవసుదేవాదులు ఇట్టివారలతోడ
భేదములేక॥ ద్ర॥ ౬౪ "కరియానొరుకాళై" అనియు॥ ద్ర॥ "కాళై పుగుద
కనాక్కండేన్" అనియు చెప్పఁబడినట్లు ప్రణయినులను వశపఱచుకొనుటప
రువము వలననే కదా, అట్లగుటచేత అట్టి పరువమునందే యీ శూర్పణఖయు
ప్రథమమున నిచ్చఁగొన్నదయ్యెను. (తరుణౌ) ఇది బద్ధభావయగుట రామ
చంద్రునియందు, దీనికి వైరూప్యము నొనఁగూర్చినవాఁడు లక్ష్మణుఁడు, ఈ
రెండు పక్షములయందు తాఁగామించినవానినైన తన్ను విరూపినిఁ జేసినవాని
నైన ఒకనినే చెప్పవలసియుండ ద్వివచనాంతముగఁ జెప్పనేల యనఁగా
శ్లో॥ ౬౫ "అన్యోన్యసదృశౌ వీరౌ" అన్నట్లు అందమునందును మగఁటిమియం
దును ఒండొరులతో సమానులగుటచేతను॥ శ్లో॥ ౬౬ "కృతదారోఽస్మి భవతీ
భార్యేయం దయితా మమ" అనియు॥ శ్లో॥ "శ్రీమానకృతదారశ్చ లక్ష్మణో
నామ వీర్యవాన్। అపూర్వభార్యార్థీ చ తరుణః ప్రియదర్శనః। ఏనం భజ
విశాలాక్షి భర్తారం" అని నేను కృతవివాహుఁడను స్నిగ్ధభార్యుఁడనుగాన
నీకుఁదగినవాఁడనుగాను. ఈతఁడు అకృతవివాహుఁడును వివాహముచేసి

నయె=శ్రీలక్ష్మీభర్తయైన, యవీయసే=మిక్కిలి వయస్సంపన్నుఁడైన, విష్ణవే=శ్రీవి
ష్ణుదేవునికొఱకు, దదాశతి=ఇయ్యఁగోరుచున్నాఁడు. అరుంబినై=మొగ్గయొక్క
స్వరూపముగలవాఁడును, అలరై=వికసించిన పుష్పరూపముగలవాఁడును, ఇవి శ్రీ
తిచేఁజెప్పనట్టి మాటలుగా ద్రావిడభాషలో ప్రసిద్ధములు. ౬౩. ఏషః=ఈతఁడు,
మహాయోగీ=యోగీశ్వరశ్రేష్ఠుఁడును, పరమాత్మా=బ్రహ్మస్వరూపుఁడును, సనాత
నః=నాశములేనివాఁడును, తమసః=తమస్సుకంటె, పరమః=అతీతుఁడును, ధా
తా=రక్షకుఁడునగు, శంఖచక్రగదాధరః=శంఖము చక్రము గదధరియించెడివాఁడు
గా, వ్యక్తః=ప్రకాశించెను. ౬౪. కరియాన్=నల్ల, ఒరుకాళై=ఒకవృషభము,
అనఁగా పురుషశ్రేష్ఠుఁడు. కాళై=వృషభము, పుగుద=తూటినట్లు, కనాక్కం
డేన్=కలగంటిని. ౬౫. అన్యోన్య=ఒండొరులతో, సదృశౌ=సమానులును, వీరౌ
=శూరులును. ౬౬. భవతీ=ఓపడుచా, కృతదారః అస్మి=వివాహముచేసికొనియు

కొనవలయునని మెడి యాశగలవాఁడునై యున్నాఁడు. కాన ఈతనిభర్త గావరింపుము. అని శ్రీరాముఁడువచియింపఁగా ఆమార్గమునలక్ష్మణుని యందు ఇదిబద్ధభావమైయాతనిఁజేరఁగా॥ శ్లో॥ ౬౭ "కథందాసస్యమే దాసీభార్యాభవితుమర్హసి । ఆర్యస్యత్వంవిశాలాక్షిభార్యాభవయవీయసీ" అనియాతనికిదాసుఁడవైన నాకుభార్యవైతివేని నీవునుదాసివగుదువు. ఇదినమ్రతయెఱుంగని రాక్షసులకులమునఁబుట్టిననీకుతగదు. పట్టపుదేవివైయుండునట్లు రామునికి రెండవభార్యగానుండయత్నింపుము. అనిలక్ష్మణుఁడుచెప్పెను. దానిచేనచ్చికయెచ్చివినీతయయి యిరువురియెడలనుబద్ధభావయగుటచేతను, వైరూప్యకరణమునందును॥శ్లో॥౬౮ "విరూపయితుమర్హసి" అనిరాముఁడుప్రయోజకకర్తగాను॥శ్లో॥౬౯ "ఉద్ధృత్యఖడ్గంచిచ్ఛేదకర్ణనాసౌమహాబలః" అన్నట్లు లక్ష్మణుఁడుక్రియాకర్తగాను ఉండుటచే శ్లో॥ ౭౦ "తాభ్యాముభాభ్యాంసంభూయప్రమదామధికృత్యతాం।ఇమామవస్థాంనీతాహం" అనిఇద్దఱునుగలిపిచెప్పినట్లుగ నిందును రామలక్ష్మణులనుసమానముగఁదెల్పుచున్నది. (తరుణౌ) ద్ర॥ ౭౧ "ఇరువరాయువందార్

న్నాను, ఇమం=ఈ, మమ=నాయొక్క, భార్యా=పత్ని, దయితా=నాకుమిక్కిలి ప్రియురాలు, శ్రీమాన్=శ్రీమంతుఁడగు, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు, అకృతదారశ్చ=వివాహముచేసికొననివాఁడు, వీర్యవాన్=శూరుఁడు, అపూర్వభార్యాప్రార్థీచ = అపురూపమగు కళత్రమునుగోరువాఁడును, తరుణః=యౌవనముగలవాఁడును, ప్రియదర్శనః=చూచుటకు ప్రియుఁడుగానున్నవాఁడును, విశాలాక్షి=ఓవెడలుపు కన్నులుగలదానా, ఏనం=వీనిని, భర్తారం=పెనిమిటిఁగా, భజ=పొందుము. ౬౭. దాసస్య=పనిచేసిజీవించెడువాఁడగు, మే=నాకు, దాసీభార్యా = దాసియగుభార్యవుగా, భవితుం=అగుటకు, కథమర్హసి=ఎట్లాతగుదువు, విశాలాక్షి=ఓవిశాలాక్షీ, ఆర్యస్య=మాయన్నగారికి, యవీయసీభార్యా=చిన్నభార్యగా, భవ=కమ్ము. ౬౮. విరూపయితుం=కురూపినిగాఁజేయుటకు, అర్హసి=తగుదువు. ౬౯. మహాబలః=గొప్పబలముగలలక్ష్మణుఁడు, ఖడ్గముద్ధృత్య = కత్తియెత్తి, కర్ణనాసౌ = చెవులుముక్కును, చిచ్ఛేద=ఛేదించెను. ౭౦. తాభ్యాముభాభ్యాంసంభూయ=వారిద్దఱుచేరి, తాంప్రమదామధికృత్య=ఆస్త్రీనిగుఱించి, అహం=నేను, ఇమాం=ఈ, అవస్థాం=అవస్థను, నీతా=పొందింపఁబడితిని. ౭౧. ఇరువరాయి = ఇద్దఱుగా, వందార్=

ఎన్ మున్నే నిన్నార్" అన్నట్లు ఒకరిద్దఱుగావచ్చిగదా నన్నుభంగపఱచి నది. (తరుణౌ) అన్నదమ్ములైతే పరువమునందును కొంచెము తారతమ్య ముగానఁబడును. అట్లులేక ఏకాకారులయికదావారున్నవారు. జన్మనక్ష త్రములు పునర్వసుపుష్యములు కాఁబట్టి మొదటిదినము వెనుకటిదినముగా నుండుటంజేసియంతగా భేదముండదుకదా? ఇట్లుపరువముచే నెల్లవారల పరవశులంజేయుదురు అంతేనా ఆకారములుగాంచినఁగూడ సమాన ములుగానుండునాయనఁగా (రూపసంపన్నౌ) రూపముఁజూడఁగాఅంద ముకావలయునన్నవారు వారివద్దయాచించికొనిపోవలసినట్లు సర్వలోక శ్లాఘనీయమగుసౌందర్యముచే నొప్పుకన్నులకలిమికిఁ దగుఫలముప్విధావి భక్తమైయున్నదియనితోచును. (రూపసంపన్నౌ) ద్ర॥ ౭౨ "కామనార్ తాతై"అన్నట్లు ఆకాముఁడును శ్రు॥౭౩"అంగాదంగాత్సంభవసి"అన్న విధముగనీతనిదేహముయొక్క యేకదేశమునుండియుత్పన్నుఁడగుటచేతనే గదా యట్టిసౌందర్యముగలవాఁడయ్యెను. (రూపసంపన్నౌ) ౭౪ "ఉత్ప న్నంద్రవ్యంక్షణంనిర్గుణంతిష్ఠతి" అనువచనముచొప్పున తొలుతఆశ్రయము ను పిమ్మటయాశ్రయమునందుగుణములునుకలుగునట్లుగాక॥ శ్లో॥౭౫"రూ పదాక్షిణ్యసంపన్నఃప్రసూతః" అనుచందముగ రూపతదాశ్రయములు రెండును సహోత్పన్నములయివే యాతనియందున్నవిసుమా. (రూ పసంపన్నౌ) ద్ర॥ ౭౬ "వడివుడైవానోర్తలవనె' అని "అచ్చోవొరువ

వచ్చిరి, ఎన్మున్నే=నాయెదుట, నిన్నార్=నిలచిరి. ౭౨. కామనార్ తాతై = కా మునికితండ్రి. ౭౩. అంగాదంగాత్ = అంగైకదేశమునుండి, సంభవసి=పుట్టితివి.

౭౪. ఉత్పన్నంద్రవ్యం = పుట్టినవస్తువు, క్షణం=పుట్టినక్షణకాలము, నిర్గు ణం=గుణశూన్యమై, తిష్ఠతి=ఉన్నది. ౭౫. రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః=రూపముచే తను దాక్షిణ్యముచేతను పరిపూర్ణుఁడై, ప్రసూతః=కలిగెను. ౭౬. వడివుడై=సౌం దర్యముగల, వానోర్=దేవతలకు, తలైవనే=ముఖ్యుఁడా. అచ్చో=ఔర, ఒరు వ్వళకియవా=ఏమిసౌందర్యము. ఎన్=నాయొక్క, ములై=కుచములను, ఆళ=భ రించునట్లు, ఒరునాళ్=ఒకనాఁడు, ఉన్నకైతాల్=నీచేతులచేతను చేత, ఆళాయి =పరిపాలింపుము, కార్=నలుపు, ఆర్=నిండినట్టి, తిరుమేని=దేహమును, కండ

కిళియవా" అని "ఎక్ముళై యాళవారునాళున్నకలత్తాలాళాయి" అని "కారాల్ తిరుమేనికణ్ణడువేకారణమా పేరాప్పిదత్తాత్తిరుతరువర్" అని శ్లో॥ "రామేతిరామేతిసదైవబుద్ధ్యాపిచింత్యవాచాబ్రువతీ" అనియు చెప్పఁబడునట్లు, ఆఁడుకూఁతులై పుట్టినవారు మోహాక్రాంతులై పిచ్చిపట్టినవారుచుండవలసినట్లున్నదిసుమా వారలయాకారము. ఇతరులెల్లవారు వారలకువ్యాప్యులేగాని సమానులుగూడ గారు. ఈయిరువురి దేహసౌందర్యములో నేకదా నేనిప్పుడుతగులుకొనిచిక్కుపడుచున్నాను. ఈసౌందర్యముండియు ఆలింగనముచేసికొంటిమేని కఠినముగానుండునా యేమి యనిన (సుకుమారౌ) మోటురాక్షసులగుమీవంటికఠిన దేహములుకారుసుమావారు. వారిదేహములుఆలింగనముచేసికొన్న పుష్పములనుకౌగిలించికొనునట్లుమృదువులై యుండును. దృష్టాంతముచెప్పెదువారును॥శ్లో॥ ౭౭ "అతసీపుష్పసంకాశం" అని "రామమిందీవరశ్యామం" అని ద్ర॥ "పూవైపూవణ్ణా" అని "కాయాంపూవణ్ణా" అనియు పుష్పముతో నేపోల్చివచియించిరి. (సుకుమారౌ) ద్ర॥ ౭౮ వడివిణైయిల్లామలర్ మకళ్ మత్తనిలమకళ్ పిడిక్కుమెల్లడి అన్నట్లు పుష్పములోనిపరిమళమును భూమిలోనిగంధమును ఉపాదానముగాఁగలవారలగు దేవీజనమును తాముకౌగిలించుకొనుటనుమాత్రమేకాకపదేపదేచూచుటనుగూడ ఓర్వఁజాలదుసు మీవారిమార్దవరీతి. (సుకుమారౌ)ద్ర॥ ౭౯ "నడందకాళ్ కళ్ నొందవో" అని "అడియార

దువే=చూచుటయె, కారణమా=హేతువుగా, పేరా=వానినామమునే, పిదత్తా=జల్పించుచు, తిరుతరువర్=తిరుగుదును. ౭౭. అతసీపుష్ప=నల్లఅగిసెపువ్వులో, సంకాశం=సమానుఁడును. పూవైపూవణ్ణా కాయాంపూవణ్ణా=ఈ రెంటికి అతసీపుష్పమువంటి వర్ణముగలవాఁడనియర్థము. ౭౮. వడివిణైయిల్లా = సౌందర్యమునందుసాటిలేని, మలర్ మకళ్ =తామరసవాసిని—లక్ష్మి, మత్తనిలమకళ్ =ఇతరమైన భూమియు, పిడిక్కు=పట్టునట్టి, మెల్లడి=మృదువులగుపాదములు. ౭౯-నడందకాల్ కళ్ =నడిచినపాదములు, నొందవో=నొచ్చినవో. అడియార్ =దాసులయొక్క, అల్లల్ =దుఃఖములను, తవిర=పోఁగొట్టిన... వెన్తిల్ = గెలుపునందు, ఇప్పడితాణ=ఇట్లు, తావియ=ఆక్రమించిన, అశైవో = శ్రమమో.

ల్లల్‌తవి ర్తవశ్శైవో'' అని "వెన్ణవిప్పడితాళ్‌సేందుతావియవశ్శైవో" అని "తాళాలులకమళందవశ్శైవోకొల్"అనియు, స్వాభావికమగువ్యాపారము గూడ సుకుమారదేహమునకుఆయాసకరమని యనుకూలురు మనస్సుననొచ్చుకొనునట్లుగదావారలమార్దవముండుపిధము.(సుకుమారౌ)* దివ్యుఁడగు కాముఁడు ఒక్కరుఁడే. వీరి లేఁతపరువముఁజూడుము ఇద్దఱుమన్మథులవలెగదాతోఁచుచున్నవారు. (రూపసంపన్నౌసుకుమారౌ) అతఁడనంగుఁడుగాగదాయుండును. "కందర్పఇవమూర్తిమాన్" అన్నట్లు ఈమన్మథులు రూపవంతులైయున్నారుసుమీ. శ్లో॥ ౮౦ "రామమన్మథశరేణతాడితా దుస్సహేనహృదయేనిశాచరీ"అని, కామునిఁగా నే రాముని చెప్పియున్నాఁడుగదా. ఇట్లు తారుణ్యసౌందర్యములుమాత్రముగలిగి దూరముననుండివశీకరించుటయేకాక సమీపించియనుభవింపఁబోవస్థిరముగనిల్వలేక దుర్బలులుగానుందురోయనఁగా(మహాబలౌ)వైయాత్మ్యమునందును॥ద్రా॥౮౧ "తో త్తోంమడనెంజమెంబెరుమాన్నారణర్కు"అని "వరైయెడుత్తపెరుమానుక్కిళ్ందేనెన్‌పరివిలైయె" అనియు ఆఁడుకూఁతులైపుట్టినవారు తమమనంబులందువలపుగొని వ్రాసియిచ్చునట్లుగదావారున్నారు. (మహాబలౌ) శ్లో॥ ౮౨ "రామస్తుసీతయాసార్ధంవిజహారబహూన్‌బుుతూన్" అనియు

తాళాల్ = పాదముచేత, ఉలకం = లోకమును, అళంద = కొల్చిన, అశ్శైవోకోల్ = శ్రమమో. ౮౦- దుస్సహేన = సహింపగూడని, రామమన్మథశరేణ = రాముఁడనెడిమన్మథునియొక్కబాణముచేత, హృదయే = ఉల్లమునందు, తాడితా = ప్రహరింపఁబడినదియగు, నిశాచరీ = రాక్షసి. ౮౧. మడనెంజం = ముగ్ధమగుమనస్సును; ఎంబెరుమాన్ = నాస్వామియగు, నారణర్కు = నారాయణునికే, తోత్తోం = ఓడిలిమి—అధీనముచేసితిమి. ఎన్ = నాయొక్క, పరివిలైయె = మినమినలాడుహస్తకంకణములుగలకూఁతును, వరైయెడుత్తపెరుమానుక్కు = కొండనెత్తినస్వామికి, ఇళ్ందేన్ = ఓడితిని—సమర్పించితిని. ౮౨-రామస్తు = రాముఁడు, సీతయాసార్ధం = సీతతోడ, బహూన్‌బుుతూన్ = పెక్కుబుుతువులు, విజహార = విహరిఁచెను. మైందనై =

* సు = మంచి, కు = భూమికి, మారౌ = మన్మథులు, అనుసరముపలన నీక్రిందటియోజనసరిపడును.

ద్ర॥ మైందనై మలరాళ్ మణవాళనై " అనియు చెప్పినట్లు శృంగారమునందు అనేకబుభుక్షువులొకకాటిగఁ బ్రవర్తించినను వారిప్రాగల్భ్యము యెదుటివారు అప్రధానులును తామేప్రధానులునయి వర్తించువిధమునను యుండును సుమీ, లేక (మహాబలౌ) ద్ర॥ ౮౩ "కాదర్ కడల్ పురైయవిళైవిత్తకారమర్ మేనినంగణ్ణన్" అన్నట్లు, పదువమును దేహసౌందర్యమును సౌకుమార్యమును సాధనములుగాఁ జేసికొని యితరులకుతటాలునతనవలలోఁ జిక్కునట్లునచ్చిక పుట్టించి మరల తమహృదయమునం దేవియుఁ దూటకయుండునట్లు † వారలయధ్యవసాయప్రాబల్యమున్నది. అయిననట్టి సముదాయశోభకంటె నవయవశోభతగ్గియుండు నాయనిన. (పుండరీకవిశాలాక్షౌ) కన్నులయందము చూచినవారలకుఁ దృప్తికలుగఁ జేయునట్టిదైనఁగదా మఱియొకయవయవమునందుప్రవర్తించి చూడనిచ్చును. (పుండరీకవిశాలాక్షౌ) ఇతరావయవశోభసమీపించినఁగాని సౌకిఁంపదు. అట్లుగాక ॥ద్ర॥ ౮౪ "తూతుశెయికణ్ కళ్ కొండొన్ఱుపేశి" అనియు "తామరైకణ్ గళ్ కొండీరిదియాలో" అనియు, దౌత్యమునందును దోచినంతమాత్రముననే సౌకిఁంపఁజేయునట్లుగ శాకన్నులున్నవి. (పుండరీకవిశాలాక్షౌ) పుండరీకమనఁగా దెల్లతామరపువ్వు. శ్లో॥౮౫ "సంరక్తనయనాఘోరాః" అన్నట్లు మీవలెరూక్షములగుకటాక్షములుగాక యాకన్నులు సుప్రసన్నధవళములై యున్నయవి. (పుండరీకవిశాలాక్షౌ) తమోగుణోద్రేకముచేత నిద్రాకషాయితములుగాక రజోగుణోద్రేకముచేత కోపసంరక్తములుగాక సత్వగుణప్రచురము

కుమారప్రాయముగలవాఁడును, మలరాళ్ మణవాళనై = తామరసవాసినియొక్క పెండ్లికుమారుని. ౮౩- కాదల్ = వలపును, కడల్ పురైయ = సముద్రముపొరలునట్లు, విళైవిత్త = కలుఁగజేసిన, కారమర్ మేనినంగణ్ణన్ = నలుపుడాలు గలమనకృష్ణుడు. ౮౪. తూతుశెయి = దూతకృత్యము సేయునట్టి, కణ్ గళ్ కొండు = కన్నులఁగొని, ఒన్ఱు = ఒకవిషయము, పేశి = మాట్లాడి. ౮౫- సంరక్తనయనాః = మిక్కిలియెఱ్ఱనై

---

† అనఁగా స్త్రీలను తమనిమిషమున నెటపుట్టినట్లుచేసి తాము వారల స్మరింపకయుండునట్టి మనోబలముగలవారనుట.

లగుటచే నతిప్రసన్నములగు వారికన్నులయొక్క ప్రసాదగుణము రక్షణో పయోగులగు తారకలతోను ఎఱ్ఱని రేఖలతోనుగలసి యాహ్లాదావహము యియున్నది. (పుండరీకవిశాలాక్షా) వారు॥ శ్లో॥౨౬ "ఆత్మానంమానుషంమన్యే" అని, తమ్ము తాముమరచిపోయినను॥ శ్రు॥ "యథాకప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ" అన్నట్లు ఈకన్నులు అంతరంగమునఁదాగియున్న పరత్వమును కొంటెములు జెప్పి ప్రకాశింపఁజేయుచున్నవి. (పుండరీకవిశాలాక్షా) క్షీరసముద్రము నకుంబోలి ఎవ్వరును సాంతముగ దెలిసికొనఁగూడని వైశాల్యముకలిగియుండువారికన్నులు అట్లతివిశాలములై యున్నయవి. (పుండరీకవిశాలాక్షా) కన్నులయందుండెడి తేటదనంబునుబట్టి పుండరీకమనాక యుపమానముగఁజెప్పితిని. అంతేకాని వైశాల్యముఁగాంచినయెడల సముద్రమునందుదిగినవారుదరిగానక భ్రమియుచందమున ప్రాంతవిస్తీర్ణములై చెలుకులుజిమ్ముచు రక్తరేఖికాలంకృతంబులై యతిదీర్ఘములయి యొప్పునట్టి పెద్దకన్నులని చెప్పవచ్చును. అంయకాని యాకన్నులుమాటియొక విధము నవర్ణింపశక్యములా? (పుండరీకవిశాలాక్షా) ॥ద్ర॥ ౨౭ "ఉయిరెల్లాం తాయాయి యళిక్కిన్ఱ తండామరైకణ్ణన్" అని "తడంగొళ్ తామరై కణ్ విఴిత్తు విడంగొళ్ మూవులకుందొழவిరుందరుళాయ్" అనిచెప్పఁబడినట్లు, బద్ధముక్తనిత్యాత్మకమయిత్రివిధకోటియగు నుభయవిభూతియును ఏకోద్యోగమునఁగటాక్షింపఁదగినవైనుమీయీకన్నులున్నయవి. (బాహు బలౌపుండరీకవిశాలాక్షా) బలమునుచూపివారలనోడించివారు॥శ్లో॥ "జితంతేపుండరీకాక్ష" అని॥ద్ర॥౨౮ "తామరైకణ్ణనై విణ్ణోర్ పరవుం తలమకనై"

నకన్నులుగలవారును, ఘోరాః=క్రూరులును. ౨౬- ఆత్మానం=తన్ను, మానుషం= మనుష్యునిఁగా, మన్యే=తలంచెదను. ౨౭- ఉయిరెల్లాం=ప్రాణులకెల్లను, తాయాయి=తల్లియయి, అళిక్కిన్ఱ=రక్షించునట్టి, తండామరైకణ్ణన్=పుండరీకవిశాలాక్షుఁడు. తడంగొళ్ తామరైకణ్ విఴిత్తు = విశాలములగుతామరసనేత్రములను తెఱచి, ఇడంగొళ్ =విశాలములగు, మువ్వులకుం=మూడులోకములును, తొழ- స్తుతింపఁగా, ఇరుందరుళాయి=వేంచేసియుండుమా. ౨౮ విణ్ణోర్ పరవుం - దేవతలు స్తుతించునట్టి, తలైమకనై-ముఖ్యుఁడగునట్టి, తామరైకణ్ణనై =తామరసాక్షుని,

అనిర్వాసియిచ్చునట్లు సేయుట కన్నులయందమునుసాధనముగాఁజేసికొని యేకదా?(మహాబలౌపుండరీకవిశాలాక్షౌ)వారలయందుప్రేమించినవారు మరలవెనుదీ:గుకర్ల౯ "అవలోకనదానేనభూయోమాంపాలయ" అనియు శ్లో॥ పుండరీకాక్షరక్షమాం" అనియు॥ ద్ర॥ "తామరైకణ్కళాలేనో క్కాయ్," అనియు, ప్రతిపదముప్రేమాతిరేకవశీకృతులై వారలుకాళ్లపట్టు కొనినిర్బంధించునట్లుచేయునది యాకన్నులసొంపేసుమీ? పుండరీకవిశా లాక్షౌ సుకుమారౌ అనియెడి పదద్వయముచేతను మన్మథులేవీరలని చెప్పఁబడెను. అట్లైనపుష్పబాణములుండవలయునే, అట్లుపుష్పబాణము లుగలయాకారములుగలవాయనఁగా॥ద్ర॥ ౯౦ "కణ్ణైకళ్-ఙెన్నుమ్ శిరైకోల్ లాల్ నెంజూడురువవేయుండునిలైయుంతళర్ందునైవేనై" అన్నట్లు, న న్నుపూర్వస్థితిమార్చి తనకువశ్యఁగాఁజేసికొన్నపుష్పబాణములు ఈమన్మ థులకుఁగన్నులేసుమీ? అవయవశోభామాత్రముచేతనేనావశ్యపఱచుకొం దురు.అనఁగా(చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) వారువేషాలంకారసౌభాగ్యముచే తను వశ్యపఱచుకొందురనియనుచున్నది.(చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) ద్ర॥౯౧ "శెవ్వరత్తవుడైయాడై-యదన్ మేలోర్ శివళిక్కైకచ్చు" అన్నట్లు, లోనఁ గట్టుకొనునదివల్కలము పైనధరించునది కృష్ణాజినముగాఁగదాయుందు రు. (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) తారుణ్యాదిగుణములసముదాయమునుఁ గుంభి తముచేసియుండునట్టిరత్నపేటికలుసుమీ? ॥శ్లో॥ "తరుణౌరూపసంపన్నౌ సుకుమారౌమహాబలౌ। పుండరీకవిశాలాక్షౌచీరకృష్ణాజినాంబరౌ" శ్లో॥

౯౯-అవలోకనదానేన-కటాక్షించుటచేత, భూయః=విశేషించి,మాం=నన్ను,పాల య=పాలింపుము. పుండరీకాక్ష=తామరలవంటి కన్నులుగలవాఁడా, మాం=న న్ను, రక్ష=పాలింపుము, తామరైక్కణ్కళాలే=కమలములవంటికన్నులచేత, నో క్కాయి=కటాక్షింపుమీ.౯౦.కణ్ణైక్కళ్-ఙెన్నుం=కటాక్షములనియెడి, శిరైకోల్-లాల్-బాణవిశేషములచే, నెంజు=హృదయమును, ఊడురువవే=అంతయును, ఉండు=కబళీకరించి, నిలైయుం=స్థితియు, తళర్ందు=శిథిలమై, నైవేనై = కృశించుచున్న: ౯౧. శెవ్వరత్తవుడైయాడై=మిక్కిలిరక్తవర్ణముగల[illegible], అదన్ మేల్= దానిమీఁద, ఓర్ శివళిక్కైకచ్చు=సువర్ణరేఖాలంకృతమైన యొకయుదరబంధమును.

౯౨ "కిమివహిమధురాణాంమండనంనాకృతీనాం" అన్నట్లు, అనాగరిక వేషముగలవారగు ఋషులనుగూడవికృతరూపులనుగాఁజేయునట్టి యావల్కలాజినములు వారిదేహములందుఁజేరి విశేషసుందరములైయున్నవి. (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) వారెదిధరియించినను మనోహరమైయుండునుగదా? ఆకర్షకమనుటకు॥శ్లో॥ ౯౩ "తాసామావిరభూత్ శౌరిస్స్మయమానముఖాంబుజః। పీతాంబరధరస్స్రగ్వీసాక్షాత్ మన్మథమన్మథః" అని॥ద్ర॥ "పీతకవాడైయుడైతాఝ విరుందావనత్తేకండోమే" అని "శెయ్యడైయుంతిరుముకముం శెంగనివాయుంకుఝలుంకండు" అని యాఁడువారుప్రలాపించునట్లుసుమీ వారలవేషసౌందర్యముండెడివిధము. (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) ద్ర॥ ౯౪ "ఉడుత్తుకలైందనిక్ పీతకవాడైయుడుత్తుకలైత్తుండు" అని స్వరూపజ్ఞులాశించుటయు॥ద్ర॥ ౯౫ "పెరుమానరైయర్ పీతకవణ్ణవాడైకొండునైవాట్టం తణియవీశిరే" అని భోగపరులాశించుటయును † ఆపరియట్టమునుగదా? (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ)॥ శ్లో॥

---

౯౨. మధురాణాం=మనోహరములగు, ఆకృతీనాం=ఆకారములకు, కిమివహి=ఏది, మండనంన=అలంకారముకాదు. ౯౩- స్మయమానముఖాంబుజః=చిఱునగవుచేవికసించుచున్న ముఖపద్మముగలవాఁడును, పీతాంబరధరః=పచ్చనివస్త్రము ధరించినవాఁడును, స్రగ్వీ=మాలికాలంకృతుండును. సాక్షాత్=ప్రత్యక్షముగ, మన్మథమన్మథః=మన్మథునికిమన్మథుఁడును అగు, శౌరిః=శ్రీకృష్ణుఁడు, తాసాం=ఆగోపికాజనులయెదుట, ఆవిరభూత్=ఆవిర్భవించెను. పీతకవాడైయుడై = ధరించియున్నపీతాంబరము, తాఝ=కాళ్లమెజీరాడఁగా, విరుందావనత్తే = బృందావనమునందు, కండోమె=చూచితిమి. శెయ్యయుడైయుం=పీతాంబరమును, తిరుముఖమం=లక్ష్మీమందిరమయినమొగమును, శెంగనివాయుం=బింబమువంటియధరమును, కుఝలుం=చికురభారమును, కండు=చూచి. ౯౪- ఉడుత్తుకలైందన=కట్టివిప్పిన, నిక్పీతకవాడై=నీయొక్కపీతాంబరమును, ఉడుత్తు=ధరించి, కలత్తదు = నీవారగించినకంచములోనిది, ఉండు = భుజించి. ౯౫. పెరుమాన్అరైయిల్ = నానాథునియొక్క నడుమునఁగట్టికొన్న, పీతకవణ్ణవాడై = పీతవర్ణమైన వస్త్రమును,

---

† పరియట్టమనఁగా భగవత్ప్రసాదమగు వస్త్రము. దీనిని తెలుఁగున చమటుమాసిన గుడ్డయందురు.

౯౬ "రూపసంహననంలక్ష్మీంసౌకుమార్యంసువేషతాం। దదర్శుర్విస్మితాకారాః" అన్నట్లు స్వరూపధ్యానపరులగుఋషులును ఈవిగ్రహగుణమునకుఁబరవశులై కట్టుకొంగువీడుటయు నెఱుంగకుండిరి. ॥శ్లో॥ ౯౭ "కన్యాకామయతేరూపం" అన్నట్లు ద్ర॥ ౯౮ "పెత్తకాల్ అవనాకం పెణ్ పిరందో ముయ్యో మో" అని దేహమునానందింపఁజేసికొను స్త్రీలుచూచిసొక్కుటయుడుగవలయునా? [౨] లాఘవము చెప్పెడియోజనయందు. (తరుణౌ) వారివద్దసత్తున్నదియనితలఁచవద్దు॥ట్లు॥ "నయుద్ధయోగ్యతామస్యపశ్యామి" అన్నట్లు, యుద్ధమునకుశక్తులుగారు మిక్కిలిబాలురుగానున్నవారు. ఇది నేనుచెప్పినదేకాదు.॥శ్లో॥ "బాలోహ్యకృతవిద్యశ్చనచవేత్తిబలాబలం।నచాస్త్రబలసంపన్నోనచయుద్ధవిశారదః" అని, కన్నతండ్రియునుమనోవ్యథపడలేదా. (తరుణౌ) ॥శ్లో॥ ౯౯ "యావనేవిషయైషిణాం" అన్నట్లు విషయప్రవణులై యన్యపరులగుచు తిరుగుచున్నవారలకును చేయఁబూనుకొనఁదగుయుద్ధమొక్కటిగలదా? బాలురగుటమాత్రముకాదు. (రూపసంపన్నౌ) ॥శ్లో॥ "కన్యాకామయతేరూపం" అనియు॥శ్లో॥౧౦౦ "రూపేణవనితాజనం" అనియు, స్త్రీలనువశ్యపఱుచుకొనుటకై మేనుమిటారించుకొనితిరుగుచున్నవారేకాక పురుషులనువశ్యపఱుచుకొనునట్టి మగతనముగలవారుగారుసుమీ? (రూపసంపన్నౌ) వెదురుఁబొదవలెశరీరపుపైపచ్చనమాత్రమేకాని యంతరమునసత్తువమియులేదు. అందుకుమూలమేమనఁగా (సుకుమారౌ) శ్రీమంతునిపుత్రులగుటచేత మిగులకోమలులైసుమీ

కొండు=కొని, ఎన్నై=నన్ను, వాట్టంతణియ = తాపమణఁగునట్లు, వీశిరే=విసరుఁడు. ౯౬. రూపసంహననం = సౌందర్యముగలశరీరమును, లక్ష్మీం=శోభను, సౌకుమార్యం=సుకుమారత్వమును, సువేషతాం = మంచివేషముకలిగిన తనమును, విస్మితాకారాః=ఆశ్చర్యమునొందిన యాకారముగలవారలై, దదర్శుః = చూచిరి. ౯౭. కన్యా=పడుచు, రూపం=సౌందర్యమును, కామయతే=కోరుచున్నది. ౯౮. అవనాకం=వానివక్షమును, పెత్తక్కాల్=పొందినయెడల, పెణ్ పిరందోం=స్త్రీలై పుట్టినవారము, ఉయ్యోమే=ఉజ్జీవింపము. ౯౯. యావనే=తారుణ్యమునందు, విషయైషిణాం=స్రక్చందన వనితాదులఁగోరుచున్నవారు. ౧౦౦. వనితాజనం=స్త్రీల

వారున్నారు.(సుకుమారౌ)॥శ్లో॥౧౦౧ "పరశ్వధహతస్యాద్యమందప్రాణస్యభూతలే" అన్నట్లు, క్రేగన్నులు జేగుటింపనీవుచూచురూ క్షేత్రణములకు మాసిపోవఁదగియుండెడివారా నీయొక్కయత్యుగ్రములగు నాయుధముల కోర్వఁగలరు. ఆకారమునుజూడఁగాశక్తులుగారనితోఁచెను. కార్యముల యందుసమర్థులయియుందురోయేమోయనిన(మహాబలౌ)* మిక్కిలిదుర్బలులు. బలహీనులగుటమాత్రమేకాదుసుమా? క్రమాగతమగు రాజ్యము నిచ్చుచున్నను దానినివశగతముచేసికొని పరిపాలింపనేర్పులేక యొకస్త్రీ మాత్రమునకుభయపడి యెల్లభోగములనుపోఁగొట్టుకొనిన బుద్ధిచాలని బాలకులైగదావారున్నవారు. (మహాబలౌ) బలవంతులయినను వీరిద్దఱే కాని వీరికిపైపైనిబలమైసహాయము రాఁదగినవారుఎవ్వరును లేరు॥శ్లో॥౧౦౨ "దృష్టాతత్రమయానారీతయోర్మధ్యేసుమధ్యమా" అన్నట్లు, పాదములకు బందమగువిధముగఁబరతంత్రురాలైనయొక్క కాంతను వీఁపునఁగట్టుకొని తిరిగెడివారా?నీతోడియుద్ధమునకుఁబూనువారు.యుద్ధమునకుఁబూనఁబోరుఅనియెట్లెటింగితివనిన(పుండరీకవిశాలాక్షౌ) రాఁబోవుసంగతి నెఱుఁగక దీనిముక్కుచెవులుకోసితిమి. ఇఁకనేమిసంభవించునోయని భయభ్రాంతులై తెలతెలబాఱుకన్నులతో నలుదిక్కులు బెదరిచూడఁగాఁగనుఁగొంటిని గదా? (పుండరీకవిశాలాక్షౌ) పుండరీకమనఁగా తెల్లతామర. నీటిలోనుండఁదగిన తామరనుమెట్టనేలకీడ్చునట్లు తమయొక్క దేశమగు నగరమునందుండునప్పుడు వారుసమర్థులేయయియుండవచ్చునుగాని యిట్టివనప్రదేశమందు వారివలననేమియుశక్యముకాదు అనుటను వారలకన్నులే తెలుపుచున్నవిసుమా? వారుశక్తులుకాకపోయినను ఐశ్వర్యముచేబలముసంపా

ను, రూపేణ=సౌందర్యముచేత, వశీకరింపవలయు. ౧౦౧. అద్య=ఇప్పుడు, పరశ్వధహతస్య=గండ్రగొడ్డలిచే నఱకఁబడిన, మందప్రాణస్య=స్వల్పమగుబలముగలవానియొక్క, భూతలే=భూమియందు. ౧౦౨. తత్ర=ఆచోట, తయోర్మధ్యే=వారలనడుమ, సుమధ్యమా=మంచినడుముగల, నారీ=స్త్రీ, దృష్టా=కనఁబడెను.

---

* ఇక్కడ మహాఅబలౌ అని పదచ్ఛేదము మిక్కిలి పసివారుఅని యర్థము.

దించియుద్ధము సేయుటకు వారికడ్డమేమియనియూరకయుండవలదు (చీర కృష్ణాజినాంబరౌ)ధరించుకొనుటకు మంచివస్త్రములుసయితములేకయడవియందుచెట్లనారలను జింకలతోళ్లనుధరించితిరి గెడివారు కాసుదొరకబలముఁజేర్చుకొనిరాఁబోయెదరా? రాబోరు. (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) కట్టుకొనుగుడ్డలు రెండును ఏకజాతీయములుగానైననున్నవాయనిన, మొలకు కట్టుకొనునదియొకవిధమును పైనివేసికొనునది మఱియొకవిధమునుగాఁగ దాయున్నవి. (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ)అవియును స్థావరమొకటిని జంగమమొకటినియియ్యఁగా ఇట్లు పెకంటినియాచించి తెచ్చుకొనినవిగాని పౌరుషముతోఁదెచ్చుకొన్నవికూడకావు.[3] పౌరుషోపపాదనయోజనలో. (తరుణౌ) "ఊనషోడశవర్షః" అనఁదగుకౌమారప్రాయముగాక "అనేకవర్షసాహస్రోవృద్ధస్త్వమసిపార్థివ" అన్నట్లు ముదిరినపరువమునుగాక యుద్ధమనిచెప్పినమాత్రముచేత నేమెకండెకండచూపుమనవచ్చునట్టికిశోరయావనవయస్సును మావారలది. (తరుణౌ) ౧౦౩ "యావనేవిషయైషిణాం" "రాజ్యకామవిషయావిభేదిరే" "భవద్విషయవాసినః" అనియుండుటచే, విషయశబ్దము రాజ్యవాచియగుటంజేసి ఇంకను రాజ్యమును సంపాదింపవలయునని పైపైవిజయేషువులగుపరువముగదా, (తరుణౌ) ఇట్టిపరువముగలవారొకరేచాలియుండ ఇరువురుగాఁగూడిరేని సాధ్యముకానిదియునుగలదా? ఈపరువమునుయోగ్యతయునున్నదికాని ఆకారమునుజూడఁగా వీరేమియుద్ధముసేయఁగలరని చెప్పఁదగినట్లాభాసముగనుండునాయనఁగా (రూపసంపన్నౌ) ॥శ్లో॥౧౦౪ "సింహోరస్కంమహాబాహుం" అన్నట్లు శత్రుపరాజయమునకు ఆయుధమక్కరలేక వారల భుజములును వక్షస్థలమునుజూచియే శత్రులు వెనుకకుమరలునట్లుగదా వారిరూపములున్నవి. (రూపసంపన్నౌ) రూపమువలనఁగలిగినగౌరవముచేతఁబరువమునుబట్టియూహించుటయేకాదు॥శ్లో॥ "గత్వాసౌమిత్రిసహి

---

౧౦౩. ఇచ్చటివిషయశబ్దము దేశమును తెలుపును. ౧౦౪. సింహోరస్కం=సింగముయొక్క వక్షస్థలమువంటి వక్షస్థలముగలవాఁడును, మహాబాహుం=గొప్పభు

తోనావిజిత్యనివర్తతే" ౧౦౫ అని, "యశసశ్చైకభాజనం" అనిచెప్పఁబడినట్లు, అయోధ్యాపరిసరము మొదలుకొని సుబాహుమారీచాదివిరోధివధముచేయుటచేత పెద్దగౌరవముగలవారలునుగదా? అనియుభావము. ఇట్లు విరోధివధమునుశ్రమపడె క్లేశముతోనాచేయుదురనిన, (సుకుమారౌ) వారిపౌరుషమునందేని యొకవిధనుయినకొలఁతనునిరూపింపవచ్చును గాని దేహసౌందర్యమునుజూడఁగా బహుముఖమయియసహ్యమయియుండుటయేకాక యత్యంతమభిరూపమునైకదాయున్నది. (సుకుమారౌ) వారుకోపముతోఁ గన్నులెఱ్ఱవాఱఁజూచు నెడ ముందుముందువచ్చినయిద్ద అను ముగ్గురనుజంపివదలుచురనుటయేకాదు॥ శ్లో॥ ౧౦౬ "సదైవగంధర్వ మనుష్యపన్నగం జగత్సశైలంపరివర్తయామి" అని, "సాగరమేఖలాంమహీందహత్రికోపేన" అనిఅన్నట్లు, తటాలున నీభూమియంతనునశింపఁజేయుదురు. ఇట్లుఃశింపఁజేయుటకుకారణమేమనఁగా. (మహాబలౌ) అధికమయినబాహుబలమేకారణముగానున్నది. (మహాబలౌ) మహచ్ఛబ్దముచేత కేవలము బాహుబలముమాత్రముకాదు. బాహుబలమును మనోబలము గలవారని తెలుపుచున్నది. (మహాబలౌ) వారిబలాతిశయప్రకారము నీయొక్కచతురంగబలమును అసత్కల్పమగునట్లుసుమీయున్నది. (మహాబలౌ) బహుకాలముయుద్ధముచేసినను శ్రమముకలుగకుండునట్టిబలాతిబలలనియెడివిద్యలుగలవారు. ఇట్లుశ్రాంతిలేకయుందురనియెఱ్ఱింగితివనిన. (పుండరీకవిశాలాక్షౌ) మెరకనేలయగు నీయడవియందుసంచరించునప్పుడును తానుండుచోటనుండెడి తామరవలెవెలుంగుచుండెడి యాకన్నులసొంపు ఒక్కటియే తెలుపుచున్నది. (పుండరీకవిశాలాక్షౌ) శత్రువులనిచెప్పినంతమాత్రమున వారియెడలనొకగౌరమునుచేసి సంకోచించుట వికసించుటయనెడి వికారములనొందక యవికృతములైకదాయున్నవి వారికన్నులు. (పుండ

జములుగలవాఁడును. ౧౦౫- యశసశ్చ=కీర్తికి, ఏకభాజనం = ముఖ్యస్థానము. ౧౦౬- సదైవగంధర్వమనుష్యపన్నగం= దేవతలు గంధర్వులు మనుష్యులు నాగములు వీనితోగూడినదియు, సశైలం= పర్వతములతోఁగూడినదియునగు, జగత్ =లో

రీకవిశాలాక్షః) శ్లో॥ ౧౦౭ "ప్రీతివిస్ఫారితేక్షణం" అన్నట్లు, వారికన్నులు శత్రులనుచూచినప్పుడత్యుగ్రములు కాక ప్రౌఢిమముచేత అప్పటప్పటికి విస్తృతంబులై వెలుంగుచుండునుసుమా (పుండరీకవిశాలాక్షౌ) శత్రులను జూడఁగానే యిట్లు మొగములువికసించుటకుఁగారణమేమి? యుద్ధమునకుఁ బోవుటకని తదుపయోగికవచాదులనుధరించి సన్నద్ధులయియుండినఁగదా యట్లుండనగును. అసమయమునవచ్చియెదురైరేని యేమిచేయఁగలరన, (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) శ్లో॥ ౧౦౮ "సన్నద్ధావిచరిష్యతః" అన్నట్లు, నడుములందుదట్టీలుగట్టుకొని మేనులందుగవచముదొడిగియు సన్నద్ధులుగానే వారున్నారుసుమీ (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) అడవిలోసర్వవిధసత్వములను వేఁటాడుచుసంచరిఁచెడువారలగుటచే కట్టువస్త్రములు కృష్ణాజినమును వల్కలమును గావారుసంచరింతురు. ఏతావతా॥ శ్లో॥ ౧౦౯ "సత్యేనలోకాన్ జయతిదీనాన్ దానేనరాఘవః । గురూన్ శుశ్రూషయావీరోధనుషా యుధిశాత్రవాన్" అన్నట్లు, సుందరులనుసౌందర్యముచేతను శత్రువులనుబాణములచేతను అగతికులను అధికకృపచేతను అనుకూలింపఁజేసికొనుచు వారివారికిఁ దగినట్టిసాధనములుగలవారయిసుమీ యాకుమారులున్నవారు. అట్లగుటచేత॥ద్ర॥ ౧౧౦ "వల్లాళన్ తోళుంవాళరక్కర్ ముడియుం తంగైపొల్లాదమూక్కుంపోక్కివైత్తాన్" అన్నట్లు, నేనుముక్కుకోసికొ

కమును, పరివర్తయామి=తలక్రిందుచేయుదును. ౧౦౭- ప్రీతివిస్ఫారితేక్షణం=ప్రేమచేవిస్తృతములుగాఁ జేయఁబడిన కన్నులుగలవాఁడు. ౧౦౮- సన్నద్ధౌ=సన్నాహముగలవారై=విచరిష్యతః=సంచరిఁచుచున్నవారు. ౧౦౯- వీరః=శూరుఁడగు, రాఘవః=శ్రీరాముఁడు, సత్యేన=సత్యముచేత, లోకాన్=లోకములను, జయతి=జయించుచున్నాఁడు, దీనాన్=దరిద్రులను, దానేన=ఈవిచేతను, గురూన్=ఆచార్యులు తల్లిదఁడ్రులులోనగు పెద్దలను, శుశ్రూషయా=పరిచర్యచేత, జయతి=జయించుచున్నాఁడు, యుధి=యుద్ధమునందు, ధనుషా=చాపముచేత, శాత్రవాన్=శత్రువులను, జయతి=జయించుచున్నాఁడు. ౧౧౦- వల్లాళర్=బలముగలవారియొక్క, తోళుం=భుజములును, వాళరక్కన్=క్రూరరాక్షసునియొక్క, ముడియుం=శిరమును, తంగై [illegible] ముక్కును, పోక్కివైత్తాన్=పోఁగొట్టినాఁడు.

న్నరీతి నీవుతలకోసికొనవలసినదేకాని వారితోయుద్ధముచేయునెడ నీప్ర యత్నమేమియుఫలిగియింపదు అనిపరిభవించిచెప్పుచున్నది.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు తరుణౌ అను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

ఖరాసురాది చతుర్దశసహస్రసంఖ్యగల క్రూరరాక్షసులనుసంహరించి శ్రీరాముఁడుమరలి యాశ్రమమునకురాఁగా సీతాదేవి మిక్కిలిసంతోషపడి యాలింగనముచేసికొనెనని యీక్రిందిశ్లోకముచేతఁ దెలుపఁబడుచున్నది. ఇది శ్రీరామాయణము ఆరణ్యకాండములో ముప్పదివసర్గలోనిది.

శ్లో॥ తందృష్ట్వాశత్రుహంతారంమహర్షీణాంసుఖావహం।
బభూవహృష్టావైదేహీభర్తారంపరిషస్వజే॥౧౫॥

టీ॥ శత్రుహంతారం=శత్రువులను సంహరించినట్టివాఁడును, మహర్షీణాం గొప్పఋషులకు, సుఖావహం=సుఖమును జేయువాఁడునుఅగు, భర్తారం=పెనిమిటియైన రాముని, దృష్ట్వా=కని, వైదేహీ=సీతాదేవి, హృష్టాసతీ=సంతోషించినదియై, తం=ఆరాముని, పరిషస్వజే=ఆలింగనముచేసికొనెను.

తా॥ ఖరాసురుఁడుమొదలగు శత్రువులనుసంహరించి మహర్షులకు సుఖము గలుగఁజేసిన తనపెనిమిటియగు రామునింగాంచి సీతాదేవిసంతోషపడి కౌఁగిలించుకొనెను.

చతుర్దశసహస్రాణియనుప్రక్రియచేత రాక్షసులనువేఁటాడినశ్రీరామునియొక్కయుద్ధాయాసపరిస్విన్నమగు దేహమునకు రాక్షసశరవ్రాతవ్రణారోపణదివ్యౌషధమగు గాఢాలింగనముచేసి సీతాదేవిసత్తఁజెందెననుచున్నాఁడు. (తం) శ్లో॥ "స్త్రీయంపురుషవిగ్రహం" అని సీతాదేవి యవశ్యముగచెప్పవలసివచ్చునట్లు రాక్షసభూయిష్ఠమగుదేశమునకునిన్నువెంటఁగొనిపోవ భయపడుచున్నానని చెప్పినవానిని.(తం) స్త్రీయంపురుష

విగ్రహం" అని సీతాదేవి చెప్పఁగా ఆదినము మొదలు హృదయమున చలము పెట్టుకొని పదునాలుగు వేల రాక్షసులను శిరస్సులు మొండెములు వేఱుపడ ఖండించి రక్తప్రవాహమందు ముంచి సీతాదేవిని చెయిపట్టుకొని తీసికొనిపోయి చూపించినవానిని. (తం) "ఆదిత్య ఇవ తేజస్వీ" ఇత్యాది వీర స్తుతికి చిటికెన వ్రేలు ముడువఁదగు విధముగ నవతరించినవానిని. (తం) పరుండి యుండిన శయనంబున విడిపూవుండియది తాకినేనికందిపోవు శరీర సౌకుమార్యము గలవానిని. (తం) ప్రేమచేఁ గౌగిలించి చూచినను నయమగు తేజస్సునకు స్థానమైన దేహము గలవానిని. (తం) ఋషులకొఱకుఁ జేసిన ప్రతిజ్ఞ సముద్రఘోషము కాకుండ నిర్వహించుటం జేసి పూర్ణుఁడగువానిని. (తం) రత్నఖచితమగు చంద్రహారము వలె శత్రుశరవ్రాతవ్రణాంకితమగు దివ్యమంగళవిగ్రహము గలవానిని. (దృష్ట్వా) ఇందీవర మాలికను పన్నీటఁ దడిపి యొత్తువారివలె యుద్ధాయాసపరిస్విన్నమగు దేహమును తనచూపులనియెడి పన్నీటిచే నభిషిక్తముఁ జేసి. (దృష్ట్వా) ఆతపాభిభూతులకు శీతతటాకప్రవేశము వలె రాక్షసాశనికరాభిఘాతమైన రాముని దేహమును తనచూపులనియెడి పరిపూర్ణ తటాకమున ముంచి యెత్తి. (శత్రుహంతారం) ప్రతిపక్షనిరసనముచే మినమినలాడు దేహము గలవానిని॥ శ్లో॥ ౧ "సమోహం సర్వభూతేషు" అనియెడి పరమాత్మకు శత్రువులును కలరాయనిన॥ శ్లో॥ ౨ "జ్ఞానీత్వాత్మైవ * మమ ప్రాణాహి" ఇత్యాదులవలన ఆశ్రితవిరోధులు ఆతనికి విరోధులగుదురు. (మహర్షీణాం సుఖావహం) యుద్ధముపక్రమించినది మొదలు కిం భవిష్యతి అని కడుపులో దిగులుతోఁగూడ నతిదుఃఖితులయియున్న మహర్షులయొక్క భయము తీరునట్లు శత్రువులనందఱను సంహరించి వారికి సుఖమును గలుగఁ జేసినవానిని. (మహర్షీణాం సుఖావహం) తమయొక్క పోష్యకుటుంబమునకు సుఖము కలుగఁ జేసి తనయొక్క సత్తకు ఆపాదకుఁడైన

౧. అహం=నేను, సర్వభూతేషు=ఎల్ల ప్రాణులయందును, సమః = వైషమ్యము లేనివాఁడు. ౨- జ్ఞానీతు=జ్ఞాని [illegible] ఆత్మైవ = ప్రాణమనియే, మే=నాయొక్క, మతం=అభిప్రాయము *] పాండవులు, మమ = నాయొక్క,

వానిని. (బభూవ) పువ్వునుతావియునుంబోలెఅత్యంతసుకుమారమగువిగ్ర హమును స్వభావమునుగల రాముఁడు కఠినగాత్రస్వభావులగు మోటు రాక్షసులతో యుద్ధముప్రారంభించినదిమొదలు ప్రేమాతిశయముచేత సత్తనశించియున్న సీత తనదేహమున కేవిధమైనచెఱుపునులేకవచ్చి యె దుటనిలిచినశ్రీరామునిఁగనిసత్తనుజెందెను. (హృష్టా) ధర్మియున్నయెడలనే ధర్మమునుపుట్టును. కనుక రామసౌందర్యమునుపరిపూర్ణముగఁగాంచిహృ దయమునపరమానందముఁజెందెను. (వైదేహీ) అయ్యయొకకొఁగర్భము నఁబుట్టకపోతినేని నాకీవిశేషఫలములభింపదే. (వైదేహీ) ఈకులమునందు జనియింపకపోతినేని శ్రీరాముఁడునన్నుచేపట్టఁడే. (వైదేహీ) ఈచోటఁ బుట్టకపోతినేని యావింటితోసాభ్రాత్రముకలుగదే. ఆవింటితోసాభ్రాత్ర ములేనియెడల వీర్యశుల్కఁగా నీయాకారమునుసంభవింపదే. (వైదేహీ) ధనుర్భంగమాత్రముననే నన్నునుతనవంశమును శ్రీరామునికిశేషమగునట్లు ప్రాసియిచ్చిననాయయ్యగారుఈయాకారముగాంచిరేనియేమగుదురో. (వైదేహీ)3 "పుంసాందృష్టిచిత్తాపహారిణం" అన్నట్లు, సర్వలోకాకర్షక మగునీయవస్థానమును అయ్యలేక నేనుమాత్రముచూచుదాననైతినేయని పితృస్మృతిఁజేసెను. (భర్తారం) పాణిగ్రహణవేళమొదలు పతిత్వప్ర తిపత్తిచేయుచుండెను. ఇప్పుడేకదాధాత్వర్థము*జీవించెను. (పరిషస్వజే) పర్యాప్తముగఁదడవెను. వ్రణములాఱునంతవఱకుపరామర్శించెను. శరా సారముచేఁగలిగినగాయములు ఆఱునట్లు తన కుచతటములచే నొత్తడమి చ్చెను. ఆలింగనము శరవ్రణములకు హస్తగతమగుమందుగదా? అట్లౌష ధమయియుండఁగా ఐదైనను ఏనూరైననుఏమి. ఐదుకుమందయినదే వే నూటికినిమందగునుగదా? సీతాదేవియొక్కయాలింగనము రామునికి మ న్మథుఁడు మర్మములంటనేసిన బాణములచేనైన హృదయగతవ్రణమునకు మందుకాఁగాత్వఙ్మాత్రమునందుఁగలిగినవ్రణమునకుమందగుననుటచెప్ప వలయునా? లతయగునది ప్రాఁకుడుచెట్టునుఆక్రమించికొనిగాని నిలువదు

ప్రాణాహి = ప్రాణములుగదా? 3 - పుంసాం = పురుషులయొక్క, దృష్టి = చూపును,

* భృఞ్ భరణేయనిధాతువు. భరించెడువాఁడనియర్థము.

గదా? (భర్తారంపరిషస్వజే) నిత్యసంయోగస్థితిరూపమగు భర్తృత్వాకారమొకయుపఘ్నమునకగు నేనిఆశ్రాపాంద్రైన చెట్టునాధారముచేసికొనియంతటను అల్లుకొని దానిని విశేషింపజేసికొనియుండినంగాని స్వరూపములేదుగదా? భార్యాత్వాకారమైనలతకు॥ శ్లో॥ ౮ "భర్తారమవలంబ్యైవ భార్యాయాస్థిస్థితిరిష్యతే। అవలంబ్యద్రుమంవల్లీస్థీయతే నవినా ద్రుమం" అన్నట్లు, భర్తృత్వాకారమగు ప్రాపకుడుప్రాపకులేక నిలుకడసంభవింపదు. (తం) అనుపదము శ్రీరాముని సర్వాకారమునుగనబఱుచుచున్నది. దృష్ట్వా అనుపదముచే శ్రీరామునియొక్క సర్వాకారములను నిరూపించి చూచుటకు గన్నులుగలది సీతాదేవియనుట దెల్పబడుచున్నది. "శత్రుహంతారంమహర్షీణాంసుఖావహం" అనుపదములు తనతోగర్భసంబంధముగలచేతనులకు అనిష్టనివృత్తియునిష్టప్రాప్తియుగలుగజేసినప్పుడుగాని యీతనింగాంచ గన్నులుగలవుఅనుటను తెలుపుచున్నవి. (బభూవ) రామునికతిశయావహమై సత్తజెందెను. (హృష్టా) ౮ సతిధర్మిణిధర్మాఃచిత్యంతే. (వైదేహీ) ఉపకారస్మృతిసేయుచున్నది. (భర్తారం) తనకార్యమువహించుకొని చేసినవాడు అని తెలుపుచున్నది. తనకార్యమునువహించుకొని చేయుటయనగా॥ శ్లో॥ ౫ "పితుర్దశగుణం మాతా" అనియుండుటచే తాను పుత్రరక్షణము సేయుటయే తనపని. (భర్తారంపరిషస్వజే) ఆశ్రితరక్షణమువలన గలిగిన యామోదరసపు

చిత్త=మనస్సును, అపహారిణం=అపహరించెడువానిని. ౮- భార్యాయాః=భార్యయొక్క, స్థితిః=ఉనికి, భర్తారం=పెనిమిటిని, అవలంబ్యైవ=అవలంబముగాజేసికొనియే, ఇష్యతే=ఇచ్ఛింపబడుచున్నది, వల్లీ=తీగె, ద్రుమం=వృక్షమును, అవలంబ్య=అవలంబముగజేసికొని, స్థీయతే=ఉన్నది, ద్రుమంవినా=చెట్టులేకయే న=లేదు. ౮- సతిధర్మిణి=ధర్మములకాధారమగు వస్తువుండెనేనిగదా, ధర్మాః=ధర్మములు, చింత్యంతే=చింతింపబడుచున్నవి... ౫-మాతా =తల్లి, పితుః=తండ్రికంటె, దశగుణం=పదంతలధికురాలు.

చెలువునకు కలుజు ఆలింగనమేయయునట్లుండెను. ఆతనికి ప్రయోజన మదియేసుమీ?.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు తంద్రుష్ట్వా అను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

శ్రీరాముఁడు పంపాసరోవరసమీపముననుండెడి వనవాటికయందు వాసము సేయుచు నచ్చటి విరహోద్దీపనములగు కోకిలాలాపాదులకోర్వలేక లక్ష్మణునితో నీక్రిందిశ్లోకముచేత మలయమారుతముయొక్కరీతిని దెలుపుచున్నాఁడు. ఇది కిష్కింధాకాండము మొదటిసర్గలోనిది.

శ్లో॥ పద్మకేసరసంసృష్టోవృక్షాంతరవినిస్సృతః।
నిశ్వాసఇవసీతాయావాతివాయుర్మనోహరః॥౧౮॥

టీ॥ వాయుః=వాయువు, పద్మకేసర = తామరపువ్వులయొక్క కింజల్కముతో, సంసృష్టః=కలసియుండునదియును, వృక్షాంతర=చెట్లయొక్కమధ్యప్రదేశములనుండి, వినిసృతః=బయలువెడలినదియునై, సీతాయాః=సీతాదేవియొక్క, నిశ్వాసఇవ=నిట్టూర్పువలెనే, మనోహరః = మనస్సును ఆకర్షించునదియై, వాతి= వీచుచున్నది.

తా॥ వాయువు పద్మములకింజల్కములమీఁదుగాఁగదలి చెట్లనడుమనుండి వెడలివచ్చుచు సీతాదేవి నిట్టూర్పుగాలివలె మనస్సునాకర్షించుచు వీచుచున్నది.

(పద్మకేసరసంసృష్టః) సర్వప్రాణులకు ప్రాణనహేతువగు గాలియే నాయొక్క సర్వస్వాపహారము సేయుచున్నది యనుచున్నాఁడు. (పద్మకేసరసంసృష్టః) ఈగాలికార్యము దుమారము రేపి క్రమ్ముటయగుచున్నది. (పద్మకేసరసంసృష్టః) తామరసవాసిని నన్ను చేజాఱవిడువఁగా తామర కేసరములును ప్రతికూలించెను (పద్మకేసరసంసృష్టః)శ్లో॥ ౧"పా

౧. పంకజరజః=తామరపువ్వులయొక్క రేణువు, పాథారుంతుద మేవ =

"దారుంతుదమేవపంకజరజః" అన్నట్లు, ఆమెకే బాధకమయియుండునది మనకు బాధకమగుననుట చెప్పవలసినదిలేదుగదే, (పద్మకేసరసంస్పృష్టః) దీనియొక్క రాజసగుణమ్ముండెడి విధమేమియనవచ్చును. నన్నుఁగూడమదించలంపక నేయున్నది, (పద్మకేసరసంస్పృష్టః) ఇందులకుమూలము కంటకములతో దృఢసంసర్గముసుమీ? (పద్మకేసరసంస్పృష్టః) ఇది గాలియనియుంటిమి. తుదకిది కేసరియయికనుపడుచున్నది. (పద్మకేసరసంస్పృష్టః) తనకుఁబైని సహాయాంతరమునుగూర్చుకొని వచ్చుచున్నయది. రూపవంతులుగదా అసహాయశూరులై యుందురు. ఇదిరూపహీనమగుటచేతోడు వెదకుకొనివచ్చుచున్నది. ఇట్లు బాధకమయివచ్చెనేని యదిజెలసి వెంటనె పరిహరింపనేమియడ్డు అనఁగా (వృక్షాంతరవినిస్సృతః) దూరమునరాఁగాఁగాంచి పరిహరింపఁగూడనియట్లు॥ద్ర॥ ౨ "కున్నాడిఘాహ్యబ్ సుణాఢ్యః దేః" అన్నట్లు, వృక్షములలోవచ్చి దాఁగియుండి మధ్యమువలన బయలువెడలఁగాఁగాంచితి నంతియకదా? (వృక్షాంతర వినిస్సృతః) ఆగర్భశ్రీమంతులు ఎండపొడసోఁకకుండ నీడనేవచ్చునట్లు, ఇదియును చెట్లనీడలయందు వచ్చుచున్నది. పద్మకేసరసంస్పృష్టః అనుటచేత సౌరభ్యము చెప్పఁబడెను. వృక్షాంతరవినిస్సృతః అని వృక్షముల చేరువను నిలచి వానియంతరములగుండ బయలువెడలి వచ్చుచున్నదియని వచియించుటచే మాంద్యముసూచింపఁబడియెను. చెట్లనీడలయందే తెంచుటచేతను తామరలలోని మధువును ఆకర్షించుకొనివచ్చుటచేతను శైత్యముచెప్పఁబడెను. ఏతావతా సౌరభ్యము మాంద్యము శైత్యము ఈమూడును చెప్పఁబడెను. (వృక్షాంతరవినిస్సృతః) మిక్కిలి శ్రమజెందియున్నమమ్మును జెట్లక్రిందనాడుఁగనిచ్చుటలేదు. ఇట్లు బాధకముగవచ్చెనేని మనకు ప్రతికూలముగానుండునోయనఁగా (నిశ్వాసఇవసీతయాః) ముఖపరిచయమున్నట్లుండుటచేత అదియునుచేయఁబోదు (నిశ్వాసఇవసీతాయాః) మైథిలియొక్కనిశ్వాసమువలెనుండుటవలన ఆమెతానువృక్షమూలములయందు

పాదములకు బాధకమేకాని సుఖకరముకాదు. ౨. కున్నాడు — పర్వతములత్రో.

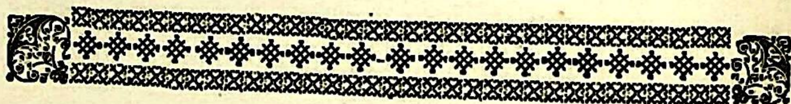
దాఁగియుండివచ్చుచున్నదేమోయను ప్రత్యాశచేత ప్రాణముపోఁబోవుట యు లేదు. (నిశ్వాసఇవసీతాయాః) శ్లో॥ 3 "ఆమోదముపజిఘ్రంతౌస్వ నిశ్వాసానువాదినం" అన్నట్లు, నిశ్వాసమునకు పరిమళమున్నదని చెప్పఁ బడియున్నదిగదా? (నిశ్వాసఇవసీతాయాః) స్పర్శకమయి సంకటపఱచు టయేకాక స్మారకమయ్యును సంకటపఱచుచున్నది. ఇటువంటిగాలితోఁ చుటమాత్రమో యనఁగా (వాతి) అరణ్యప్రదేశమంతయు తానేమై యుండునట్లు వ్యాపించి మెల్ల మెల్లగ సంచరించుచున్నది. (వాతి) ఎప్పటికైనను బాధకమనితీసికొనిపోవుటకు లేక తానుసంపాదించిన గంధముతోడనే తోట్రుపడుచున్నది. ఇది గంధవాహముగదా? ఇట్లు బాధకముగఁదోఁచి మందమందసంచారము చేయునది యేదియనఁగా (వాయుః) సర్వో జ్జీవనమగు గాలిసుమీ యిట్లు బాధకమగుచున్నది. (వాయుః) శ్రు॥ ౪ "భీషాస్మాత్ వాతఃపవతే" అన్నట్లు, ఈతనికిభయపడుచుతిరిగెడివాయువు ఈతనినిభయపఱచుచుఁదిరుగుచున్నది. ఇట్లుభయపఱచువిధమెట్టిదియనఁ గా(మనోహరః) పైనుండెడిపదార్థముగాక లోపలనుండెడిపదార్థమును గూడ అపహరించుచున్నది. (మనోహరః) మిత్రమువలెనేయుండి యి ట్లుబాధచేయుచున్నది. ఇదిలోకమునందుత్రోవలుకాచి దొంగిలించెడి దొంగయొక్కసమాధిగాప్రవర్తించుచున్నది. "పద్మకేసరసంసృష్టః" అ నుటచే, తామఁపలానివారని తెలిసికొనకుండుటకును చూచినయెడలభయ పఱచుటకును ఆదొంగలుధూళనము[మసిపూసికొనుట]చేసికొనివచ్చునట్లు న్నది. "వృక్షాంతరవినిస్సృతః" అనుటచేత ఆదొంగలుబాటసారులువచ్చు నంతవఱకు చెట్లమఱుఁగునదాఁగియుండి వారలుదగ్గఱకుడాఁగానే బయ లువెడలునట్లున్నది. (నిశ్వాసఇవసీతాయాః) మార్గస్థులు తమ్మువిడిచి

వఁగా, ఫొంగ్హాల్ =ఉద్యానవనమును, సుణ్యహ్నశ్ఛే = ప్రవేశించితిని. 3. స్వ= తనయొక్క, నిశ్వాస=ఊరుపును, అనువాదినం=పోలియున్న, ఆమోదం=పరిమళమును, ఉపజింఘ్రంతౌ=ఆఘ్రాణించుచున్నవారలు. ౪- అస్మాత్ =ఈపరమాత్మ వలన, భీషః=భయపడినవాఁడై, వాతః=వాయువు, పవతే= వీచుచున్నది.

పోకుండనమ్మికపుట్టించి మీయూరేది పేరెయ్యది చెప్పుడు అనియడుగునట్లు ముఖపరిచయముచే ప్రేమింపఁజేయుచున్న విధమును గనఁబఱుచుచున్నది. వాతియనుటచే కార్యము నెఱఁగూడఁగానే వారు నిలిచినచోట నిలువక యతివేగముగ పాఱిపోవురీతి గానున్నది, వాయుఃఅనుటచేత ఎవరైనను అనుసరించి పట్టుకొనఁబోయిరేని ఒడలితో నొడలు తాకుచుండినను చేతికిపట్టియ్యకుండుట తెలుపఁబడుచున్నది. మనోహరఃఅనుటచే పైనుండెడిమూటముల్లెలుగాక లోపలనుండెడి మనస్సునుగూడ నపహరించుట తెలుపఁబడుచున్నది.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు
పద్మకేసర అను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

శ్రీరాముఁడు వాలిఁజంపినయనంతరము మృతుండగు తనభర్తను గౌఁగిలించుకొని భూమిపయిఁబడి యేడ్చుచున్న తారను మంత్రులు లేవదీయఁగా తారయు లేచి సమీపముననున్న శ్రీరామునిఁజూచి యీక్రిందిశ్లోకము చెప్పుచున్నది. ఇది కిష్కింధాకాండము ఇరువదినాలుగవ సర్గములోనిది.

శ్లో॥ త్వమప్రమేయశ్చదురాసదశ్చజితేంద్రియశ్చోత్తమధార్మికశ్చ।
అక్షయ్యకీర్తిశ్చవిచక్షణశ్చక్షితిక్షమావాన్ క్షతజోపమాక్షః॥౧౭॥

టీ॥ త్వం=నీవు, అప్రమేయశ్చ=ప్రమయనియెడి జ్ఞానమునకు విషయము కానివాఁడవు, దురాసదశ్చ=దగ్గరించుటకశక్యుఁడవు, జితేంద్రియశ్చ=ఇంద్రియములనుజయించినవాఁడవు, ఉత్తమధార్మికశ్చ=ఉత్తమధార్మికుఁడవు, అక్షయ్యకీర్తిశ్చ=తఱుగనియశస్సుగలవాఁడవు, విచక్షణశ్చ=సమర్థుఁడవు, క్షితిక్షమావాన్=భూమియోర్పునుబోలిన యోర్పుగలవాఁడవు, క్షతజోపమాక్షః=రక్తమువలె నెఱ్ఱనైన కన్నులుగలవాఁడవు. తాత్పర్యము స్పష్టము.

౧శ్లో॥ "తతశ్శరేణాభిహతో రామేణరణకర్కశః। పపాతసహసా వాలీనికృత్తఇవపాదపః" అన్నట్లు, శ్రీరామునిచేతి బాణమువలననభిహతుఁడై భూమిపయిని వెలికలఁబడినవాలియతికుపితుఁడై॥ శ్లో॥ ౨ "జానే పాపసమాచారంతృణైఃకూపమివావృతం। సతాంవేషధరంపాపంప్రచ్ఛన్నమివపావకం" అనిసమీపమునకువచ్చిన వారుపడుటకుగడ్డిచేఁ గప్పఁబడిన నూతివలెనున్నావు. అత్యాసన్నులఁజంపుటకు నుసిగప్పిననిప్పుగానున్నావు. ఇట్లుప్రచ్ఛన్నపాపుఁడవగు నీవుపరమపావనమై జటావల్కలధారణముగల యీతాపసవేషము నేమిటికిధరియించితివి. అనియుపక్రమించి, శ్లో॥ ౩ "విషయేవాపురేవాతేయదానాపకరోమ్యహం" అని నీతో మాకు కోరుమేడి పాలివివాదములేదు. నేలపంపకపువివాదములేదు. ఎల్లతగవులు, ఇంటితగవులులేవు. మఱియేకారణముచేత నేమి కలిగినదీర్ఘవిరోధము లేదు. కులక్రమాగతవిరోధములులేవు. దాయాదద్వేషముకుటుంబద్వేషములులేవు. అరికట్టిగోవులనపహరించుటగాని మందలుమళ్లించుటలుగాని చేసికొన్నవారముకాము. గ్రామకలహము, నీటికలహము, భూకలహము అనునివిమనకులేవు. శ్లో॥ ౪ "నచత్వాంప్రతిజానేహంకస్మాన్మాంహంస్యకిల్బిషం" అన్నట్లు, నేనునిన్నుపలానివాఁడనియెఱుఁగను. ఇట్లుండనిరపరాధులమగు మేముండుస్థలము తడఁబడుచు వెదకుకొనివచ్చి నన్నుఁజంపనేల?

---

౧. తతః=అనంతరము, రణకర్కశః = యుద్ధమునందు గడిదేఱినవాఁడగు, వాలీ=వాలి, రామేణ=శ్రీరామునిచేత, శరేణ=ఒకబాణముచేత, అభిహతః=కొట్టఁబడినవాఁడై, నికృత్తః=నఱకఁబడిన, పాదపఇవ=వృక్షమువలెనే, భూమౌ=నేలయందు, సహసా=శీఘ్రముగ, పపాత=పడెను. ౨. పాపసమాచారం=పాపునడవడిగలవాఁడును, సతాంవేషధరం=సత్పురుషులయొక్కవేషమునుధరించుకొన్నవాఁడును, (అగునిన్ను) తృణైః=గడ్డిపోఁచలచేత, ఆవృతం=కప్పఁబడిన, కూపమివ=నూతివలెను, ప్రచ్ఛన్నం = మఱుఁగుపడిన, పావకమివ=అగ్నివలెను, జానే=తెలిసికొంటిని. ౩. తే=నీయొక్క, విషయేవా=దేశమందైనను, పురేవా=పట్టణమునందైనను, యదా=ఎప్పుడును, అహం=నేను, నాపకరోమి=అపకారముచేసినవాఁడనుకాను. ౪. అహం=నేను, త్వాం=నిన్ను, నచప్రతిజానే=

౫ శ్లో॥ "మామిహాప్రతియుధ్యంతమన్యేనచసమాగతం । ధర్మలింగప్రతిచ్ఛన్న క్రూరంకర్మసమాచరేః" అన్నట్లు, నీతోఁబోరవచ్చినవాఁడనుగాను ఇతరునితోఁబోరుచున్నవాఁడను. ఇట్టినన్ను తటాలునఁదూఱిచంపి, అతిక్రూరకృత్యమొనరించినవాఁడవైతివి. శ్లో॥ ౬ "వయంవనచరారామమృగామూలఫలాశనాః । ఏషాప్రకృతిరస్మాకంపురుష స్త్వంనరేశ్వరః" అన్నట్లు మేముఅరణ్యవాసులము. మీరునగరవాసులు. మేముమృగములము మీరు మనుష్యులు. మేము వేళ్లుపండ్లుతినువారము మీరువరియన్నముతినువారు. మేముప్రకృతులము[మీ మేలుబడికిలోఁబడినవారము]మీరురాజులు॥శ్లో॥ ౭ "అధార్యంచర్మమేసద్భిఃరోమాణ్యస్థివివర్జితం। అభక్ష్యాణిచమాంసానిత్వద్విధైర్ధర్మచారిభిః" అని, నీవు వేఁటాడవచ్చినవాఁడవయితివేని జింకతోలు పులితోలు వీనివలెమాతోలుయజ్వలకుధరింపఁదగినదికాదు. మాయొక్క-రోమములును అస్థులునుచమరీచామరములవలెనుఏనుఁగుదంతములవలెనుపులిగోళ్లవలెను వినియోగించునవికావు. మామాంసము ముండ్లపంది, దుప్పి, ఉడుము, చెవులపిల్లి, తాఁబేలు వీనిమాంసమువలెభోజ్యముకాదు. నిషిద్ధము॥ శ్లో॥ ౮ "రాజహాబ్రహ్మహాగోఘ్నఃచోరఃప్రాణివధేరతః । నాస్తికఃపరి

ఎఱుంగను. అకిల్బిషం=పాపములేనట్టి, మాం=నన్ను, కస్మాత్=ఏకారణముచేత, హంసి=చంపెదవు. ౫- అప్రతియుధ్యంతం=నీతోప్రతియుద్ధముసేయనివాఁడును, అన్యేనచ=ఇతరునితో, సమాగతం=యుద్ధనుచేయుటకువచ్చినవాఁడునగు, మాం-నన్నుగుఱించి, ధర్మలింగప్రతిచ్ఛన్న=పావనమయినతాపసవేషముచేమఱుఁగైనవాఁడా! క్రూరంకర్మ-క్రూరకృత్యమును, సమాచరేః-ఒనరించితివి. ౬- రామ=ఓరాముఁడా, వయం=మేము, వనచరాః=అడవియందుఁదిరుగునట్టి వానరులము, మూలఫలాశనాః=కందమూలఫలములుతినెడువారము, అస్మాకం=మాకు, ఏషా=ఇది, ప్రకృతిః=స్వభావము, త్వం=నీవు, పురుషః=మనుష్యుఁడవు, నరేశ్వరః=రాజవు. ౭- మే=నాయొక్క, చర్మ=తోలు, సద్భిః=సత్పురుషులచేత, అధార్యం=ధరింపఁబడదు, రోమాణి=రోమములు, (అధార్యాణి=ధరింపఁబడవు) అస్థి=ఎముక, వివర్జితం=విడువఁబడినది, మాంసానిచ=మాంసములును, త్వద్విధైః = నీవంటి, ధర్మచారిభిః=ధర్మప్రవర్తకులచేత, అభక్ష్యాణి=తినఁదగినవి. ౮- రాజహా = రాజునుచంపువాఁడును, గోఘ్నః=ఆవునుజంపెడివాఁడును, చోరః=దొంగయు, ప్రాణివధే=

వేత్తాచసర్వేనిరయగామినః" అనురీతిని, రాజవధాదులనొనరించువారల కును నరకమేగతియన్నట్లు ప్రాణివధయందాసక్తుఁడైననీకునుదుర్గతియే. అనియిట్లు పెక్కుఁలు పరుషములుపలికి యాతనిచే॥శ్లో॥ ౯ "అధిక్షిప్తస్త థారామఃపశ్చాద్వాలినమబ్రవీత్ । ధర్మమర్థంచకామంచసమయంచాపి లౌకికం । అవిజ్ఞాయకథంబాల్యాత్ మామిహాద్యవిగర్హసే" అన్నట్లు, తె లియక యధిక్షేపింపఁబడినశ్రీరాముఁడు ఓవానరుఁడానీవొకవివేకివా.నీవు వైదికపురుషార్థములనెఱిఁగినవాఁడవుగావు. లౌకికములగు వ్యవహారము లనుగుర్తెఱిఁగినవాఁడవునుగావు. నీబుద్ధిరాహిత్యముచేత న్యాయానుష్ఠా నపరులమగుమమ్ముదూషించుచున్నావు. నీతోమాకుకోరువివాదములేదం టివి. శ్లో॥ "ఇక్ష్వాకూణామియంభూమిస్సశైలవనకాననా" అనికొం డలుగుహలుచిన్నయడవులు కారడవులుమొదలగువానితోగూడియుండెడి యీభూమియంతయుమాదేకదా? శ్లో॥ ౧౦ "భూమిః క్షేత్రంకళత్రంచ" అని మాకాణాచియూరుఇదియసుమీ? పొలిమేరతగవులుఇంటివివాదము లులేవంటివి. శ్లో॥౧౧ "త్వంవయస్యశ్చహృద్యోమే హ్యేకందుఃఖంసుఖంచ నౌ" అని సమానసుఖదుఃఖులగునట్లు మహారాజగు సుగ్రీవునితోసఖ్యము

జీవహింసయందు, రతః=ఆసక్తిగలవాఁడును, నాస్తికః=దేవుఁడులేఁడనిచెప్పెడు వాఁడును, పరివేత్తాచ=అన్నకుఁబెండ్లికాకముందుపెండ్లిచేసికొనువాఁడును, సర్వే =వీరలందఱు, నిరయగామినః=నరకమునుపొందువారు. ౯- తథా=అట్లు, అధిక్షి ప్తః=ఆక్షేపింపఁబడిన, రామః=శ్రీరాముఁడు, పశ్చాత్=తర్వాత, (తన్నధిక్షేపిం చిన యనంతరము) వాలినం=వాలినిగుఱించి, అబ్రవీత్=పలికెను. ధర్మం=ధర్మము ను, అర్థంచ=ధనమును, కామంచ=కోరినదాని ననుభవించుటయు, లౌకికంసమ యంచాపి = లోకసంబంధమయిన మతసంకేతమును, అవిజ్ఞాయ=ఎఱుఁగక, బా ల్యాత్=పసితనమువలన— తెలివిలేనితనమువలన, అద్య=ఇప్పుడు, మాం=నన్ను, కథంవిగర్హసే=ఎట్లుదూషించెదవు. ౧౦- భూమిః=దేశమును, క్షేత్రం=నేలయు, కళత్రంచ=భార్యయు. ౧౧- త్వం=నీవు=వయస్యశ్చ=స్నేహితుఁడవు, హృద్యః= ప్రేమకు విషయభూతుఁడవు, నౌ=మనకు, దుఃఖంసుఖంచ=దుఃఖమునుసుఖమును, ఏకం=ఒక్కటి, అనఁగా నీకుసుఖముకలిగిన నాకును సుఖముకలుగు నీకు దుఃఖము

చేసితివి. అట్లగుటచే॥ శ్లో॥ ౧౨ "తేనాహంప్రతిషిద్ధశ్చ హృతరాజ్యశ్చ" అన్నట్లు పొలిమేరవివాదముమాత్రమేగాక ప్రత్యక్షముగ రాజ్యము నపహరించియు పరికరమయిన నలుగురినిదప్పించితక్కినవారిఁ జేర్చుకొని పట్టించెదవు.కులక్రమాగతవిరోధముదీర్ఘవిరోధములేదంటివి.శ్లో॥౧౩"యథావచ్చాభ్యావాదయం""ఉక్తాశ్చనాశిషస్తేన"అన్నట్లతఁడుకాళ్లపైఁబడినను అంగీకరింపక॥ శ్లో॥ ౧౪ "వస్త్రేణైకేనవానరః తదావిద్రావయామాసవాలీ"అన్నట్లు, ఒంటికట్టుబట్టతోనేతరుమఁగొట్టలేదా?జ్ఞాతి, కులవిరోధములులేవంటివి॥ శ్లో॥౧౫"అయంభ్రాతా సుదారుణః"అనినీవేచెప్పితివి. అట్టితమ్మునితోవిరోధింపలేదా? గోవులనపహరించుటయరికట్టుట, గ్రామవివాదము,జలవివాదములేవంటివి. వాఁడుకృషిగోరక్షణవాణిజ్యములమూలమున ధనసంపాదనముచేసెడి గోరక్షణాదిత్రైవిధ్యముచేతజీవించునట్టియునికిపట్టులగు నడవులుకొలఁకులును నీవునాచుకొనియుండలేదా. స్త్రీవివాదముభూవివాదములేదంటివి. శ్లో॥ ౧౬ "భ్రాతుర్వర్తసిభార్యాయాం" అన్నట్లు, అనుజభార్యాపహరమును కిష్కింధాపహరమునుచేసియుండలేదా? నేనునిన్నిట్టివాఁడనిమెఱుఁగను అట్లుండనిరపరాధినగునన్ను నేనుండుచోటికివెదకుకొనివచ్చియేమిటికిజంపితివంటివి. శ్లో॥ ౧౭ "తాం పాలయతిధర్మాత్మాభరతస్సత్యవాగృజుః । తస్యధర్మకృదాదేశాద్వయ

కలిగిన నాకును దుఃఖమేకలుగును. ౧౨. తేన=ఆవాలిచేత, అహం=నేను, ప్రతిషిద్ధశ్చ=తొలఁగింపఁబడితిని, హృతరాజ్యశ్చ=అపహరింపఁబడిన రాజ్యముగలవాఁడనుఅయితిని. ౧౩. యథావచ్చ=ఎప్పటివలె, అభ్యావాదయం=నమస్కరించితిని, తేన=ఆవాలిచేత, ఆశిషః=ఆశీర్వాదములు, నోక్తాశ్చ = చెప్పఁబడినవికావు. నేను నమస్కరించినప్పుడతఁడుదీవించి మన్నింపక కోపముతో పట్టణమునుండి వెడలఁగొట్టెనుఅనుట. ౧౪. వానరః=కోతి, ఏకేనవస్త్రేణ=ఒంటిదయిన కట్టుబట్టతో, తదా=అప్పుడు, విద్రావయామాస=తరుమఁగొట్టెను. ౧౫. అయం = ఈ భ్రాతా=తోడఁబుట్టువు, సుదారుణః=మిక్కిలిక్రూరుఁడు. ౧౬. భ్రాతుః=తోడబుట్టినవానియొక్క, భార్యాయాం=పత్నియందు, వర్తసి=వర్తించుచున్నావు. ౧౭. ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుఁడును, సత్యవాక్=నిజముపలుకువాఁడును, ఋజుః=కౌటిల్యములేనివాఁడునుఅగు, భరతః=భరతుఁడు, తాం=ఆభూమిని, పాలయతి=పా

మన్యేచపార్థివాః । చరామోవసుధాంకృత్స్నాం” అనియు “త్వాంచ ధర్మాదతిక్రాంతంకథంశక్యముపేక్షితుం” అనియు చెప్పఁబడినచొప్పున మేము రాజైనభరతునియొక్క ధర్మనిర్దేశమును జేయువారమై దుష్టనిగ్రహము సేయుచు సంచరించెడువారము. నీవపరాధము సేయఁగానే నీవున్నచోటు వెదకుకొనివచ్చి నిన్ను దండించితిమి. నేను నీతోఁ పోరాడవచ్చినవాఁడను గాను ఇతరునితోఁ పోరాడుచుంటిని. ఇట్టి నన్నుఁజంపవచ్చునాయంటివి॥ శ్లో॥ ౧౮ “వధ్యంతివిముఖాంశ్చాపినచదోషోఽత్రవిద్యతే । అయుధ్యన్ప్రతియుధ్యన్వాయస్మాచ్ఛాఖామృగోహ్యసి” నాతోఁయుద్ధము సేయకున్నను విముఖుఁడవై పరుగెత్తినను నిన్నుఁజంపగా నాకుదోషములేదు. నీవొకకోఁతి వే గదా? రాజులుమాటలాడినట్లుమాటలాడెదవు. మేముఆరణ్యకులము. మీరునాగరులు. మేముమృగములము. మీరుమనుష్యులరు. మేముఫలమూలాశనులము. మీరుశాల్యన్నభోక్తలరు. మేముకాఁపులము. మీరు రాజులు. అని యప్రయోజకములయిన కొన్నిమాటలు చెప్పితివి. శ్లో॥ ౧౯ “భరతఃకామవృత్తానాంనిగ్రహేపర్యవస్థితః” అని, “మృగపక్షిమనుష్యాణాంనిగ్రహప్రగ్రహావపి” అనినట్లు ఎక్కడతిరిగెడువారయినను ఏజాతివారయినను ఏది తినువారలయినను ఇట్లుభవ్యులయినను దుష్టులనిగ్రహించుట రాజులకుధర్మమునుమా? మాయొక్కరోమాస్థిమాంసములునిషిద్ధములు. ఇట్లుంకని

లించుచున్నాఁడు. తస్య = ఆతనియొక్క, ధర్మకృతాదేశాత్ = ధర్మ్యమగునాజ్ఞచేత, వయం = మేమును, అన్యేపార్థివాశ్చ = ఇతరరాజులును, కృత్స్నాం = సమస్తమగు, వసుధాం = భూమియందు, చరామః = సంచరించుచున్నారము. ధర్మాత్ = న్యాయమునుండి, అతిక్రాంతం = దాఁటినట్టి, త్వాంచ = నిన్ను, ఉపేక్షితుం = ఉపేక్షించుటకు, కథంశక్యం = ఎట్లుసాధ్యమగును. ౧౮. యస్మాత్ = ఏకారణముచేత, శాఖామృగఅసి = కోఁతివైతివో, (ఆకారణముచేత) అయుధ్యన్ = యుద్ధముచేయనివాఁడవైనను, ప్రతియుధ్యన్వా = ఇతరునెదిరించి యుద్ధముసేయువాఁడవైనను, (నిన్నుచంపవలసినదే.) విముఖాంశ్చాపి = విముఖములయినను, వధ్యంతి = (మృగములను) చంపుచున్నారు, అత్ర = ఈమృగవధయందు, దోషః = పాపము, న విద్యతే = కనఁబడలేదు. ౧౯. భరతః = భరతుఁడు, కామవృత్తానాం = స్వేచ్ఛావృత్తులగు వారలకు,

ప్ప ప్రయోజనవ్యాపాదనముచేసితివంటివి॥ శ్లో॥ ౨౦ "వాగురాభిశ్చ పాశైశ్చ కూటైశ్చ వివిధైర్నరాః। ప్రతిచ్ఛన్నాశ్చ దృశ్యాశ్చ నిఘ్నంతిస్మ బహూన్ మృగాన్" అని రాజులు రోమాస్థిమాంసాదులవలని ప్రయోజనము నపేక్షింపక మృగములవలన దేశమునకు చేటుకలుగు నెడల జనపదహితార్థము వేటాడియు వలలుపన్నియు ఉరులొడ్డియు బోనులుపెట్టియు బహువిధములచేతవంచించియు డాఁగియుండియుఁ గనఁబడియు అనేకమృగములనుజంపుచున్నారు. రాజవధము సేయువారికి నరకమే గతియనియంటివి. శ్లో॥ ౨౧ "ఔరసీంభగినీంవాపిభార్యాంవాప్యనుజస్యయః। ప్రచరేద్వా నరః కామాత్ తస్యదండో వధస్స్మృతః" రాజవధము చేసినంగదా తప్పు. నీవాకకోతివి. అనుజభార్యాపహారము చేసితివి గానదండ్యుఁడవు. శ్లో॥ ౨౨ "రాజాత్వశాసనాత్పాపంతదవాప్నోతికిల్బిషం" అని నిన్నుదండింపకవిడిచితినేని నాకుపాపము సంభవించును. అనియుచకక్కగానుత్తరములుచెప్పఁగా వాలియు॥ శ్లో॥ ౨౩ "ప్రత్యువాచతతోవాక్యంప్రాంజలిర్వానరేశ్వరః। యత్త్వమాత్థనరశ్రేష్ఠ తదేవన్నాత్రసంశయః" అనుచుసమ్మతించిశాంతుఁడైయుండఁగా ఇట్లు భుజయుద్ధముచేతను వాగ్యుద్ధముచేతను వాలినిజయించిజయలక్ష్మీసమాలింగితుఁడై శ్రీరాముఁడునిలుచుండ భర్తృవధజనిత

నిగ్రహప్రగ్రహానపి = నిగ్రహానుగ్రహములు (చేయుచుండును.) ౨౦. నరాః = మనుష్యులు, ప్రతిచ్ఛన్నాశ్చ = డాఁగియుండియు, దృశ్యాశ్చ = ఎదుటనుండియు, వాగురాభిశ్చ = వలలచేతను, పాశైశ్చ = త్రాళ్లచేతను, వివిధైః = నానావిధములగు, కూటైశ్చ = బోనులచేతను, బహూన్ = పెక్కులగు, మృగాన్ = మెకములను, నిఘ్నంతిస్మ = చంపుచున్నారు. ౨౧. యః నరః = ఏమనుష్యుఁడు, కామాత్ = కామమువలన, ఔరసీం = తనకొమార్తనుగాని, భగినీంవాపి = తోఁడఁబుట్టినదానిగాని, అనుజస్య = తమ్మునియొక్క, భార్యాంవాపి = పెండ్లామునుగాని, ప్రచరేత్ = సంగమించుచున్నాఁడో, తస్య = వానికి, దండః = శిక్ష, వధః = చంపుట, (అని) స్మృతః = స్మృతియందుఁజెప్పఁబడియున్నది. ౨౨. రాజాతు = రాజును, అశాసనాత్ = దండింపమిచే, పాపంయత్ = ఏపాపమునుగలవానియొక్క, కిల్బిషం = అపాపమును, అవాప్నోతి = పొందుచున్నాఁడు. ౨౩. వానరేశ్వరః = వాలి, ప్రాంజలిః = చేతులుమొగిడ్చినవాఁడై, తతః =

ములగు శోకక్రోధములచేవికృతయయి ధీరుఁడయినవామగనిఁజంపినవాని నోటికివచ్చినట్లుతిట్టుదునని తిట్టుటకుసన్నద్ధురాలైవచ్చినతార॥ శ్లో॥ ౨౮ "సాతంసమాసాద్యవిశుద్ధసత్వా" అన్నట్లు, శ్రీరామునిఁగాంచితత్సన్నిధిమాహాత్మ్యమువలన సత్వముతలయెత్తి॥ శ్లో॥ ౨౯ "సత్వాత్సంజాయతేజ్ఞానం" అన్నట్లు, సత్వకార్యమగుజ్ఞానముకలిగి కలఁకదేరిచింతను మాని తనకుసాక్షాత్కరించినయావస్తువును ఒకరీతిగనిర్ణయించి తిట్టఁబూనుకొనియున్ననోటనేస్తుతియించుచున్నది॥శ్రు॥ ౨౬ "భిద్యతేహృదయగ్రంధిశ్ఛిద్యంతేసర్వసంశయాః। క్షీయంతేచాస్యకర్మాణితస్మిన్ దృష్టేపరావరే" అన్నట్లు, భగవత్సాక్షాత్కారముకల్గినేని ప్రతిబంధకములుపోయి తత్వానుభవముచేయుటకుఁ గొఱఁతలేదుసుమా? శ్రీవాల్మీకిభగవానులు ఇతరఋషులును వేదములునువలె॥ శ్లో॥ ౨౭ "ఆలోడ్యసర్వశాస్త్రాణివిచార్యచపునఃపునః। ఇదమేకంసునిష్పన్నం ధ్యేయోనారాయణస్సదా" అనియు॥ శ్లో॥ "వేదశాస్త్రాత్పరంనాస్తి నదైవంకేశవాత్పరం" అనియు, "నాస్తినారాయణసమోనభూతోనభవిష్యతి" అనియు, "సత్వ

అనంతరము, వాక్యం= (ఒక) మాటను, ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను. నరశ్రేష్ఠ=ఓరామా, త్వం=నీవు, యత్=ఏది, ఆత్థ=చెప్పితివో, తదేతత్=అయ్యది, (వాస్తవము.) అత్ర=ఇందు, సంశయః=సందేహము, న=లేదు. ౨౮. సా=ఆతార,తం=ఆరాముని, సమాసాద్య=సమీపించి, విశుద్ధసత్వా=పరిశుద్ధమగు నభిప్రాయముగలదై. ౨౯. సత్వాత్=సాత్వికగుణముచేత,జ్ఞానం=జ్ఞానము, సంజాయతే=కలుగుచున్నది. ౨౬. పరావరే=పరాత్పరుఁడగు, తస్మిన్ = ఆపరమాత్మ, దృష్టేసతి=చూడఁబడఁగా, హృదయగ్రంథిః=హృదయముననుండెడియహంకారమనెడిముడి, భిద్యతే=భేధింపఁబడుచున్నది, సర్వసంశయాః=ఎల్లసంశయములును, ఛిద్యంతే=ఛేధింపఁబడుచున్నవి, అస్య=వీనియొక్క, కర్మాణి=కర్మములును, క్షీయంతేచ=క్షయించుచునున్నవి. ౨౭. సర్వ=శాస్త్రాణి=ఎల్లశాస్త్రములను, ఆలోడ్య=పరిశోధించియు, పునఃపునః=మాటిమాటికి, విచార్యచ=ఆలోచించియు, సదా=ఎల్లప్పుడు, నారాయణః=విష్ణుదేవుఁడు, ధ్యేయః=ధ్యానముచేయఁదగినవాఁడు, ఇదమేకం - ఆనునిదియొక్క[illegible] సునిష్పన్నం [illegible] వేదశాస్త్రాత్ - వేదరూపమగుశాస్త్రముకంటె, పరం - శ్రేష్ఠమగునది, న-లేదు, కేశవా

త్సమో స్త్యభ్యధికఃకుతోన్యః" అనియు, "అగ్నిర్వై దేవానామవమో. విష్ణుఃపరమః" అనియు. "నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే" అనియు, "య స్మాత్పరంనాపరమస్తికించిత్" అనియు, "నతస్యేశేకశ్చన" అనియు, బహువిధములచేత తాము తాముభగవత్పరత్వోపపాదనము సేయనుపక్ర మించి॥ శ్రు॥ తై॥ "నమోహిరణ్యగర్భాయహరయేశంకరాయచ" అని యు, "రుద్రాణాంశంకరశ్చాస్మి" అనియు, "సబ్రహ్మాసశివస్సేంద్రః" అనియు, చెప్పఁబడియుండువచనాంతరములచేత సామ్యశంక సేయునట్లు ను, శ్రీ "విశ్వాధికంరుద్రంబ్రహ్మాకారణకారణం" అనియు, "విశ్వాధికో రుద్రోమహర్షిః" అనియు "నకరీంద్రస్త్వదుత్తరోనజ్యాయాన స్తివృత్ర హన్" "ఆకాశఏభ్యోజ్యాయాన్" ఆకాశఃపరాయణం "శివఏవధ్యే యఃశివంకరః" అనియునిత్యాదులచేత దేవతాంతరములకాధిక్యశంక సే యునట్లును ఇందుకుఁబూర్వాపరములును ధర్మిగ్రాహకప్రమాణమును గొని సామానాధికరణ్యావాక్యములకు అంతర్యామి పర్యంతానుసంధాన

త్పరం - విష్ణువునకంటె పరమైనదైవమును, న - లేదు. నారాయణ సమః = నారాయణునితో సమానుఁడు, నాస్తి = లేఁడు, భూతః = ఇంతకుముందు, కలిగి నవాఁడును, న = కాఁడు, భవిష్యతి = ఇఁకఁగలుగఁబోవువాఁడును, న = కాఁడు. త్వత్సమః = నీతో సమానుఁడు, నాస్తి = లేఁడు, అభ్యధికః = నీకంటెనధికుఁడు, అన్యః = ఇతరుఁడు, కుతః = ఎక్కడనున్నాఁడు. దేవానాం = దేవతలలోపల, అవ మః = తక్కువైనవాఁడు, అగ్నిర్వై = అగ్నియే, పరమః = సర్వోత్కృష్టుఁడు, విష్ణుః విష్ణువు. తత్సమశ్చ = ఆవిష్ణునికిసమానుఁడును, అభ్యధికశ్చ = వానికంటెనెక్కువ యినవాఁడును, నదృశ్యతే = కనఁబడఁడు. యస్మాత్ = ఎవనికంటె, పరం = శ్రేష్ఠ మగు, అపరం = ఇతరమయినవస్తువు, కించిత్ = ఒక్కటియును, నాస్తి = లేదో. తస్య = వానికి, కశ్చ = ఒక్కరుఁడును, నేశే = ఈశ్వరుఁడుకాడు. తై. హిరణ్యగర్భా య = బ్రహ్మకు, హరయే = పాపహరుఁడగు, శంకరాయచ = శంకరునికిని, నమః = న మస్కారము. రుద్రాణాం = ఏకాదశరుద్రులలోపల, శంకరశ్చ = శంకరుఁడనుగా, అస్మి = అగుచున్నాను. సబ్రహ్మా = ఆతఁడేబ్రహ్మ, సశివః = ఆతఁడేశివుఁడు, సేంద్రః = ఆతఁడేయింద్రుఁడు, ఇట్టివాఁడు పరమాత్మ. శ్రీ. విశ్వాధికం = ఎల్లవానికంటెనధి కుఁడును, బ్రహ్మ = బ్రహ్మస్వరూపుఁడును, కారణకారణం - కారణములకునుకా

ము చేయవలసినదగుటచేత ఆయా దేవతలను చెప్పెడిప్రదేశములు॥ శ్లో॥ ౩౦ "క్రయ్యేయంగౌఃబహుక్షీరాసాధ్వీచ" అనియమ్మఁదగినపశువునతిశయము గ స్తుతియించునట్లు తత్వపరములుకావనియు, ప్రశంసాపరములనియు, ఆకాశప్రాణ వామదేవేంద్రప్రహ్లాదాదులకుపరత్వమబ్బనేని రుద్రాదులకు పరత్వముసంభవించునని మెడితుల్యన్యాయముచేత నుపపాదింపవలయు నట్లు క్లేశబహుళముగనుండక ఆస్త్రీబాలముగప్రసిద్ధవైభవుఁడు విష్ణువని యెఱింగించుటకుగా తారాంగదాదులంగౌని తత్వనిర్ణయము సేయుచున్నాఁడు. ఇందులకు॥ శ్లో॥ ౩౧ "సుసంవృతంపార్థివలక్షణైశ్చ తంచారునేత్రంమృగశాబనేత్రా । అదృష్టపూర్వంపురుషంప్రధానం అయంసకాకుత్స్థఇతిప్రజజ్ఞే" అన్నట్లు, ఇంతకుముందుచూడకయుండినదైనను శరీరమునందుస్వయంవరము చేసియున్న రాజలక్షణములచేతను "రామఃకమలపత్రాక్షః" అన్నట్లు. సాధారణమగుకన్నులయందముచేతను నాయొక్కభర్తనుజంపిన శ్రీరాముఁడీతఁడనియెఱింగెనని సౌలభ్యమునందు ఒక యోజనయు॥ శ్లో॥ "సుసంవృతంపార్థివలక్షణైశ్చ" అన్నట్లు, సౌలభ్య చిహ్నములచేతమరగియుండినను చకారసూచితములగుపరత్వచిహ్నములచేతను, యథాకప్యాసంపుండరీకమేవమక్షిణీయని పరత్వసూచకము

రణమఁయినవాఁడును అగు, రుద్రం=రుద్రుని. విశ్వాధికః = విశ్వాతిశాయియగు, రుద్రః=రుద్రుఁడు, మహర్షిః = దొడ్డఋషి—ఇంద్రియనిగ్రహముగలవాఁడు. వృత్రహా-వృత్రాసురునిఁజంపినవాఁడా? కరీంద్రః=ఇంద్రుఁడు, త్వదుత్తరః=నీకంటె నధికుఁడును, జ్యాయాన్=పెద్దవాఁడును, న=లేఁడు. ఏభ్యః=వీనికంటె, ఆకాశః=ఆకసము, జ్యాయాన్=ముందుపుట్టినది, ఆకాశః=ఆకసము, పరాయణం=ముఖ్యగతి. శివఏవ=శివుఁడే, ధ్యేయః=ధ్యానముచేయఁదగినవాఁడు, శివంకరః=మంగళకరుఁడు. ౩౦. ఇయంగౌః = ఈయావు, క్రయ్యా = విక్రయింపఁదగినది, బహుక్షీరా = మిక్కిలిపాలుగలది, సాధ్వీచ - సాధువైనది. ౩౧. మృగశాబనేత్రా-జింకపిల్లకన్నులవంటి కన్నులుగలతార, పార్థివలక్షణైః = రాజచిహ్నములచేత, సుసంవృతం=చక్కగఆవరింపఁబడినవాఁడును, చారునేత్రం=మనోహరములైన కన్నులుగలవాఁడును, అదృష్టపూర్వం=ఇంతకుముందు చూడఁబడనివాఁడును, ప్రధానంపురుషం=పురుషశ్రేష్ఠుఁడునగు, తం=ఆరాముని, అయం=ఈతఁడు,

లగుకన్నులచేతను॥ ద్ర॥ ౩౨ "కండవాత్త్రాత్తన దేయుల కెననిష్టాక్" అని యు, ఉట్టిపడుచుండెడి పురుషకారప్రాధాన్యముచేతను॥ శ్లో॥ "అయంస కాకుత్థ్స ఇతిప్రజజ్ఞే" అనియు॥ ద్ర॥ ౩౩ ఆయర్ పుత్తిరనల్లనరుందైవం" అనియు, ఈచక్రవర్తికుమారుఁడు ఆపరవస్తువేయగుననిమెచ్చింగెనని పర త్వమునందొకయోజనయుకలవు. ఈ రెంటిని జేర్చియోజించునపుడు (త్వం) ఈపెతనయొక్క భర్తృభక్తిప్రాబల్యముచే రాజులనుగూడత్వంకరించు చున్నది. (త్వం) కీఁదటఅప్రమేయశ్చయనియుపక్రమించిమెత్తియుంచఁ బడుగుణభారమునకు అధిష్ఠానమగునట్లు ఆశ్రయమును నిర్ధారణచేయు చున్నది॥ శ్లో॥ "గుణానామాకరోమహాక్" అన్నట్లు అనవధికాతిశయా సంఖ్యేయకల్యాణగుణగణములు నొకచుళకాంతర్గతములగునట్లు వెలింగెడి స్వరూపముయొక్క ఘనతయేమనిచెప్పవచ్చును. (త్వం) రావణదుందుభి ప్రభృతులను అవలీలగాజయించియుఁజంపియు విఱ్ఱవీఁగుచున్నవాలినిజంపి యాజయశ్రీచేకొనియు నొకటియుచేయనివానివలెనిలుచున్న సంస్థాన మును దెల్పుచున్నది. (త్వం) వాలికిభయపడి ఉన్నచోటుదెలియకదాఁగి యున్న సుగ్రీవునికినిజయమునొసఁగి శరణాగతవాత్సల్యము వెలింగింపఁజే సిననీవు. (త్వం) స్త్రీలుచాలురునగుమేముఁగూడ జంకకవచ్చిడగ్గఱింపఁదగు నీవు. (త్వం) వస్తువునువస్త్వంతరముగఁజేయురీతినోటికివచ్చినట్లుతిట్టవల యుననివచ్చిననన్ను స్తుతించునట్లుచేసిననీవు. నీవుస్తుతియింపనుపక్రమించితి వేని దానిందొడఁగఁగూడదాయనఁగా? (అప్రమేయః) నిన్నును నన్నును ఎఱుఁగక అలవరించుకొనవచ్చుననుకొంటిని. అది యలవరించుకొనఁదగి నదికాకపోయెను. (అప్రమేయః) నేనేకాదు. వేదాహమనియుపక్రమిం చిన వేదములుమహాంతంఅనియు, కఇత్థావేదఅనియుమరలునట్లుగద నీయొ క్కయపరిచ్ఛేద్యత్వమున్నయది. (అప్రమేయః, ప్రమకువిషయముప్రమే

సకాకుత్థ్సః=ఆకకుత్థ్సకులమునఁబుట్టిన రాముఁడని, ప్రజజ్ఞె = తెలిసికొనెను. ౩౨. కండవాత్త్రాల్ = చూచినవారు, తనదేయుల = తనదేయని, నిష్టాక్ =నిలిచెను. ౩౩. ఆయర్ పుత్తిరనల్లక్ = గోపకుమారుఁడుకాఁడా, అరుందైవం-

యము. ప్రమయనఁగా సమ్యగనుభవము. అనఁగా ప్రత్యక్షానుమానాగమ జన్యజ్ఞానము ప్రమయగునని యనుట. అట్టి త్రివిధజ్ఞానమునకును విషయముగాని వాఁడవు. శ్రు॥ ౩౪ "నసందృశే తిష్ఠతిరూపమస్యనచక్షుషా పశ్యతికశ్చనైనం" అనియు, బ్ర॥ "కడిఁ-లి" అనియు చెప్పఁబడినట్లు ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయము కానివాఁడవైతివి. దృష్టానుమానమునందు వ్యాప్తిగ్రహణమునకు ప్రత్యక్షయోగ్యము కామిచేతను, శ్రు॥ "నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే" అనియు, ద్ర॥ "ఒత్తారై మికారై యిలై యాయమాయాయ" అనియు చెప్పఁబడునట్లు, దృష్టాంతము లేకుండుటచేతను, సామాన్యముగా దృష్టానుమానమునందు వ్యాప్తిగ్రహణదశ లేదు. సర్వకర్తృనుగతముగ కర్మవశ్యత్వదుఃఖిత్వాఽయాసిత్వాఽప్రయోజకత్వభిన్నత్వాదులయిన ఉపురుషార్థములు వ్యాప్తిబలమువలనఁ గలుగుటచేతను, పక్షధర్మతాబలమునకు నిత్యనిర్దోషధర్మిగ్రాహకశ్రుతిబలము చేత త్రివిధకారణమై సకలేతరవిలక్షణమగునది అన్యథాగా సిద్ధించుటచేతను అనుమానజ్ఞానమునకు విషయము కానివాఁడవు. శ్రు॥ "యతోవాచోనివర్తంతే అప్రాప్యమనసాసహ" అనియు, "నేతి నేతి" అనియు, ౩౫ "యతోన వేదమనసాసహైనమనుప్రవిశంతితత్రైవమానం" అని వేదములును పరిచ్ఛేదింపలేనివగుటచేత ఆగమజన్యజ్ఞానమునకును విషయము కానివాఁడవు. (అప్రమేయః) ప్రమాణములకు విషయము కావని యేదు విషయము చెప్పవలయునా? "సోంగవేదయదివా నవేద" అనియు, ద్ర॥ "తనకుఁ-ందందనై న్మయరివరియానై" అనియు చెప్పఁబడినట్లు, స్వతస్సర్వజ్ఞుఁడవైన నీకుఁగూడ పరిచ్ఛేదించుటకు విషయము కావు. (అప్రమేయశ్చ) నిత్యత్వాత్ కాలపరిచ్ఛేదము లేదు. విభుత్వాత్ దేశపరిచ్ఛేదము లేదు, ప్రకార్యంతరాభావాత్ వస్తుపరిచ్ఛేదము లేదు. ఇట్లు త్రిప్రకారములచేతను త్రివిధచేతనులకు త్రికాలములయందును పరిచ్ఛేది

—దుర్లభుఁడయిన దేవుఁడు. ౩౪. అస్య=ఈపరమాత్మయొక్క, రూపం=స్వరూపము, సందృశే = చూపునందు, నతిష్ఠతి = ఉండదు, కశ్చన = ఒక్కరుఁడును, ఏనం=వీనిని, చక్షుషా=కంటిచేత, నపశ్యతి=చూడఁడు. ౩౫. యతః-ఏకారణ

పఁగూడనివాఁడవుగదా? (త్వమప్రమేయః) అయంఅని చెప్పఁదగినట్లు సన్నిహిత దేశవర్తమానకాలసంబంధిగానున్నను సఃఅనునట్లు విప్రకృష్టదేశకాలాంతరవర్తులవలె కొలఁదిమెఱుఁగుటకువీలుపడవు. (త్వమప్రమేయః) కన్నులచేఁజూడఁగాసులభుఁడైయున్నావుగాని హృదయముచేఁజూడఁగా అగమ్యుఁడవైతివి. "నచక్షుషాగృహ్యతేమనసాతువిశుద్ధేన" అనుప్రమాణము అసత్యమయ్యెనే. (త్వమప్రమేయః) శ్లో॥ ౩౬ "అవష్టభ్యచతిష్ఠంతం దదర్శధనురూర్జితం" అని, చాపహస్తుఁడవై యతిసులభుఁడవుగా నిలుపఁబడియుండునీవు "తమసఃపరమోధాతాశంఖచక్రగదాధరః" అన్నట్లు, హస్తమునందు శంఖచక్రములనుధరియించుకొనియున్న పరవస్తువైయున్నాఁడవు. (త్వమప్రమేయః) పరత్వముకనుంగొనుటకశక్యమనియుంటిమి. సౌలభ్యముగూడఅందుకొననశక్యమే. (త్వమప్రమేయః) ఒకపరికరమునులేక ఒంటరివలెనున్ననీవు. శ్లో॥ ౩౭ "అనుభావవిశేషాత్తుసేనాపరిగతావివ" అన్నట్లు అపరిమితపరికరములుగలవానివలె ఏకదేశవిషయము చేయఁగూడనియట్లున్నవాఁడవు. (త్వమప్రమేయః) పితృనియోగముచేత తాపసుఁడవై వనవాసముచేయంబూనితివి. విరాధఖరకబంధవాలిప్రభృతులనుజంపుచుఁదిరుగుచున్నాఁడవు. నీయొక్కతలంపునుకార్యములునునిర్ధారణచేయఁగూడునవియేనా? అంతఃకరణమునకునుఅందనిదియనివిరమించి బాహ్యకరణముచేతనైన అందవచ్చుననియుంటిమి. (దురాసదశ్చ) అందుకును అశక్యముగానున్నది. మనస్సుచేతలభ్యముకాని వస్తువుశరీరముచేతనాలభ్యమగును. (దురాసదః) శ్లో॥ ౩౮ "విష్ణురారాధ్యతేపంథాః" అని

మువలన, ఏనం-ఈపరమాత్మను, నవేద-ఎఱుఁగదో, (తతః-ఆకారణమువలన), మనసాసహ-మనస్సుతోఁగూడ, మానం-మానమును, అనుప్రవిశంతి - చెందుచున్నారు. ౩౬. ఊర్జితం-బలిష్ఠమగు, ధనుః-ధనుస్సును, అవష్టభ్య-పూని, తిష్ఠంతం-నిలుచున్నట్టివానిని, దదర్శ=చూచెను. ౩౭. అనుభావవిశేషాత్తు = మాహాత్మ్యాతిశయముచేత, సేనాపరిగతావివ= సేనతోఁగూడినవారివలె. ౩౮. విష్ణుః=పరమాత్మ, ఆరాధ్యతే=ఆరాధింపఁబడుచున్నాఁడో (అథవా) [illegible] మార్గము. యేన=ఏమార్గముచేత, మహాజనః=పెద్దలు, గతః=నడచిరో, సః=అది, పంథాః=మార్గము.

యు॥ శ్లో॥ "మహాజనో యేనగతస్స పంథాః" అనియు చెప్పఁబడు మంచి మార్గముననడచువారలకుమాత్రము డగ్గఱింపఁదగుదువుగాని. ద్ర॥ ౩౯ "వఴితికై త్తలమరుకిన్ఱేన్" అనిత్రోవతప్పివర్తించువారి కొకప్పుడైననుడ గ్గఱరానివాఁడవైయున్నాఁడవు. (దురాసదః) "షదిల్ విశరణగత్యవసాద నేషు" అనుటచేపాడియగుట, గమనము, ముగింపు, అనునవిషద్ ల్ ధాతువున కర్థములు. విశరణమర్థమగునప్పుడు పాడిచేయవలయుననిన సుసూక్ష్మ మన్నట్లు సూక్ష్మద్రవ్యమగుటచే స్థూలపదార్థమువలె పాడిచేయవీలుకాదు. గతియర్థమగునపుడు ఉన్నచోటనైన ససీమ మోయనియెంచినను విభువు గాన నెల్లచోట్లప్రసరించుటంజేసి ఇంతవరకునుందునని చెప్పఁగూడదు. అ వసాదనమర్థమగునప్పుడు ముగింపుచేయఁదగినదియనియెంచినను నిత్యమై సర్వకాలసత్తగుటచేత కాదాచిత్కముగ నాశముచేయఁగూడనిది॥ శ్రు॥ ౪౦ "నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మం" అనియుండుటచే నీమాదును చేయశక్యములుకావు. అని చెప్పెనని తాత్పర్యము. వాలివధచేతకుపితులగు వారువచ్చి ప్రతిక్రియ సేయవచ్చుననుకొంటిమి. (దురాసదః) అట్లువచ్చె డివారికిఁజేరరానివాఁడవైయున్నాఁడవు. బాహ్యకుదృష్టులయొక్క కుతర్క ములచేతదూషింపవచ్చునాయనఁగా (దురాసదః) శ్లో॥ ౪౧ "తర్కోఽప్ర తిష్ఠశ్శ్రుతయోవిభిన్నాః । నచాన్యషేర్దర్శనమస్తికించిత్ ధర్మస్యతత్వం నిహితంగుహాయాం" అన్నట్లు॥ ద్ర॥ "ఉళర్ ఉడల్ మిసైఉరుతియుళ్" అన్నట్లును, వేదగుహయందు సురక్షితమైయుండుటంజేసి తర్కాభాస ములచేతనైనను తలక్రిందుగానుండెడి శ్రుతిస్మృతులచేతనైనను అవిచా ల్యుఁడవైయున్నవాఁడవు. ఇట్టి యప్రమేయదుర్ధర్షత్వములచేత దృప్తుఁడ

---

౩౯. వఴి=త్రోవను, తికత్తు=తప్పి, అలమరుకిన్ఱేన్=చింతించుచున్నాను. ౪౦. నిత్యం=శాశ్వతుఁడును, విభుః=సర్వమూర్తద్రవ్యసంయోగియు, సర్వగతం=ఎల్ల వానిలోనంతర్యామియు, సుసూక్ష్మం=మిక్కిలిసూక్ష్మస్వరూపుఁడును. ౪౧. తర్కః =యుక్తులు, అప్రతిష్ఠః=నిలుకడలేనివి, శ్రుతయః=వేదములు, విభిన్నాః=విశేషభే దముగలవి. అన్యషేః=జ్ఞానవంతుఁడుగానివానికి, కించిత్=కొంచెమైనను, దర్శ నం=చూడఁదగినది, నాస్తి=లేదు. ధర్మస్య=ధర్మముయొక్క, తత్వం=యథార్థ

వై పరదారరాజ్యములను అపహరించుకొని పాలించుటకై చంపితివేమో యనుకొంటిమి. (జితేంద్రియః) అట్లుకాక సుగ్రీవునికిచ్చుటం జేసి విషయ చపలుఁడవు కావు. (జితేంద్రియః) ఇంద్రియములు అణఁగక కన్నవిషయ లములో చపలించునవి గాన ఆయింద్రియములట్లుగాక నీకణఁగియుండున ట్లణఁచుకొని ఏలువాఁడవై యుండెదవు. (జితేంద్రియః) ఎవ్వఁడైననొకపు రుషుఁడు ఎవ్వతెనైన నొకస్త్రీనిసమీపించెనేని మొగమెత్తిజూచుటవాడుక గానున్నది. అట్లుండగా॥ శ్లో॥ ౪౨ "నరామఃపరదారాంశ్చ చక్షుర్భ్యామపి పశ్యతి" అన్నట్లు ఇంతవరకు నేనెదుటనిలిచియున్నను మొగమెత్తిచూడకయె నిలిచియున్నావు. నీవెట్టివిరక్తుఁడవో యనుచున్నది. (జితేంద్రియశ్చ) శ్రు॥ ౪౩ "పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః" అని, అపాణ్యాపాదో జవనోగృహీతా" అని॥ శ్లో॥ "సర్వేంద్రియైరపివినాసర్వంసర్వత్రపశ్యతి" అనియుండుటం జేసి,లోకులతో సాటిగనుండుటకు వాసనిబరిగ్రహించితివి. అంతేకాని లోకులవలె నింద్రియాధీనప్రవృత్తిగలవాఁడవుకావు. (జితేంద్రియః) ౪౪ "దుర్గ్రహంమనసాప్యన్యైరింద్రియైరపిదుర్జయం" అని, ద్ర॥ "మననుణర్ వళవిలక్ పొరియుణర్వై యిలక్" అనియు చెప్పఁబడునట్లులోకులయొక్క బాహ్యాంతరకరణములకు నందకుండునట్లుండెదవనియుభావ

ము, గుహాయాం=గుహవలెరహస్యమయినచోట, నిహితం=ఉంచఁబడియున్నది. శుడర్ మికు = తేజస్సుచేత నతిశయించిన, శురుతియుళ్ =శ్రుతియందు, ఉళర్ = ఉండువాఁడు. ౪౨. రామః=శ్రీరాముఁడు, పరదారాంశ్చ=ఇతరస్త్రీలను, చక్షుర్భ్యామపి=కన్నులనైన, నపశ్యతి=చూడఁడు. ౪౩ సః=ఆపరమాత్మ, అచక్షుః, =కన్నులులేనివాఁడై, పశ్యతి=చూచుచున్నాఁడు. అకర్ణః = చెవులులేనివాఁడై. శృణోతి=వినుచున్నాఁడు, అపాణ్యపాదః=చేతులునుపాదములులేనివాఁడై, జవనః =వేగముగఁబోవువాఁడును, గృహీతా=పట్టుకొనువాఁడును. సర్వేంద్రియైరపివినా=సమస్తేంద్రియములులేకయే, సర్వత్ర=అంతటను, సర్వం=అంతయును, పశ్యతి=చూచుచున్నాఁడు.౪౪ అన్యైః-ఇతరులచేత, మనసాపి=హృదయముచేతను,దుర్గ్రహం=గ్రహింపఁగూడనివాఁడును, ఇంద్రియైరపి=ఇంద్రియములచేతను, దుర్జయం=జయింపఁగూడనివానిని. మననుణర్వు=మనోజన్యజ్ఞానముయొక్క, అళవు= కొలత, ఇలక్=లేనివాఁడును, పొరియుణర్వు=ఇంద్రియజన్యజ్ఞానమనునది, ఇలక్.-

ము. (త్వంజితేంద్రియః) శ్లో॥ ౪౫ "అహల్యాయైజారస్సురపతిరభూదాత్మతనయాంప్రజానాథోఽయాసీత్ అభజతగురోరిందురబలాం" అన్నట్లు నామామగారగు సింద్రుఁడు అహల్యాజారుండయ్యెను. అతనికధికుఁడగు బ్రహ్మ సుతాభిలాషమొనర్చెను. ప్రకాశకుండగు చంద్రుఁడు గురుదారద్రోహియయ్యెను. ఆదిత్యపుత్త్రుఁడగు సుగ్రీవుఁడును ఇంద్రపుత్త్రుఁడైన వాలియును నావిషయమున ననుభవించినయవస్థయిది. విశ్వామిత్త్రుఁడు మేనకాచపలుండయ్యెను. ఇట్లులోకము స్వాభావికముగ విషయచపలమగు చూడఁగా నీవొక్కఁడవే సుమీ విరక్తుఁడవై యున్నవాఁడవు శ్లో॥ ౪౬ "ఇంద్రియైః కామవృత్తస్సన్ కృష్యసే మనుజేశ్వర" అన్నట్లు, రాజ్యమును కళత్రమునువదలియుండెడి నీవు ఆయాశచే వచ్చితివోయనుకొంటిమి. (జితేంద్రియః) వానియందు ప్రత్యక్షముగ నిస్పృహుఁడవై యున్నావు. ఇట్లు విరక్తుఁడవై యున్నవాఁడు మనలను శ్రమపెట్టనేల అధార్మికుఁడోయనుకొంటిమి., (ఉత్తమధార్మికః) ఈ వ్యాపారములెల్ల పరార్థముగ నుపకరించుచున్నవిగాన, (ఉత్తమధార్మికః) తనకని చేసికొనువాఁడు అధమధార్మికుఁడు. తనకును పరులకునని చేయువాఁడు మధ్యమధార్మికుఁడు. పరులకేయని చేయువాఁడు ఉత్తమధార్మికుఁడు. లేక- ధార్మికః. ఉద్ధార్మికః. ఉత్తరధార్మికః. ఉత్తమధార్మికః. అనియు చెప్పవచ్చును. ధార్మికుఁడనఁగా ధర్మసంబంధము గలవాఁడు. అనఁగా॥ శ్లో॥ ౪౭ "వర్ణాశ్రమాచారవతా సమారాధ్యతే" అన్నట్లు, వర్ణాశ్రమధర్మ సమారాధ్యుఁడగుట. ఉద్ధార్మికుఁడనఁగా॥ శ్రు॥

లేనివాఁడును. ౪౫. సురపతిః-దేవేంద్రుఁడు, అహల్యాయైజారః-అహల్యకు జంకుమగఁడు, అభూత్-అయ్యెను. ప్రజానాథః-బ్రహ్మ, ఆత్మతనయాం-తనకూతును, అయాసీత్-పొందెను, ఇందుః-చంద్రుఁడు, గుర్వోః - గురువగుబృహస్పతియొక్క, అబలాం-స్త్రీని, అభజత-పొందెను. ౪౬. మనుజేశ్వర-ఓరాజా, కామవృత్తస్సన్-కామవ్యాపారములందువర్తించువాఁడవై, ఇంద్రియైః-ఇంద్రియములచేత, కృష్యసే-ఈడువఁబడుచున్నావు. ౪౭. వర్ణాశ్రమాచారవతా-వర్ణము ఆశ్రమము ఆచారము అనునవిగలవానిచే, సమారాధ్యతే - పూజింపఁ బడుచున్నాఁడు.

౪౮ "తమేవంవిదిత్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపంథాః" అన్నట్లు భక్తి మార్గముచే భజనీయుఁడైయుండువాఁడనుట. ఉత్తరధార్మికుఁడనఁగా॥ శ్రు॥ ౪౯ "శరణమహంప్రపద్యే" అన్నట్లు సర్వలోకశరణ్యుఁడనుట. ఉత్తమధార్మికుఁడనఁగా॥ శ్రు॥ ౫౦ "తేనానుగృహీతోబ్రహ్మలోకంగచ్ఛతి" అనియు॥ శ్లో॥ ౫౧ "ఉపాయోగురురేవస్యాత్" అనియు, పురుషకారవశీకారవశీకార్యుఁడనుట. (ధార్మికత్వమనఁగా) సామాన్యధర్మనిష్ఠకలిమి. ఉత్తరధార్మికత్వమనఁగా అసాధారణధర్మనిష్ఠకలిమి. సామాన్యధర్మమనఁగా॥ ౫౨ శ్లో॥ "ఆనృశంస్యంపరోధర్మః" అని నొచ్చినవారలంగని యయ్యోయయనికనికరించుట. అసాధారణధర్మమనఁగా॥ శ్లో॥ ౫౩ "కులోచితమతిక్షాత్రంధర్మంస్వంబహుమన్యతే । వధశ్చధర్మయుద్ధేనస్వరాజ్యపరిపంథినాం । క్షత్రియాణామయంధర్మోయత్ప్రజాపరిపాలనం" అని, తన్ను చేరినవారలకొకయాపదకలిగెనేని వారిశత్రువులనుతీక్ష్ణములగు బాణములచేతఁబరిమార్చుట. అట్లగుటవలన వాలితోవిరోధించి వధించి సుగ్రీవునిరక్షించుటంజేసిధార్మికుఁడగుటమాత్రమేగాక ఉత్తమధార్మికుఁడవునైయున్నాఁవు. (ఉత్తమధార్మికః) ఆర్తుఁడగు సుగ్రీవునిరక్షించి॥ శ్లో ౫౪ "రాజభిర్ధృతదండాస్తుకృత్వాపాపానిమానవాః । నిర్మలాస్స్వర్గ

౪౮. తం=ఆపరమాత్మను, ఏవం=ఇట్లు, విదిత్వా=ఎఱింగి, ఇహ=ఇచ్చోట నమృతః=చావనివాఁడుగా, భవతి=అగుచున్నాఁడు. అన్యఃపంథాః=వేఱుమార్గము, న=లేదు. ౪౯. అహం=నేను, శరణంప్రపద్యే=శరణుసొచ్చెదను. ౫౦. తేన=ఆగురువుచేత, అనుగృహీతః=అనుగ్రహింపఁబడినవాఁడై, బ్రహ్మలోకం=బ్రహ్మలోకమును, గచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు. ౫౧. గురురేవ=గురువే, ఉపాయః=ఉపాయభూతుఁడుగా, స్యాత్=అగును ౫౨. ఆనృశంస్యం=క్రూరత్వములేమి, పరః సర్వోత్కృష్టమైన, ధర్మః=ధర్మము. ౫౩. అతిక్షాత్రం=మిక్కిలిక్షాత్రమును, స్వరాజ్యపరిపంథినాం=తనరాజ్యమునకు విరోధముసేయువారియొక్క, ధర్మయుద్ధేన=న్యాయమైనయుద్ధముచేత, వధశ్చ=చంపుటయు, కులోచితం=కులమునకుఁదగినట్టి, స్వం=స్వకీయమగు, ధర్మం=ధర్మముగా, బహుమన్యతే=గౌరవింపఁబడును, ప్రజాపరిపాలనంయత్=జనులనురక్షించుట, అయం=ఇది, క్షత్రియాణాం = క్షత్రియులకు, ధర్మః=ధర్మము. ౫౪, మానవాః=ప్రజలు, పాపానికృత్వా=పాపములు

మాయాంతిసంతస్సుకృతినోయథా" అన్నట్లు, అకృత్యకరణముచేతనా
రకియగువాలిని॥ శ్లో॥ "తస్యదండోవధస్స్మృతః" అన్నట్లు, వధదండముచే
పరిపూతునింజేయుటచేత ఉత్తమధార్మికుండవుగా నుండెదవనిభావము.
ఒకశ్రేయస్సాధన ధర్మముమాత్రమేయుండి యదిఫలపర్యంతముకాకయు
న్నదోయనియనుకొంటిని. (అక్షయ్యాకీర్తిశ్చ) శ్లో॥ ౫౫ "తస్యనామ
మహద్యశః" అనియు॥ ద్ర॥ "సకరిల్పుకழ்" అనియు, చెప్పఁబడినట్లు తరు
గనిగొప్పకీర్తిగలవాఁడైయుండెదవు. అనఁగా ప్రబలుఁడగువాలినిసంహ
రించి సంపాదించినకీర్తికి చెట్లసందునడాఁగియుండికొట్టితివనియు నిరప
రాధ తిర్యక్ వధమొనర్చితివనియు నిష్ప్రయోజన వ్యాపాదనముచేసితివని
యు ఇత్యాదులచేననేకహానులుచెప్పి కొంతతగ్గునట్లుచేయుదమనియను
కొంటిమి. రాజులకుమొఱఁగియుండిచంపుటయు నీతియనియు సుహృత్త
ముఁడుగ శరణాగతుఁడైనవానియెడల తప్పొనర్చియుండుటంజేసి సాప
రాధవధమొనర్చితిననియు జనపదములహితార్థముగ దుష్టమృగవధముచే
యుటచే సప్రయోజనవ్యాపాదనముసేసితిననియు ఇట్టియుత్తరములు
చెప్పి నిరుత్తరులనుగాఁజేసితివిగనుక మాచేతనునాశముచేయఁగూడనికీర్తి
గలవాఁడవయితివి. ఇట్లు వినాశ్యమగుకీర్తిఁబొందుటకు మూలమేమోయని
యుంటిమి, (విచక్షణశ్చ) అందుకుమూలభూతములగుకార్యములయందు
భవిష్యత్తునాలోచించి సేయునిరూపకుఁడవునైయున్నావు. (విచక్షణశ్చ)
శ్రు॥ "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" "స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ" అన్నట్లు,
సహజసర్వజ్ఞుఁడవగు నీకిదియొకగొప్పగాదు. (విచక్షణశ్చ) నీవువచియిం
చెదుమాటలలో తప్పులుబట్టుదమన్నను॥ శ్లో॥ ౫౬ "ఉత్తరోత్తరయుక్తా
చవక్తావాచస్పతిర్యథా" అన్నట్లు, మామాటలుఅడుగుపడునట్లు పైపైని

చేసి, రాజభిః=రాజులచేత, ధృతదండాః=దండింపఁబడినవారై, నిర్మలాః=పా
పము నెడఁబాసినవారై, సుకృతినః=పుణ్యవంతులగు, సంతోయథా=సత్పురుషులవలె,
స్వర్గమాయాంతి=స్వర్గమునుబొందుచున్నారు. ౫౫. తస్య [illegible] మహత్=
గొప్ప, యశః=కీర్తి. ౫౬. ఉత్తరోత్తరయుక్తాచ=మీఁదమీఁదయుక్తులుచెప్పఁగా,

యుక్తులువన్నిమాటలాడునట్టి వావదూకుఁడవుగానుడన్నావు. (విచక్ష ణః) సహజసాదృశ్యముచేత లక్ష్యముమాఱకుండునట్లు ఆశ్రితవధముకలు గకుండుటకుఁగా మెడనొకపుష్పహారమువేసిపంపితివి. ఆహా యిదియేమి చాతుర్యము. (విచక్షణః) నీవు అప్రమేయుఁడవై యితరులకు తెలిసికొనఁ గూడనివాఁడవైయుండినను నీవెల్లవానిని నెఱింగినవాఁడవైకనుపట్టెదవు. (విచక్షణః) రావణుఁడు తనకును నీకునుశత్రువగుటచేత మిక్కిలియాశ పడిమైత్రిఁజేసి సుగ్రీవుఁడుమనకుసహాయుఁడగుననియు రావణునికిమిత్రుఁ డగుటచేత వాలిసహాయుఁడుగాఁడనియునిశ్చయించి యీతనింగూర్చియా తనింజంపుటచేత మంచివారిని చెడువారినిఎఱుంగుటయేగాక ఈలోకతత్వ మంతయు నెఱింగినవాఁడవునైతివి. ఇట్లువిచక్షణుఁడవైతివేని॥ శ్లో॥ ౫౭ "శత్రోశ్శేషంనశేషయేత్" శ్లో॥ "సపుత్రపౌత్రంసామాత్యంసమిత్రజ్ఞాతి బాంధవం।హత్వా" అనిచెప్పఁబడినట్లు వచనానురోధముచేసికొనియు న్న యంగదాదులనుగూడనిరన్వయముగ ముగియింతువేమోయనియెంచి తిమి. (క్షితిక్షమావాన్) సహనమునందు భూమివంటివాఁడవైయున్నా వు. వాలినిజంపినకోపముమారకనిలుచుండునప్పుడు నేనును అంగదుఁడు ను తలలోనిపేనువలె ముందువచ్చినిల్వఁగా వంశచ్ఛేదముగఖండించుటకుఅ నువుపడియుండ మామెడలనోర్పుగలిగియున్నావు. ఇదియెక్కడియోర్పు. (క్షితిక్షమావాన్) "క్షమయాపృథివీసమః" అన్నట్లు పంచాశత్కోటి విస్తీర్ణమగు నీభూమియొక్కవిశాలమైనప్రదేశంబునంగల ఓర్పుఅంతయు నీయొక్కనిమెడలనేయున్నది.(క్షితిక్షమావాన్) మొదటహృదయమునం దు తప్పుమాని అనంతరముఓర్పుఁగొనుటగాదుస్వభావతఃదోషమునేమెం చని ఓర్పేనిరూపకముగాఁగలదిభూమి. ఆభూమియొక్కఓర్పుగానున్నది.

వాచస్పతిర్యథా-బృహస్పతివలె, వక్తా-వెనుదీయకవచియించువాఁడు. ౫౭. శత్రో శ్శేషం-శత్రువులయొక్క మిగతను, నశేషయేత్-మిగిలింపఁగూడదు. సపుత్రపౌత్రం కొడుకులతోను మనుమలతోనుగూడినవాఁడును, సామాత్యం-మంత్రులతోనుగూడి నవాఁడును, సమిత్రజ్ఞాతిబాంధవం. స్నేహితులతోను దాయాదులతోను చుట్టములు

నీయోర్పు. (క్షితిక్షమావాన్) భూమియొక్కవైశాల్యమున కంతయుం జే యఁదగిన ఓర్పును నాయొక్క తెవిషయమునం జేకనంబఱచుటయేమి చెప్పవచ్చును. (క్షితిక్షమావాన్) భూమూర్ధమునందుమతుప్పగనుక, నాయొక్క తె విషయమునం జేసిన ఓర్పు భూమికంతటికిఁ జాలునట్లున్నదే. నాయెడల నిట్లుఓర్పుగలిగియుండుటకు కారణమే మోయనియనుకొంటిని. (క్షతజోపమాక్షః) ద్రా॥ ౫౮ "ఉయిరెల్లాం తాయాయళిక్కిన్ఱరతండామరైకణ్ణన్" అన్నట్లు సర్వరక్షకత్వసూచకమగు నీకన్నులయొక్క వైలక్షణ్యమే కారణముగఁ దెలిసెను. (క్షతజోపమాక్షః) వాలినిజంపునపుడు కోపము చేఁగలిగిన యెఱుపు ఇంకను మాఱకుండఁగా నన్నునుగోపగించుకొనక ఓర్పుఁగొనుటయేమిచిత్రము. "శరేణైకేన" వాలిని ఒకబాణముచేత నేచంపితినని వింటిని. అట్లుకాక "గామోరక్తాంతలోచనః" అన్నట్లు, * కడకన్నుల యెఱుపుమాత్రముగలిగియున్నాఁడవు. (క్షతజోపమాక్షః) శ్లో॥ ౫౯ "రక్తాస్యనేత్రపాణిః" అనియు, "త్రితామ్రః" అనియు, చెప్పఁబడినట్లు కన్నులయెఱుపును సాముద్రికలక్షణమయియుండుటచేత ఇంకమీఁదట సార్వభౌముఁడవై ప్రజలనేలఁగలవనితోఁచుచున్నది. (క్షతజోపమాక్షః) క్షత మనఁగా గాయము. దానివలనంబుట్టినది క్షతజము. అనఁగా నెత్తురు. అట్లును, "యథాకప్యాసంపుండరీకమేవమక్షిణీ" అని సుప్రసన్నధవళములగు నీయొక్క కన్నులకు ఎఱుపుస్వాభావికము గాదు. కోపముచేతనదుమఁగలిగి నట్లు తోఁచుచున్నదియనిభావము. (క్షతజోపమాక్షః) ఈకన్నులుసీతాదేవిని ఎడఁబాసియుండుటచేఁగలిగిన శోకాశ్రుపతనముచేత ఎఱ్ఱనైనవో వాలియెడల కోపముచే నెఱ్ఱనైనవో సుగ్రీవునియెడల వాత్సల్యముచేతనే

తోను గూడియున్నవాఁడునైన శత్రువును, హత్వా - చంపి. ౫౮. ఉయిరెల్లాం - ప్రాణులకెల్లను, తాయాయళిక్కిన్ఱ - తల్లియైరక్షించునట్టి, తండామరైక్కణ్ణన్ - పద్మపత్రవిశాలాక్షుఁడు ౫౯. రక్తాస్యనేత్రపాణిః - ఎఱ్ఱనిమొగము కన్నులు

---

* వాలినిఁజంపుటకు బాణమక్కరలేదు. ఈకన్నులయెఱుపుచేతనే దగ్ధుఁడైయుండవచ్చునని తోఁచుచున్నదియని చెప్పినట్లు ఈవాక్యమునకుభావము.

మెట్టినైనవో ఇన్నిటిచేతను ఎట్టినైనవోయెఱుంగను. ఇందు, అప్రమే యశ్చ దురాసదశ్చ జితేంద్రియశ్చ యనిమొదలుపెట్టి ప్రతిపదమునందును చకారముంచెను. అదియేలయనఁగా వీనిలోనొక్కొక్కగుణమే యీతని గౌరమునకుఁజాలియుండఁగా ఇన్నిగుణములును చేరియుండెనేని చెప్పవల యునా? యనియనుటకు. లేక. ఈచకారములచేత ఈకనఁబఱిచినగుణము లొక్కొక్కటికిని వేఱేయొక్కొక్కయాశ్రయముదొరకకుండునట్లు ఇన్ని గుణములును ఈ యాశ్రయమునందేచేరియుండుటయేమిచిత్రము. అని యనుచున్నదనినైనను చెప్పవచ్చును. అయినను అనేకపదములయందుచ కారమిడినవాఁడు "క్షితిక్షమావాక్ క్షతజోపమాక్షః" అనుపదములలోను గూడచకారమిడవలదా? అది యుంచనియెడల రీతిభంగమనియెడితప్పు కలుగదా? యనఁగా కలుగదు. పూర్వపదములలో అప్రమేయత్వాదిగుణ తదాశ్రయసంబంధమాత్రవివక్షచేతఁజెప్పఁబడెను. క్షితిక్షమావాక్ అని యెడిపదములందు పంచాశత్కోటివిస్తీర్ణయగు భూమియొక్క వైశాల్య మునందుగలక్షమాగుణమంతయు ఈయొకయాశ్రయమునందేఅణఁగియు న్నదియనుగౌరవముచేత భూమార్థమగుటంజేసిఆశ్రయముననడంగని గుణ ప్రాచుర్యమును సంధింపఁబడెను. కనుక నింకనీయాశ్రయమునందుగుణాం తరములకు ఎడములేదు అనినిశ్చయించి పూర్వోత్తరగుణములను మరపి చెప్పుటచే సముచ్చయాపేక్షలేదయ్యెను అనినైనను జెప్పవచ్చును. లేక క్ష మావాక్ అని శ్రీరామునియొక్క యోర్పునుఅనుసంధింపఁగానే ఏదేనియప రాధముండెనేని శ్రీరాముఁడుఓర్చుకొనును. ఓర్చుకొనెనేని దేశీయులునో ర్చుకొందురు.అని నిర్బంధింపకపోయెననినైనను చెప్పనగును. ఇంతేగాక, "క్షతజోపమాక్షః" అను దానియందుచకారలోపమునకుగతియేమనఁగా, క్షతజోపమాక్షః అనునది శరీరములోనిగుణమయి భిన్నాధికరణమగుటచే తను సముచ్చయముచేయవలసినదిలేదని పరిహరింపవచ్చుననినైనను-లేక అప్రమేయశ్చ, దురాసదశ్చ, జితేంద్రియశ్చ, ఉత్తమధార్మికశ్చ, అక్ష య్యకీర్తిశ్చ, విచక్షణశ్చ, అనునివి ప్రథమావిభక్త్యంతములును పరోక్ష

న్నిర్దేశములునయి యేకరీతిగలవగుటచే చకారాపేక్షగలదు. ఇక్కడ-దత్వం అనుదానితో సమానముగ శ్రుతజోపమాత్మయని సంబుద్ధ్యంతమయినమధ్యమపురుషమై † రీత్యంతరమైయుండుటచేత సముచ్చయాపేక్షలేదు అనినాననుచెప్పవచ్చును. త్వమప్రమేయశ్చేత్యాది. శ్రీవాల్మీకిభగవానులు॥ శ్లో॥ ౬౦ "జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః" అనిచెప్పినట్లు పరత్వానుసంధానమగు షాడ్గుణ్యమునకుప్రతిగాపూర్వమున॥ శ్లో॥ ౬౧ "ఆనృశంస్యమనుక్రోశంశ్రుతంశీలందమశ్శమః । రాఘవంశోభయంత్యేతేషడ్గుణాః పురుషోత్తమం" అని సౌలభ్యానుసంధానముగా నొకవిధమైనషాడ్గుణ్యమునొనఁగూర్చెను. ఇప్పుడు అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకమునకుప్రతిగా అప్రమేయత్వాదిచే నొకగుణాష్టకమును గనఁబఱచుచున్నాఁడు.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందు
త్వమప్రమేయశ్చ అను శ్లోకముయొక్కయుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

శ్రీయాంజనేయులు లంకానగరమునంబ్రవేశించి శ్రీసీతాదేవినివెదకి యశోకవనమునకేగి యచ్చోనామెంగాంచి యామెయందు దైన్యావస్థితిమనంబునకు అపారమగు దుఃఖవేగమునుబుట్టింప శోకపరవశుఁడై యీక్రిందిశ్లోకముచెప్పుచున్నాఁడు. ఇది సుందరకాండము పదునైదవసర్గములోనిది.

గలవాఁడు, త్రితాప్రమః - పూర్వోక్తమర్థము. ౬౦-జ్ఞానము, శక్తి, బలము, ఐశ్వర్యము, వీర్యము, తేజస్సు, ఇవి పరుఁడైన పరమాత్మని గుణములు. ౬౧. ఆనృశంస్యం-అక్రూరత్వమును, అనుక్రోశం-దయయును,శ్రుతం-శాస్త్రార్థములవినికియు, శీలము-సత్స్వభావమును, దమః-అంతరింద్రియనిగ్రహమును, శమః-శాంతియనవెడి, ఏతేషడ్గుణాః=ఈయారుగుణములును, పురుషోత్తమం=పురుషశ్రేష్ఠుఁడగు,రాఘవం=శ్రీరాముని, శోభయంతి=ప్రకాశింపఁజేయుచున్నవి.

---

† శ్రుతజోపమాత్మ అనుపాఠప్రకారము ఈయోజన.

శ్లో॥ దుష్కరంకృతవాన్ రామో హీనోయదనయాప్రభుః।
ధారయత్యాత్మనోదేహంనశోకేనావసీదతి॥౧౭॥

టీ॥ రామః=శ్రీరాముఁడు, దుష్కరం=చేయుటకరుదగు కార్యమును,కృతవాన్=చేసినవాఁడయ్యెను,యత్=ఏ కారణముచేత,అనయా=ఈసీతాదేవిచే, హీనః=ఎడబాసినవాఁడై, ప్రభుః = తనపనులనుచూచుటకు శక్తుఁడైయున్నవాఁడు. మఱియు—ఆత్మనః=తనయొక్క, దేహం=శరీరమును, ధారయతి=ధరించుచున్నాఁడు. శోకేన=దుఃఖముచేత, నావసీదతి=నశించకయున్నాఁడు.

తా॥ ఈరాముఁడిట్టి సీతాదేవినెడబాసి తనపనులుచూచుకొనుచు దేహమునుధరించియున్నాఁడుగాని యింకనుదుఃఖముచేత మచ్చమాసిపోలేదు. ఆహాయెట్టియసాధ్యమైనపనిచేయుచున్నాఁడీరాముఁడు.

శ్లో॥ ౧॥ "అన్యత్రభీష్మాద్గాంగేయాదన్యత్రచహనూమతః।హరిణీఖురమాత్రేణచర్మణామోహితంజగత్" అన్నట్లు, భీష్మునితోసాటిగాజింకగిట్టంతమైన స్త్రీయొక్కయవయవవిశేషమునఁదగులుకొనక యత్యంతవిరక్తుఁడైయుండు హనుమంతుఁడుగూడ సీతాదేవినినమస్కరించి యామెయొక్కవైలక్షణ్యమును ఆమెయుండెడిదైన్యమునుజూచి యీమెనుఇట్లుకష్టపెట్టుచున్నాఁడేయని శ్రీరామునిశిష్టగర్హణసేయుచున్నాఁడు.(దుష్కరంకృతవాన్ రామః) నేను గొప్పసముద్రమును దాఁటి యత్యంతదుష్కరమైనకార్యముచేసితిననుకొంటిని. శ్రీరాముఁడు నాకంటెదుష్కరమగుకృత్యమును చేయునట్లు తోఁచుచున్నదిగదాయిప్పుడు. (రామః)ఏకదారావ్రతుఁడయి సీతాదేవియందుఁగాక యితరస్త్రీలయందువర్తింపని రామునికి (దుష్కరం), ప్రణయగతినెఱింగినవారై పుట్టినవారు చేయనరుదగునొకపనిచేసెను.(దుష్కరం)అరణ్యమునకుఁబోవునప్పుడు కూడవెంటఁదీసికొనిపోయినరాముఁడు తనకు ఇంతకుముందు చేయనరుదుగనుండు నీసంసారమును జేయఁబూనితప్పిపోయెనో? యనఁగా (కృతవాన్) చేయారఁజేసియేయున్నాఁడు. ఇట్లు ఈతఁడుచేసినదేమనఁగా (రామః సీతాదేవినెడబాసి కనుగందకయున్నవాఁడు. (రామః) సీతాదేవినెడఁబాసెనేని మస్తృ

౧- భీష్మాద్గాంగేయాదన్యత్ర=గంగాపుత్రుఁడగు భీష్మాచార్యునికంటె నితర

ణత్వముమాసి కృత్యములుపలుచిమొగము తెల్లఁబాఱి శరీరముకృశించి చే తులుకాళ్లుస్వాధీనములుగాక వ్యామోహితుఁడైయుండవలదా? దీనిని గుఱించి యేసీతయును॥శ్లో॥౨ "కచ్చిన్నతద్ధేమసమానవర్ణం తస్యాననం పద్మసమానగంధి" అని ముఖమునందుకాంతియును వాసనయునుపూఱి పోకయున్నదాయనియడిగెను.(రామః) నుసిగప్పినసిప్పగానుండెనుగదా? పైకిమంచితనముగపలుచుచు తీసికొనిపోయి నట్టనడిమియడవిలోద్రోసివేసె నుగదే? కర్మవశమున నపహృతయయ్యెనేకాక యీతఁడు మెడపట్టిద్రోసె నా?యేమి? ఈమెయందుప్రీతుఁడైయుండె నేనితానెడఁబాయునా?(హీనో యదనయా)ఈతఁడు ఈమెనువదలిజింకను వెంబడించిపోయినందునఁగదా యీయపహారముకలిగెను.(అనయాహీనః) "ఇరయుమకలుకిల్లేక"[క్షణ కాలమైనను తననాథుని నెడఁబాయను] అనియెడునీమెనుఎడఁబాయవచ్చు నా?(అనయాహీనః)శ్లో॥౩"అనన్యభావామనురక్తచేతనాం త్వయావిహీ నాంమరణాయనిశ్చితాం" అనిచెప్పినయీమెనుగదా ఎడఁబాసెను. (అన యాహీనః)శ్రు॥౪"శ్రద్ధయాదేవోదేవత్వమశ్నుతే" అనియు॥ శ్లో॥ "అప్ర మేయంహితత్తేజోయస్యసాజనకాత్మజా" అనియు॥ శ్లో॥ "అనన్యారా ఘవేణాహంభాస్కరేణప్రభాయథా"అనియు, చెప్పఁబడునట్లు సకలవిధ ములచేతను తనకుఁగనికరింపఁదగిన యీమెనావిడువఁదగును. (ప్లవగః)

ము, హనూమతః అన్యత్ర=హనూమంతునికంటె నితరమునగు (అనఁగా వీరిరువు రునుగాకతక్కినవారెల్ల వారుఅని భావము.) జగత్=లోకము, హరిణీక్షురమాత్రేణ- జింకగిట్టంతయగు, చర్మణా=తోలైనయాఁడుదానియవయవముచేత, మోహితం= మోహమునొందినదియే.౨.తస్య=ఆరామునియొక్క,తత్=ఆ, ఆననం=మొగము, హేమసమానవర్ణం=బంగారమువంటికాంతిగలదియు, పద్మసమానగంధి=కమల మువంటివాసనగలదియునై, కచ్చిన్న=ఉన్నదా? లేదా?.

౩- అనన్యభావాం = ఇతరమునందిష్టములేనిదియు, అనురక్తచేతనాం = అనురాగముతోఁగూడిన మనస్సుగలదియునై, త్వయా = నీచేత, విహీనాం = ఎడఁబాసినదియు, మరణాయ=చావునకు, నిశ్చితాం = నిశ్చయించినదియన గునది సీత.౪, దేవః-పరమాత్మయగువాఁడు, శ్రద్ధయా=శ్రద్ధాశక్తిచేత, దేవత్వం=

-ఏమియు నెఱుఁగనివాఁడు. ప్రభుత్వమనఁగా నెఱుగమియే యనఁబడును. (ప్రభుః) మేలిమిమాత్రమున్నది కానికూరిమి లేదుగదా యీతనికి. (ప్రభుః) ఏనుఁగులను గుఱ్ఱములనుగట్టను రాజధానిని ఏలను లెక్కలువినను నేర్చును గాని ప్రణయిత్వమునందు ఏమియు నెఱిఁగినవాఁడుగాఁడు. (ప్రభుః) స్త్రీ యొక్క కష్టము నెఱుఁగనివాఁడు.॥శ్రు॥ ౫ "బహుధా విజాయతే" అనియు॥ శ్లో॥ "బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని" అనియు ద్ర॥ "పలపిఱవి ప్పెరుమాళ్" అనియుఁ జెప్పఁబడినట్లు, పుట్టినట్టి పుట్టుకలయొక్క ప్రవాహములో నొక జన్మమునందైన స్త్రీగాఁబుట్టినఁగదా యాకష్టములననుభవించి స్త్రీలై పుట్టినవారు అనుభవించెడు దుర్భరమగు దుఃఖమిట్టిదని యెఱుంగును. ఇట్లు ప్రభువై యీతఁడు చేసిన దేమనఁగా (ధారయత్యాత్మనో దేహం) సీతాదేవి నెడఁబాసిన శ్రీరాముఁడు సముద్రములోఁబడిసమసిపోయెను అను పేరుపడ యవలదా? (ధారయతి) ధరించియున్నాఁడే. ఇంతవరకుసత్తనశించియుం డవలదా? నిత్యమగుస్వరూపమునశింపఁదగునాయనఁగా? (ఆత్మనో దేహం) నిత్యమగుస్వరూపముండఁగా॥ శ్లో॥ "ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహః" అన్నట్లు, ఆగంతుకమగు దేహమునువిడువఁగూడదో? శ్లో॥ "నిత్యం నిత్యాకృతిధరం" అనియుండుటచే, స్వరూపమువలెరూపముగూడనిత్యము కాదాయనఁగా (రామః ఆత్మనో దేహం) అప్రాకృతశరీరమును జెప్పితినా? లేదు॥౬ ద్ర॥ "అతిశయంశోతియురువై యంగువైత్తింగుపిఱంద" అని చెప్పఁబడునట్టి దేహమునువిడువఁగూడదా? (ఆత్మనో దేహం) తానొక

దేవతాత్వమును, అశ్నుతే=పొందుచున్నాఁడు. యస్య=ఎవనికి, సాజనకాత్మజా= ఆజానకి గలదో, తత్తేజః=ఆతనియొక్క తేజస్సు, అప్రమేయంహి = ఇట్టిదనియూహింప శక్యముకానిదిగదా, ఇట్టిమాహాత్మ్యము సీతవలనఁగలిగినదనుట- ౫ -బహుధా=పెక్కువిధములుగా, విజాయతే=కలుగుచున్నవాఁడు. మే=నాకు, బహూని జన్మాని=పెక్కుజన్మములు, వ్యతీతాని=కడచెను. పలపిఱవిప్పెరుమాళ్ =అనేకజన్మములుగలదేవుఁడు.౬. అతిశయంశోదియురువై=విశేషకాంతిగల యాకారమును, ఆపరమపదమునందు, వైత్తు = ఉంచి, ఇంగు = ఈలోకమునందు, పిఱందు = జనియించి.

సీతయై॥ శ్లో॥ ౮ "పరాధీనాస్స్త్రియస్సర్వాః" అనియు॥ ద్ర॥ "మాయుం వగైయతిమేౕవల్విన్నై, మేౕపెణ్బిరందేౕ" అనియు, పరద్రవ్యముగఁ దలంచియున్నాఁడా. లేదేః తన దేహమును పోఁగొట్టుకొనఁగూడదా? (ఆత్మనో దేహం) తన దేహము తనదా? శ్లో॥ ౯ "భక్తానామసి" భక్తులది గాననితరులదిగదాయనఁగా, ఇతరుల దేహము నేమి సేయ మోయుచున్నాఁడు? ఆతఁడేమి సేయును రూపుమాయుటకు సాధనము లేదేయనఁగా (నశోకేనావసీదతి) శోకముఁడుండఁగా మఱియొక సాధనము కావలయునా? (నశోకేనావసీదతి) ౧౦ "శోకాగ్నిఃప్రధక్ష్యతి" అని శోకమను పెద్దనిప్పుఁడుండఁగా మఱియొకటి కావలయునా రూపుమాయుటకు.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తన్నిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు దుష్కరం అను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

హనూమంతుఁడు సీతాదేవిఁగాంచి యశోకవృక్షాగ్రంబుననుండ ప్రభాతవేళకాఁగానే రావణుఁడు సీతాదేవిందలంచి మదనాక్రాంతుఁడై, యామెయుండెడిచోటికివచ్చి అనేకవిధములుగ ప్రలపింపఁగా నాలోకమాత యిట్లుచేసెనని యీ క్రిందిశ్లోకముచేఁ దెల్పుచున్నాఁడు. ఇది సుందరకాండము ఇరువదియొకటవ సర్గములోనిది.

శ్లో॥ తృణమంతరతఃకృత్వాప్రత్యువాచశుచిస్మితా।
నివర్తయమనోమత్తస్స్వజనేక్రియతాంమనః॥౧౯॥

౮ - స్త్రియస్సర్వాః-స్త్రీలందఱు, పరాధీనాః-ఇతరుల కధీనలగువారు-మాయుంవకై-మృతినొందుమార్గము, అరియేౕ-ఎఱుఁగను. వల్విన్నై - ఇదిబహుఎగ్గుగానున్నది. ఏౕ=ఏల, పెణ్బిరందేౕ = ఆఁడుకూఁతురుగాఁబుట్టితిని. ౯ - భక్తులకై యాకారముధరించియున్నాఁడవు అనిదీనితాత్పర్యము. ౧౦. శోకాగ్నిః=దుఃఖాగ్ని, ప్రధక్ష్యతి=కాల్చుచున్నది.

టీ॥ తృణం=గడ్డిపోఁచను, అంతరతః = రావణునికిని తనకునునడుమ, కృత్వా=ఉండునట్లుచేసి—ఉంచి, శుచిస్మితా = తెల్లనైన చిఱునగవుగలదై, ప్రత్యువాచ=రావణుఁడుచెప్పినమాటలకు బదులుచెప్పెను. (ఏమిచెప్పెననఁగా) మత్తః=నావలననుండి,మనః=మనస్సును, నివర్తయ=త్రిప్పుకొనుము,। స్వజనే=స్వకీయమైన యంతఃపురజనమునందు,మనః=హృదయమును, క్రియతాం=చేయుదువుగాక. తాత్పర్యముస్పష్టము.

శ్లో॥ ౧ "స్రస్తమాల్యాంబరధరో వైదేహీమనుచింతయన్। భృశం నియుక్తస్తస్యాంచమదనేనమదోత్కటః" అన్నట్లు, నిద్రనుండిలేచిరావణుఁడుమదనపరవశుఁడై॥ శ్లో॥ ౨ "దీపికాః కాంచనీః కాశ్చిత్" అన్నట్లు కనకదీపికా కళాచికావాలవ్యజనతాలవృంత భృంగారుచామరరమణీయ ధ్వజచ్ఛత్రాదిపారిబర్హములంగొని యంగనాశతముసేవింపఁగా॥ శ్లో॥ ౩ "రావణస్యోత్తమాస్త్రియః" అన్నట్లు, ప్రధానమహిషులలోఁ గొందఱు వెంబడించిరాఁగా నిద్రావేశమందగతియై యశోకవనికకువచ్చెను. శ్లో॥ ౪ "తతోదృష్ట్వైవవైదేహీ రావణంరాక్షసాధిపం" అన్నట్లు, ఆతనింగాంచి పెనుగాలిలోఁదగులుకొన్న గొప్పధ్వజపటమువలెమిక్కిలివణఁకి॥ శ్లో॥ ౫ "ఊరుభ్యాముదరంఛాద్యబాహుభ్యాంచపయోధరౌ । ఉపవిష్టావిశాలాక్షీ" అన్నట్లు స్తనతటములువిషదృష్టులకు గోచరములుగాకమఱుఁగు చేయునట్లు రామభోగ్యములగునాభినిఉదరమునుకుచములనుకన్నులనుతన యూరువులచేతను బాహువులచేతను శోకాశ్రువులచేతనుగప్పి॥ శ్లో॥

౧- స్రస్తమాల్యాంబరధరః=జాఱినపూదండలును వస్త్రములును ధరించినవాఁడును, వైదేహీం=సీతను, అనుచింతయన్=మాటిమాటికి తలఁచుకొనుచున్నవాఁడును, మదనేన=మన్మథునిచేత, తస్యాంచ=ఆవైదేహియందు, భృశం=మిక్కిలి, నియుక్తః=నియోగింపఁబడినవాఁడును, మదోత్కటః=మదముచేతదుర్భరుఁడునైయున్నవాఁడు,రావణుఁడు. ౨. కాశ్చిత్=కొందఱు, కాంచనీః దీపికాః=బంగారుదీపములను. ౩- రావణస్య=రావణునియొక్క, ఉత్తమాః స్త్రియః=ఉత్తమస్త్రీలు. ౪- తతః=అనంతరము, రాక్షసాధిపం = రాక్షసులకురాజైన, రావణం=రావణుని, దృష్ట్వైవ=చూచి. ౫- ఊరుభ్యాం=తొడలచేత, ఉదరం = కడుపును, బాహుభ్యాం=భుజములచేత, పయోధరౌ= స్తనములను, ఛాద్య=కప్పి, విశాలాక్షీ

౬ "సంకల్పహయసంయుక్తైర్యాంతీమివమనోరథైః" అన్నట్లు, మిక్కిలి వేగముగల తనసంకల్పములనెడి యశ్వములంబూన్చిన మనోరథమునెక్కి శ్రీరామునిడగ్గఱ॥ శ్లో॥ ౭ "సమీక్ష్యమాణాంరుదతీమనిందితాంసుపక్ష్మళామాయతపద్మలోచనాం । అనువ్రతాంరామమతీవమైథిలీం ప్రలోభయామాసవధాయరావణః" అన్నట్లు, శ్రీరాముఁడెక్కడనని చూచుచు, ఆతఁడుకనఁబడనందున నేడ్చుచు పాతివ్రత్యమున నీమెయొక్కతెయేయధికురాలనిజనులచేస్తుతింపఁబడుచు యథామనోరథముగ రామునిననుభవింపలభింపమిచే॥ శ్లో॥ ౮ "స్తిమితవికసితానాముల్లసద్భ్రూలతానాం" అన్నట్లు, స్తిమితములయిపులకితములగు కనుఱెప్పలుగలిగి రాముఁడెక్కడనున్నాఁడోయని యాతఁడుండెడి మాల్యవత్పర్వతమువఱకును జక్కఁగానతిదీర్ఘముగఁజూపులనిగుడ్చుచు, ఇన్నిటికినిమూలమగునాభిజాత్యముగలదియునై క్లేశపడియెడు సీతాదేవినిసమీపించి విశేషముగమాటలాడి స్వవినాశమునకుహేతువుగ, అదియిచ్చైదనిదియిచ్చైదనని చెప్పి యామెనైజస్థితిని బోఁగొట్టవలయుననిచూచెను. ఈజల్పనములనెల్లనుగాంచి॥ ద్ర॥ ౯ "పొదునిన్ఱపొన్నాక్కళుల్" అన్నట్లు, అనుకూలురు ప్రతికూలురు అనుభేదములేక సర్వస్వాములగుచు॥ శ్లో॥ ౧౦ "వధార్హమపికాకుత్స్థఃకృపయాపర్య

= వెడలుపుకన్నులుగలసీత, ఉపవిష్టా=కూరుచుండెను. ౬- సంకల్ప=పైపయింబొడముకోరికలనియెడి, హయ=గుఱ్ఱములలో, సంయుక్తైః=కూడికొన్నట్టి, మనోరథైః=మనోరథములనియెడి రథములచేత, యాంతీమివ=పోవుచున్నదానివలెనున్నదానిని. ౭- సమీక్ష్యమాణాం=నలుదిక్కులుసూచుచు, రుదతీం = ఏడ్చునదియును, అనిందితాం=నిందింపఁబడనిదియును, సుపక్ష్మళాం = మంచికనుఱెప్పలుగలదియును, ఆయతపద్మలోచనాం=విశాలములయిన తామరఱేకులవంటి కన్నులుగలదియును, అతీవ=మిక్కిలి, రామమనువ్రతాం=రామునననుసరించుటయే వ్రతముగాఁగలిగినదియునగు, మైథిలీం=సీతను, వధాయ=బాధించుటకు, రావణః=రావణుఁడు, ప్రలోభయామాస = వంచించెను. ౮- స్తిమితవికసితానాం = నిక్కఁబొడుచుకొని వికాసమునొందినవగు, ఉల్లసత్=ప్రకాశించుచున్న, భ్రూలతానాం=తీగెలవంటికనుబొమలుగలవి-చూపులు. ౯- పొదునిన్ఱ=మధ్యస్థుఁడుగానిలచిన, పొన్నాక్=స్వామియొక్క, కళుల్=అడుగులు. ౧౦-వధార్హమపి=వధకర్హుఁడైనను,

పాలయత్" అన్నట్లు, పరమకృపాళువగు శ్రీరామునికి అంతరంగవేదిని యయిన మహిషియగుటచే॥ శ్లో॥ ౧౧ "త్వంమాతాసర్వలోకానాం" అని యు, "అఖిలజగన్మాతరం" అనియు, "ఉపాయభూతాసావల్లభాప్రా ప్తియోగినీ" అనియు॥ శ్లో॥ "లక్ష్మీఃపురుషకారత్వేనిర్దిష్టాపరమర్షిభిః" అనియుఁజెప్పఁబడినట్లు, విశేషించినపురుషకారమనియెడుసంబంధముచేత, తనపరిభవములుండఁగా వానియనర్థములంగాంచిసీతాదేవియు వాఁడుచె ప్పినమాటలకుప్రతివచనముగావానికిహితముదెల్పుచున్నది. ౧౨ "కామయే త్వాంవిశాలాక్షి" అని, "యద్యత్పశ్యామితేగాత్రంశీతాంశుసదృశాననే! తస్మింతస్మింపృథుశ్రోణిచక్షుర్మమనిబధ్యతె" అనియు, స్వచాపలమునె తెలిగించినందుకు॥ శ్లో॥ ౧౩ "నివర్తయమనోమత్తః" అనియు, "సాధు ధర్మమవేక్షస్వసాధుసాధువ్రతంచర" అనియు॥ శ్లో॥ "యథాతవతథా న్యేషాందారారక్ష్యానిశాచర" అనియు, చెడుగులువదలి మంచికార్యము లనుఆచరింపుము అనియుత్తరముచెప్పియు॥ శ్లో॥ ౧౪ "భుజ్త్వాభోగా

కాకుత్స్థః=శ్రీరాముఁడు, కృపయా=దయచేత, పర్యపాలయత్=కాకాసురునిర క్షించెను. ౧౧- త్వం=నీవు, సర్వలోకానాం=ఎల్లలోకములకు, మాతా=తల్లివి. అఖిలజగత్=ఎల్లజగములకు, మాతరం=తల్లియైన. సావల్లభా=ఆప్రియురాలైనల క్ష్మి, ఉపాయభూతా=ఉపాయభూతురాలు, ప్రాప్తియోగినీ=చేతనునియొక్క ప్రాప్తిసంబంధముగలది. లక్ష్మీః=లక్ష్మి, పురుషకారత్వే=పురుషకారముగా నుండుటయందు, పరమర్షిభిః=మహర్షులచేత, నిర్దిష్టా=చూపఁబడియున్నది. ౧౨- విశాలాక్షి=వెడలుపులగు కన్నులుగలదానా, త్వాం=నిన్ను, కామయే=కామించు చున్నాను. శీతాంశుసదృశాననే=చంద్రునిబోలినముఖముగలదానా, తే=నీయొక్క, గాత్రం=శరీరమును, యద్యత్=దేనినిదేనిని, పశ్యామి=చూచెదనో, పృథు శ్రోణి=బటువులగు పిఱుదులుగలదానా, తస్మింతస్మిన్=ఆయాయవయవమునం దు, మమ=నాయొక్క, చక్షుః=కన్ను, నిబధ్యతే=నిలుపఁబడుచున్నది. ౧౩-మ త్తః=నావలననుండి, మనః=హృదయమును, నివర్తయ=నివర్తింపుము. సాధుధర్మం =మంచిధర్మమును, అవేక్షస్వ=చూడుము, సాధువ్రతం=మంచివ్రతమును, సాధు =మేలుగా, చర=చేయుము. యథాతవ=నీయొక్కకళత్రములెట్లో, తథా=అట్లే, అన్యేషాందారాః=ఇతరులపెండ్లాలును, నిశాచర=ఓరాక్షసుఁడా, రక్ష్యాః=కా పాడఁదగినవారు. ౧౪- యథాసుఖం=సుఖముకలుగునట్లు, భోగాన్=భోగము

స్యథాసుఖం" అనియు, "ఏకవేణీధరాశయ్యాధ్యానంమలినమంబరం । అ
స్థానేప్యుపవాసశ్చనైతాన్యౌపయికానితే" అనియు, చెప్పినందుకు॥ శ్లో॥
౧౫ "అకార్యంనమయాకార్యమేకపత్న్యావిగర్హితం । కులంసంప్రాప్త
యాపుణ్యంకులేమహతిజాతయా" అనియు, "నాహమౌపయికీభార్యా
పరభార్యాసతీతవ' అనియునుత్తరముచెప్పి॥ శ్లో॥ ౧౬ "అసకృత్సంయు
గేభగ్నామయావిమృదితధ్వజాః । అశక్తాఃప్రత్యనీకేషుస్థాతుంమమసురా
సురాః" అని తనమగఁటిమిచెప్పుకొనినందుకు॥ శ్లో॥ ౧౭ "జనస్థానేమహా
స్థానేనిహతేరక్షసాంబలే । అశక్తేనత్వయారక్షః కృతమేతదసాధువై ॥
"ఆశ్రమంతుతయోశ్శూన్యంప్రవిశ్యనరసింహయోః।గోచరంగతయోర్భ్రా
త్రోరపనీతాత్వయాధమ । నహిగంధముపాఘ్రాయ రామలక్ష్మణయోస్త్వ
యా । శక్యంసందర్శనేస్థాతుంశునాశార్దూలయోరివ " అనియు, శ్రీరా
మునిమెదుటనిలిచి నీవుతప్పించుకొనిపోదువా? పదునాలుగువేలమందినిఒం
టిగానిలిచిచంపి చిందఱవందర చేసినయేకవీరునికి ప్రతిక్రియఁగామారీచునిఁ
గొని నీవు పులిమెదుటనిలిచినకుక్కవలె చేసినకృత్రిమముచేత తెలిసికొన
మా? ఆ పురుషశార్దూలుర యొక్క గంధమును మూర్కొనినిలిచినఁగదా

లను, భుజ్క్ష్వ=అనుభవింపుము. ఏకవేణీ=ఒకటిగాఁజెనఁచుకొన్నజడయు, ధరా
శయ్యా=నేలయందుబరుండుటయు, ధ్యానం=చింతయు, మలినమంబరం=మాసిన
వస్త్రమును, అస్థానేప్యుపవాసశ్చ=అసమయమునందు పస్తుపరుండుటయు, ఏతాని
=ఇవి, తే=నీకు, నౌపయికాని=యోగ్యములుకావు. ౧౫- ఏకపత్న్యా=ఒకభ
ర్తకేపత్నియయి, పుణ్యంకులంసంప్రాప్తయా=పావనమైన రఘుకులమును పొంది
నదియు, మహతికులే=గొప్పవంశమునందు,జాతయా=పుట్టినట్టిదియునగు,మయా
=నాచేత, విగర్హితం=నిందింపఁబడిన, అకార్యం=అయుక్తమైనపని, నకార్యం=
చేయరానిది. అహం=నేను, తవ=నీకు, ఔపయికీభార్యా న=యోగ్యయగు భార్య
నుగాను, పరభార్యా=ఇతరునిభార్యను, సతీ=పతివ్రతను. ౧౬- సురాసురాః =
దేవతలును అసురులును, మమ=నాయొక్క, ప్రత్యనీకేషు=ప్రతియుద్ధములయందు,
స్థాతుం=నిలుచుటకు, అశక్తాః=శక్తిలేనివారై, మయా=నాచేత,విమృదితధ్వజాః
=విఱుగఁగొట్టఁబడిన జెండాలుగలవారై, అసకృత్=పలుమాఱులు, సంయు

గే=యుద్ధమునందు, భగ్నాః=అపజయమునొందింపఁబడిరి. ౧౭- రక్షః=రాక్షసుఁ

వెనుక నీశౌర్యమును నీ పౌరుషమునుజూడనగును. అని శ్రీరామునియొక్క శౌర్యధైర్యాదులనుపన్యసించి యుత్తరముచెప్పియు॥ శ్లో॥ ౧౯ "లోకేభ్యోయానిరత్నానిసంప్రమధ్యాహృతానిమే। తానితేభీరుసర్వాణిరాజ్యంచైతదహంచతే" అనియు॥ "ఇమాంచపృధివీంసర్వాంనానానగరమాలినీం। జనకాయప్రదాస్యామి" అనియు, "యానివైశ్రవణేసుభ్రూరత్నానిచధనానిచ" అనియు, రాజ్యరత్నధనధాన్యనగరపత్తనాదులనిచ్చెదనని ప్రలోభించినందుకు॥ శ్లో॥ ౧౯ "శక్యాలోభయతుంనాహమైశ్వర్యేణధనేనవా। అనన్యారాఘవేణాహంభాస్కరేణప్రభాయధా" అనియు, శ్లో॥ "యంత్వందేవినిరీక్షసే సశ్లాఘ్యస్సగుణీధన్యస్సకులీనస్సబుద్ధిమాన్" అ

డా? మహాస్థానే=గొప్పచోటగు, జనస్థానే=జనస్థానమునందు, రక్షస్సాంబలే=రాక్షససైన్యము, నిహతే=చంపఁబడఁగా, అశక్తేనత్వయా=ప్రతిక్రియసేయశక్తిలేనినీచేత, ఏతత్=ఈ, అసాధువై=అయోగ్యమయినపని, కృతం=చేయఁబడెను, భ్రాత్రోః=అన్నదమ్ములయిన రామలక్ష్మణులు, గోచరం = బయటిప్రదేశమును, గతయోః=పొందఁగా, నరసింహయోః=పురుషశ్రేష్ఠులగు, తయోః=వారలయొక్క, శూన్యం=లేమిగల, ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, అధమ=ఓనీచుఁడా, త్వయా=నీచేత, అపనీతా=అపహరింపఁబడితిని, శార్దూలయోః=పులులయొక్క, గంధం=వాసనను, ఉపాఘ్రాయ=మూర్కొనిన, శ్వనేవ=కుక్కవలె, రామలక్ష్మణయోః=రామలక్ష్మణులయొక్క, గంధముపాఘ్రాయ=వాసనమూర్కొని, సందర్శనే=చూపునందు—ఎదుట, స్థాతుం=నిలుచుటకు, నహిశక్యం=సాధ్యముకాదు. ౧౯- మే=నాయవియయి, లోకేభ్యః=లోకములనుండి, సంప్రమధ్య=చంపి, ఆహృతానివై=అపహరింపఁబడినవికలవో, భీరు=భయస్వభావముగలదానా, తాని=ఆరత్నములు, సర్వాణి=అన్నియు, తే=నీవి, ఏతత్=ఈ, రాజ్యంచ=రాజ్యమును, అహంచ=నేనును, తే = నీవారము. నానానగరమాలినీం=ఎల్లపట్టణములవరుసలుగలదియగు, ఇమాంచసర్వాంపృధివీం=ఈ భూమియంతయును, జనకాయ=నీతండ్రియయిన జనకునికి, ప్రదాస్యామి=ఇచ్చెదను. సుభ్రూ=ఓమంచికనుబొమలుగలదానా, యాని=ఏరత్నములు, వైశ్రవణే=కుబేరునివద్దనుండునో, (తాని=ఆ) రత్నానిచ ధనానిచ=రత్నములను ధనములను, అన్నిటిని ఇచ్చెదను. ౧౯. అహం=నేను, ఐశ్వర్యేణ=ప్రభుత్వముచేతను, ధనేన=ద్రవ్యముచేతను, లోభయితుం=వంచింపను, నశక్యా=సాధ్యపడుదానుకాను, భాస్కరేణ=సూ

నియు, మహాధనము నెడఁబాయకుండెడునన్నా నాలుగుకాసులచే వశప ఱచుకొనఁజూచెదవు. అని యుత్తరము చెప్పియు, శ్లో॥ ౨౦ "బహుమన్యస్వమాం" అనియు, "మాంచభుఙ్క్ష్వయథాసుఖం" అనియు, నన్ను ఆదరించి కౌఁగిలించుకొనుమనియన్నందుకు॥ శ్లో॥ ౨౧ "ఉపధాయభుజంతస్య లోకనాథస్యసత్కృతం। కథంనామోపధాస్యామిభుజమన్యస్యకస్యచిత్" అనియు॥ ద్ర॥ "అణిమికుత్తామరైకళ్వైయ్యేయందోవడిచ్చియోందలమిశ్శైనీయణియాయ్" అని మెల్లవారునుతలలపైవహింపఁదగిన లోకనాయకుఁడగు శ్రీరామునియొక్క మూఁపునందు తలయుంచిన నేను వేఱొకతుచ్ఛుని నంటుదునా? అని యుత్తరము చెప్పియు॥ శ్లో॥ ౨౨ "బహుమన్యస్వమాం" అనియు, "నహివైదేహి రామస్త్వాంద్రష్టుంవాప్యుపలభ్యతే" అనియు, "నచాపిమమహస్తాత్త్వాంప్రాప్తుమర్హతిరాఘవః" అనియు, నాచేతఁ జిక్కికొన్న నిన్ను శ్రీరాముఁడు చూడనైన సమీపింపనైన శక్తుఁడా? అని నందుకు॥ శ్లో॥ ౨౩ "అపనేష్యతిమాంభర్తా త్వత్తశ్శీఘ్రమరిందమః। అసురేభ్యశ్శ్రియందీప్తాంవిష్ణుస్త్రిభిరివక్రమైః" అని, అసురాపహృతమగు శ్రీని

సూర్యునితోడ, ప్రభాయథా=కాంతివలె, రాఘవేణ=శ్రీరామునితోడ, అనన్యా=భిన్నురాలనుగాను. దేవి=ఓరాణీ, యం=ఎవ్వనిని, నిరీక్షసే=చూచెదవో?. సః=వాఁడే, శ్లాఘ్యః=కొనియాడఁదగినవాఁడు, సః=వాఁడే, గుణీ = మంచిగుణములుగలవాఁడు, ధన్యః=కృతార్థుఁడు, సః=వాఁడే, కులీనః=సత్కులమునందుఁబుట్టినవాఁడు. సః=వాఁడే, బుద్ధిమాన్=బుద్ధిమంతుఁడు. ౨౦- మాం=నన్ను, బహుమన్యస్వ=గౌరవింపుము. యథాసుఖం=సుఖముకలుగునట్లు, మాంచ=నన్ను, భుఙ్క్ష్వ=అనుభవింపుము. ౨౧- లోకనాథస్య=లోకములకు నాయకుఁడగు, తస్య=ఆరామునియొక్క, సత్కృతం=పూజితమగు, భుజం=బాహువును, ఉపధాయ=తలఁగడగాఁజేసికొని, అన్యస్యకస్యచిత్=ఇతరుఁడైన యొకానొకనియొక్క, భుజం=బాహువును, కథంనామ=ఎట్లు, ఉపధాస్యామి=తలగడఁగాఁజేసికొందును. ౨౨- మాం=నన్ను, బహుమన్యస్వ=బహుమానింపుము. వైదేహి=ఓజానకీ, రామః=శ్రీరాముఁడు, త్వాం=నిన్ను, ద్రష్టుంవాపి=చూచుటకైనను, నహ్యుపలభ్యతే=లభించువాఁడుగాఁడు. త్వాం=నిన్ను, రాఘవః [illegible] నాచేతినుండి, ప్రాప్తుం=పొందుటకు, నచాప్యర్హతి=శక్తుఁడునుగానేరఁడు. ౨౩- అరిందమః=

మరలసంపాదించుకొన్నట్లు నీయెదుటనన్ను తీసికొనిపోఁబోవుచున్నాఁడు చూడుము, అనియుత్తరముచెప్పియు॥ శ్లో॥ ౬౮ "బుద్ధింమమానుపశ్య త్వంశ్రియంభద్రేయశశ్చమే" అని నాయొక్క యైశ్వర్యసంపత్కీర్తులను చూడుము, అనినందుకు॥ శ్లో॥ ౬౯ "సమృద్ధానివినశ్యంతి రాష్ట్రాణినగరాణిచ। తథేయంత్వాంసమాసాద్యలంకారత్నౌఘసంకులా। అపరాధాత్తవైకస్యనచిరాద్వినశిష్యతి" అని, నశించని యివియెల్లనునశింపఁబోవువిధమునుజూడుము అనియుత్తరముచెప్పియు॥ ౭౦ "నిత్యప్రవిజయోరామో గతశ్రీర్వనగోచరః। వ్రతీస్థండిలశాయీచశంకేజీవతివానవా॥" అని భ్రష్టైశ్వర్యుఁడై సత్తగూడ ఉన్నదోలేదోయని సందేహించునట్లున్నాఁడనిచెప్పినందుకు॥ శ్లో॥ ౭౧ "క్షిప్రంతవసనాథోమేరామస్సౌమిత్రిణాసహ। తోయమల్పమివాదిత్యఃప్రాణానాదాస్యతేశరైః" అని యాతఁడు తనతమ్మునితోఁగూడవచ్చి నీయొక్కశిరశ్ఛేదముచేసి సుఖపడఁబోవుచున్నాఁడు.

శత్రులనణఁచువాఁడగు, భర్తా=నాపెనిమిటి, విష్ణుః=నారాయణుఁడు, త్రిభిఃక్రమైః = మూడడుగులచేత, దీప్తాంశ్రియం = ప్రకాశించుచున్నసంపదను, అసురేభ్యఇవ=రాక్షసులవలననుండి తీసికొన్నట్లు, త్వత్తః=నీవలననుండి, మాం = నన్ను, ఆపనేష్యతి=తీసికొనగలఁడు. ౬౮, భద్రే=ఓమంగళస్వరూపురాలా, త్వం-నీవు, మమ=నాయొక్క, బుద్ధిం=పూర్ణతను, శ్రియం=సంపదను,యశశ్చ=కీర్తిని, అనుపశ్య=చూడుము. ౬౯ సమృద్ధాని=పూర్ణములగు, రాష్ట్రాణి = రాజ్యములును, నగరాణిచ=పత్తనములును, వినశ్యంతి=నశించుచున్నవి, తథా=అట్లు, తవఏకస్యఅపరాధాత్=నీయొక్కరుని యపరాధముచేత, రత్నౌఘసంకులా=రత్నముల రాసులచేనిండినదియగు, ఇయంలంకా=ఈలంకానగరము, త్వాంసమాసాద్య=నిన్నుఁజెంది, నచిరాత్=శీఘ్రముగ, వినశిష్యతి=నశింపఁగలదు. ౭౦- రామః శ్రీరాముఁడు, నిత్యప్రవిజయః=మిక్కిలితొలఁగింపఁబడిన గెలుపుగలవాఁడును,గతశ్రీః=పోయినశోభగలవాఁడును, వనగోచరః=అరణ్యమునకు విషయమయినవాఁడు—అడవిపాలయినవాఁడును,వ్రతీ=నియమములుగలవాఁడును, స్థండిలశాయీచ=భూమిమీఁదఁబరుండువాఁడునై, జీవతివానవాశంకే=బ్రతికియున్నాఁడో లేఁడోయని సందేహించెదను. ౭౧ మే=నాకు, నాథః=పతియగు, రామః=రాముఁడు, సౌమిత్రిణాసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ, అల్పంతోయం=స్వల్పమగు

ఆవిధమునుజూడుమని చెప్పఁగా॥ శ్లో॥ ౨౮ "నరామస్తపసాదేవి నబలేన నవిక్రమైః। నధనేనమయాతుల్య స్తేజసాయశసాపివా" అని భుజబలవిక్రమ ధన తేజో కీర్తులచేత నాకుసాటికానేరడు అని చెప్పినందుకు॥శ్లో॥ ౨౯ "వర్జయేద్వజ్రముత్సృష్టంవర్జయేదంతకశ్చిరం। త్వద్విధంనతుసంక్రుద్ధోలోకనాథస్సరాఘవః॥రామస్యధనుషశ్శబ్దంశ్రోష్యసిత్వంమహాస్వనం। ఇషవోనిపతిష్యంతిరామలక్ష్మణలక్షణాః" అని శ్రీరాఘవుల శౌర్యము నీవేమని తలంచితివి. వారియెదుటఁబడితివేని నిన్ను సజీవునిఁగావిడుతురా. నిన్నుఁజంపుటకు ఆతఁడుకావలయునా? ఆయనవింటి చిఱునారిమ్రోతవిని గుండెలు పగిలిచావక నీవుబ్రతికినఁగదా ఆయనరావలయును. ఆయనపేరిచేగుఱుతుపెట్టఁబడినవైన బాణములురావణునింజూపుచూపుమనియడుగుచున్నవిగదా? అనియుత్తరము చెప్పియు, ఇటులైననువీనిని దుష్కృత్యమునుండి తప్పింపవచ్చునాయని చూచుచున్నదియనియీసర్గముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. మొదటిశ్లోకమునందు క్రూరుఁడయిన యాయల్పునిమాటలువిని తాను కొన్నిమాటలుచెప్పెననియు, రెండవశ్లోకమునందు ఆమెచెప్పినది॥శ్లో॥ ౩౦

జలమును, ఆదిత్యఇవ=సూర్యుఁడుపీల్చుకొనునట్లు, తవ=నీయొక్క, ప్రాణాన్=ప్రాణములను, శరైః=బాణములచేత, ఆదాస్యతే=తీసికొనఁగలఁడు. ౨౮- దేవి=ఓజానకీ, రామః=శ్రీరాముఁడు, తపసా=తపస్సుచేతను, మయా=నాతోడ, నతుల్యః-సమానుఁడుకాఁడు. బలేన-బలముచేతను,నతుల్యఃవిక్రమైః-పరాక్రమవ్యాపారములచేతను,నతుల్యః-ధనేన-ద్రవ్యముచే,నతుల్యః-తేజసా-తేజస్సుచేత,నతుల్యః-యశసాపివా-యశస్సుచేతను,నతుల్యః-సమానుఁడుగాడు. ఉత్సృష్టం-విడవఁబడిన, వజ్రం=వజ్రాయుధము, వర్జయేత్=నీవంటివానినిజంపకవిడిచినను విడుచును. అంతకః=యముఁడు, చిరం = బహుకాలము, వర్జయేత్ = విడిచిననువిడుచును, లోకనాథః=లోకములకుప్రభువగు, సః=ఆ, రాఘవః=రఘురాముఁడు, సంక్రుద్ధః-కోపించుకొన్నవాఁడయ్యెనేని, త్వద్విధంతు-నీవంటివానిని, నవర్జయేత్-విడుపఁడు. మహాస్వనం=అధికధ్వనికలదియగు, రామస్య=రామునియొక్క, ధనుషశ్శబ్దం=వింటియొక్కటంకారధ్వనిని,శ్రోష్యసి-నీవువినఁగలవు,రామలక్ష్మణలక్షణాః-రామలక్ష్మణులగుఱుతులుగలవియగు, ఇషవః=బాణములు, నిపతిష్యంతి=నీమీఁదఁబడఁగలవు. ౩౦- పతిరేకః=భర్తయొక్కఁడే, సదా=ఎల్లప్పుడు, గతిః=దిక్కు.గతిః=దిక్కు.

"పతిరేకోగతిస్సదా" అనియు॥ ద్ర॥ "గతిమేన్తుందానావాక్" అనియు, సమస్తావస్థలయందును రక్షించెడివాఁడు శ్రీరాముఁడుగాన నీవిట్లుపదరి పలుపాట్లుపడక నిన్నురక్షించుకొనుము అనియెననియు, ఈశ్లోకముచేత ఆతఁడుదూరస్థుఁడు. తన్నురక్షించునంతవఱకు హితముచెప్పి వీనిప్రయత్న మునుమానుపవచ్చును అనుతలంపుచేత అక్కడనున్నగడ్డిపరక నొకటిఁదా నినిముందు వేసి నావలననుండి నీ హృదయమునుమరలించుకొని నీకుఁదగిన స్త్రీలతోకలసిమెలసి వర్తింపయత్నింపుము. అనుచున్నదియనిభావము. (తృణమంతరతఃకృత్వా ప్రత్యువాచ) మాటలాడునప్పుడు ఒకకసవుపుల్లనుముం దుఁబడవేసిచెప్పెను. మాటలాడువారలకెల్లనుఅంగముకాదే యిట్లుపుల్ల గిల్లివేయుట. ఇందుకువాసనయేమనఁగా॥ శ్లో॥ ౩౧ "ఆసనంచాన్నముదకందేయమితి" అన్నట్లు, రాజులకుపీఁటవేయుట అన్నోదకము లిచ్చుట యుచితముగనుక అందులకుబదులుతృణమునిడి యుపచరించినయెడల ప్రసన్నుఁడై నివర్తించునోయనుశంకచేతను॥ శ్లో॥ ౩౨ "అభావేభూమిరుదకం తృణాని" అనుమర్యాదచేత నాసనమిడెననిచెప్పనగును. (తృణమంతరతః కృత్వా) శ్లో ॥౩౩ "ఋజుప్రణామక్రియయైవతన్వీప్రత్యాదిదేశ" అన్న ట్లు తనహృదయమునునుండెడి యభిప్రాయమునకన్యముగ నుపచరించిన యెడల నీమెవిరక్తయనినిరాశుఁడగునోయేమోయనియెడితలంపుచేతనై ననట్లుచేసెననిచెప్పవచ్చును. లేక (తృణమంతరతఃకృత్వా) శ్లో॥ ౩౪ "సమీపముపసంక్రాంతం" అన్నట్లు, దగ్గఱరానియ్యక రావణుఁడాసన్నుఁడై వచ్చుటచే వ్యవధానముకావలయుననని॥ శ్లో॥ ౩౫ "స్తంబేనసలిలేనవా

ఎన్తుం=ఎప్పుడును, తాక్=తాను, ఆవాక్=అగును. ౩౧- ఆసనం=పీఁటయు, అన్నంచ=అన్నమును, ఉదకం=నీరును, దేయం=ఇయ్యఁదగినవి. ౩౨- అభావే=ఆసనములేనియెడల, భూమిః=నేల, ఉదకం=జలము, తృణాని=తృణములు. ౩౩- తన్వీ=ఇందుమతీదేవి, ఋజుప్రణామక్రియయైవ=కౌటిల్యములేని నమస్కారరూపమగు కార్యముచేతనే, ప్రత్యాదిదేశ=అత్తగారగు సుదక్షిణచెప్పినయర్థమును తిరస్కరించెను. ౩౪- సమీపముపసంక్రాంతం=దగ్గఱకువచ్చినట్టి. ౩౫- స్తంబేన=గడ్డిదుబ్బుచేతనైననుఁగా తృణముచేతనైనను, సలిలేనవా=నీళ్లచేతనైనను, పఙ్క్తిభేదః=

శ్లో- భేదోఽభిజాయతే" అనియెడిన్యాయముచేత నొకపుడకనునడుమ నుంచె ననియుభావము. లేక. (తృణమంతరతఃకృత్వా) వ॥ "నపరముఖనిరీక్షణం నాపిసంభాషణం" అన్నట్లు, స్త్రీలకుఁబరపురుషనిరీక్షణమును పరులతో మాటలాడుటయు గూడనివగుటచేత తృణమునుముందువేసి దానివ్యాజీ కరించి వానినుపశ్రోతఁగాఁజేయుట కట్లొర్చెనని తాత్పర్యము. లేక (తృణ మంతరతఃకృత్వా) శ్లో॥ ౩౬ "పథ్యముక్తంవిచక్షణైః" "రాక్షసానామ భావాయత్వంచానప్రతిపద్యసే" అని మికిఁలిహితమునుగోరువారగు అ కంపనమారీచమాల్యవత్ప్రముఖులు చెప్పినమాటలువిన్నవాఁడవుకావు. ఇ ప్పుడును ఈగడ్డిపుడుకప్రతిపత్తిచేయునట్లే నీవు ప్రతిపత్తిచేయుదువు. అని శ్లో॥ ౩౭ "నిదర్శనమసారాణాంలఘుర్బహుతృణంనరః" అన్నట్లు, దృ ష్టాంతీకరించివేసెననియైననుహృదయము. లేక-(తృణమంతరతఃకృత్వా) తాఁజెప్పఁగలయరుదగునర్థములకుఁబ్రతిపత్తకావలయుననె॥ శ్లో॥ "సకులీ నస్సబుద్ధిమాన్" అనియుండుటంజేసి, తాఁగటాక్షించినవియెల్లను బుద్ధి యుక్తములగును గాన ప్రతికూలింపనితృణమును స్వచైతన్యముగఁజేయుద మనుతలంపుచేతనైన నట్లుచేసెననియెఱుంగవలయును. లేక -(తృణమం తరతఃకృత్వా) తృణమునుచేతనముగఁజేసి స్వశక్తినారోపించితిమేని యీ వైభవముచేతభీతుఁడై నివర్తించునేమోయనుతలంపుచేత నట్లుచేసెనని యుతలంపసగును. లేక - (తృణమంతరతఃకృత్వా) అజ్ఞుఁడవైయుండెడి నిన్ను॥ శ్లో॥ ౩౮ "తృణమివలఘుమేనె" అన్నట్లు. ఈతృణముతో సమాన ముగఁ దలఁచియున్నానని తెలుపుట కట్లుచేసెననియైన ననుకొనవచ్చు ను. లేక - (తృణమంతరతఃకృత్వా) అనునది, హృదయేకృత్వాఅనునట్లు,

---

పత్రిభేదము, అభిజాయతే=కలుగుచున్నది. ౩౬- విచక్షణైః=సమర్థులచేత, పథ్యం =ధర్మమార్గమునుండి తొలఁగనిదయినహితము, ఉక్తం=చెప్పఁబడెను. రాక్షసా నాం=రాక్షసులయొక్క, అభావాయ-లేమికి, త్వం-నీవు, నప్రతిపద్యసేవా-యత్నిం చినవాఁడవుకావా?. ౩౭- నరః-మనుష్యునికి, అసారాణాం-సారములేనివస్తువుల లో, బహు-విస్తారముగ, లఘుః - లాఘవముగలదియగు, తృణం-గడ్డిపోచ, నిదర్శ నం-దృష్టాంతము. ౩౮- తృణమివ-గడ్డిపోచవలె, లఘు-చులకనగా, మేనే-తలం

ప్రతికూలాచరణము సేయకుండుటవలన నంతమాత్రముచేత నే తృణమును హితమనితలంచి॥ శ్లో॥ ౩౯ "నత్వాంతృణత్వంమన్యే" "నత్వాంతృణాయ మన్యే" అనువిధముగనిన్ను నీతృణమునకుసాటిగాఁగూడఁదలంపను అని రావణుని కెటింగింపనట్లు వేసెనని తలంపనగును. లేక - (తృణమంతరతః కృత్వా) అజ్ఞుఁడవైయుండెతినీవు॥ శ్లో॥ ౪౦ "జ్ఞానేనహీనఃపశుభిస్సమానః" అనియుండుటవలన, ఈగడ్డినితినెడిపశువుగదా? అనినైమెనను అట్లు చేసెననియూహింపనగును. లేక - (తృణమంతరతఃకృత్వా) శ్లో॥ "త్వం నీచశశవత్స్మృతః" అని, శ్లో॥ ౪౧ "యదంతరంసింహసృగాలయోర్వనే" అనియు, తిర్యగ్జాతీయుఁడగు నీకుభోగ్యముగడ్డిగదా? శ్లో॥ "నాహమాపయికీభార్యాపరభార్యాసతీతవ" అని నేనుకాదుభోగ్యను. అని తెల్పుటకు వేసెననినైమెననుకొననగును. లేక - (తృణమంతరతఃకృత్వా) శ్లో॥ ౪౨ "విచిత్రాణిచమాల్యానిచందనాన్యగరూణిచ । వివిధానిచవాసాంసి దివ్యాన్యాభరణానిచ । యానివైశ్రవణేసుభ్రురత్నానిచధనానిచ" అని నీవు దొంతరలుపెట్టినవానినన్నిటిని ఈతృణముతోసమానములుగఁదలంచి యున్నదానను అని తెలుపుటకై యట్లుచేసెననినైమెనఁజెప్పవచ్చును. లేక- (తృణమంతరతఃకృత్వా) శ్లో॥ ౪౩ "ధారయత్యాత్మనోదేహంతత్సమాగమకాంక్షిణీ" అన్నట్లు, ఆతఁడువచ్చునేమోయనియెడిప్రత్యాశచేతనుంటిని. అంతేకాఁ॥శ్లో॥ ౪౪ "ఉద్బధ్యవేణ్యుద్గ్రథనేనశీఘ్రమహంగమిష్యా

చెను. ౩౯- నత్వాంతృణత్వంమన్యే-నత్వాంతృణాయమన్యే - నిన్నుగడ్డిపోఁచకుసమానముగఁగూడఁ దలఁపను. ౪౦. జ్ఞానేనహీనః - తెలివిలేనివాఁడు, పశుభిః-చతుష్పాత్తులతో, సమానః-సమానుఁడు. ౪౧-సింహసృగాలయోః-సింగమునకునునక్కకును, వనే-అడవియందు, యదంతరం=ఎట్టివాసికలదో, ౪౨- సుభ్రు- మంచికనుబొమలదానా, విచిత్రాణి-వింతలగు, మాల్యాని-పూలమాలికలును, చందనాని-మంచిగందములును, అగరూణిచ-అగరుగందములును, వివిధాని-నానావిధములగు, వాసాంసిచ-వస్త్రములును, దివ్యాని-దేవసంబంధములగు, ఆభరణానిచ-సొమ్ములును, వైశ్రవణే-కుబేరునియందుఁజెడి, యాని-ఏ. రత్నానిచధనానిచ-రత్నములును ధనములునుగలవో- ౪౩-తత్సమాగమకాంక్షిణీ=ఆరామునియొక్క రాకనుగోరినదియై, ఆత్మనః=తనయొక్క, దేహం-శరీరమును, ధారయతి=ధరించుచున్నది. ౪౪. వేణ్యుద్గ్ర

నియమస్యమూలం" అనియు, శ్లో॥ "తృణంశూరస్యజీవితం" అన్న
ట్లు, తృణమువలెప్రాణములలోసత్తలేదు చచ్చిపోఁబోవుచున్నాను. అని
యట్లుచేసెననియైనను జెప్పవచ్చును. లేక - (తృణ) లంకారత్నౌఘసంకు
లా । అపరాధాత్తవైకస్యనచిరాద్వినశిష్యతి" అని నీయపరాధముచేత
లంకనశింపఁబోవుచున్నది. అప్పటికి ఈతృణములనుప్రోగుచేసికొని యొక
గుడిసెవేసికొందునని తెలుపుటకై యట్లు వేసెననిచెప్పనగును. లేక-(తృణ)
తృణోపలన్యాయముచేత సామాన్యవిశేషకార్యముల నుపదేశించుచున్నా
నని తెల్పను. లేక - (తృణ) నీయుపదేశము ఆతఁడునాతప్పులనుక్షమించి
నంగదాయుక్తమగును అని రావణునితాత్పర్యముగాఁదలంచి యీగడ్డి
పోఁచసముద్రమునందువైచితిమేని ఇదియెట్లుఫేరుపడదో అట్లు నీవానగ్ని
నయపకారములు అయనహృదయమునఁబేరొకెనవు॥ శ్లో॥ ౭౫ "నస్మ
రత్యపకారాణాంశతమప్యాత్మవత్తయా" అన్నట్లు, తప్పులెఱుఁగనిధర్మ
ప్రభువుగదా యాతఁడుఅనుతలంపుతోనట్లొనర్చె. లేక-తృణ†నడుమనుం
డెడుతృణమునుఎత్తివేసి. ఇట్లే॥ శ్లో॥ ౭౬ "ఈర్ష్యారోషౌబహిష్కృత్య"
అన్నట్లు, హృదయముననుండెడి రోషాదులనుపోవిడిచి రామునాశ్రయిం
పునీయని తెల్పుటకట్లొనర్చె. లేక-(తృణ)శ్లో॥* "మిత్రమౌపయికంకర్తుం
రామస్థానంపరీప్సతా । వధంచానిచ్ఛతాఘోరం" అని, నీకాఁపురమును
నీప్రాణములను గావలసియుండెదవేని ఈగడ్డిపోఁచనుకవ్వుకొని యాపురుష
సింహునిపాదములపైఁబడుము. అని తెల్పుటకు వేసెననియనవచ్చును. లేక-
(తృణ) ఈగడ్డిపోచకంబముగాఁజేసి, యాకంబమువలననుండి రాఘవసిం
హమునుబయలుపఱిచి చెడుగులుతలంచెడిహృదయమును చీల్పింపవలయు
నని యెడితలంపుచే నట్లుచేసెననియైనఁజెప్పనొప్పును. లేక-(తృణ) తృణ

ధనేనోద్ధృత్య - జడనురిత్రాడుగఁగట్టుకొని, అహం-నేను, యమస్య - యమునియొ
క్క, మూలం-స్థానమునకు, గమిష్యామి-పోగలను. శూరస్య-శూరునికి, జీవితం-ప్రా
ణము, తృణం=తృణముతోసమానము. ౭౫- ఆత్మవత్తయా = గంభీరుఁడగుటచే
త, అపకారాణాంశతమపి=అనేకాపకారములుచేసినను, నస్మరతి=స్మరింపఁడు.
౭౬, ఈర్ష్యారోషౌ=ఓర్వలేనితనమును కోపములను, బహిష్కృత్య= వెలుపలికిఁ

లోష్ఠాదులనుముందుగాఁబడవేసి ప్రతిజ్ఞ సేయవలయుఁగదా? అనుర్యా దచే గడ్డిపోఁచముందుగ వేసి॥ శ్లో॥ "క్షిప్రంతవసనాథో మే రామస్సౌమిత్రిణాసహ। తోయమల్పమివాదిత్యః ప్రాణానాదాస్యతేశరైః" అని నీ ప్రాణములను బాణములు వేసిపొడిచి గ్రుచ్చియెత్తఁబోవువిధమునుజూతువుగాకయని ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నదియనియైనను జెప్పనగును. లేక-(తృణ) శ్లో॥ "నచాపిమమహస్తాత్త్వాంప్రాప్తుమర్హతి రాఘవః" అన్న, నీయెదుట నేకనఁబడి॥శ్లో॥ "ఆపనేష్యతిమాంభర్తాత్వత్తశ్శీఘ్రమరిందమః" అని,నీతల ద్రుంపఁబోవువిధమునుబూడుము అని చెప్పుచున్నదియనియనవచ్చును. లేక. (తృణ) శ్లో॥ ౪౭ "విప్రపీడాకరంఛేద్యమంగమబ్రాహ్మణస్యతు" అని శాస్త్రముదెల్పుటచేత॥ శ్లో॥ ౪౮ "భృంగారధారారోద్ధుశ్చశుక్రస్యాక్షి సదక్షిణం। పవిత్రస్యశిరోగ్రేణక్షోభయామాసవామనః" అని॥ద్ర॥ "శుక్కిరఁకణ్ణై తురుంబాల్కిళరియ" అనియు చెప్పఁబడినట్లుతృణముచేత శుక్రునికన్నులుపొడిచినట్లు॥ శ్లో॥ "యద్యత్పశ్యామి తేగాత్రంశీతాంశుసదృశాననే। తస్మింస్తస్మిన్పృథుశ్రోణిచక్షుర్మమనిబధ్యతే" అని పరదారదర్శనముచేసిన నీకన్నుల నీతృణముచేఁబొడిచెదను అని చెప్పుచున్నదనియైనను చెప్పఁగూడును. లేక - (తృణ) శ్లో॥ ౪౯ "సదర్భంసంస్తరాద్గృహ్య హినస్త్రిస్మసదక్షిణం" అన్నట్లు, దర్భనుగొని దయావిహీనుఁడగుకాకాసురుని కన్నులులేనివానిఁగాఁజేసినట్లు, ఈగడ్డిపోఁచఁగొని నీకన్నులను బొడిపించెదను అనియైనను గ్రహింపవచ్చును. లేక - (తృణ)సర

ద్రోసి, ✻ ఈశ్లోకమునకు మీఁదట అర్థము వ్రాయఁబడియున్నది. ౪౭- అబ్రాహ్మణస్య=బ్రాహ్మణుఁడుకానివానియొక్క, విప్రపీడాకరం=బ్రాహ్మణులకు బాధకరమగు, అంగం=అవయవము, ఛేద్యం=కోసివేయఁదగినది. ౪౮- సః=ఆ,వామనః-వామనమూర్తి, భృంగార=జారీచెంబుయొక్క, ధారా=నీటిధారలకు, రోద్ధుః=అడ్డపడినట్టి, శుక్రస్య=శుక్రునియొక్క, (కంటిని) పవిత్రస్య = పవిత్రముయొక్క, శిరోగ్రేణ=మీఁదికొనచేత, క్షోభయామాన=కలఁతనొందించెను. శుక్కిరన్=శుక్రునియొక్క, కణ్ణై=కంటిని, తురుంబాల్=పుడకచేత, కిళరియ=కలియఁబెట్టిన. ౪౯-సః=ఆశ్రీరాముఁడు,సంస్తరాత్=ఆసనమునుండి,దర్భంగృహ్య=దర్భనుగొని

నారాయణులలో నారాయణుఁడుఇషీకచే దంభోద్భవునింజంపినవిధమున సీగడ్డిపోఁచచే నిన్నుఁజంపించెదను అనివేసెననియుఁజెప్పఁగూడును. లేక-తృణ) ౫౦ "సీతాయాస్తేజసాదగ్ధః'' అని, "నత్వాకుర్మి దశగ్రీవభస్మ భస్మార్హ తేజసా" అని, నాపాతివ్రత్యతేజస్సులోన సీగడ్డిపోఁచవేసిరగిల్చి నిన్నుదహించెదను అనివేసెననియైనఁజెప్పనొప్పును. లేక-(తృణ)"కృతిచ్ఛేదనే" అనిధాతువుగాన అక్కడనుండెడి గడ్డిపోఁచనునడుమఁద్రుంచి వైచి, అట్లే॥ ౫౧ "అంగుళ్యగ్రేణతాన్ హన్యాం" అనియు, ద్ర॥ "పౌల్లావరక్కనైక్కిళ్లిక్కిళిండాసై" అనియుచెప్పినట్లు, నీతలనుత్రుంచివే యునట్లొనర్చెదనని తెలుపుటకు తృణమునుద్రుంచివేసెననియు చెప్పనొప్పగును. అయినను ఇట్లుతృణముఁద్రుంచివైచి మీఁదటఁజేసినదేమనఁగా (ప్రత్యువాచ) ప్రతివచనమిచ్చెను. (ప్రత్యువాచ) అడిగినందుకుప్రత్యుత్తరముచెప్పెను. వాడుచెప్పినమాటలకుసమ్మతించి ఓం అనిచెప్పినను ఉత్తరమేయగును. అట్లోయనఁగా. (ప్రత్యువాచ) ప్రత్యాఖ్యానముచేసెను. వాఁడుచెప్పినందుకువిరోధముగఁజెప్పెను. అనఁగా॥ శ్లో॥ "నాహమౌపయికీభార్యా" అనియు ౫౨ "నమాంప్రార్థయితుంశక్తస్త్వంసిద్ధిమివ పాపకృత్" "అకార్యంనమయాకార్యం" అని, ప్రతిషేధించిచెప్పెను. (ప్రత్యువాచ) నిషేధించుటమాత్రమేగాక ప్రతికూలముగనేచెప్పెను.ఎట్లనఁగా, "ప్రాణానాదాస్యతేశరైః" అనియు, ౫౩ "రాక్షసేంద్రమహాసర్పాన్సరామగరుడోమహాన్॥ ఉద్ధరిష్యతివేగేన" అని, ఆతనికిపరుషము

౫౦=కుడికంటిని, హినస్తిస్మ=హింసించెను. ౫౦- సీతాయాః=సీతాదేవియొక్క, తేజసా=తేజస్సుచేత, దగ్ధః=కాల్పఁబడినవాఁడు. దశగ్రీవ=ఓరావణా, భస్మార్హ తేజసా=భస్మముచేయుటకుఁదగిన తేజస్సుచేత, త్వాం=నిన్ను, భస్మ = బూడిదగా, నకుర్మి=చేయను. ౫౧- తాన్=ఆరాక్షసులను,అంగుళ్యగ్రేణ=కొనవ్రేలితో, హన్యాం=చంపుదును. ౫౨- త్వం=నీవు, సిద్ధిం=తపస్సిద్ధిని, పాపకృదివ=పాపముచేసినవానివలె, మాం = నన్ను, ప్రార్థయితుం = కోరుటకు, శక్తః = నశక్తుఁడవుకావు. మయా=నాచేత, అకార్యం=చెడ్డపని, నకార్యం=చేయఁదగదు.౫౩-సః=ఆ,మహాన్=గొప్పవాఁడగు,రామగరుడః=శ్రీరాముడనియెడి గరుత్మంతుఁడు,

గా నేయుత్తరముచెప్పెను. (ఉవాచ) వచపరిభాషణే. అనిధాతువుఅగు టచే ఒకమాటచెప్పుటయేకాదు, పరితః పలువిధములుగమాటలాడెను. అదెట్లనఁగా, "సాధుధర్మమవేక్షస్వసాధుసాధువ్రతంచర" అనియు, "యథాతవతథాన్యేషాందారారక్ష్యానిశాచర"అనియు, ఓర్పుమాటలు చెప్పి ౫౮ "ఏవంత్వాంపాపకర్మాణంవక్ష్యంతినికృతాజనాః" అని, "దిష్ట్యైతద్వ్యసనంప్రాప్తోరౌద్రఇత్యేవహర్షితాః"అనియు హృదయ భేదకములుగాఁజెప్పియు ౫౯ "మాంచాస్మైప్రయతోభూత్వానిర్యాత యితుమర్హసి॥ విదితస్సహిధర్మజ్ఞశ్శరణాగతవత్సలః, తేనమైత్రీభవతు" అని జ్ఞానదానమొనరించియు, ౬౦ "అన్యథాత్వంహికుర్వాణోవధం ప్రాప్స్యసి" అనియు, "ప్రాణానాదాస్యతేశరైః" అనియు, దండనీతిని బోధించియు ఇట్లు సామదానభేదదండరూపములగు చతురుపాయముల చేతనుజెప్పెను. ఇట్లు కెరవిచెప్పెడుకాలమునందు ముఖవికాసమెట్లుండె ననఁగా (శుచిస్మితా) ఎదుటివాఁడుకినిసినఁగదా సంరంభముతోప్రవర్తిం పవలయును. తనయనీతిచేత తనకుఁదానేనశింపఁబోవునట్టి వీఁడు ఇట్లు చెప్పుచున్నాఁడేయనినవ్వెను. (శుచిస్మితా) ౬౧ "హసన్నివనృపోహంతి"

రాక్షసేంద్ర=రాక్షసనాయకులనియెడి, మహాసర్పాన్=గొప్పపాములను, వేగేన= వడిలో, ఉద్ధరిష్యతి = పెకలింపఁగలఁడు. ౫౮- నికృతాఃజనాః = నీవలన వం చింపఁబడిన జనులు, త్వాం=నిన్ను, ఏవం=ఇట్లు, పాపకర్మాణం=పాపపుఁబనులు చేయువాఁడని, వక్ష్యంతి=చెప్పగలరు. రౌద్రః=భయంకరుఁడవగు నీవు, దిష్ట్యా- దైవవశముగ, ఏతత్ వ్యసనం=ఈచావఁబోవుదుఃఖమును, ప్రాప్తః=పొందినవాఁ డవు, ఇత్యేవ=అనియే, హర్షితాః = సంతుష్టులయిరి. ౫౯- ప్రయతఃభూత్వా= ప్రయత్నమొనర్చినవాఁడవై, మాంచ=నన్ను, అస్మై=ఈరామునికై, నిర్యాతయి తుమర్హసి=ఈలంకలోనుండి వెడలింపఁదగినవాఁడవు, సః = ఆరాముఁడు, ధర్మ జ్ఞః=ధర్మమునెఱిఁగినవాఁడు, శరణాగతవత్సలః=శరణుచొచ్చినవారియందుఁప్రే మగలవాఁడు, తేన=ఆట్టిరామునితో, తే=నీకు, మైత్రీ=స్నేహము, భవతు=అగుఁ గాత. ౬౦- త్వం=నీవు, అన్యథా=వేఱువిధముగ, కుర్వాణః = చేయుచు, వధం ప్రాప్స్యసి=వధమునుపొందుదువు. శరైః=బాణములచేత, ప్రాణాన్=ప్రాణము లను, ఆదాస్యతే=తీసికొనఁగలఁడు. ౬౧- నృపః=రాజు, హసన్నివ=నవ్వుచునే

అన్నట్లు, రాజులునవ్వుచున్నవారివలెనేకనఁబడుచుఁగదా తప్పిదమొనరిం చినవారిని శిక్షింతురు. అట్లుఈమెయు "అభిజ్ఞారాజధర్మాణాం" అని, రాజమర్యాదనెఱింగినదియు రాజపుత్రియు రాజమహిషియునయి గదాయున్నది. వాఁడిచ్చెదనన్న ధనధాన్యరత్నాదులసువిని స్త్రీచాపల్య ముచేతసమ్మతించి నవ్వెనాయేమియనఁగా (శుచిస్మితా) † అట్లునవ్వుట అర్థచాపల్యనిబంధనముగాదు. వైరాగ్యనిబంధనము అనియెడిభావశుద్ధిన వ్వునట్టివిధములోనేచూడఁదగియున్నది.(శుచిస్మితా) "ఆశ్రమంతుతయో శ్శూన్యంప్రవిశ్యనరసింహయోః । గోచరంగతయోర్భ్రాత్రో రపనీతా త్వయాధమ" అని యాధీరులయెదుటనిలిచి వారలతోఁబోరాడిజయించి నన్నుఁజెఱఁబట్టలేని యబలుఁడవుసుమా॥ శ్లో॥ "నరామస్తపసాదేవినబ లేననవిక్రమైః, నధనేనమయాతుల్యః" అని, శ్రీరామునినేనుజయింపఁగల సనియనుచున్నాఁడనినవ్వెను, (శుచిస్మితా) వధంప్రాప్స్యసియని గ్రద్దలు కాకులును ముక్కులతోఁబొడిచియీడువఁగాఁ బడియుండఁబోవువాఁడు సుమా? "శంకేజీవతివానహి" అని, శ్రీరామునిశరీరమునకు అనిష్టము చెప్పుచున్నాఁడనినవ్వెను. (శుచిస్మితా) శ్లో॥ ౫౮ "విభీషణవిధేయంహి లంకైశ్వర్యమిదంకృతం॥ శ్రీమతారాజరాజేన లంకాయామభిషేచితః" అన్నట్లు, విభీషణునికి శ్రీరాముఁడిచ్చినయైశ్వర్యము నేనుమీ॥ శ్లో॥ "బుద్ధిం మమానుపశ్యత్వంశ్రియంభద్రే" అని తనదనిభ్రమించిజల్పించుచున్నాఁడు అనినవ్వెను.(శుచిస్మితా) "ఉపధాయభుజంతస్యలోకనాథస్యసత్కృతం। కథన్నామోపధాస్యామి" అనియుండునట్టినన్నుసుమా యీపాతకుఁడు "మాంచభుజ్క్ష్వయథాసుఖం" అని మొఱుగుచున్నాఁడు. (శుచిస్మితా) శ్లో॥ ౫౯ "కుశలీయదికాకుత్థ్సః కిన్నుసాగరమేఖలాం, మహీందహతి"

హంతి=చంపుచున్నాఁడు ౫౮. ఇదం=ఈ, లంకైశ్వర్యం=లంకయొక్క ప్రభుత్వ ము, విభీషణవిధేయంహికృతం=విభీషణునికి స్వాధీనముగాఁగదా చేయఁబడెను. శ్రీమతా=పూజ్యుఁడగు, రాజరాజేన=రాజరాజగుశ్రీరామునిచేతను, లంకాయాం =లంకయందు, అభిషేచితః=అభిషేకముసేయఁబడెను. విభీషణుఁడు). ౫౯- కా

† ఈయోజనయందు పరిశుద్ధమగు నవ్వుగలదియనియర్థము.

అన్నట్లు, శ్రీరాముఁడు గుఱుతు చెడకుండఁగానే నేను ఈస్థితిలో నుంటు దునని "తతస్సాప్రీమతివలె" వ్రీడాస్మితము చేసెను. లేక - (శుచి) ౬౦ "తతోమలినసంవీతాం" అనియు॥ ద్ర॥ "మాశుడైయుడంబాడుతలైయు తరివాయిపురంవెళుత్తు" అని, విరహవిషణ్ణయై తాంబూలచర్వణము సేయనందున స్మితము చేయఁగా తెల్లనిపలువరుసకాంతి బయలుపడెను. అట్టి స్మితము గలదియనిభావము. లేక - (శుచిస్మితా) సీతాదేవినపహరించెనని విన్నప్పుడే॥ శ్లో॥ ౬౧ "కృతంకార్యమితి శ్రీమాన్ వ్యాజహారపితామహః" అన్నట్లు, ఈకరావణుఁడు చచ్చినవాఁడేయని బ్రహ్మసంతోషించిన రీతి నీ మెయు నీతఁడపరాధము చేసినప్పుడే చచ్చెనని ప్రీతిస్మితము చేసెననియు చెప్పనగును. ఇట్లు స్మితము చేసి చెప్పిన దేమనఁగా (నివర్తయేత్యాది) అకృత్యములను వదలి కృత్యములను చేయుము అనుచున్నది. (నివర్తయమనః) మనోవ్యాపారమాత్మాధీనముకదా అట్లగుటచే హృదయమును మరల్పుము. అనుచున్నది. (మనోనివర్తయ) మంచిగుఱ్ఱపురౌతులు వేగముగఁబోవుచున్న గుఱ్ఱమును కశాభిఘాతముతో నిల్పునట్లు మనఃప్రవాహమును నివర్తింపఁ బూడుము. (మనోనివర్తయ) శ్లో॥ ౬౨ "మనోహిహేతుస్సర్వేషామింద్రియాణాంప్రవర్తనే" అన్నట్లు, మూలభూతమగు మనస్సును త్రిప్పఁగానే బాహ్యేంద్రియములును తిరుగును సుమా? (నివర్తయమనః) నీహృదయమును మరలించి ప్రాణములను మరలించుకొమ్ము. (నివర్తయమనః) శ్లో॥

కుత్స్నః-శ్రీరాముఁడు, కుశలీయది-క్షేమముగలవాఁడయినను—బ్రతికియున్నవాఁడయినను, సాగరమేఖలాం-సముద్రపర్యంతమగు, మహీం-భూమిని, దహతికిన్ను-కాల్చుచున్నాఁడా. ౬౦. మలినసంవీతాం-మురికిగప్పిన దేహముగలసీతను, తతః-అనంతరము. మాశుడై-మాసినట్టి, ఉడంబాడు-దేహముతో, తలైయుదరి-తలవిరియఁబోసికొని, వాయిపురం-అధరోష్ఠము, వెళుత్తు-తెల్లనై.

౬౧-శ్రీమాన్ పితామహః-పూజ్యుఁడగు బ్రహ్మ, కృతంకార్యమితి - కార్యము ముగిసెనని, వ్యాజహార-చెప్పెను. ౬౨- సర్వేషామింద్రియాణాం-సమస్తేంద్రియములును, ప్రవర్తనే-ప్రవర్తించుటయందు, మనోహి హేతుః-మనస్సే హేతువుగదా.

౬౩"ఆత్మైవహ్యాత్మనోబంధుగాత్మైవరిపురాత్మనః" అన్నట్లు,నిత్యశత్రువునుజయింపఁజూడుము. (మనోనివర్తయ) లోకమున వేగవంతములగుపదార్థములకు మనోజవమనిదృష్టాంతముచెప్పనొప్పి మిగులవేగముగాఁగదాయుండును. చేయిజాఱనేనిమరలింపఁగూడదు. కరణాధిపుఁడైన నీవుమరలింపఁజూడుము. శ్లో॥ ౬౪ "మమత్వశ్వానివృత్తస్యనప్రావర్తంతవర్త్మని" అని యశ్వహృదయమెఱిఁగిన సుమంత్రుఁడుతప్పుచెప్పెనుగదా! ఉండెడురాజకార్యములు ఒడుదుడుకగునట్లు మనఃప్రవృత్తిని నివర్తింపనగునాయనఁగా(మత్తోనివర్తయ)ఇతరములవలననుండినివర్తింపుమనలేదు. నావలననుండిమరలింపుము. (మత్తోనివర్తయ) శ్లో॥ ౬౫ "పంచాస్యామివపన్నగీం" అన్నట్లు, విషవంతములగుపదార్థములవలె నీకువినాశహేతువగునావలననుండిమరల్పుము.(మత్తోనివర్తయ)శ్లో॥ † "నయంతినికృతిప్రజ్ఞంపరదారాఃపరాభవం" అన్నట్లు,ఏవిధినైనను పరాభవాపాదనశీలురైకదాపరదారలుండుదురు.అట్లగుటచేనాప్రక్కనుండి నీచిత్తమునుమరల్పుము. నీప్రక్కనుండిమరల్చితినేని మనస్సునిర్విషయమై యుండునామేమియనఁగా(స్వజనేప్రియతాం) యోగ్యమగువిషయమునందు ఆనందపడునట్లుప్రయత్నింపుము. (స్వజనేప్రియతాం) శ్లో॥ ౬౬ "స్వేషుదారేషురతింనోపలభావ్యహం"అనియెడిబుద్ధినిమార్చి "స్వేషుదారేషురమ్యతాం" అని యగ్నిసాక్షికముగఁజేపట్టిన ధర్మదారలతోరమింపఁజూడుము. (స్వజనేప్రియతాం) విజాతీయులగు మనుష్యస్త్రీలనువిడిచి సజాతీయ్యులగురాక్షసస్త్రీలనుఅనుభవింపుము. ప్రియతాం అని, రాగప్రాప్తముగ రాఁగలదానిని బలాత్కారముగ స్నేహింపవచ్చునా యనఁగా, ప్రియతాంఅని

౬౩- ఆత్మైవహి-ఆత్మయే, ఆత్మనః-ఆత్మకు,బంధుః-చుట్టము, ఆత్మైవ-ఆత్మయే, ఆత్మనః-ఆత్మకు,రిపుః-శత్రువు.౬౪-నివృత్తస్య-మరలినట్టి,మమ-నాయొక్క,అశ్వాః-గుఱ్ఱములు, వర్త్మని=మార్గమునందు, నప్రావర్తంత - నడవనేరవు. ౬౫- పంచాస్యాం=విశాలమగుమొగముగల ఆనఁగాపడగయెత్తిన, పన్నగీమివ=సర్పకన్యకవలె. †పరదారాః-ఇతరస్త్రీలు, నికృతిప్రజ్ఞం-వంచనచేయుబుద్ధిగలవానిని, పరాభవం నయంతి-అవమానమునొందించుచున్నారు. ౬౬- అహం-నేను, స్వేషుదారేషు-నాకళ

సాధించుచున్నది. (మనఃప్రియతాం) నీవుప్రియపడితివేని మనస్సుతనకుఁ బానేప్రియపడును. స్వజనేయనివిషయసప్తమిగాక అధికరణసప్తమిచేసిన స్వజనమునందువర్తించెడు మనస్సుప్రియపడును గాకయనియర్థము. అట్లనఁగా॥ శ్లో॥ ౬౭ "తాస్త్వాంపరిచరిష్యంతి" అనియు॥ శ్లో॥ "యావంత్యో మమసర్వాసామైశ్వర్యంకురుజానకి" అని, నన్ను వారు సేవించునట్లు చెప్పినందుచేత వారునిన్నుజూచి ఈసడించుకొనిగదాయుందురు. అదివిడిచి నీయెడల వారలహృదయములు సరసములగునట్లుచూడుము. అనియభావము. (స్వజనేమనఃప్రియతాం)స్వజనమునందుమనస్సుప్రియపడునుగాక= స్వజనమునుబొందిన మనస్సనియన్నట్లై శ్లో॥ ౬౮ "పరిభూతవిషణ్ణాచేత్ భార్యాభర్తావినశ్యతి" అన్నట్లు, నీవుచేసిన అనవలోకనముచేతను, ఉపేక్షచేతను నీవారుక్లేశించిరేని నీకనర్థము గలుగును. అదిరాకుండ వారలహృదయముచల్లపడునట్లు "మత్తోనివర్తయ" అనిచెప్పెననినైనఁ జెప్పనగును. (మత్తోమనోనివర్తయ) ౬౯ "ధ్యేయోనారాయణస్సదా" అనియు, "ధ్యేయస్సదాసవితృమండలమధ్యవర్తీనారాయణః" అనియు,

---

త్రములయందు, రతిం-అనురాగమును, నోపలభామి-పొందను. స్వేషుదారేషురమ్యతాం-నీకళత్రములంచే రమింతువుగాక. ౬౭. తాః-వారలు, త్వాం-నిన్ను, పరిచరిష్యంతి-ఉపచరింపఁగలరు. యావంత్యోమమ-నాకెందఱుస్త్రీలుగలరో, సర్వాసాం-ఆస్త్రీలందఱికి, ఐశ్వర్యం-తలమిన్నవుగానుండుటను, జానకి-ఓసీతా, కురు-చేయుము. ౬౮. భార్యా-పత్ని, పరిభూతవిషణ్ణాచేత్-అవమానింపఁబడి దుఃఖమునొందినదయ్యేనేని, భర్తా - పెనిమిటి, వినశ్యతి-నశించును. ౬౯ నారాయణః-నారాయణుఁడు, సదా-ఎల్లప్పుడు, ధ్యేయః-ధ్యానముచేయఁదగినవాఁడు. సవితృమండలమధ్యవర్తీనారాయణః-సూర్యమండలము నడుమనుండెడి నారాయణమూర్తి, సదా-ఎల్లప్పుడు, ధ్యేయః-ధ్యానింపఁదగినవాఁడు. స్మృతః-స్మరింపఁబడినవాఁడై, శోభనం-మంగళమును, యచ్ఛతి-ఇచ్చుచున్నాఁడు. రామేతిరామేతి-రామరామయని, సదైవ-ఎల్లప్పుడును, బుద్ధ్యా-బుద్ధిచే, విచింత్య తలఁచి. మనసా-హృదయముచేత, రామం-శ్రీరాముని, జగామ-పొందెను. నినైత్తిరుంచే-తలంచుచునె, శిరమం-కష్టములను, తీర్ందేన్-పోఁగొట్టుకొంటిని. అడియార్కళ్ - దాసులు, తమ్మడియనై-తమస్వామిని, నినై[illegible] తలంచుకొనుచున్నట్టివారు.

"స్మృతోయచ్ఛతిశోభనం" అనియు, "గామేతిరామేతిసదైవబుద్ధ్యావిచింత్య" అనియు, "జగామమనసారామం" ద్ర॥ "సినై త్తిరుందేశిరమంత్రీ ర్ంజేక్" అనియు, "అడియార్కళ్ తమ్మడియెనై నినైయుంపడియవర్" అనియుఁజెప్పఁబడునట్లు, ఉజ్జీవనమగువిషయమునందు అనవరతభావనచేయుటప్రాప్తము. అంతేకాక అనర్థహేతువుగ నన్నుఁదలంపరాదుసుమీ! (నివర్తయ) ప్రవృత్తిధర్మమొకనాడునుగూడదు. నివృత్తిధర్మమే ఉత్తారకము సుమా! (మనోనివర్తయ) "స్వేషుదారేషురమ్యతాం" నివృత్తికివిషయముసిషిద్ధము. ప్రవృత్తికివిషయముసంసారము. అట్లగుటచే, నిషిద్ధమును వదలివిహితములయందుప్రవర్తింపఁజూడుము. ఏతావతా ఈశ్లోకమువలన స్వానర్థమొకటట్టుండఁగా పరానర్థమును తాళఁజాలని సీతాదేవియొక్క హృదయార్ద్రితయుకృపయుచెప్పఁబడెను.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు తృణమంతరతః అను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

రావణునిఁగాంచి సీతాదేవిచెప్పెడివచనము ఇరువదియొకటవసర్గములోనిది.

శ్లో॥ మిత్రమౌపయికంకర్తుంరామస్థ్సానంపరీప్సతా।
వధంచానిచ్ఛతాఘోరంత్వయాసౌపురుషర్షభః॥౨౦॥

టీ॥ పురుషర్షభః=పురుషశ్రేష్ఠుఁడగు, అసౌ=ఈ, రామః=శ్రీరాముఁడు, స్థానం=లంకాదిస్థానమును, పరీప్సతా=కోరుచున్నవాఁడవును, ఘోరం=క్రూరమగు, వధంచ = చంపుటను, అనిచ్ఛతా=కోరనివాఁడవును అగు, త్వయా=నీచేత, మిత్రంకర్తుం=మిత్రునిఁగాఁజేసికొనుటకు, ఔపయికం=తగినవాఁడు.

తా॥ ఓరావణా నీవు లంకాస్థానమును ఏలవలయునని కోరికగలవాఁడవయినయెడలనుఆతనిచే క్రూరమగు వధమునేయఁబడవలయునను కోరికలేనివాఁడవైనయెడలను ఆయనతో స్నేహించుటమంచిది.

అశోకవనికయందు వేంచేసియుండు సీతాదేవిసన్నిధానమునకుఁ బోయి రావణుఁడు అభిజనవిద్యావినోదములందు లోకులకంటెఁ దనకుఁ గలిగియున్న మేలిమిని తెల్పియు, బహువిధక్షేత్ర ధనధాన్య రత్నవస్త్రభూషణ పరికరపారిబర్హ దాసదాసీజనాదులనిచ్చెదనని చెప్పియు, సీతాదేవిని స్వనియమమునుండి తప్పింపయత్నింపఁగా, సీతాదేవి వీఁడు చెప్పిన వానియందొకటైనను పాటింపక వీనికిఁగలుగునన్నర్థము నాలోచించి వీనికి హితబోధము చేయునట్టివారు లేకుండుటం జేసికదా వీఁడిట్లువదరుచున్నాఁడని యెంచి, ఆచార్యపరంపరావధియయిన పరమాచార్యధూతుశాలుగాన వీనికి హితము చెప్పుచున్నది. అట్లు చెప్పునప్పుడు తృణమంతరతఃకృత్వా అన్నట్లు పరపురుషముఖావలోకనము చేసి మాటలాడఁగూడదని యెడి మర్యాదచేఁగాని తృణమువలె వాఁడు గౌరవింపఁదగనివాఁడను నగౌరవజ్ఞానముచేతఁగాని అచేతనమగు నీ తృణము ప్రతిపత్తి చేసినంగదా నేను చెప్పిన మాటయందు వీఁడు ప్రతిపత్తి చేయునని యెడి భావముచేతఁగాని "యం త్వం దేవినిరీక్షసే, సకులీనస్సబుద్ధిమాన్" అన్నట్లు, తాఁజూచినవారు బుద్ధియుక్తులగుదురనుతలంపు చేతఁగాని శ్రీరాముఁడు తృణముంగొని కాకాసురునిందతిమినట్లు దీనిచే వీనిసదఁబుమవలయుననుమది చేతఁగాని సృగాలశశాదులనుంబోలె పశుప్రాయుఁడవగు నీకుభోగ్యమి డెయను నాంతరముచేతఁగాని "శీతోభవహనూమతః" అని యగ్నిని శీతముగాఁజేయఁబోవునట్లు అచేతనమగు తృణమును చేతనముగఁ జేయవలయునను సంకల్పము చేతఁగాని ఆసన్నుఁడైయుండెడి వీనికిని తనకును ఒకవ్యవధానము ఉండవలయునని యెడి కోరికచేతఁగాని తృణమును స్తంభముగఁజేసి యద్దానినుండి రామసింహమును బయలుపఱపవలయునని గాని "మిత్రమౌపయికంఅనిచ్ఛతా" అని చెప్పఁబోవు నీమెవీరపత్నికాఁబట్టి, ఓరి రావణా యీతృణమునునోటఁగఱచుకొని రాముని పాదములపైఁబడుమను దానికి సూచకముగాఁగాని, నన్నువిశేషముగభాషించిన నిన్నును నీవుదొంతరలిడిన ధనధాన్యవస్తు రత్నవస్త్రాదులను ఈగడ్డిపోఁచకుసమానముగసుమీ తలంచియున్నానని

తెలుపుటకుఁగాని ఒకపుడుకనునడుమవైచి "నాహమాపయుకీభార్యాపర భార్యాసతీతవ" అని యీదుర్బుద్ధినీకుఁగూడదుసుమా, "స్వేషుదారేషు రమ్యతాం" అన్నట్లు నీకుభోగయోగ్యలగు స్త్రీలయొక్కకడుపుమండకుం డునట్లు వారలతోఁగలసిమెలసియుండుము అనిచెప్పి "ఇహసంతోన-వా సంతి" అన్నట్లు మాలలుమొదలగు అలబరిజనముగలిగి మిగులవిస్తీర్ణవగు నీదేశములో నొకఁడనర్థమనుభవింపఁబోవునేని యిట్లుచేయఁగూడదనిహి తముచెప్పి నివర్తింపించుటకొక్కరైన లేకపోయి రేయనుటకుసరిపడకవా సంతి,శ్రీవిభీషణుఁడుమొదలగుపరమధార్మికులున్నారుగాన "సతోవానా నువర్తసే-౧"ప్రణిపాతేనపరిప్రశ్నేనసేవయాఉపదేక్ష్యంతి" అనియున్న ట్లు తమపాదములకెరఁగియనువర్తించెడువారలకేమంచిచెప్పుదురు.అట్లు వారలకెఱఁగియెఱుంగవో, మొదటనుండి నీవీయూరిలోనున్నదానవుకా వు నిన్నవచ్చినదానవు నేనుసత్తులకెఱఁగనిదెస్లైతేంగితివంటివేని "తథా హివిపరీతా తేబుద్ధిః" నీబుద్ధియును దుష్కృత్యములును ఎటింగించుచున్న వి. "దుష్కృత్యము నెఱుంగుటకు నీవంతర్యామివా" యంటివేని ఆచార వర్జితా నీయనుష్ఠానముచేతనే యూహించతగ్గది.యూహించితినని హిత బోధము సేయువారలు బోధింపని యీరావణునిదురాచారముంగనియీా సడించి యిఁకయొకరిని ననువర్తింపవలదు అనువర్తనాపేక్షలేకుండనేను నీకు హితముదెల్పెదను, నేనువచించినప్రకారమును అనుష్ఠింపుము అని యనుచున్నది. కూడునేనియనుష్ఠించెదను ఆహితమును చెప్పఁగూడదాయ నగా (మిత్రమౌపయికంకర్తుంరామః) శ్రీరామునితో నీవువిరోధించుటఫ లింపదు. ఆతనితోమైత్రిసేయుటకు ఆతనిననువర్తింపుముఅని చెప్పుచున్నది. (మిత్రంకర్తుమౌపయికం) పరిపూర్ణముగ నపరాధముచేసిన నీకు ఆతని పాదములయందు శరణుచొచ్చుటయేతగినది. మిత్రమనియుండఁగా శరణ మనియర్థమెట్లు చెప్పనగుననఁగా, ఉత్తరశ్లోకమునందు "విదితస్సహిధర్మ జ్ఞశ్శరణాగతవత్సలః తేనమైత్రీభవతుతే"అని ఆతఁడుశరణాగతవత్సలుఁ

౧. ప్రణిపాతేన-నమస్కారముచేతను, పరిప్రశ్నేన-ప్రశ్నసేయుటచేతను

ను, నీవునుశరణుచొరుము అనియెడియర్థమునందు మైత్రీశబ్దప్రయోగము చేయుటవలన మిత్రశబ్దము శరణశబ్దపర్యాయమగును. "అర్చనంవదనం దాస్యం సఖ్యమాత్మనివేదనం" అని సఖ్యమును భక్తిప్రకారముగఁ చెప్పఁబడియున్నదికాన నాతనిశరణుచొరుమనుచున్నది. ౨ "శ్లో॥ తమేవశరణం గచ్ఛసర్వభావేనభారత" అని ధార్మికులైయుండెడి మఱికొందఱును ఈ యర్థమును చెప్పియున్నారు. అయినను ప్రత్యక్షముగ సీతాదేవిశరణమని చెప్పక మిత్రమనిచెప్పుటయేలయనఁగా క్షుద్రులగువారు తమ్ముఁదాము గౌరవించుకొని పరులనునీచులనుగాఁదలంతురు. అట్టిగుణములేని సీతాదేవి హృదయమునం దార్ద్రతతోఁజెప్పుచున్నది. ఇట్లుచెప్పినది ఈమెమాత్ర మేకాదు. శ్రీరాముఁడును ఒకరాక్షసుని "మిత్రభావేనసంప్రాప్తం" అనియు, ఒకకోఁతిని సఖాచమేఅనియు, ఒకబెస్తవానిని "ఆత్మసమస్సఖా" అనియు, తనకుఁదగినస్నేహితులనుగాఁజెప్పెను. మఱియొకయాకారము చేతను మిత్రశబ్దమును చెప్పుచున్నది. అదెట్లనిన. "ననమేయం" అని, ఇతరులకువంగనిరాక్షసుఁడును దుర్మానియనగువీనితో నీవుశరణుచొరుమని చెప్పితిమేని సమ్మతింపఁడుకనుక స్నేహభావముఁగొనుమని చెప్పినయెడస మ్మతించుననియిట్లు చెప్పుచున్నది. (మిత్రంకర్తుమౌపయికం) మితాత్ త్రాయతఇతిమిత్రం-మితిస్నేహనే-అను ధాతువు-శ్రీరామునికి ద్వేషవిషయము కాకస్నేహవిషయమగుటమికిఁలిమంచిదిసుమీ? సాక్షాత్తుగా సీతనికిశత్రువై ప్రబలుఁడనైయుండెడినేను సాపేక్షుఁడనై శ్రీరామునియొక్క ద్వేషమునకువిషయముకాక ఈతనితో మైత్రిఁగొనియాడఁబోవుదునాయనఁగా (మిత్రంకర్తుమౌపయికం) ఇట్లు ప్రాతికూల్యమొనరించిన నీవుసర్వవిధములచేతను మైత్రిచేయవలసినవాఁడవుసుమీ? ఇదియొనర్చినం బ్రయోజనమేమియనఁగా (మిత్రంకర్తుమౌపయికం) నీప్రాణములనురక్షించుకొనుట కుపయోగించుకొనవచ్చును, ఔపయికం-ఉపాయమనఁగా నిమిత్తకారణము. నీయొక్కయుజ్జీవనమునకు రామునిచెలిమియుపాయమగును. సూత్రము॥

సేవయా-పరిచర్యచేతను, ఉపదేక్ష్యంతి-ఉపదేశింతురు. ౨. భారత-ఓయర్జునుఁడా,

ఉపామేప్రహస్వః అనుటచేత ఉపాయశబ్దము ఉపయశబ్దమగును స్వార్థమునందు ఠక్ప్రత్యయమును ఇకాదేశమును ఆదివృద్ధియును అకారలోపమునుగలిగి ఔపయికమనిపదమయ్యెను. ఇట్లగుటచే ఔపయికమనఁగా నుపాయమనియర్థమయ్యెను. "స్థానంపరీప్సతావధంచానిచ్ఛతా" అనియితఃపరము ఫలముచెప్పఁబోవుచున్నది. నేను మైత్రికోప్పుకొనినయెడల ఆతఁడుప్రసన్నుఁడుగాక యుగ్రుఁడై కసరిననేమి సేయవచ్చుననఁగా (రామః) యాచింపకయె కలసి మెలసి యుండునట్టి యార్ద్రభావముగలిగిన వాఁడుసుమా! (రామః) కైవర్తకునితోడను కోఁతులతోడను చెలిమిచేయువాఁడు ఇట్టియోగ్యతగల నీతోఁజెలిమి సేయకపోవునా! (రామః) నీవు ఆతనిచెలిమివలదనినను ౩ "యదివారావణస్స్వయం ✽ ఆనయైనం" అని రప్పించుటయు, ఆపత్తుమూడినప్పుడు గచ్ఛ [సౌమ్య] అనివిడిచితలఁచుటయు ఆతనిస్వభావము. అట్లుండ నీవును సమ్మతించితివేనివిడుచునా! (రామోమిత్రంకర్తుమౌపయికం) దుర్హృదయులును దురుపదేష్టలునగు ప్రహస్తాదులనువదలి "సుహృదంసర్వభూతానాం" అనియు, ౪ "నివాసశ్శరణంసుహృత్" అనియుచెప్పఁబడు సర్వభూతసుహృత్తగు శ్రీరామునితోఁచెలిమిచేయఁజూడుము. (రామః) రమయతీతి రామః నిన్నువదలి దూరముననిలిచెదు నీయొక్క చుట్టములను నీప్రాణములను చెదరిపోనియ్యక పూర్వానువలెనే చక్కఁగ చేరియుండునట్లుచేయఁగలవాఁడు. సరి. మదీయములైయుండెడివానిని ఈతఁడుచెదరిపోకఉండునట్లుధరింపఁజేయవలయునా! యనఁగా (స్థానంపరీప్సతా-వధంచానిచ్ఛతా) నీకాఁపురమును నీప్రాణములును ఇంతకుముందునీవేయయినను ఇఁకమీఁదటఁగూడనీవిగానుండవలయునను కోరికగలవాఁడవైతివేని యాతని నాశ్రయించుటయుచితము.

సర్వభావేన-సమస్తవిధములచేతను, తమేవ-ఆపరమాత్మనే, శరణంగచ్ఛ - శరణుచొరుము. ౩- యదివారావణస్స్వయం - రావణునితమ్మునిమాత్రమేకాదు, రావణుఁడు తానేవచ్చి శరణుచొచ్చినను గాపాడెదను. ఏనమ్-వీనిని, ఆనయ-తీసికొనిరమ్ము. ౪- నివాసః-వాసయోగ్యమగుచోటును, శరణం-రక్షకుఁడును, సుహృత్-

(స్థానంపరీప్సతా) స్థానమనఁగా ఆవాసము, శ్లో॥ ౫ "అభిషిచ్యచలంకాయాంరాక్షసేంద్రంవిభీషణం" అని, నీతమ్మునికి ఈరాజధానిని ఇయ్యఁబోవుటనిశ్చయము. "అట్లుచేయకయుండను నీవే యీ రాజధానినేలవలయు" అనుకోరికగలవాఁడవైతివేని యనిభావము. (స్థానంపరీప్సతా) స్థానమనఁగాస్థితి. శ్లో॥ ౬ "త్రీన్‌లోకాన్‌సంపరిక్రమ్య" అన్నట్లు, కాకివలెకన్నతావులయందును తిరిగియల్లాడక ఒకచోటనుండఁగోరితివేనియనిభావము. (స్థానం) అనఁగాసంస్థానము. అనఁగా చతురంగములైనపరికరమును నీవునశింపకయుండవలయునని కోరితివేనియనియుభావము. (స్థానంపరీప్సతా) స్థానమనఁగానధిష్ఠానము. స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశాదులగు ప్రహస్తాదిమంత్రివర్గమును కుంభకర్ణేంద్రజిత్ప్రముఖులగు భ్రాతృపుత్రాదివర్గమును నీవుసంపాదించినఅర్థము బహుకాలముగ కాఁపురముండిన యీరాజధానియుఁగలసియుండెడి యీయధిష్ఠానము నశించిపోకయుండవలయునని కోరికగలవాఁడవైతివేనియనిభావము. రాజధానియనధిష్ఠానమునుచూచియున్నాను. వేఱొకచోటికిఁబోయియుండెదనంటివేని. శ్లో॥ ౭ "రసాతలంహిప్రవిశేత్ పాతాళంవాపిరావణ। పితామహసకాశంవానమేజీవన్‌హిమోక్ష్యతే" అన్నట్లు భూమిలోదూఱినను కొండగుహలలోదూఱినను నీకుజన్మభూమియగు పాతాళమునకుఁబోయినను వరములిచ్చినిన్నిట్లువృద్ధిచేసిన బ్రహ్మయొక్క లోకమునకుఁ బోయినను ఆయాచోట్లయందునీవుజీవముతోనుండవీలుపడదు. చుట్టుప్రక్కలఁబోయియుండవచ్చుననిచూచినను ఆతనిమైత్రికావలయునుసుమా? ప్రసిద్ధస్థలములయందుఁబోయియుండినఁగదా ఆతనిదయకావలయునంటివేని. అజ్ఞాతవాసముగ నొకచోట దాఁగియుండినను (వధంచాసిచ్చతా) నిన్ను జీవముతో

స్నేహితుఁడును. ౫- రాక్షసేంద్రం-రాక్షసులకుప్రభువగు, విభీషణం-విభీషణునిని, లంకాయాం - లంకాపట్టణమునందు, అభిషిచ్యచ - అభిషేకముచేసి- ౬- త్రీన్‌లోకాన్-మూడులోకములను, సంపరిక్రమ్య- చక్కగాతిరిగి. ౭. రావణ-ఓరావణుఁడా, రసాతలంహిప్రవిశేత్ - భూమిలోపలఁజొత్తువుగాక, పాతాళంవాపి-పాతా

విడిచినంగదా నీవుదాఁగిసంచరింపవచ్చును. అట్లుచచ్చుటకిష్టము లేనివాఁడ వైతివేని యాతనినాశ్రయింపవలయును. (వధమనిచ్ఛతా) వ్యాధిలోనగు వానిచేతనేని మరణమురానేవచ్చునుగనుక మరణమువచ్చినను రానీయం టివేని, ఒకమరణమేగాక ఒకశత్రువు తనబలముతో నీపట్టణంబునంజొచ్చి నిన్నుఁదలతెగనఱకెననియెడి పరిభవమునువచ్చును. అట్టిపరిభవమురాకుం డఁజేసికొననెంచితివేనియని భావము. వీరునికిశత్రువుచేతఁ జచ్చుటమేలు గదాయనియంటివేని.(ఘోరంవధమనిచ్ఛతా)లోకులవలెసాధారణముగ చచ్చిపోవునప్పుడును ఆతనినాశ్రయించవలయును. (ఘోరంవధం) నిన్నుఁ జంపునప్పుడు సులభముగవిడుచునా? ఒకదూతనుబంపి ఇచ్చోటఁబాదుకొల్పి యాదూతంగొని నీనందనవనమును భూమిమట్టముగఁజేయిపి నీసేనను జంపి నిన్నవమానపఱచుచు నీసభయందుఁజొచ్చి తనప్రభువుయొక్కగౌరవమును నీయొక్కలాఘవమును జెప్పి నీరాజధానిని అగ్నికణంబులును పొగలునెగయునట్లుకాల్చి మసిచేసి మరలఁబోయి యిచ్చటంజరిగిన విశేషములుచెప్పునట్లుచేసికొని యనంతములగుపరికరములంగొని చూడనివారలంజూచుచు నగాధమగు నీమనస్సులోరాళ్లువేసిక్రుక్కినట్లు నీకుజలదుర్గమగు సముద్రమునురాళ్లువేసిపూడ్చి పెద్దత్రోవయొనరించి కోఁతులనుకాల్నడగా నావలిగట్టునుండితెచ్చి నీరాజధానిచుట్టునరికట్టి నీవేలినపరికరమంతయు నేలంగలపి నీసంబంధులముక్కులుగోయుట, చాహువులునఱకుట, పాదములుతెగఁగొట్టుట, శిరంబులుఖండించుట, తాటిపండ్లురాల్చినట్లు నీతలలు నేలంగూలనేయుట, భుజములభుగ్నంబులంజేయుట, ఒడలఁగంతలువడంగొట్టుట, ఈరక్తధారలను నీస్త్రీలకుఁజూపునట్లు గచ్చ అని విడిచితలుముట, ఇట్టి చిత్రవధముచేసిసుపూ నిన్నాతఁడుచంపబోవుచున్నాఁడు. ఇట్టి మహాక్రూరమగువధమునుకోరవేని యాతనినాశ్రయింపుముఅనిభావము. ఈతఁడుకోపింపఁగా నీపాటు లనుభవించినవాఁడెవఁడైనఁగలఁడాయనఁగా (త్వాయా) ఇట్లు వేఱొకఁడునుఇంతయపరాధమొనరించినవాఁడులేఁడు. ఇట్లు ఆతనివలనఘోరవధననుభవించినవాఁడును లేఁ

డు. ఆతతాయియయి యసహ్యాపచారముచేసి చిత్రవధపాత్రుఁడవైన నీవు ఇంతయుకావలసినదే? (స్థానంపరీప్సతా వధంచానిచ్ఛతాత్వయా) నీవికఁడనుండవలయునన్నను చావవలయునన్నను రెంటికినాతఁడుకావలయును. ఆతఁడికఁడ సన్నిహితుఁడుగానుండవలయునేయంటే? దీనిచే నిక్కఁడనేయున్నాఁడనుచున్నది. ౮ " అసౌరామమేవానుపశ్యతి " " రామేతిరామేతిసదైవబుధ్యావిచింత్య " అనియునెల్లప్పుడును శ్రీరామునేభావించుటచేత మిక్కిలిప్రకాశముగఁ దనకెప్పుడుసన్నిహితుఁడైయుండుటంజేసియీతఁడనిచూపించుచున్నది, ఈ రావణునికింతకుముందు ఈతనితోడివాసనలేమింజేసి స్నేహపూర్వానుధ్యానముసంఘటిల్లక యన్యపరుండగుటచేతను ఇట్లుతోఁచదుసుమా. ప్రతికూలుఁడగుమారీచునికి పూర్వవాసనయుండుటంజేసి ౯ "వృక్షేవృక్షేహిపశ్యామి" అన్నట్లు, చూచినవియెల్ల శ్రీరామరూపములుగానేకనఁపడెనుగదా. రావణుఁడునుయుద్ధమునందు వాసనగలిగినవెనుక రామునిబాణములు హృదయంగమములైన ౧౦ "స్మరన్ రాఘవబాణానాం" అన్నట్లు, వానినిదలఁచుచునేపోయెనుగదా!(అసౌ) సన్నిహితదేశవర్తమానకాలసంబంధినిగదా అయమనిచెప్పుదురు. ఇచ్చటబుద్ధియందు అదూరత్వముచేతను దేశకాలవిప్రకర్షముచేతను అదూరవిప్రకర్షవాచియగుటఁబట్టి అదశ్శబ్దముచేఁజెప్పుచున్నది. (అసౌ) ౧౧ " అస్యాదేవ్యామనస్తస్మిన్నస్యచాస్యాంప్రతిష్ఠితం " అనియు॥ ద్రా॥ "ఉనై ఎకొఁడెన్నుళ్ వైత్తేన్ ఎన్నైయుమున్నిలిట్టేన్ " అనియుచెప్పఁబడునట్లు, ఈమెహృదయము అతనియందేతోట్రుపడుచుండుటంజేసి సీతా

శలోకమును ప్రవేశింతువుగాక, పితామహసకాశంవా - బ్రహ్మవద్దకేగిన నేగుదువుగాక, మేజీవన్ నమోక్ష్యసే - బ్రతికియుండి నాచేతఁదప్పించుకొననేరవు. ౮. అసౌ ఈసీతాదేవి, రామమేవ - శ్రీరామునినే, అనుపశ్యతి - అనుసరించి చూచుచున్నది. రామేతిరామేతి - రామరామయని, సదైవ - ఎల్లప్పుడును, బుధ్యా - బుద్ధిచేత, విచింత్య - ధ్యానముచేసి. ౯. వృక్షేవృక్షే - ప్రతివృక్షమునందును, పశ్యామిహి - చూచెదనుగదా. ౧౦. రాఘవబాణానాం - శ్రీరామునిబాణములను, స్మరన్ - తలంచుచు. ౧౧. అస్యాదేవ్యాః - ఈసీతాదేవికి, మనః - మనస్సు, తస్మిన్ - ఆరామునియందు

దేవికొకవిధముగాఁదోఁచుటకడ్డులేదుగదా (అసౌ) ఆసన్నునింజేసి యా తనినాశ్రయించునప్పుడు నేనుచేసినవిరోధములనుదలంచి వికృతుఁడైయుం డెడివాఁడు నన్నుస్వీకరించునాయనఁగా (పురుషర్షభః)జనులుచేసినయప రాధములను మనసునఁబెట్టుకొనియుండెడివాఁడుకాఁడు. తప్పులెఱుఁగని ధర్మప్రభువుసుమా? (పురుషర్షభః) "అవిజ్ఞాతా" [ఎఱుంగనివాఁడు] అనియు, "నస్మరత్యపకారాణాంశతమప్యాత్మవత్తయా" అనియు, ౧౨ "అపరాధానభిజ్ఞస్సన్సదైవకురుతేదయాం" అనియు, కవిచేస్తుతింపఁ బడినవాఁడుసుమా? (పురుషర్షభః) దోషములనెఱుఁగకయుండుటమా త్రమేకాదు. శ్లో॥ ౧౩ "దోషోయద్యపితస్యస్యాత్" అనియు॥ ద్ర॥ "కు న్టనైయకుత్తంశెయినుం" అనియు, చేసినతప్పులనొప్పులుగాఁగొనునట్టి యుత్తమపురుషుఁడుసుమీ? (పురుషర్షభః) "యదివారావణస్స్వయం" అనియు, "గచ్ఛానుజానామి" యనియు, ప్రతికూలదశలోనఁగూడ నిన్ను రక్షించుటకొఱకు రప్పించుచువిడిచితఱుమఁచునుండునట్టివాఁడు నీవనుకూ తించితివేనివదలునా? (పురుషర్షభః) నీవుపురుషులలోపలనధముఁడవై యుండునట్లు, ఆతఁడుపురుషులలోనుత్తముఁడైయున్నవాఁడు. (పురుష ర్షభః) "పురుషోత్తమః" అన్నట్లు, అధముఁడగువాఁడు చేసినయపరాధ ముల మనసునవేయుంచుకొనిసాధించుచుండును. మధ్యముఁడగువాఁడు అ పరాధములను గాలక్రమముగమఱచిపోవును. ఉత్తముఁడగువాఁడు అప రాధమునెన్ననేల దానినిమఱవనేలయని మొదటనేయపరాధములనుదలఁ పఁడు. (పురుషర్షభః) ఇట్లు అనుకూలింపనిపక్షమున అతనిశార్ఙ్గవ్యాపా

ను, తస్యచ=ఆరామునికి, అస్యాం=ఈసీతయందును, ప్రతిష్ఠితం=స్థిరముగా నిలు పఁబడెను. ఉన్నైక్కొండు=నిన్నుగొని, ఎన్నుళ్=నాలోపల, వైత్తేన్=పెట్టుకొం టిని. ఎన్నై=నన్ను, ఉన్మున్నిల్=నీయెదుట, ఇట్టేన్=ఉంచితిని. ౧౨. అపరా ధానభిజ్ఞస్సన్=అపరాధములనెఱుంగనివాఁడై, సదైవ=ఎల్లప్పుడును,దయాం కురుతే=దయచేయుచున్నాఁడు. ౧౩. తస్య=ఆతనికి, యద్యపిదోషస్స్యాత్=దో షముండినను. కున్టనయుకుత్తంశెయినుం=కొండఁతతప్పుచేసినను.

రము చేత నీకువ్యాపాదనముకలుగుననితలంపుము. (పురుషర్షభః) ఆతని కోదండముచేత కొనముట్టుదువనితలఁచియుండుము. ఈశ్లోకముచేత శ్రీ సీతాదేవికి రావణుని కిట్టియుపదేశముచేయు హృదయార్ద్రతయు వాత్సల్యమునుకలిగియుండుటయు ఇట్టి యీదయావాత్సల్యములకుఁజిక్కక తప్పించుకొనునట్టి రావణునియొక్క పాపప్రాచుర్యమును చెప్పఁబడియెను.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందు

మిత్రమౌపయికం అను శ్లోకముయొక్క

యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీ - పెరియవాచ్యాంబిళ్ల గారు ౨౦౦ శ్లోకముఁలకు ఇట్టివ్యాఖ్యానముచేసియున్నట్లు వినియుండుటగాక ౧౦౦ శ్లోకములకు వ్యాఖ్యానముదొరకియున్నది. అది తెలుఁగునవ్రాయఁబడి యొక్కొకసంపుటముగఁ బ్రకటింపఁబడుచుండును.

81/-

